

This book is valuable and
NOT to be ISSUED
out of the Library
without Special Permission

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Published under the Authority of the
Government of His Highness the
Maharaja Gaekwad of Baroda

GENERAL EDITOR

B. BHATTACHARYYA, M. A.

SAMARĀṄGANASŪTRADHĀRA

VOLUME I

Volume XXV.,

समराङ्गणसूत्रधारः

महाराजाधिराजश्रीभोजदेवप्रणीतः

SAMARÂNGANASÛTRADHÂRA

BY

KING BHOJADEVA

EDITED BY

MAHÂMAHÔPADHYÂYA

T. GAṆAPATI SÂSTRÎ,

Honorary Member of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland;

Doctor of Philosophy, University of Tübingen,

Editor of the

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES

Volume I

1924

BARODA

CENTRAL LIBRARY

Printed by L. Ratnayany Sastri at the Sudhara Power Press Trivandrum and
published by Newton Motun Dutt Curator of Libraries Baroda State
on behalf of the Government of His Highness the Maharaja
Gaekwad at the Central Library, Baroda

Price Rs. 5 Net

PREFACE.

Samurāṅganasūtradhāra is a work on architecture. It means, literally, an architect of human dwellings and deals with the planning of towns and villages, building of houses, halls and palaces as well as machines of various kinds.

The edition is based on the following three manuscripts:-

- (1) The manuscript marked क, belonging to the Central Library, Baroda, which runs up to a certain portion in the 82nd adhyaya but is wanting in 19 folios, and which was copied, as mentioned in the colophon, in Samvat 1594.
- (2) The manuscript marked ख, belonging to the same library, which runs up to a portion in the 55th adhyaya.
- (3) The manuscript marked ग, obtained on loan from the Bhamdar at Patna, which runs up to a portion of the 49th adhyaya but is wanting in 10 folios and which appears to be of the same age as the first.

These manuscripts are full of errors and not very legible. To examine them for the press was a very difficult task. The first 54 adhyayas are now issued as the first volume while the remaining adhyayas are in the press and will be published before long as the second volume.

An exhaustive table of contents is prefixed to this volume a perusal of which will give an idea of all the subjects imbedded in it.

The work treats of the construction of cities, palaces and mansions with greater clearness of expression and wealth of details than any other available work of *Silpa Sastra*. The 31st chapter contains descriptions of various kinds of machines that are not found in other *Silpa* works, such as the elephant machine (गजयन्त्र), wooden bird-machine travelling in the sky (व्योमचरिदिहयन्त्र), wooden vimana machine flying in the air (आकाशगमिदहयन्त्र), door-keeper machine (द्वारपालयन्त्र), soldier machine (योधयन्त्र) etc.

"यन्मेष कश्चितो हस्ती नदन् गच्छन् प्रतीयते ।
 श्रुत्वाऽपि पशुजः बल्लसास्तालस्यानुगमन्मुहुः ॥
 जनस्य विस्मयकृतो नृत्नन्ति च पटन्ति च ।
 पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा शुरगो मर्कटोऽपि वा ॥
 बलनैर्वर्तनैर्नृत्नराशेन हरते मनः ।"

"लघुदासस्य महाविद्वत् ददमुक्तिप्रवृत्तं विधाय तस्य ।
 उदरे रसयन्त्रमादधोत ज्वलनाधारमधोऽस्य चामिपूर्णम् ॥
 तत्रारुढः पूरयत्तस्य पञ्चद्वन्द्वोच्चालप्रोक्षितेनानिलेन ।
 सुतस्यान्तः पारतस्यास्य शक्या चित्रं कुर्वन्मरे याति दूरम् ॥
 इत्यमेव शुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्पल्लु दासविमानम् ।
 आदर्शत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभूतान् ददुग्धमान्" ॥

Generally, the language of the extant Silpa works is ungrammatical, but the present work is free from grammatical solecisms and written mostly in a sweet and beautiful style. The work will prove to be of immenso benefit to students of Indian architecture as well as to those who wish to follow it in practice.

The author of the work, as mentioned in it, is Maharaja-
 dhiraja Sri Bhojadeva who is probably the same Bhoja of
 Dhara who ruled over Malwa, in the first part of the 11th
 century A. D. and to whom many important works are ascribed
 such as, *Sringāraprakāśa* (Alankara) and *Sarasvatikanthā-
 bharana* (Vyākaraṇa).

T. Ganapati Sastri.

विषयानुक्रमणी ।

विषयः

पृष्ठम्.

१. महासमागमनाध्यायः प्रथमः —

मङ्गलाचरणम्	१
शुभान्तामुपादानस्य, अशुभानामनुपादानस्य चावश्यकता	११
देशपुरादीनां श्रेयःसाधनत्वकथनम्	११
शास्त्रारम्भसमर्थनम्	११
अन्योपक्रमोपक्षेपः	२
पुरा ब्रह्मसन्निधौ पृथूपद्रुताया नूमेरभयप्रार्थनम्	११
भूमिमानु प्रस्थितस्य पृथोस्तत्राविर्भाव	११
आविर्भूतस्य तस्य ब्रह्माण प्रति स्वोद्यमविज्ञापनम्	११
श्रुतवृत्तान्तस्य ब्रह्मणः प्रतिवचनम्	११
पृथ्विमेतस्य स्थानादिविनिवेशनस्य विधानाय विध्वक्कर्माणं प्रति ब्रह्मणो नियोगः	११
समाहितयोः पृथुभूम्योर्विसर्जनम्	३
भूम्या सह पृथौ, ब्रह्मणि च स्वं स्वं स्थानमुपाश्रिते विध्वक्कर्माणो	११
हिमाचलमग्नि गमनम्.	११

२. विश्वकर्मणः पुत्रसंवादाध्यायो द्वितीयः —

अथ ब्रह्मनियोगानुष्ठानाय हिमालयं गतस्य विश्वकर्मणः स्वपुत्रस्मरणम्	११
स्मरणमात्रोपनतानां तेषां जयादीनां चतुर्णां मानसानां पितुः पादाभिवन्दनम्	११
तेभ्यो ब्रह्मनियोगनिवेदनं, स्वसाख्यार्थं तत्तत्स्थानादिविनिवेशनाय	११
तेषां विध्वक्कर्माणां नियोजनं च.	४

३. प्रश्नाध्यायस्तृतीयः —

अथ जयस्य शासप्रमेयभूतान् वास्त्वाभयानन्याश्च विविधान्	५-१०
अर्थानधिकृत्य प्रश्नः	५-१०

विषयः

पृष्ठम्-

४. महदादिसर्गाध्यायचतुर्थः —

अथैन जिज्ञासितानामर्थानां यथासम्भवमनुक्रमेण विश्वकर्मणोपदेशः	१०
तत्र प्रथमं महाप्रलयावस्थावर्णनम्	११
प्रलयावसाने ब्रह्मण आविर्भावः, सृष्ट्युपक्रमश्च	११
महदहङ्कारादीनां सृष्टिः	११
महदादिभ्यः पञ्चमहाभूतानां स्वस्वगुणयुक्तानामाविर्भावः ..	११
भौतिकसर्गे ब्रह्मणोऽंशैः सृष्टाः सुरासुरादयः	११
कारणजलाद् भूम्युदधिमहीधरनिभगाद्वीपानामुत्पत्तिप्रकारः ...	१२
भूमेरधो रौरवादिनस्फाणा सृष्टिः	११
जरायुजादीनां चतुर्णां भूतानां सृष्टिः	११
तत्र जरायुजानां विभागः	११
ग्राम्यारण्यभेदेन पुनर्द्विधा भिन्नानां तेषां विवरणम्	११
अण्डजस्वेदजोद्भिज्जानां विभागादिकम्	१३

५. भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः —

भूपरिमिति	११
सप्तसु द्वीपेषु जम्बूद्वीपवर्णनम्	१४-१८
शाकद्वीपवर्णनम्	१८
कुशकौञ्चशारुमलिगोमेदपुष्करद्वीपानां वर्णनम्	१९
लोकालोकाचलस्थितिपरिमाणादिकम्	२०
सूर्यादीनां स्थितिर्गतिश्च	२०, २१

६. सहदेवाधिकाराध्यायः षष्ठः —

कृतयुगे मनुष्याणामत्युत्कृष्टा स्थितिः	२२
काव्यन्तरे क्रमशस्तस्या अपकर्णे हेतुः	२३
च्युतप्रभावानां तेषां तादात्मिकी वृत्तिः	११
क्रमेण रागलोभादीनामुत्पत्त्या तेषां मियुनीभावेनावस्थानम् .	२४
तात्कालिकी लोकस्थितिः	११
हिमानिलादिवारणाधर्मे तेषां गृहापेक्षा; गृहनिर्माणाय तैरुपातः प्रथमोपायश्च	२५

विषयः

पृष्ठम्.

७. धर्माश्रमप्रविभागाध्यायः सप्तमः —

अथैवं दुःखाभिभूतानां लोकानामनुग्रहाद्यादिराजस्य पृथोरभिप्रेकः	२५
एतुं प्रति नराणां दुःखापनोदनपार्थनम्	२६
पृथुना कृतो वर्णविभागस्तद्वर्माश्च	११
आश्रमविभागस्तद्वर्माश्च	२७
शिष्यधर्माः स्त्रीधर्माश्च	११
सर्वेषां वृत्त्यर्थं खेटप्रामादिकल्पनम्	११

८. भूपरीक्षाध्यायोऽष्टमः —

भूमेः सामान्यतो जाङ्गलादिभेदेन त्रैविध्यं, तल्लक्षणं च	२८
त्रिविधाया अपि भूमेः पुनर्वालिप्रस्वाभिन्नादिभेदेन षोडशधा					
विभागस्तल्लक्षणं च.	२९
जनपदादिनिवेशनोचिता भूमयः	३०
दुर्गनिवेशनोचिता भूमयः	३१
पुरनिवेशने प्रशस्ता भूमयः	११
सर्ववर्णोचिता भूमिः	११
तत्तद्वर्णोचिता भूमयः	३२
अपरा सर्वसाधारणी भूमिः	११
पुरादिनिवेशनेषु वर्णानां भुवां लक्षणम्	११
कृष्यमाणायां भुवि काष्ठाविदर्शने फलम्	३३
अन्यानि भूपरीक्षणानि	११

९. हस्तलक्षणाध्यायो नवमः —

हस्तलक्षणम्	३४
हस्तदण्डनिर्माणप्रकारः	३५
तदेवतानां स्थानयेधे फलम्	३६
तासां स्थानविशेषेषु करधारणे फलम्	११
प्राशयादीनां ज्ञायाणां हस्तविशेषाणां लक्षणम्	३७
पुरादीनां माने तेषां विनियोगप्रकारः	११

विषयः	पृष्ठम्.
मात्राफलादिकानां सामान्यमानानां लक्षणम् ...	३७
एकादीनि सद्व्याख्यानानि ...	३८
निमेषादीनि कालमानानि ...	३९

१०. पुरनिवेशाध्यायो दशमः —

उत्तमाधममध्यमपुराणां मानम् ...	३९
सर्वपुराणां सामान्यविधिः ...	४०
उत्तमादिपुरेषु क्वचित् क्वचिद् योजनीया विशेषाः ...	४१
तेषु महारथ्यादिविधानम् ...	४२
वधविधानम् ...	४३
परिखाविधानम् ...	४४
वधोर्ध्वभारागतप्राकारविधानम् ...	४५
अपिशोर्ध्वस्य फण्डवारिण्याश्च प्रमाणम् ...	४६
अष्टालकादिविधानम् ...	४७
परिकाविधिः ...	४८
पुनर्द्वारप्रमाणादिकम् ...	४९
प्रतोल्यादिकल्पनम् ...	५०
जलमग्नविधानम् ...	५१
छिन्नकर्णादीनि गर्हितानि पुराणि, तन्निवासफलं च ...	५२
पुरनिवेशादिषु शान्तिरूपादिविधेरावश्यकता, तद्विधौ नियोज्याः	
स्थपत्यादयश्च ...	५३
खेटग्रामादीनां प्रमाणादिकम् ...	५४
उत्तमादिषु राष्ट्रेषु ग्रामसंख्या ...	५५
पुरेषु सुवर्णकारादीनां निवेशनस्थानम् ...	५६
प्रपादीनां निवेशनस्थानम् ...	५७
मलाध्यक्षादीनां निवेशनस्थानम् ...	५८
उत्क्षीयैश्वर्यगण्योर्निवेशनस्थानादिकम् ...	५९
नगरारक्षकदेवतानां वाद्याभ्यन्तरभूमिषु स्थापनप्रकारादिकम् ...	६०-६१

विषयः

पृष्ठम्

११. वास्तुत्रयविभागाध्याय एकादशः —

एकाशीतिपदवास्तौ देवतानां निवेशः पदमोगश्च	५०, ५१
शतपदवास्तौ तासां पदमोगः	५२
चतुष्पष्टिपदवास्तौ तासां पदमोगः	५३
सिरानयनप्रकारः	५४

१२. नाड्यादिसिरादिविकल्पाध्यायो द्वादशः —

षोडशपदवास्तौ देवतानां पदमोगः	५५
सहस्रपदवास्तौ तासां पदमोगः	५६
चतुष्पष्टिपदवृत्तवास्तुविधानम्	५७
शतपदवृत्तवास्तुविधानम्	५८
अध्यादिवास्तुषु वृत्तवास्तुगतपदविभागातिदेशः	५९
वास्तुपुरुषाकृतौ मुखाद्यवयवकल्पनवचनम्	६०
वास्तुशरीरगतानां नाडीयंशादीनां परिगणनम्	६१
तत्र नाडीस्वरूपप्रदर्शनं, तत्प्रमाणं च	६२
वंशानुवंशमहावंशानां समोपमर्मेणोः सन्ध्यनुसन्ध्योश्च स्वरूपप्रदर्शनं	६३
प्रमाणं च	६४
तत्तद्गृहद्वयैर्गहावंशादीनां पीडने फलम्	६५

१३. मर्मवेधाध्यायस्योदशः —

नगरादिषु मध्ये एकाशीतिपदेन शतपदेन च विभजनीयं वस्तु	६६
चतुष्पष्टिपदेन विभजनीयं वस्तु	६७
एकाशीतिपदादिषु वास्तुषु मर्मादीनां स्थानानि	६८
द्वारभित्त्यादिभिर्मर्मवेधे फलम्	६९
द्वारमध्यादिषु द्रव्यान्तैरिद्विद्वेषु, तेष्वनुवंशादिविहितेषु च फलम्	७०
वेधेऽपि केषाञ्चित् कचिद् दोषाभावक्यनुम्	७१

१४. पुरुषाद्व्यदेवतानिघण्ट्यादिनिर्णयाध्यायश्चतुर्दशः —

पुमाकृतेर्वास्तोरव्यदेवताविभागः	७२
वास्तुपुरुषस्य शिरःस्थानम्	७३

विषयः	पृष्ठम्.
शतपदपोदशपदवास्तवोः प्रकृतिः	५९
वास्तुदेवानां नियण्डुः	५९-६१
वास्तवव्यवविहिता वर्णाः	६१

१५. राजनिवेशाध्यायः पञ्चदशः —

पुरे राजवेदमनिवेशनस्थानम्	११
दुर्गेषु सन्निवेशनस्थानम्	६२
उत्तमादीनां राजवेदमनां प्रमाणम्	११
तेषां ज्येष्ठादिषु पुरेषु विनियोगः	११
राजवेदमसन्निवेशसम्बद्धा विशेषाः	११
तत्र द्वारादिनिवेशनस्थानम्	११
नृपवासप्रासादनिवेशनस्थानम्	११
नृपवसतियोग्याः प्रासादविशेषाः	११
धर्माधिकरणकोष्ठागारमहानसादीनां स्थानानि	६३
रथादीनां स्थानानि	११
अन्तःपुरक्रीडागृहकुमारीभवनदीनां स्थानानि	११
अशोकवनिकास्थानम्	११
स्नानगृहघारागृहलतागृहदारुशैलवापीपुष्पवीध्यादीनां स्थानानि	११
आयुवागारमाण्डागारयोः स्थानानि	६४
उल्लासलशिलमन्त्रदारुकर्मान्तभवनदीनां स्थानानि	११
पुरोधतः, अभिषेचनस्य, दानाध्ययनशान्तिकर्मणां, छत्रचामरयोश्च स्थानानि	११
मन्त्रगृहस्थानम्	११
अश्वशालास्थानम्	११
राजकुमाराणां राजमातुश्च गृहस्थानम्	११
कुमारविद्याधिगमशालायां स्थानम्	११
शिविकानिष्यासनानां स्थानानि	११
नृपद्विपानां विषाणिनां च स्थानानि	११
सलिलाशयानां स्थानम्	११
राजबन्धूनां पितृव्यमातुलादीनां स्थानम्	११

विषयः

पृष्ठम्

सामन्तानां गृहस्थानम्	६५
देवकुलस्थानम्	११
ज्योतिर्विदां सेनापतेष्व गृहस्थानम्	११
शस्त्रकर्मन्तस्थानम्	११
प्रक्षस्थानविनियोगः	११
विषाणिना स्थानान्तरप्रदर्शनादि	११

१६. वनप्रवेशाध्यायः षोडशः —

द्रव्यानयनार्थे वनप्रस्थानाय विहितो नक्षत्रराश्यादिः	११
द्रव्यच्छेदनभेदनवनप्रवेशनकार्यारम्भाणां राक्षसः	६६
वृक्षपरीक्षणम्	११
श्मशानाण्डूद्रुतानां, बालानां वृद्धानां च वृक्षाणां वर्जनीयत्वकथनम्	११
सारद्रुमाणां ययः	११
तत्र गृहकर्मार्हे वृक्षवयः	११
अतर्हर्हं वयसि स्थितानां वृक्षाणां लक्षणम्	११
तदर्थं वयसि स्थितेष्वपि तेषु वक्रलक्षादीनां त्यजनीयत्वकथनम्	११
कुटुम्बिनामर्हा वृक्षाः	६७
गृहकर्मण्युपादेयानामन्येषामपि वृक्षाणां सामान्यलक्षणम्	११
गृहार्थे गहिता वृक्षाः	११
वृक्षप्रमाणविज्ञानम्	११
वृक्षनक्षत्रविज्ञानम्	११
वृक्षच्छेदनशान्तिप्रयोजकं स्वस्तिवाचनबलिदानादि	११
वृक्षच्छेदनविधिः	६८
छिद्यमानानां वृक्षाणां सवादिनापि तदेयोपादेयतानिर्णयप्रकारः	११
वृक्षपातादिना तज्ज्ञानम्	११
छेदारम्भे खरोष्ट्रादीनां दर्शने फलम्	११
छेदादुत्क्षिप्तस्य वयसि तेषु च वृक्षेषु फलम्	११
छित्त्वा पातितानां वृक्षाणां मागशच्छेदने विधिः	६९
गोघादिगर्भितानां तेषां लक्षणम्	११
अण्डलगतेन तच्छूर्णविशेषेण गर्भस्थतज्ज्ञानत्वादीनां विज्ञानम्	११

विषयः

जन्वादिगर्भितानां वृक्षाणासुषयोजने फलम् ...	पृष्ठम्-
वनान्तराच्छित्तवानीतानां तेषां परिग्रहप्रकारः ...	६९
...	...

१७. इन्द्रध्वजनिरूपणाध्यायः सप्तदशः —

इन्द्रध्वजोत्थापनसम्बद्धा कथा	७०
इन्द्रध्वजस्याधदयकता, तद्विधानप्रकारोपक्रमश्च	७१
इन्द्रध्वजस्योत्तमाधममध्यमानि मानानि	११
तस्य मूलाग्रभागयोर्मानम्	११
कुप्यस्य मानम्	११
अमपीठमूलपादादीनां मानम्	११
इन्द्रगृहनिर्माणविधिः	७२
मल्लाय, शक्रमातुः, कुमारीणां, कन्यकोदयादीनां च मानम्	११
लक्षदस्य सूच्याश्च मानादिकम्	११
मृगालीकल्पनादिकम्	११
ध्वजयष्टेर्यन्त्राणां चोत्क्षेपणसमयः	७३
तेषां जलाधिवासनप्रकारः	११
ध्वजस्थाने तेषां निवेशनक्रमः	११
इन्द्रप्रतिमाप्रतिष्ठा	११
ध्वजप्रतिष्ठापनविधिः	७४
शुटग्यादियोजनम्	७५
ध्वजपट्टविधानम्	७६
शान्तिहोमविधिः	७७
यथावद्भुतसमाभेर्वादिना शुभाशुमपरीक्षणम्	७८
होमद्रव्याणामाज्यसमितु शपुष्पात्रादीनां दुष्टत्वे फलम्	११
बलिदानप्रकारः	७९
शीलवृत्तविद्यावयस्सम्पत्तानां ब्राह्मणानां सन्तर्पणम्	११
तैः स्वरितवाचनम्	११
प्रतिष्ठाङ्गभूतोऽभिषेकः	८०
ध्वजदण्डसमुच्छ्रयविधिः	११
सपरिकरे ध्वजदण्डे ययानदविलम्बितं स्वस्थानस्थिते फलम्	८१

विषयः	पृष्ठम्
गृहपर्यायाः ...	८७
हर्म्यस्य स्वरूपनिर्देशः	११
सोपानस्य ११	११
अधिरोहणस्य ११	११
निःश्रेण्याः ११	११
काष्ठविटङ्कस्य ११	११
सौघस्य ११	११
अभिगुप्त्याख्यस्य	११
वातायनस्य ११	११
अवलोकनस्य ११	११
उलोकस्य ११	११
हर्म्यप्राकारस्य ११	११
वितर्दिकायाः ११	११
ईहामृगस्य ११	११
निर्मूहस्य ११	११
धलीकस्य ११	११
चतुर्दशलत्रिशालद्विशालैकशालनाम् ११	८८
शालायाः ११	११
वापीसंज्ञस्य ११	११
गर्भगृहस्य ११	११
उपस्थानाभिषस्य	११
प्रासादस्य ११	११
वलम्ब्याः ११	११
अलिन्दस्य ११	११
बलभायाः ११	११
अपवरकस्य ११	११
शुद्धान्तन्य ११	११
प्रतोल्याः ११	११
कक्षायाः ११	११

विषयः	पृष्ठम्
गृहपर्यायाः ...	८७
हर्म्यस्य स्वरूपनिर्देशः	११
सोपानस्य ११	११
अधिरोहणस्य ११	११
निःश्रेण्याः ११	११
काष्ठविट्कृतस्य ११	११
सौधस्य ११	११
अभिरुद्रयात्र्यस्य	११
वातायनस्य ११	११
अवलोकनस्य ११	११
उलोकस्य ११	११
हर्म्यप्राकारस्य ११	११
वितर्दिकायाः ११	११
ईहामृगस्य ११	११
निर्युहस्य ११	११
बलीकस्य ११	११
नतुदशाग्निशालद्विशालैकशालानाम् ११	८८
शालायाः ११	११
वापीसंज्ञस्य ११	११
गर्भगृहस्य ११	११
उपस्थानाभिषस्य	११
प्रासादस्य ११	११
वलम्ब्याः ११	११
अलिन्दस्य ११	११
बलभायाः ११	११
अपवरकस्य ११	११
शुद्धान्तन्य ११	११
प्रतोल्याः ११	११
कक्षायाः ११	११

विषयः

	पृष्ठम्
अष्टानामेकभद्रगृहभेदानां नामानि	९४
अष्टाविंशतिभेदानां द्विभद्रगृहाणां नामानि	९५
षट्पञ्चाशत्त्रिभद्राणां नामानि	११
सप्ततेश्वतुर्भद्राणां नामानि	११
षट्पञ्चाशत् पञ्चभद्राणां नामानि	९६
अष्टाविंशतेः षड्भद्रभेदानां नामानि	११
अष्टानां सप्तभद्राणां नामानि	९७
अष्टभद्रस्य नाम	११
एषु मूषाविन्यासक्रमः	११
उक्तानामेकभद्रादीनां सर्वेषां	
चतुश्शालभेदानां पिण्डीकृता सङ्ख्या	११
कचित् कचिद् गृहविशेषेषु मूषावकोसिम-	
योर्न्यसनक्रमादिकम्	११
अथ एकभद्रभेदेषु प्रागायतादिषु मूषास्थितिः	११
तेषां प्रत्येकं फलप्रदर्शनम्	९८
द्विभद्रभेदेषु ईरादिषु मूषास्थितिः	११
त्रिभद्रभेदेषु ऐन्द्रादिषु मूषास्थितिः	९८-१००
चतुर्भद्रभेदेषु कृतादिषु मूषास्थितिः	१०१-१०५
पञ्चभद्रभेदेषु कानलादिषु मूषास्थितिः	१०५-१०७
षड्भद्रभेदेषु किन्नरादिषु मूषास्थितिः	१०७, १०८
सप्तभद्रभेदेषु भाण्डीरादिषु मूषास्थितिः	११८
अष्टभदे सर्वतोभद्राख्ये मूषास्थितिः	११

२०. निम्नोच्चादिफलाध्यायो विंशः —

अग्रपृष्ठतटयोः परिभाषा	१०९
द्रव्यायामादिभिः शालग्र्या आधिक्ये फलम्	११
गृहभूमेर्वाग्भद्रादिभागेषु निम्नोन्नतत्वे फलम्	११
सच्छत्रादिकं चतुर्विधं गृहं, तल्लक्षणं च	११
गृहस्य मुखादिभागेष्वलिन्दकल्पना, तत्फलं च	११
तत्रैव हलकालिन्दकल्पना, तत्फलं च	११०

विषयः	पृष्ठम्
गोपुरद्वारस्य स्वरूपनिर्देशः ...	९०
उपकार्यायाः ११	११
क्षौमादयस्य ११	११
पुरीसंवरणस्य ११	११
उपनिष्कलस्य ११	११
उद्यानस्य ११	११
जलोद्यानजलवेदमनोः, ११	११
क्रीडागारस्य ११	९१
विहारभूमेः ११	११
नैत्यस्य ११	११
सभायाः ११	११
गोष्ठ्य ११	११

१९. चतुश्शालविधानाध्याय एकोनविंशः—

एकशालादिपद्मशालान्तानां गृहभेदानां	
पृथक्पृथगेकीकृता सङ्ख्या ...	११
अष्टाङ्गयुक्तानां तेषां दशशाला-	
न्तानां पृथक्पृथगेकीकृता सङ्ख्या ...	११
गृहद्वितीययोगेन निष्पन्नानां गृहविशेषाणां सङ्ख्या	९२
उत्तमवर्णिनां विहितानि गृहशालाद्वी-	
न्यन्यान्पृष्ट वेदमानि ...	११
विप्रादिविषये चतुश्शालाद्वीनां मानविकल्पाः	११
तेषु शालालिन्दादीनां प्रमाणम् ...	९३
मृषावक्रोसिमयोः स्वरूपकथनादिकम्	११
मद्रायाः संज्ञाभेदाः ...	११
प्रवहणायाः स्वरूपं फलं च ...	९४
मृषासङ्ख्याज्ञानोपयोगी प्रस्तारः ...	११
चतुश्शालगतानां मृषाभेदानां सङ्ख्या	११
पृथगनेरुषा निवेशितैः संज्ञितैर्विष्टैरप्य-	
लिन्दादिभिर्गृहाणामानन्त्यकथनम्	११
प्रस्तारे एकमद्राणां विवेचनम् ...	११

विषयः	पृष्ठम्
सुसमापिते सति वास्तुनि फलम्	११०
बहुप्रकारेषु त्रिशालेषु निम्नौ प्रकारौ	"
तत्रैव अन्यौ प्रकारौ	१११
तेषां चतुर्णां नामानि	"
सिद्धार्थादीनां यज्जां द्विशालवेदमनां स्वरूपं फलं च	"
सप्तशालेषु मणिच्छन्दादीनां स्वरूपवर्णनम्	"
गृहसङ्घट्टस्य स्वरूपं फलं च	"

२१. द्वासप्ततित्रिशाललक्षणाध्याय एकविंशः —

मुह्यानां चतुर्णां त्रिशालानां नामानि लक्षणं फलं च	११२
अष्टादशानां हिरण्यनाभभेदानां संज्ञाः	"
तत्सङ्ख्यानां सुक्षेत्रचुलीपक्षभेदानां	
पृथक्पृथक् नामनिर्देशः	११३
हिरण्यनाभभेदेषु आम्बूनदहिरण्यरुक्म	
हेमसंशितानां लक्षणम्	"
अवशिष्टानां कनकादीनां लक्षणम्	११४
सुक्षेत्रभेदानां नामादीनां लक्षणम्	"
चुलीभेदानां भुजङ्गमादीनां लक्षणम्	११५
पक्षभेदानां राक्षसादीनां लक्षणम्	११६
पञ्चमद्रक्तस्वरूपम्	"

२२. द्विशालगृहलक्षणाध्यायो द्वाविंशः —

द्विशालगृहेषु मुह्यानां यज्जां सिद्धार्थादीनां लक्षणम्	११७
तेषु प्रत्येकभेकादशधा भिन्नानां सिद्धार्थयम-	
सूर्यदण्डवाताद्यानां, चतुर्धा भिन्नयोधुलीकाचयोश्च संज्ञाः	११८
सिद्धार्थभेदानां वसुधारादीनां, यमसूर्यभेदानां	
संहारादीनां च लक्षणम्	११९
दण्डगृहभेदानां प्रवण्डादीनां, वातभेदानां	
मृदादीनां, चुल्लीभेदस्य रोगास्वस्य च लक्षणम्	१२०
अवशिष्टानां चुल्लीभेदानां, काचभेदानां	
छन्दादीनां च लक्षणम्	१२१

विषयः

पृष्ठम्

२३. एकशाललक्षणाध्यायस्योर्विधः —

एकशालेष्वलिन्दमस्तारः	१२१
षोडशाना ध्रुवाद्याख्यानामेकशालभेदाना निर्देशादि	१२२
एष्वेव भेदेष्वलिन्दविन्यासवैचित्र्येण निष्पन्नानां				
रन्यनन्दश्रीधरमुदिताख्यानामन्येषा-				
मेकशालविशेषाणां लक्षणं फलं च	११
तादृशानामेव वर्धमानाद्याख्यानां लक्षणं फलं च	१२३
पूर्वमुक्तेषु ध्रुवादिषु षोडशवेदेषु षड्दशकल्पनया				
रूपान्तरं प्राप्तानामन्येषां षोडशगृहभेदानां संज्ञाः	११
एषामेव भेदानां शालापुरतो विन्यस्ते षड्दशभिस्त्य-				
ज्ञानां षोडशगृहभेदानां संज्ञा	११
शालामध्यविन्यस्ते. षड्दशभिरेतेभ्य उत्पन्नानां				
षोडशगृहभेदानां संज्ञाः	१२४
शालान्तविन्यस्तषड्दशार्वादिभिः प्रकृष्टान्तरमाप-				
न्नानामपरेषां षोडशवेदेषु संज्ञा	११
अनन्तरोक्तेषु गृहेषु प्रत्येकं चतुर्दिक्षु अलि-				
न्दपरिष्कारेण प्रसूतानां षोडशगृहाणां संज्ञाः	११
एवं भेदप्रभेदैर्वर्धितानामेकशालानामाहत्य सङ्ख्याकथनं	११
सिद्धार्थेस्मृतयोर्हस्तिनीमहिष्यादयोः, दण्डगृह-				
स्थितयोर्गोवीछगस्यादयोश्च शालयोर्गथायथं				
मेलनेनात्र संभूतानां चतुर्णां गृहविशेषाणां				
संज्ञाः फलं च	११

२४. द्वारपीठभित्तिमानाद्यध्यायप्रतुर्विधः —

हलकाख्याना षोडशगृहाणां संज्ञाविशेषाः लक्षणं फलं च	१२५
प्रकृताध्याय एवोपरि वक्ष्यमाणानां विषयाणां सङ्ग्रहः	१२६
पद्यानां वर्गाधिपानां स्वरूपकथनम्	११
तत्र सामान्यतो भिषगलिन्दपीठद्वारोच्छ्रयादीनां				
प्रमाणप्रदर्शनम्	१२७
भद्रनन्दपीठसौरमण्डराख्यानां चतुर्णां				
गृहविशेषाणां लक्षणं फलं च	१२८

विषयः

पृष्ठम्

२५. समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनाध्यायः पञ्चविंशः —

तत्र पञ्चशालानामाहत्य सङ्ख्या, पञ्चशालोत्पत्तिप्रकारश्च	१२९
अष्टानां पञ्चशालानां संज्ञाः	११
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानां तेषां संज्ञाः	१३०
विभद्रादिदशभद्रान्तानां तेषां प्रत्येकं सङ्ख्या	११
षट्शालोत्पत्तिप्रकारः	१३१
षोडशविधानां षट्शालानां संज्ञाः लक्षणं च	११
अखिलवर्णिनां शुभानि षट्शालानि, तद्वेदाश्च	११
राजोचितानि विंशतिः षट्शालानि	१३२
विभद्रादिद्वादशभद्रान्तानां षट्शालानां प्रत्येकं संख्या	११
सप्तशालनिष्पत्तिः, तद्वेदाश्च	१३३
राजयोग्यानि सप्तशालानि	१३३, १३४
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानि अन्यानि			
तादृशानि सप्तशालानि	१३५
विभद्रादिचतुर्दशभद्रान्तानां सप्तशालानां			
प्रत्येकं सङ्ख्या	१३६
अष्टशालनिष्पादनप्रकाराः	१३७
विभद्रादिषोडशभद्रान्तानामष्टशालानां प्रत्येकं सङ्ख्या	११
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या	१३८
नवशालनिष्पादनप्रकाराः	११
विभद्राद्यष्टादशभद्रान्तानां नवशालानां			
पृथक्पृथक् सङ्ख्या	१३९
दशशालनिष्पादनप्रकाराः	१४०
विभद्रादिविंशतिभद्रान्तानां दशशालानां			
पृथक्पृथक् सङ्ख्या	११
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या	१४१
चतुर्दशालादिदशशालान्तानां सर्वेषां वेदमनां			
ग्राह्यवदनादिना निर्दिष्टाः सङ्ख्याः	११

२६. आयादिनिर्णयाध्यायः षड्विंशः —

प्रमादकर्मणि सूत्रप्राप्तविधिः	१४२
--------------------------------	-----	-----	-----

विषयः

पृष्ठम्

प्राच्यादिदिङ्मुखानां वेदमनाभारम्भे निषिद्धा माताः	१४३
आये परिज्ञातव्ये क्षेत्रमानसाधननियमः	११
आयानयनप्रकारः	११
प्राच्यादिदिक्षुत्पन्नानामायानां यथाक्रममु			
दिष्टा ध्वजादिसंज्ञाः, तेषां फलं च	११
विषादीनां प्रशस्ता आयाः	१४४
तत्तन्निवेशनानि प्रति तत्तदायानां विनियोगः	११
तेष्वधमानां कन्विदोषत्वकथनम्	११
व्ययानयनप्रकारः	१४५
समाधिकादिभेदेन त्रिप्रकारस्य व्ययस्य यथा-			
क्रममुद्दिष्टाः पिशाचादिसंज्ञाः	११
अंशकानयनप्रकारः	११
गृहादिष्वंशकस्य मुख्यत्वव्यवस्थापनम्	११
अंशकत्रयस्य संज्ञाः	११
गृहगारास्तसंज्ञाश्च	११
वर्ज्या मध्यमाक्ष साराः	११
त्रयाणां नक्षत्रगणानां संज्ञास्तदन्तर्भूतानि			
नक्षत्राणि च	११
भर्तुर्नक्षत्रगणसाम्यादिना विहितस्य गृहस्य			
शुभफलप्रदत्वकथनम्	१४६
गृहविषयवद्व्यचिन्तनीयानि षट् करणानि	११
त्र्यादिभिः शुभैस्तैर्यथोत्तरं शुभकरत्वकथनम्	११
समायम्ययादिवेशमनां वर्जनीयत्वकथनम्	११
समससकादीनां गृहाणां कर्तव्यत्वोपदेशः	११
षट्कोष्ठकादिगृहाणां वर्जनीयत्वकथनम्	११
गृहजीवितादिविज्ञानोपायादिकम्	११
मेर्वादीनि षट् छन्दासि सद्भिन्न्यसनप्रकारश्च	१४६, १४७
तेभ्यो गृहमूलासद्व्यादिज्ञानम्	१४८

विषयः

पृष्ठम्

२७. सभाएकाध्यायः सप्तविंशः —

अष्टानां सप्तानां संज्ञादिकम्	१४८
नन्दादिसंज्ञानां तासां लक्षणम्	१४९

२८. गृहद्रव्यप्रमाणाध्यायोऽष्टाविंशः —

द्वारप्रमाणम्	११
प्रकारान्तरेण तत्प्रदर्शनम्	१५०
पेद्यापिण्डोदुम्परद्वारशाखारूपशाखान्वत्त्वज्ञा- त्वादीनां प्रमाणम्	११
शुभाः पञ्च द्वारशाखाः	११
तलोच्छ्वायः	११
शालाप्रमाणम्	१५१
तलम्यासविधिः	११
पद्मकस्तम्भविधिः	११
घटपद्मकस्तम्भविधिः	११
कुबेराक्षयस्तम्भविधिः	१५२
श्रीधराक्षयस्तम्भविधिः	११
सलपट्टदीरप्रहणादीनां प्रमाणम्	११
मत्सिमोकादीनां लक्षणम्	१५३
मृताख्यादीनां चतुर्णां गृहच्छाद्यानां लक्षणम्	११
सिंहफर्णादीनां गृहेषु वर्जनीयत्वकथनम्	११
अन्वेषणमप्येवंविधानां विषयः	१५४

२९. शयनासनलक्षणाध्याय एकोनविंशः —

शयनासनकर्मारम्भसमयः	११
शयनासननिर्माणार्थं विहिता वृक्षाः	११
देमादिनद्धानां शयनासनानां श्रेष्ठत्वकथनम्	११
शयनासनाद्यर्थकवृक्षादाने सत्कर्मरम्भे च				
१. लक्षणीयानि निमित्तानि	११
नृपादीनां सम्पायाः प्रमाणम्	१५५

विषयः	पृष्ठम्
शय्याङ्गानां विधानम्	१५५
एकद्रव्यजायाः शय्यायाः श्रेष्ठत्वं, मिश्रद्रव्यजाया द्विदार्वादेश्च तस्या निम्नत्वं च	१५६
शय्यादारुसन्धानविधिः	१५७
मध्यमणायुपलक्षितस्य शयनासनस्य दुष्टत्वम्	१५८
सुस्थिष्टत्वादियुक्तत्वेन तेषां निर्मितरावश्यकता	१५९
निष्कुटादीनां यण्णां छिद्राणां लक्षणं फलं च	१६०
शयनासनद्रव्यसामान्यविधिः	१६१
आसनावल्लुप्तौ शय्योक्तदार्ढ्यामतिदेशः	१६२
आसनाङ्गानां विधानम्	१६३
तेषां द्रव्योपापिहृतोचमादिता	१६४
आसनालङ्काराः	१६५
पादुकासङ्ग्रहादीनां मानम्	१६६

३०. राजगृहाध्यायविविधः—

उत्तमादीनां राजवेश्मना मानम्	१६७
पृथ्वीजयप्रासादलक्षणम्	१६८, १६९
मुक्तकोणप्रासादलक्षणम्	१७०
श्रीवत्सप्रासादलक्षणम्	१७१
सर्वतोभद्रप्रासादलक्षणम्	१७२
शत्रुमर्दनारूपप्रासादलक्षणम्	१७३
राक्षः कीटार्थानि क्षोणीविभूषणादीनि पञ्च गृहाणि	१७४
ज्वानिशेखरप्रासादलक्षणम्	१७५
भुवनतिलकप्रासादलक्षणम्	१७६
विलासस्तवकाव्यप्रासादलक्षणम्	१७७
कीर्तिपताकप्रासादलक्षणम्	१७८
भुवनमण्डनप्रासादलक्षणम्	१७९
क्षोणीभूषणप्रासादलक्षणम्	१८०
पृथ्वीतिलकप्रासादलक्षणम्	१८१
श्रीनिवासाख्यप्रासादलक्षणम्	१८२

विषयः	पृष्ठम्
प्रतापवर्धनप्रासादलक्षणम्	१६७
लक्ष्मीविलाससख्यप्रासादलक्षणम्	"
क्षोणीभूषणादिषु पञ्चसु प्रासादेषु मूमिकासंख्या	"
उक्तानां सर्वेषां प्रासादानां द्वारमानादिकम्	१६८
सुम्भिन्यायाः सप्त कुमाः	"
मदलादीनां निवेशनस्थानादि	"
राजासनमत्तवारणादीनां विधानम्	१६९

३१. यन्त्रविधानाध्याय एकत्रिंशः —

इष्टदेवतावन्दनमध्यायोपक्रमप्रतिज्ञा च	"
यन्त्रशब्दनिर्वचनम्	१७०
यन्त्रबीजानि	"
तत्र पश्चान्तरप्रदर्शनं, तत्संख्येयं, स्वमतस्थापनं च	"
बीजशक्तिस्वभावासूत्रणम्	"
तज्ज्ञानस्य सर्वार्थसाधकत्वात्	१७१
पार्थिवादीनां पदार्थानां बीजानि	"
तत्सदाशेषेषु बीजमूलानां कार्याणि	१७२
बीजबीजिभावविकल्पनानां नागात्मम्	१७३
क्रियानिष्पादनाधिष्ठानम्	"
यन्त्रगुणाः	"
तेष्वल्लग्न्या गुणाः	"
यन्त्रसाध्याः क्रियादयस्तद्विवरणं च	"
प्रकृतप्रन्थोक्तदिशा युक्त्या सम्यङ् निष्पादितै-	
र्यन्त्रैः साध्यानां विचित्राणां दिग्मात्रप्र-	
दर्शनपरो निर्देशः	१७४
तत्र प्रथममूमिकात् उपरिमूमिकासु पञ्चसु कल्प-	
वासु प्रतिप्रहरमेकैकमूमिका प्रति यन्त्रेण शक्यायाः	
प्रसर्पणम्	१७५
पुत्रिकया नाडीप्रबोधनम्	"
तोये बहिर्दर्शनादीन्यत्यद्भुतानि यन्त्रकार्याणि	"

विषयः	पृष्ठम्
सूर्यादिग्रहगतिप्रदर्शनपरं गोलग्रमणम्	१७५
दारवस्य पुरुषस्यैकनाटिकस्यैकयोजनगमनम्	११
तालगत्यनुसारेण नृत्यन्त्या पुत्रिकाया दीपे स्तीण- क्षीणतैलप्रक्षेपः	११
यन्त्रहस्तिनः प्रदीयमानभूरिवारिषानम्	११
यन्त्रशुक्राणां तालगत्या गाननर्तनादीनि	११
पुत्रिकाणां गजानां तुरगादीनां च ताल- गत्या घलनचर्तननर्तनादीनि	११
वापीकूपवितः क्षेत्रेषु यन्त्रेण जलानयनापन- यनचैचित्र्यम्	११
कृत्रिमाणं गजादिरूपाणां यथेच्छं निर्गमन- धावनपुद्गकरणादिकाभेदाः	११
स्वपुद्गपरिकल्पितानामुक्तानामेषामन्येषां च यन्त्राणां घटनारीतिप्रदर्शनं प्रति ग्रन्थक- र्तृप्रवृत्तौ कारणम्	१७६
पुरातनोक्तविज्ञा वक्ष्यमाणानां यन्त्राणां सु- ग्रहाय बीजभूतानां भूतानां पुनः स्मारणम्	११
पृतादृशधिचित्रनाना यन्त्रनिर्माणप्रावीण्यसामग्री स्वनोद्धारियन्त्रद्वयघटना	१७७
षट्दंशुरजादिस्वनोद्धारियन्त्राणां तत्त्वम्	११
अम्बरचारिनिमानघटना	११
दुष्टगलोष्काटनाय रसयन्त्रेण सिंहनादविवा- नप्रकारः	११
दासादिपरिजनवर्गैर्विना सत्कृत्यानां सर्वेषां यथावशिर्वहणाय कल्पितस्य स्त्रीपुरुष- प्रतिमायन्त्रस्य घटना	१७८
अनमिमताजनप्रवेशनिरोधनाय द्वारदेशे स्था- पनीयं द्वारपालयन्त्रम्	११
निधि प्रविशतश्चौरस्य प्रसंगघातनाय स्थापनी- यं योधयन्त्रम्	११

विषयः

पृष्ठम्

दुर्गगुप्त्यै कीडाघर्षे च युक्त्या योजितैर्यन्त्रै-

श्यापशतद्व्यादितचक्रस्तुविधानवचनम्	१७८
अथ वारियन्त्रप्रस्तावः	११
तत्र पातयन्त्रस्वरूपम्	११
उच्छ्रायसमपातयन्त्रस्वरूपम्	१७९
पातसमोच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	११
उच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	११
धारागृहादिवारिगृहपञ्चकम्	११
तत्र धारागृहविधानम्	१७९-१८१	
प्रवर्षणगृहविधानम्	१८१
प्राणालगृहविधानम्	१८२
जलमग्नगृहविधानम्	११
नन्धावर्तगृहविधानम्	१८३
अथ रथदोलाप्रस्तावः	१८४
वसन्तोदयः पञ्च दोलाः	११
तत्र वसन्तदोलाविधानम्	११
मदननिवासस्यदोलाविधानम्	१८५
वसन्ततिलकास्यदोलाविधानम्	११
विभ्रमकदोलाविधानम्	१८६
त्रिपुरास्यदोलाविधानम्	१८६-१८८	
यन्त्राध्यायविधातुरभिधानम्	१८८

३२. गजशालाध्यायो द्वात्रिंशः —

सुमद्रास्याया गजशालाया लक्षणम्	११
चन्द्रिन्दास्याया लक्षणम्	१८९
सुभोगदाया लक्षणम्	११
भद्रिकाया लक्षणम्	११
वर्षण्यास्याया लक्षणम्	११
प्रमारिकाया लक्षणं फलं च	११

विषयः

पृष्ठम्

३३. अश्वशालाध्यायस्यवर्षिः—

अश्वशालनिवेशनस्थानम्	१८९
अश्वशालानिर्माणे निषिद्धा वृक्षाः, मूययश्च	१९०
निषिद्धदेशजैर्वृक्षैस्तच्छालानिर्माणे फलम्	११
निषिद्धभूमिषु तत्निवेशने फलम्	११
भर्तृगृहपरिसरे तत्निवेशने स्थाननियमाः	१९१
अश्वशालाविधानम्	११
शालायामध्वाना स्थानकरूपना	११
ययसस्थानकरूपना	११
खादनकौष्टकरूपना	१९२
पादमन्थनफीलकरूपना	११
शालानिर्माणार्थवृक्षोष्मादिकरणकयनम्	११
प्रस्यूत शालासंस्करणविशेषाः	११
बहूना तुरगाणामवस्थापननिषेधाः	११
अश्वरक्षाधर्षणासुपकरणानां सग्रहः	११
प्रादुमुखायां शालायां तुरगबन्धनस्थानम्	१९३
अध्वानां प्राच्याभिमुख्येन बन्धनस्य सर्वस- मृद्धिहेतुत्वस्थापनम्	११
स्थानाधिवासनादिकरणे दिङ्नियमः	११
दक्षिणाभिमुखायामुत्तराभिमुखायां च शाला- यामश्वबन्धनस्थानादिकम्	११
सप्तदशार्दानामध्वानां दक्षिणापश्चिमाग्नेयानैऋ- त्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः	१९४
वापथ्यैश्चान्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः	१९५
प्रादुम्भां दिश्यनुवंशस्थाने च तद्वन्धननिषेधः	११
रजानामिन्तरेषां च बन्धने नियमाः	११
मेघजतदुपकरणारिष्टव्यापिताश्वमन्दिराणां स्थानानि, चिह्नितोपकरणानि च	११
चक्रानां चतुर्णां मन्दिराणां सामान्यविधिः	११

विषयः

पृष्ठम्

३४. अग्रयोज्यप्रयोज्याध्यापयतुर्द्विंशः —

राजादीनां वेदमस्त्रप्रयोज्यानां परिगणनम्	१९६
तेषु प्रयोज्यानां प्रदर्शनोपक्रमः	१९७
तत्र प्रयोज्या देवता	१९
द्वारेषु प्रयोज्याः प्रतीहार्यादिप्रतिकृतयः	१९८
तत्रैव निधीनां रुक्म्याश्च निवेशनप्रकारः	१९
गृहवाद्याभ्यन्तर्भविष्वालेख्यानां नियमाः	१९
वासधाग्नि निवेशनीयानामालेख्यानां विधिः	१९
गृहभित्तीनामघोभागेषु, प्रेक्षासङ्गीतभूम्या- दिषु च प्रयोज्यानां लेख्यानां विधिः	१९९
वेदमग्नि प्रयोक्तव्यत्वेनोक्तानां सर्वेषां पीठ- शय्यासनसभादेयकुलादिष्वप्यतिदेशः	१९

३५. शिलान्यासविध्यध्यायः पञ्चत्रिंशः —

शिलान्यासविषये विहितोऽयनपक्षतिथिनक्षत्रादिः	२००
प्रथमेष्टकालक्षणम्	१९
वर्जनीयाः शिलाः	१९
नन्दाविकाश्वतसः शिलास्तद्देवताश्च	१९
वेदीमकरूपनम्	१९
नन्दाप्रतिष्ठापनविधिः	२०१
उपशिलान्यसनम्	२०२
नन्दादीनामङ्गाः, निवेशनस्थानानि च	१९
तासां प्रतिष्ठापनमन्त्रादिकम्	१९
वैदिकाः शिलाचयनमन्त्राः	२०३
विधिना स्थापितानां तासां पुनश्चात्मनादिषु फलम्	१९

३६. बलिदानविध्यध्यायः पट्त्रिंशः —

मण्डलकरणम्	२०४
फलशय्यसनम्	१९
वास्तुदेवताफलपनम्	१९

विषयः	पृष्ठम्
अर्घ्यनिवेदनम्	२०४
विश्वकर्मणो वास्तुदेवानां च पूजाविधिः	२०४, २०५
शान्तिबलिर्कर्मार्हाणि वास्त्वादीनि	२०६

३७. कीलकसूत्रपाताध्यायः सप्तत्रिंशः—

प्रशन्ताः कीलकवृक्षाः	११
विभादीनां विहिताः कीलकवृक्षाः	११
अशोकादीनां विनियोगे कचिद् विशेषः	११
तत्तद्वर्णानधिकृत्यापरो वृक्षविधिः	२०७
वर्णानां कीलकप्रमाणम्	११
तेषां सूत्रविधिः	११
कीलकस्थापनप्रकारः	११
तत्र कीलकस्थानपूजा	११
वेदीकरूपनम्	११
वेद्या ब्रह्माकुम्भस्थापनम्	२०८
कीलकसंस्करणम्	११
परश्चाधुपकरणपूजा	११
अभिकार्यम्	११
सुलग्नपरीक्षणम्	११
पुरोहितसंवत्सरिकस्यपत्यादीनां पूजा	२०९
सूत्रपातसम्बद्धं बलिर्कर्म	११
यद्योक्तवत्यलाभे कार्यो बलिविशेषः	११
विप्रपूजनम्	११
स्थापनाय प्रथमशक्नोरुद्धरणनियमाः	२१०
भूमौ प्रतिष्ठापितस्य तस्य परशुना हनने मन्त्राः	११
शङ्कुमूर्धनि दातव्यानां प्रहाराणां संख्या	११
हन्यमाने तस्मिन् शुभाशुभनिमित्तोपलक्षणम्	११
ताडनसाधननियमः	११
ताडितस्य कीलस्य प्राच्यादिषु नमने फलम्	२११
तस्मिन् कूर्चके जाते फलम्	११

विषयः	पृष्ठम्
तस्य स्फुटनहस्तभ्रंशादिषु फलम्	२११
प्रथमप्रहाराष्टकेन कीलकस्य स्वास्थ्यभावे	
कर्तव्यं कर्म	११
शङ्कुमिषेकादि	११
सूत्रबन्धनप्रकारः	११
कीलकस्थानेषु बलिदानविधिः	२१२
साम्रा मन्त्रितेन कुम्भोदकेन वास्तुप्रीक्षणम्	११

३८. वास्तुसंस्थानमातृकाध्यायोऽष्टात्रिंशः—

चत्वारिंशतः क्षेत्रसंस्थानानां संग्राहस्तद्धि-	
नियोगश्च	२१३
तत्र राजस्तस्कुमाराणां पुरोहितस्य सेनाप-	
तेश्च वासोचितानि क्षेत्रसंस्थानानि	११
बाह्यनामान्तःपुरस्य वणिजां वैश्यानां सुवर्ण-	
कृतां नगरगोष्ठिकानां च क्षेत्रसंस्थानानि	११
पुत्राभिलाषिणां महामात्राणां भृगुलुब्धकाना-	
मेकदृशनां गणाचार्याणां प्रजाध्यक्षाणां भा-	
लिकानां च तत्संस्थानानि	११
सौचिकवाजिपोषकक्षवन्दिमागधवेष्वादिवा-	
दकानां तत्संस्थानानि	२१४
रथिनां नौचानां श्रपाकानां धान्यजीविनां	
श्रमणानां हस्त्यारोहिणां च तत्संस्थानानि	११
बन्धनागारिणां सुराकाराणां कर्मकारिणां	
नापितानां कोशरक्षिणां बहिर्जीविमानो-	
पजीविनोश्च तत्संस्थानानि	११
चैत्यवृक्षवाटयज्ञबाटादीनां क्षेत्रसंस्थानानि	११

३९. द्वाष्टगुणदोषाध्याय एकोनचत्वारिंशः—

विप्रादिविषये गृहाणां द्वाराणां च स्थानानि	२१५
तेषु वास्तुद्वारगृहद्वाराणां निवेशननियमाः	११
उत्सङ्गादयश्चत्वारो निवेशाः	११

विषयः	पृष्ठम्
सत्रोत्सङ्गलक्षणम्	२१५
हीनबाहुकादीनां लक्षणम्	२१६
त्राक्षणाद्यावासस्थानकल्पनेषु विशेषविधिः	११
वर्णानामुत्तमा भूमिकासंख्या	११
तेषां गृहोर्ध्वमाणम्	२१७
देवादिविषये विशेषविधिः	११
तत्तद्वर्णानामवरा भूमिकासंख्या	११
उत्कृष्टस्य वास्तुद्वारस्य गुणाः	११
द्वारकल्पनसम्बद्धा नियमाः	२१८
स्थ्यादिभिर्द्वारवेधे फलम्	२१९
मिलदेहाख्यस्य वास्तुनो लक्षणम्	११
पूर्वादिद्वाराणां निवेशनस्थानानि	११
द्वारेष्वविहितस्थाने विनिवेशितेषु फलम्	११

४०. पीठमानाध्यायश्चत्वारिंशः —

उत्तमापममध्यमाना पीठानामुद्देश्यः, विधवा-	२२०
विषु तद्विनियोगश्च	११
मनुष्यवास्तुपीठानां सामान्यविधिः	२२१
विमादिषु विषये पीठोत्तेधाः	११
तेष्वेव प्रकारान्तरेण पीठविभागः	११

४१. चयविध्यध्याय एरुचत्वारिंशः —

विंशतिश्चयगुणाः	११
तद्विपरीताश्चयदोषा अपि विंशतिरिति कथनम्	२२२
दक्षिणपश्चिमादिकुट्यानां बहिर्मुखत्वेन विच-	११
यने फलं	११
कुट्येषु दलितादिषु फलम्	११
प्राग्दक्षिणादिकर्णानां बहिर्मुखत्वेन प्रवर्तने	११
फलम्	११
सर्वबाहुषु चयनेन विशालीकरणे तत्सन्निवेशः	११
इहायन्यव्यवस्था	११

विषयः

, पृष्ठम्

धीयमानस्यातिसंक्षिप्तविस्तृतत्वादेषु संज्ञा-

न्तरं फलं च	२२३
भित्तिचयनप्रकारः	११

४२. शान्तिकर्मविध्यध्यायो द्विचत्वारिंशः—

कर्णिकास्थापनम्	१२४
कर्णिकासु वायसादीनामपिरोहणे फलम्	२२५
स्तासां गृध्रादिभिर्घर्षणे शान्तिकविधिः	२२६
गृहाङ्गानां मधुसम्बन्धादिभ्यो रक्षणीयत्वक-				
थनम्	११
गृहदारुणामिन्द्रकीलादीनां भङ्गादिषु फलम्	११
नवदारुभङ्गादिषु प्रतिविधानम्	२२७
स्थूपामल्लकपृष्ठबंधानां भङ्गे शान्तिविधिः	११
वारणसद्ग्रहस्थूपोपधिकायतुलानां भङ्गे				
तद्विधिः	२२८
कर्णिकाम्यन्तरस्थूणाशालापादयुग-				
तुलापादादीनां भङ्गे तद्विधिः	२२९
प्रधानस्थूपामल्लकतादिषु फलम्	२३०
विशेषतश्चतुर्णां तुलादीनां वास्तुमुख्याङ्गानां				
हिंसने शान्तिविधानकथनम्	११

४३. द्वारभङ्गफलाध्यापस्त्रिचत्वारिंशः—

उक्तानां नवकर्मविधीनां ग्रामादिष्वप्यतिदेशः	११
नवकर्मणि स्निग्धत्वादिगुणयुक्तेषु तद्विहीनेषु				
च द्रव्येषु फलम्	२३१
पूर्वादेषु नगरभगेषु रम्येषु सत्सु राज्ञः फलम्	११
तेष्वरम्येषु तस्य फलम्	२३२
देवागारपुरद्वारादिपूज्यानि				
शुभाशुमानि राज्ञ एवेति कथनम्	११
उक्तेषु स्थलविशेषेषु नवकर्मण्यूर्ध्ववर्णागला-				
दीनां मुख्याङ्गानां भङ्गे राज्ञः फलम्	११

विषयः	पृष्ठम्
वरित्वाप्रमाणम्	२३९
शिविरस्थानमापनोचितं वास्तुपदम्	३१
अष्टमाङ्गेष्वष्टिष्वदुर्गकर्मणो निरूपणप्रारम्भः	३३
तत्र पञ्चविधानां दुर्गणां संज्ञाः	२४०
तेषु प्रसस्तं दुर्गम्	३३
दुर्गस्थानविभाजनाहं वास्तुपदम्	३१
हर्म्यप्रमाणादिकम्	३१
रथ्योपरथ्यद्वाराणां प्रमाणानि	३१
दुर्गेश्वरमासावानां स्थानानि	३१
दुर्गरक्षार्थं स्थाप्यानां वीराणां लक्षणम्	३१
अन्तःपुरादीनामपि तत्र निवेशनीयत्वकथनम्	३१

४६. तारणभङ्गादिशान्तिकाध्यायः पट्टचत्वारिंशः —

तारणभङ्गोपादिषु दोषाः, तत्प्रशमनविधिश्च	२४१
प्रासादं गृहं वा प्रविष्टाः सन्तो दोषमूचकाश्च-	
तुर्विधाः कपोताः, तत्प्रवेशफलं च	२४२
कपोतप्रवेशदोषप्रशमनार्थो विधिः	२४३

४७. वेदीलक्षणाध्यायः सप्तचत्वारिंशः —

चतुर्विधानां वेदीनां संज्ञाः तद्विनियोगश्च	२४४
तत्र सर्वतोमद्रालक्षणम्	११
श्रीषरीलक्षणम्	११
पद्मिनीलक्षणम्	११
चतुरश्रालक्षणम्	११
सर्ववेदीगता विशेषाः	११
तास्विएकाचमनविध्यादि	३३
स्तम्भविन्यसनविधिः	२४५
स्तम्भस्थापनाग्रं देवतापूजादिकम्	११

४८. शृङ्गदोषनिरूपणाध्यायोऽष्टचत्वारिंशः —

भूतवफलम्	११
----------	----

विषयः	पृष्ठम्
गृहविधौ वर्ज्या मूमयः	२४६
चैत्रादिमासेषु निर्मितानां गृहाणां फलम्	११
कीलादीनां स्थानम्	११
तत्तद्विद्मूढेषु वेश्मसु फलम्	११
पुरे प्रासादादीनां निवेशनस्थानम्	११
वलितादीनि चतुर्विधानि दुष्टगृहाणि	११
तेषां लक्षणं फलं च	११
मूपकोत्क्रादिभिर्दुष्टानां भुवां वर्जनीयत्वकथनम्	११
ठासु वास्तुनिवेशने फलम्	११
वेश्मस्वनिष्ठो मुशायामः	११
मानुषशालायां मूपालिन्दयोरावश्यकता, देवा- गारशालायां तदामावश्य	२४७
खादकाद्यस्य वेश्मनो लक्षणं फलं च	११
सशल्यादिकं मर्मदोषचतुष्टयम्	११
छिन्नाह्यस्य वास्तव्यस्य लक्षणं फलं च	११
स्वगृहद्वयमध्येन वर्त्मनो निर्वाहे फलम्	११
मार्गवेषस्य स्वरूपं फलं च	११
उत्सृष्टादीनां चतुर्णां प्रवेशानां स्वरूपं फलं च	११
शालाभेदस्य स्वरूपं फलं च	२४८
विक्रीकिलगृहस्य स्वरूपं फलं च	११
सीमाशालाप्रभिज्ञेषु प्रासादादिषु फलम्	११
गर्भे चन्द्रावलोकिताया निषेधः	११
गवाक्षके मूपानिवेशनस्यावश्यकता	११
गण्डकुक्षिपृष्ठकक्षास्यानामज्ञानां गृहात् पृथकरणे फलम्	११
गण्डादीनां स्वरूपनिर्देशः	११
स्थापितानां द्वाराणां संरोधे फलम्	११
गृहश्रोत्रादीनां रोधे फलम्	११
कृत्तानां गवाक्षालोकनानां चपने फलम्	२४९
प्राच्यादिषु चीयमानाया भित्तोर्बाहिर्गमने फलम्	११

विषयः	पृष्ठम्
जीर्णपुणक्षतादीनां दारुणां वर्जनीयत्वकथनम् ...	२५४
गृहकर्मणि वर्जनीया वृक्षाः	११
द्वारैर्भित्तिभिश्च मर्मपीडायां फलम्	११
कायसन्धिपालादिषु मर्मस्थानस्थितेषु फलम्	११
स्तम्भादिभिर्द्वारमध्ये निपीडिते फलम्	११
षड्दारुकाणां द्वाराणां च मध्येषु कर्णद्रव्या- दिभिर्विदेषु फलम्	२५५
नागदन्तादिभिः शय्यावेषे फलम्	११
गृहमध्यभागे द्वारे निवेशिते फलम्	११
द्रव्येण महामर्मपीडायां फलम्	११
गृहस्य शून्यतापादका दोषाः	११
विमाणपदहनिषु वास्ताविषु फलम्	११
पुरमासादवेशमनां परिसरे वर्जनीया वृक्षाः	११
द्रव्यायामोच्छ्वासविस्ताराणामाधिक्ये फलम्	११
स्वातितेऽपि पातितेषु च स्तम्भद्वारादिषु फलम्	११
अर्तुरनिष्ठफलदायिनो गृहस्य सामान्यलक्षणम्	२५६

४९. रुचकादिमासादलक्षणाध्याय एकोनपञ्चाशः —

पुरा ब्रह्मणा सृष्टानि पञ्च विमानानि	११
तेषां विनियोगः	२५७
सूर्यादीनामुपयोगायान्यान्यपि बहूनि विमानानि	
स कल्पयामासेति वचनम्	११
ऋषदृष्टानां वैराजादीनां पञ्चानां विमानविश्ले- षाणामाकृतिः	११
वैराजमेदानां संज्ञाः	११
कैलासमेदानां संज्ञाः	११
पुष्पकमणिकविचित्रास्त्वविमानत्रयमेदानां संज्ञाः	२५८
पृथगुक्तमाघमध्यमाग्नि गानानि	
अथ चतुर्विंशतेर्वैराजमेदानां लक्षणप्रस्तावः	

विषयः	पृष्ठम्
तत्र रुचकलक्षणम्	२५८
चित्रकूटलक्षणम्	२५९
सिंहपञ्जरलक्षणम्	११
मद्रलक्षणम्	११
श्रीकूटलक्षणम्	११
उष्णीषलक्षणम्	११
शालास्यलक्षणम्	११
गजयूथपलक्षणम्	२६०
नन्दावर्तलक्षणम्	११
अवर्तलक्षणम्	२६१
स्वस्तिकलक्षणम्	११
क्षितिभूषणलक्षणम्	२६२
भूजयलक्षणम्	२६३
विजयनन्दश्रीतरुप्रमदामियाभिमानां चतुर्णां	
विमानानां लक्षणम्	२६४
व्यामिश्रहस्तिजातीयकुबेरमुघाघराणां लक्षणम्	२६५
रविसोमद्रविमानास्यमुक्तकोणानां लक्षणम्	११
अथ दशानां कैलासविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	२६६
तत्र बलयदुन्दुभिमान्तपद्मकान्तचतुर्मुखमण्ड-	
कारुयानां सप्तानां विमानानां लक्षणम्	११
अवशिष्टानां कूर्माकारुयानां त्रयाणां लक्षणम्	२६७
अथ दशानां पुष्पकविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	११
तत्र भवविशालसामुद्रयासुयानां लक्षणम्	११
प्रभवशिविराष्टहमुखशालद्विशालगृहराजामल-	
विम्बाकारुयानां सप्तानां लक्षणम्	२६८
चतुरश्रायतानभेषामेव सन्निवेशान्तरप्रदर्शनम्	२६९
अथ दशानां मणिकभेदानां लक्षणप्रस्तावः	२७०
तत्रामोदैतिकतुल्यचारुमूल्याकारुयानां पञ्चानां	
विमानानां लक्षणम्	११

विषयः

पृष्ठम्

निषेवकनिषेयसिंहसुप्रभास्यानां लक्षणम्	२७१
लोचनोत्सवविमानलक्षणम्	२७२
अथ दशानां त्रिविष्टपविमानमेदानां लक्षण-				
प्रस्तावः	११
तत्र वज्रकनन्दनशङ्कुवामनमेखललयमहा-				
पदानां लक्षणम्	११
हंसविमानलक्षणम्	२७३
ज्योमचन्द्रोदयविमानयोर्लक्षणम्	११

५०. प्रासादशुभाशुभलक्षणाध्यायः पञ्चाशः—

शुभकराणां प्रासादानां लक्षणम्	११
तद्विपरीतलक्षणेऽपि प्रासादेषु प्रत्येकं फलाणि	२७४

५१. आयतननिवेशाध्याय एकपञ्चाशः—

उत्तमादिमेदेन त्रिधा भिन्नस्य नृपायतनस्य				
मानं विन्यासश्च	२७५
नृपानुजीमिनृपपत्नीगृहाणां देवधिष्यानां च				
दिग्भागादिकम्	११
मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोयःप्रासादानां				
दिग्भागादिकम्	११
राजमातृस्वसृमातुलकुमारप्रासादानां दिग्भा-				
गादिकम्	११
द्विजमुख्यसानन्तकुञ्जरारोहभटपौरजनगृहाणां				
दिग्भागादिकम्	११
सर्वेषां गृहाणां सामान्यविधिः	२७६
इतरेषां गृहाणां भूषणादिमी राजगृहेः साम्य-				
माधिक्यं च परिहरेदिति वचनम्	११
अवशिष्टस्य भूभागस्य विनियोगः	११

५२. प्रासादजात्यध्यायो द्विपञ्चाशः—

वैराजविमानसामान्यविधिः	२७७
वैराजविमानप्रभवाः प्रासादविशेषाः	११

विषयः

पृष्ठम्

तथाविधा अष्टौ शिखरोत्तमाः प्रासादाः	२७८
-------------------------------------	-----	-----	-----	-----

वैराजजन्मनां सर्वेषामेषां प्रासादानां सर्वकाम-				
--	--	--	--	--

फलप्रदत्वकथनम्	११
----------------	-----	-----	-----	----

एष्वन्यजातिदूषितेषु फलम्	११
--------------------------	-----	-----	-----	----

५३. जघन्यवास्तुद्वाराध्यायस्त्रिपञ्चाशः—

जघन्यवास्तुद्वारप्रमाणम्	२७९
--------------------------	-----	-----	-----	-----

तत्र पेषापिण्डादीनां मानम्	११
----------------------------	-----	-----	-----	----

रूपशाखाखल्वशाखातुङ्गशाखानां मानम्	११
-----------------------------------	-----	-----	-----	----

तुङ्गाया बाह्यतः क्रियमाणानां शाखानां मानम्	११
---	-----	-----	-----	----

तलोदयमण्डपादीनां मानम्	२८०
------------------------	-----	-----	-----	-----

उत्तममध्यमयोः प्रासादयोस्तलमानम्	११
----------------------------------	-----	-----	-----	----

कुम्भिकादिषु र्हानाधिकमानकल्पननिषेधः	११
--------------------------------------	-----	-----	-----	----

५४. प्रासादद्वारमानायध्यायश्चतुष्पञ्चाशः—

प्रासादद्वारमानम्	११
-------------------	-----	-----	-----	----

पेषामानम्	११
-----------	-----	-----	-----	----

शाखामानम्	११
-----------	-----	-----	-----	----

उत्तराङ्गमानम्	११
----------------	-----	-----	-----	----

रूपशाखामानम्	११
--------------	-----	-----	-----	----

पीठबन्धमानम्	११
--------------	-----	-----	-----	----

भरणमानम्	११
----------	-----	-----	-----	----

कपोतमानम्	२८१
-----------	-----	-----	-----	-----

रथिकामानम्	११
------------	-----	-----	-----	----

द्वारभूषा	११
-----------	-----	-----	-----	----

कपोतादिविधानम्	११
----------------	-----	-----	-----	----

परिमण्डलीकरणम्	११
----------------	-----	-----	-----	----

पद्मपत्रिकामानम्	११
------------------	-----	-----	-----	----

रत्नगामानम्	११
-------------	-----	-----	-----	----

जङ्गामानम्	११
------------	-----	-----	-----	----

विषयः	पृष्ठम्
स्वस्वशाखामानम्	२८१
बाधशाखामानम्	११
द्वारशाखानां सङ्ख्या	११
शाखानां निर्गमविस्तारयोर्मानम्	११
पिण्डोदुम्बरमानम्	२८२
सलन्मासमानम्	११
सिंहमुखमानम्	११
त्रिविधं पट्टपिण्डमानम्	११
हीरमदण्डमानम्	११
कुम्भिकोत्कालकयोर्निवेशनप्रकारः	११
उत्तरपट्टतद्दीरयोर्मानम्	११
तदूर्ध्वभागपरिष्करणम्	११
सप्तानां लुमानां संज्ञाः	११
तत्र लुम्बिनीनिष्पादनप्रकारः	२८२
अन्यासां लुमानां निष्पादनप्रकारः	२८३
पञ्चविंशतिवितानानां नामानि	११
कोलादीनां नागधन्वान्तानां सप्तानां	
वितानानां रूपनिर्माणप्रकारः	२८४
मुप्यकादीनां विद्युन्मन्दारकान्तानां तेषां रूप-	
निर्माणप्रकारः	२८५
दशच्छाद्योदयाः	२८६
सप्त वृत्तच्छाद्योदयाः	११
छाद्यक्षेत्रानुसारेण कल्प्यानि लुमाणानानि	११
छाद्यलुमानां गणिकाच्छेदादिकम्	२८७
उत्तमादिप्रासादानां छाद्यनिर्गमाः	२८८
सिंहकर्णलक्षणम्	२८८-२९०

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाराजाधिराजश्रीमोज्ज्वलविरचितं

समराङ्गणसूत्रधारापरनामधेयं

वास्तुशास्त्रम् ।

महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

देवः स पातु § भुवनत्रयसूत्रधार-

स्त्वां बालचन्द्रकलिकाङ्कितजृङ्कोटिः । *

एतत् *समग्रमपि कारणमन्तरेण

कात्स्न्यादमत्रितममुच्यते † येन विश्वम् ॥ १ ॥

सुखं धनानि ऋद्धिश्च सन्ततिः सर्वदा नृणाम् ।

प्रियाण्येषां तु संमिदर्थं सर्वं स्याच्छुभलक्षणम् ॥ २ ॥

यद्य निन्दितलक्ष्ना (चंद्र) तदेतेषां विधानकृत ।

अतः सर्वमुपादेयं (यद्) भवेच्छुभलक्षणम् ॥ ३ ॥

देशः पुरं निवासश्च सभा वेदपासनानि च ।

यद्यद्रीदृशमन्यन् तत्तच्छ्रेयस्करं मतम् ॥ ४ ॥

वास्तुशास्त्रादते नस्य न स्याल्लक्षणनिश्चयः ।

तस्माद्भोक्तव्यं कृपया शास्त्रमेतदुदीर्यते ॥ ५ ॥

§ भुवनत्रयसूत्रधारः लोकावधारिणी । विश्ववैचित्र्यमुत्तरार्धे प्रतिपाद्यते । * समग्र
कारणमन्तरेणपि समग्रात्ममवापेनिमित्तात्मना विप्रकारमन्योन्यविलक्षणस्वरूप लोकाप्रतीत
कारणकृत्यपि कार्यमात्रमाधारण विनाशोत्तरार्धः, जगद्भूतस्य हि कार्यत्वैक एतेषां उपादान
न निमित्तं नास्तीति इति । † अमुच्यते आचार्येणैवपूर्वमन्यते ।

समराक्षणमूत्रधारे

अथैकदा जगज्जन्महेतुमभ्युरुदासनम् ।

पृथ्वी पृथुभयभ्रान्ता चकिताक्षी सपाययौ ॥ ६ ॥

प्रणम्य प्रणतिप्रदनिखिलत्रिदशेश्वरम् ।

सगद्गदमुवाचेति भूतयात्री पितामहम् ॥ ७ ॥

भगवन्नदमेतेन पृथुना पृथुतेजसा ।

उप(हृ? ह्रु)ता त्वां शरणं माप्ता त्रायस्व मां नतः ॥ ८ ॥

चदन्त्यामिति मेढिन्यामाविरासीदधो पृथुः ।

संरम्भमुक्तहृदयो ब्रह्माणं प्रणनाम च ॥ ९ ॥

जगार्दनमथ स्निग्धध्वनिगम्भीरया गिरा ।

कुर्वस्तद्यानहंसानां पयोदध्वनिशङ्कितम् ॥ १० ॥

त्वयाम्मि जगतां नाथ! जगतांऽधिपतिः कृतः ।

स्थापितानि च भूतानि सर्वाण्यपि वशे मम ॥ ११ ॥

तेष्वियं मम विश्वेश! कटाक्षित् वशवर्तिनी ।

समीकरोमि पापाणजालान्यस्याः किलाधुना ॥ १२ ॥

व्यस्तानि धनुषा तावद् गौर्भून्वेयं पलायिता ।

दोग्धुकामोऽहमप्येनां चिरमन्वगमं महीम् ॥ १३ ॥

यत्रकापि प्रयान्त्येपा तत्र मामेव पश्यति ।

अपश्यन्त्यन्यतस्त्राणमदुग्धा त्वामुपस्थिता । १४ ॥

अस्यां वर्णाश्रमस्थानविभागश्च विवास्यते ।

इदं च दुर्लभत्वेकक्षेत्रणीयस्त्वत्पुण्यम् ॥ १५ ॥

विधास्येऽस्यां कथं त्वेतदिति मे शङ्कितं मनः ।

पृथुनेत्यथ विज्ञप्तो भगवानब्जसम्भवः ॥ १६ ॥

उवाच बोधयन्नेन कृत्वा भूमिं च निर्मयाम् ।

इयं मही महीपाल! विधिवत् पालिता सती ॥ १७ ॥

सस्यरूपा(य?य)निष्पन्नैस्तत्र भोग्या भविष्यति ।

यच्च ते स्यादभिमेतं स्थानादिपिनिवेशनम् ॥ १८ ॥

विश्वकर्माण पुत्रसंवादो द्वितीयोऽध्यायः ।

तत्रैव विदशाचार्यः सर्वसिद्धिप्रवर्तकः ।

सुतः यथासस्य त्रियोः स्तसीयथ बृहस्पतेः ॥ १९ ॥

विश्वातिशार्थयोः सर्वं विश्वकर्मा करिष्यति ।

राजभसौ महेन्द्रस्य विदधावमरावतीम् ॥ २० ॥

अन्या अप्यमुना रम्याः पुर्यां लोरुभृता कृताः ।

तस्या क्षेत्रीकृता मूर्तिं दृष्ट्वा साद्रिद्रुमापसां ॥ २१ ॥

सन्निवेशान् पुरग्रामनगराणां विधास्यति ।

तद् गच्छ वत्स ! लोकानामितस्त्वं हिन काम्यया ॥ २२ ॥

भयोज्झिता त्वमप्युर्वि ! पृथोः प्रियकरी भव ।

काले स्मृतः स्मृतः पुण्यो राक्षः प्रियचिकीर्षया ॥ २३ ॥

स्वमप्यरितलमेवैतद् विश्वकर्म(न्) ! करिष्यसि ।

इत्युक्त्वा गमनमुपेयुपि प्रजेशे स्वं स्यान्नं सितिभुजि चाथिते मुदोन्पाम् ।

मालेयानिभूतमाजगाम खेलेत्सिद्धस्त्रीपरिगतमाशु विश्वकर्मा ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवपिरचिते समराङ्गणग्रन्थधारपरमाभि वास्तुधारे

महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ पृष्ठे हिमगिरेः शशाङ्कशुचिरोविपि ।

सिद्धामरयधृमुक्तमणिमञ्जुगुहागृहे ॥ १ ॥

मिस्तीर्णासनमासीनं सर्वज्ञमथ संस्मृताः ।

आययुर्विश्वकर्माणं चत्वारो यानसाः मुताः ॥ २ ॥

जयो विनयसिद्धार्थो चतुर्थश्चापराजितः ।

तमुपामम्य शिरसा नेमुः प्राञ्जलयो मुनिम् ॥ ३ ॥

१ 'भुवप्रभापथ त्रियोः प्रीतये ते ब्रह्मसिद्धिः', २. 'सुखण्यार्थं चान्येता पु',
३. 'तवाप्य', ४. 'विश्वकर्मा करिष्यति' व पाठः । ५. पृथिव्याख्याना आस्यवदन्त्या,
(१) म' स पाठः ।

तानुवाच मुनिर्ब्रह्मा ! विदितं वाग्यथो पुरातनम् ॥ १ ॥
 'वास्तु ब्रह्मा स(पर्यासर्जो)दो विश्वमप्यविलिङ्गन्तथा ॥ ४ ॥
 धर्म्यं कर्म तदा श्रेष्ठं प्राप्त्यै लोकावुत्तमानि च ॥
 व्यग्रस्थाप्य चकारैष लोकापालः(श्रीस्य) कल्पनाम् ॥ ५ ॥
 अहमप्यमुना विश्वनाथेनाभ्युज्जन्मना ।
 लोकानां सन्निवासायमादिष्टोऽस्मि स्वयम्भुवा ॥ ६ ॥
 रम्पाणि नगरोद्यानसभास्थानान्यथो मया ।
 तुरासुरोरमादीनां निर्मितान्यात्मबुद्धितः ॥ ७ ॥
 गन्धोमी * वेन्यनृपतेर्ब्रह्मा ! प्रियचिकीर्षया ।
 नगग्रामखेटादीन् करिष्यामि पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥
 कार्ये त्वमुष्मिन् सकले मम विश्वसृजार्पिते ।
 सम्पन्नसाहायकैर्भाष्यं भवद्विरिति नः स्थितम् ॥ ९ ॥
 यतस्त्रिभुवनालोकप्रद्योतस्याब्जिनीपतेः ।
 सहायतां तमच्छेदे कलयन्ति मरीचयः ॥ १० ॥
 स्वयं करिष्येऽहमथो निवासाय पृथोः पुरीम् ।
 विचित्रनगरग्रामखेटांमतिमनोहराम् ॥ ११ ॥
 भवन्तः पुनरागत्य चत्वारोऽपि चतुर्दिशम् ।
 तांस्तान् निवेशान् कुर्वन्तु पृथग्जनकृताधयान् ॥ १२ ॥
 अन्तरेण्यनृपाधोधिर्ललानां सरितां तथा ।
 विधातव्यानि दुर्गाणि^३ नृपाणां भयग्रान्तये ॥ १३ ॥
 वर्णप्रकृतिवैश्यानि संस्थानानि च लक्ष्मभिः ।
 त्रिधेयानि प्रतिग्रामं प्रतिपूः प्रतिपत्तनम् ॥ १४ ॥

१. 'वास्तुब्रह्मा सदा विश्वं व्याप्नोति सकलं जगत्', २. 'दानतिमन्त्रायन्',
 क. पाठ । ३. 'शिसचातमय' ए पाठ ।

* वे-बदृपते. वेन्यनृपते. पृथोरित्यर्थ. ।

प्रथमस्तुतीयोऽध्यायः ।

तानित्यमात्मतनयानभिधाय सम्यक्
॥ १ ॥ सारार्थभूतमपरिस्फुटतोद्भिन्नं च ।
'स्थानापिनोरुधरनिर्वृतचिचट्ति-
स्तूर्णः' § प्रभासतनयो नयविज्जगाम ॥ १५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविजिते समग्रद्वयनगराग्नानि वागुद्याने

'विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ प्रश्नो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ तेषु ज्ञयो नाम वाक्यं तद् विश्वकर्मणः ।
ध्रुत्वा कृताञ्जलिः प्राह स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥
ज्ञानैकानिधिरप्यस्मान् यत् सहायतया किल ।
वृणोषि तेन न वयमात्मानं बहुमन्महे ॥ २ ॥
तदिदानीं हितार्थे नः प्रजानामपि च 'प्रभो' !
अममेषप्रभावस्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥
पूर्वमेकार्णवे जाते जगति प्रलयं गते ।
महाभूतामरपुरीज्योतिषां कथमुद्भवः ॥ ४ ॥
किमाकारा किमाधारा किप्रयाणा च मेदिनी ।
विस्तृतिः परिधिश्चास्या बाहुल्यमपि कीदृशम् ॥ ५ ॥
उन्मूल्यव्यासदीर्घत्वः कैः कैःस्यां कुलभूभुतः ।
कति ख्यातानि वर्षाणि द्वीपा नद्योऽन्धयस्तथा ॥ ६ ॥
काः सूर्येन्दुग्रहक्षोद्विगतयश्च पृथक्पृथक् ।
भूमेरुपरि किं चेषामन्योन्यं प्रोक्तयन्तरम् ॥ ७ ॥

१. 'स्थानापिनातिशयनि', २. 'नयविजयविद्वार्यावराजमुतामनो नाम'
क. पाठः । ३. 'प्रभोः' ख. पाठः ।

§ तूर्णो मौनमित्यर्थः ।

किमाधारं दिवि ज्योतिश्चक्रं भ्रमयते च कः ।
 लोके कथं महाभूतान्मूर्ध्नि विभ्रति स्थितिम् ॥ ८ ॥
 युगधर्मव्यवस्थाभिः काश्चादौ लोकवृत्तयः ।
 कथादिमस्ततो राज्ञां ग्रहाणां वर्णिनां कथम् ॥ ९ ॥
 कति देशाः कति भुवः पृथक्त्वेन निरूपिताः ।
 कार्यः क च कथं सन्निवेशो जनपदाश्रयः ॥ १० ॥
 व्यक्तचिह्नैः स्वनस्पर्शगन्धवर्णरसादिभिः ।
 काः शस्ता निन्दिताः काश्च पुराणामपि भूमयः ॥ ११ ॥
 कार्यं केन विधानेन भूमत्पुरनिवेशनम् ।
 किं फलं मुनिविष्टेऽस्मिन् दुर्निविष्टे च किं पुनः ॥ १२ ॥
 कतिप्रकारं दुर्गं च दुर्गकर्मक्रमश्च कः ।
 किमग्रपुरसंस्थानमनिन्यं किं च निन्दितम् ॥ १३ ॥
 कथाश्रानुक्रमविधिः प्रमाणैरुपपादितः ।
 प्राकारगोपुराट्टालपरिखावकर्म च ॥ १४ ॥
 तमङ्गनिर्गमद्वारप्रतोल्पट्टालकादिभिः ।
 कीदृशः प्रविभागश्च रथ्याचत्वरत्नभिः ॥ १५ ॥
 भूमिप्रमाणसंस्थानं सीमा च क्षेत्रदिव्यथैः ।
 नगरप्राप्त्येतानां निवेशाः स्फुः पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥
 पुरस्याभ्यन्तरे पूर्वं कर्तव्यावयवकर्मैः ।
 कस्मिन् स्थाने कथं कार्यं शक्रभञ्जननिवेशनम् ॥ १७ ॥
 प्रतिसंवत्सरं तस्य नियुक्तस्य कथं पुनः ।
 हिताय नृपलोकानां विधातव्यो महोत्सवः ॥ १८ ॥
 गृहेषु केषु केष्वत्र कामु कामु ककुप्सु च ।
 भागवार्त्तान्तरैः कैः कैः कार्याः काः काश्च देवताः ॥ १९ ॥
 कैः कैर्यान्परीवारवर्णरूपनिभूषणैः ।
 कार्याः कैः कैः सुरा वस्त्रवयोवेपायुधध्वजैः ॥ २० ॥

प्रमाणमिति संस्थानसङ्ख्या नोच्छ्रयलक्ष्मणिः ।
 मासादाः कस्य के वा स्युः सुरराजदिनातिषु ॥ २१ ॥
 माकारपरिस्त्रासुप्तं पुरे स्याद् गोपुरं क च ।
 युग्ममध्याम्युवेष्टमानि क च स्युः क महानसम् ॥ २२ ॥
 कोष्ठागारायुधस्थानभाण्डागारनिवेशनैः ।
 व्यायामनृत्तसङ्गीतस्नानयारागृहादिभिः ॥ २३ ॥
 शय्यावासयुहप्रवेशवेष्टमादर्शगृहैः पृथक् ।
 क्रीडादोलाश्रयारिष्टगृहान्तःपुरस्वेष्टमभिः ॥ २४ ॥
 विष्टङ्गभ्रमनिर्युहकक्षासंयमनादिभिः ।
 अशोकवनिकृष्णभिश्च लतामण्डपवेष्टमभिः ॥ २५ ॥
 वापीभिर्द्वारगिरिगिर्वाभिः पुष्पवैद्यभिः ।
 एतैर्विशेषैरन्यैश्च विचित्रैर्विपिनाश्रयैः ॥ २६ ॥
 मानोन्मानक्रियायामद्रव्याकृतिविनिर्मितः ।
 निकेतननिवेशः स्याद् राज्ञां भागाश्रितः कथम् ॥ २७ ॥
 पुरोधसैन्धवभूषेष्टदेवचिन्तकमन्त्रिणां ।
 कं कं च भामं प्राप्य स्युर्निवेशा नृपवेष्टमनः ॥ २८ ॥
 पुरे स्युर्निक्षु भागेषु पदभागेषु केपु च ।
 विप्रराजन्यविदग्धास्तर्ज्जः स्नरर्जः समम् ॥ २९ ॥
 तथा कृपितुलागिर्यकलापशोपजीविनः ।
 हिंसाश्रिताश्च पुरुषा निवेश्याः स्युः कथं यद्य च ॥ ३० ॥
 निवेशाः कीदृशाश्चैषां कियन्तो वा भवन्ति ते ।
 शस्यन्ते केन वा केषां कैः प्रवेशजलध्रुवैः ॥ ३१ ॥
 धिक्प्यमाद्यं फनिरेवं द्रव्याण्यप्यवनि कानि वा ।
 हेतुरेषां च सर्वेषां स्वाद्य कीदृगनुक्रमः ॥ ३२ ॥

§ युग्मं विभुन मध्ये येषां ताति युग्ममध्यानि रीटाग्यानि तानि च मायुवेष्टमानि -
 चेति दन्दग्राम ।

भजन्ते योगमन्योन्यै कानि द्रव्याणि कैः सह ।
 कानि योगं न गच्छन्ति कैर्वा कः क्व वसेत् पुमान् ॥ ३३ ॥
 शृङ्गाकर्म किं चेष्टं कीर्तिता कतिधा च भूः ।
 परिकर्मक्रमस्तासां बह्व्यम्बुपवनैश्च कः ॥ ३४ ॥
 गुरुवर्णिध्वजोर्वीशतदृत्यप्रतिमा(ः?) पुराम् ।
 दृष्टाः के के प्रगस्ताः स्मर्युद्दार्थे के च गर्हिताः ॥ ३५ ॥
 तच्छेदसावसंभूतं शब्दद्विवपातगर्भजम् ।
 विज्ञायते कथं कर्तृकारकादिशुभाशुभम् ॥ ३६ ॥
 प्रमाणं तक्षणच्छेदः शोधितानां कथं भवेत् ।
 आदृत्य स्थापनं पूर्वं वारुणां स्थानके क्व च ॥ ३७ ॥
 सामान्यतोऽखिलानां काः काश्च जातेर्विशेषतः ।
 प्रशस्तैर्लक्ष्यभिर्युक्ता भूमयः परिकीर्तिताः ॥ ३८ ॥
 शल्योद्धारविधिः कीदृक् कीदृशं भूमिकर्म च ।
 दिग्ग्रहः मूत्रणं चाधिवासनं च कथं भवेत् ॥ ३९ ॥
 प्रमाणं मूलपादस्य शिलान्यासे च को विधिः ।
 विभज्यते कथं वेद्यं जालालिन्दविभाजनैः ॥ ४० ॥
 मानानि कानि भित्तीनां पीठानामुच्छ्रयाश्च के ।
 कथं तानि-विकल्प्यानि वर्णानां मेखलादिभिः ॥ ४१ ॥
 समस्तकानां स्तम्भानां द्वारस्तम्भासनैः सह ।
 नागनीध्र्युपधानानां समं कण्ठविनिर्गमैः ॥ ४२ ॥
 जयन्तीमहर्ग्रहतुलाकार्योणां वास्तुनोऽपि च ।
 कीदृशं फलकानां च प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥
 स्वमानात् सर्ववर्णानां तल्लोच्छ्रयास्तु कीदृशाः ।
 का गवाक्षकपोतान्निवेदिकाजालकक्रियाः ॥ ४४ ॥
 स्थूणा निष्ठष्टिकोत्सूका मृगा(ल्योऽन्यु)पतुल्यास्तथा ।
 सान्तःप्राणिशिरोवंशाः किग्रमाणाः प्रकीर्तिताः ॥ ४५ ॥

छाद्योदयाः कियन्तः स्युर्दृष्टच्छाद्यक्रमश्च कः ।
ज्यश्राणां खण्डवृत्तानां लुपानां च क्रियाः कथम् ॥ ४६ ॥

सीमालिन्दशिरः(स्वास्स्वा)सां कीदृशी चावलम्बना ।
कतिप्रकाराः प्रासादशिरसां च विकल्पनाः ॥ ४७ ॥

यच्चान्यदेवमादि स्यात् प्रासादप्रवनादिषु ।
'द्रव्यकाष्ठकलासङ्गि प्रमाणं तस्य कीदृशम् ॥ ४८ ॥

शालालिन्दप्रमाणानि चतुःशालेषु धामसु ।
ज्यायोमध्ययवीयस्तु भूपामिः काष्ठकल्पना ॥ ४९ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालान्येषां संयोगतोऽपि च ।
कथं कति च वेष्टमानि कल्पन्ते प्रविभागशः ॥ ५० ॥

कथं च षोडशचतुःषष्ट्येकाशीतयः शतम् ।
संविभागाः पदानां स्युः कथमत्रामरस्थितिः ॥ ५१ ॥

आद्यो नवपदो वास्तुरन्त्यः साहस्रिकः कथम् ।
अङ्गप्रत्यङ्गभागेषु केषु केषु क तस्थुषः ॥ ५२ ॥

कथमेते सुराः सर्वे वास्तोरस्य व्यवस्थिता ।
एतद्वंशशिरैश्चक्षुःकुक्षिदृन्मूर्धर्मर्मसु ॥ ५३ ॥

जायेत पीडा द्रव्येषु सन्निविष्टेषु कस्य का ।
वास्तुत्वारम्भप्रवेशेषु यात्रार्यां स्थापनेषु च ॥ ५४ ॥

दूतस्वमनिमित्ताद्यैः कथं ज्ञेयं शुभाशुभम् ।
दारुक्रियासु चित्रेषु तथा लेप्यक्रियासु च ॥ ५५ ॥

'योऽयं किं किमयोज्यं च किं भूषणप्रवनादिषु ।
हस्तस्य लक्षणं मानसंज्ञा वै जायते कथम् ॥ ५६ ॥

किं हव्येष्वग्निलक्ष्म स्यात् किं च निर्युक्तलक्षणम् ।
अनुक्रमेण वर्णानां बलिर्कर्म च कीदृशम् ॥ ५७ ॥

विधेयं विधिना केन भवने च प्रवेशनम् ।
पतिते स्फुटिते जीर्णे स्फुट्टे वज्राग्निक्षते ॥ ५८ ॥

निमग्नभयनिर्मिदप्रशीर्णेषु च वास्तुषु ।

मधुवल्मीकसंभूतां प्रविस्ते च दारुणि ॥ ५९ ॥

जायते किं फलं कुत्र प्रायश्चित्तेन को विधिः ।

इत्येवमादिकमनेकविधं विधानं वेद्योपगं च पृथगाश्रयसंभृतं च ।

अस्मास्वनल्पकरुणाद्रितचित्तवृत्तिर्व्याख्यातुमर्हसि समस्तमनुक्रमेण ॥ ६० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरत्नाणि वास्तुशास्त्रे

प्रश्नाध्यायस्तृतीयः ॥

अथ महदादिसर्गश्चतुर्थोऽध्यायः ।

जयस्येति समाकर्ण्य विश्वकर्मा च तद् वचः ।

जगाद गर्जदम्भोदध्वनिगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥

साधु वत्स ! त्वया सम्यक् प्रज्ञयातिविशुद्धया ।

प्रश्नोऽयमीरितो वास्तुविद्याब्जवनभास्करः ॥ २ ॥

स त्वं निधाय प्रश्नानां समुदायमष्टं वृद्धिः ।

वदतो मेऽवधानेन शृणु यद् ब्रह्मणोदितम् ॥ ३ ॥

इवमासीद् गुमान्तामिप्सुष्टं संवर्तकादिभिः ।

समुत्सृजद्विरम्भांसि विश्वमेकार्णवीकृतम् ॥ ४ ॥

तपोभूते ततस्तस्मिन् भोगिपर्यङ्कमाश्रितः ।

हरिः सुप्त्राप सलिले कृत्वोदरगतं जगत् ॥ ५ ॥

अथास्य नामावम्भोजमयूत् तस्मिन्नायत ।

सर्वज्ञानाश्रयः श्रीमांथतुर्वसनः सुरेश्वरः ॥ ६ ॥

स कदाचिद् दण्डचेदः प्रजासृष्टिं प्रति प्रभुः ।

महान्तमसृजत् तत्र पूर्वं विश्वस्य हेतवे ॥ ७ ॥

त्रिधाहृदकृतमंतस्मान्मनोऽभूत् सान्त्विकादतः ।
 राजसादपि चाध्याणि तन्मात्राणि च तामसात् ॥ ८ ॥
 तेभ्यः पञ्च महाभूतान्याविरासन्ननुकमात् ।
 व्यापादीनि धरान्तानि स्वैः स्वैर्युक्तानि तैर्गुणैः ॥ ९ ॥
 अधरोत्तरभावश्च सम्यग्गोपामयोच्यते ।
 आदौ पृथ्वी ततोऽपस्वादापस्तासं च पावक ॥ १० ॥
 तस्याप्यवस्तात् पवनस्ततः स्वप्नवकाशदम् ।
 भूतादिस्थं वियत् सोऽपि महता परिवारित ॥ ११ ॥
 महांश्च विश्रानि व्यक्तं व्यक्तमव्यक्तकं पुनः ।
 ग्राह्यग्राहकभावेन व्यक्तो भूतसमुद्भवः ॥ १२ ॥
 आधाराधार्यभावश्च यत्रायौ च स्थितिर्गुणयोः ।
 महाभूतानि सगुणान्येवं सृष्टा ततः प्रभु ॥ १३ ॥
 मनः पुनरसौ सर्गे भौतिके सम्यगादयोः ।
 सुरासुरान् सगन्धर्वान् यक्षरक्षांसि पन्नगान् ॥ १४ ॥
 'नागान् मुनीन्पारसो मनसा समजीजनत् ।
 अर्केन्दू चक्षुः (पी?पो) जारौ गगनभ्रमणक्षमौ ॥ १५ ॥
 गात्रेभ्योऽपि च नक्षत्रचक्रमस्मादजायत ।
 इन्द्रियेभ्यश्च पञ्चभ्योऽभूत् ताराग्रहपञ्चरुम् ॥ १६ ॥
 ग्रहत्वं पुनरैतेषामिन्द्रियग्रहणाद् विदुः ।
 सुरेन्द्रचापिक्लृप्तान् विपुल्लक्षशालिनाम् ॥ १७ ॥
 भीमाशनिभृतां चासीत् केजोभ्योऽभ्युमुर्चां भव ।
 विश्वमापूरयन् कृत्स्नमाविरासीत् तदिच्छया ॥ १८ ॥
 त्रिलोकीपावनस्तिर्यग्गामी चण्डः सपीरणः ।
 ततश्चण्डानिलोद्भूतमुपर्यर्क्षान्मुतापितम् ॥ १९ ॥

१. ' (सावित्री पुनरप्यरसः ? सावित्री चाप्यरसः) ' छ. ग. पाठः ।
 २. 'मुवा म' ख. शब्दः ।

वायुभिः शोषमानीतं जगाम घनतां पयः ।
 तस्योपरिष्ठादम्भोधेरधः कुण्डलितं दधुः ॥ २० ॥
 विष्णोः (सन्ध्या? शय्या)त्वमभ्येत्य घत्तेऽनन्तोऽखिलां भुवम् ।
 न तप्तं येषु येष्वम्भः श्रदेशेष्वर्कैरग्निभिः ॥ २१ ॥
 नीतं न वानिलैः शोषं तत्र तत्राव्ययोऽभवन् ।
 महाम्भोदीचिसद्भाता विक्षिप्ताश्चण्डमारुतैः ॥ २२ ॥
 यत्र यत्रापुरंयं ते तत्र तत्राद्रयोऽभवन् ।
 निश्चलत्वार्यमग्ननिश्चर्मवद् वितताथ तैः ॥ २३ ॥
 शैलैः कीलैरिव स्थानेष्वचिता तेषु तेष्वियम् ।
 वृद्धिं गताद्रिनिःप्यन्तर्भूभृतां प्रविभागजा ॥ २४ ॥
 निम्नगाभूत् ततोऽम्भोधिः कान्ता निम्नानुसारिणी ।
 मेदिन्यन्तेषु जलधिपर्यन्तेषु विनिर्ययुः ॥ २५ ॥
 अम्भांसि यत्र यत्रासंस्ते द्वीपाश्चित्ररूपिणः ।
 सनिम्नगाम्मुधिद्वीपा विभरताखिलभूधरा ॥ २६ ॥
 व्यक्ता वभूव कृत्स्नवं भूमिर्भूतानि विभ्रती ।
 ॥ चक्रे रौरवादीनां निरयाणामधः क्षितेः ॥ २७ ॥
 स्वकर्मफलश्रुत्यर्थं स्थानं दुष्कृतकर्मणाम् ।
 जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजैः सह स प्रभुः ॥ २८ ॥
 चतुर्थेत्यसृजल्लोके भूतग्रामं चराचरम् ।
 द्वेधा जरायुजास्तत्र मनुष्याः पशवस्तथा ॥ २९ ॥
 ग्राम्याः सप्ताभ्यंस्तेषु सप्ताख्यकृतालयाः ।
 एषान् गौस्तुरगञ्जर्गा मेघा वेगसरः खरः ॥ ३० ॥
 ग्राम्यासकनिरताः सप्तैते परिकीर्तिताः ।
 सिंहद्विपोष्ट्रपक्षिपा शरभो गवयः कपिः ॥ ३१ ॥

अरण्यगोचरा जीवाः समृते वत्स ! निर्मिताः ।
 धर्माधर्मविवेकित्वाच्छ्रेयान् ग्राम्येषु पूरुषः ॥ ३२ ॥
 अरण्यचारिषु श्रेष्ठः सिंहः शौर्यबलादिभिः ।
 सुपर्णा युज्याः कीटाः येऽपि च स्युः पिपीलिकाः ॥ ३३ ॥
 चतुर्थेत्यण्डजन्मानो जन्मिजस्ते प्रकीर्त्तिताः ।
 'दे' (केपीके) समुद्रूताः कृमियूकादिजन्तवः ॥ ३४ ॥
 सर्वेऽपि स्वेदजन्मानस्वे प्रजापतिना कृताः ।
 उद्भिज्जाः पञ्चधा भू(त्वा? त्या) निर्दिष्टाः स्यादराश्च ते ॥ ३५ ॥
 द्रुमा बल्ल्याश्च गुल्फाश्च वंशाः सत्तृणजातयः ।
 छन्नान्तःकरणत्वं च स्वस्थानात्यागितापि च ॥ ३६ ॥
 छिन्नप्ररोहिता चैषां त्रैशेपिरुगुणत्रयम् ।
 गायत्री भूतसंज्ञै(पां? पा) चतुर्विंशतिपर्विका ॥ ३७ ॥
 ज्ञात्वेनां पुरुषः पुण्यां भवति स्वर्गभाजनम् ।
 भुवनभूजलवद्विमरुद्वियन्मृग एव भवस्तत्र कीर्त्तितः ।
 वसुमतीपरिमाणविनिश्चयं कथयतः शृणु सम्प्रति वत्स ! मे ॥ ३८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपत्रनाम्नि वास्तुशास्त्रे

महदात्रिस(का? गी)ध्यायश्चतुर्थः ॥

अथ भुवनकोशः पञ्चमोऽध्यायः ।

अधो यथाकर्म भूमेः कृत्स्नायाः कथयामि ते ।
 विष्कम्भपरिधी वत्स ! बाहुल्यमपि च स्फुटम् ॥ १ ॥
 विष्कम्भोऽस्याः सप्तदिष्टो दशयोजनरोटयः ।
 लक्षाण्यपि च मेदिन्यास्तद्वदेकोनविंशतिः ।
 विष्कम्भत्रिगुणो यावद् विष्कम्भांश्च पञ्चमः ॥ २ ॥

मेदिन्याः परिधिस्तावयोजनैः परिकीर्तितः ।
द्राघिंशत्कोट्यः पण्डित्वाणि परिधिः क्षितेः ॥ ३ ॥

अशीतिश्च सदस्याणि योजनानां प्रकीर्तितः ।
योजनानां सदस्याणि विंगतिर्लक्षयोर्द्वयम् ॥ ४ ॥

इति चाद्रूपमेतस्याः क्षितेर्वत्स । तत्रोदितम् ।
चतुर्णां सलिलादीनां भूतादेर्महतोऽपि च ॥ ५ ॥

उत्तरोत्तरमुर्वीतो मानं वातगुणं विदुः ।
तोयादिषु स्थितेयं भूवक्रवद् वृत्तगालिनी ॥ ६ ॥

पात्रस्थापंरपात्रधीर्हारीष्यन्थान्यपि क्रणात् ।
प्रमाणमिदमेतेषां क्षिन्यादीनां तत्रोदितम् ॥ ७ ॥

द्वीपादीनां तु पाथोपनिवेशः पुनरुच्यते ।
द्वीपानामम्बुधीनां च सप्तानामपि मध्यगः ॥ ८ ॥

जम्बूद्वीपो भवेद् वृत्तः सहस्रशतविस्तृतः ।
हिमाद्रिर्हेमकूटारुयो निपथो नीलसंज्ञितः ॥ ९ ॥

श्वेतः शृङ्गी च पडमी भवन्त्यस्मिन् कुलाचलाः ।
एतस्मादुत्तरेणाद्रेस्तुपाराङ्कितमेखलात् ॥ १० ॥

पूर्वापरायताः सर्वेऽप्यद्रयो यावदम्बुधि ।
अन्तरा नीलनिपथौ जम्बूद्वीपस्य नाभिगः ॥ ११ ॥

वृत्तः पुण्यजनाङ्गीर्णः श्रीमान् मेरुर्महाचलः ।
उदग्रयाम्यायते मेरोः ग्राम्भागे माल्यवान् गिरिः ॥ १२ ॥

सेवितः सिद्धनारीभिरानीलनिषायतः ।
मुमेरोः पश्चिमेनाद्रिर्गन्धर्वकुलसङ्कुलः ॥ १३ ॥

माल्यवत्सदृशायामो महीभृद् गन्धमादनः ।
पर्वतावुभयान्तर्स्था हिमवान् शृङ्गवांस्तथा ॥ १४ ॥

१. 'चर', २. 'हारी', ३. 'पावर्णापु पाथोपनिवेशे' ख, ग, पाठः ।
४. 'समवि' क. पाठः ।

योजनानां सहस्रे दे० सार्धे स्यादुच्छ्रयस्तयोः ।

भेतश्च हेमकुन्धेत्यन्तयोः पृथिवीप्ररो ॥ १५ ॥

योजनानां सदस्यार्थमेकैकस्योन्मूयस्तयोः ।

निष्ठाचलनीलाद्रियाल्पवद्रन्धमादनाः ॥ १६ ॥

सहस्रयोजनोन्नायायत्वारोऽमी पृथक्पृथक् ।

एतेऽष्टावपि शैलेन्द्राः सहस्रद्वयमिच्छताः ॥ १७ ॥

उक्त्यर्थमथवापि विलम्बाः सह मेरुणा ।

मेरोः समुच्छ्रयोऽग्नीनिः सहस्राणि चतुर्थ्युता ॥ १८ ॥

पौडशाथः सहस्राणि द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्फुतिः ।

जम्भूतर्ह्महान् मध्ये सुमेरोनिषत्स्य च ॥ १९ ॥

दीपस्यामुप्य 'यत्रोगाज्जम्बूद्वीप इति धुनिः ।

मृजैर्हिमशिलानद्धैः सर्वतो हिमयानयम् ॥ २० ॥

महान्तो निवसन्थ्यत्र पिशाचा यक्षगाक्षसाः ।

श्रुतेर्हेमयैर्हेमकृट इत्यवनीश्वरः ॥ २१ ॥

यं सर्वतो निषेवन्ते सदा चारणगुह्यकाः ।

तरुणार्कश्रभाजालग्रनिषो निषधानलः ॥ २२ ॥

निवसन्ति सुखं तत्र शेषवासुकिवक्षकाः ।

हेमाङ्गकृष्णिकाकारः सुमेरुर्मणिकुन्दरः ॥ २३ ॥

अत्रामराः साप्सरसस्त्रयस्त्रिभूद् वसन्ति ते ।

वहृष्यनद्धेः निखरर्नलो नीलमहीधरः ॥ २४ ॥

कलयन्ति तपोनित्या यत्र ब्रह्मर्षयः स्थातिम् ।

भवेत्तः स काञ्चनः शृङ्गैर्गनोद्धेस्त्रिभिर्वृतः ॥ २५ ॥

दोर्दपशालिनां यत्र निवासस्त्रिदशदिपाम् ।

महानीलमयो बहिर्हिपिञ्जरायो बहिर्महान् ॥ २६ ॥

१. 'दे दे सार्पे उच्छ' रा. ग. पाठ । २. 'त', ३. 'ततो नि', ४. 'स्थिता' ।

पितृणामालयः शृङ्गेरुच्छ्रितः शृङ्गवान् गिरिः ।
हिमाचलस्य याम्येन धाराव्यवृत्तमन्यतः ॥ २७ ॥

वर्षं स्याद् भारतं नाम प्रथमं कार्मुकाकृति ।
तुषारनिलयस्याद्रेर्हेमकूटाचलस्य च ॥ २८ ॥

मध्ये किंपुरुषं नाम द्वितीयं वर्षमीरितम् ।
अन्तरे हेमकूटस्य निपथस्य च भूभृतः ॥ २९ ॥

हरिवर्षमिति प्रोक्तं तृतीयं वर्षमुत्तमम् ।
निपथाचलनीलाद्रिमात्यवद्गन्धभूभृताम् ॥ ३० ॥

चतुर्णां मध्यमं वर्षं तुर्यमस्मिन्निलावृतम् ।
उत्तरे नीलशैलस्य याम्ये च श्वेतभूभृतः ॥ ३१ ॥

पञ्चमं वर्षमत्यर्थरम्यं रम्यकसंज्ञितम् ।
श्वेतशृङ्गवतोः शैलराजयोरनयोरिह ॥ ३२ ॥

मध्ये षष्ठं हिरण्यांशुरम्यं हिरण्यकाव्यम् ।
अस्योत्तरे शृङ्गवतो याम्ये च धारवारिधेः ॥ ३३ ॥

कुरुवर्षाभिधं वर्षमुत्तरेण प्रचक्षते ।
अन्तरा नीलनिपथां प्राग्भागे मात्यवद्गिरेः ॥ ३४ ॥

भद्राश्वमष्टमं वर्षं प्राक्समुद्रान्तमीरितम् ।
गन्धमादनशैलस्य प्रत्यक् प्राक् चापराम्बुधेः ॥ ३५ ॥

नवमं वर्षमाचार्याः केतुमालं प्रचक्षते ।
इति प्रोक्तानि वर्षाणि नवामूनि मया तव ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं पुनरेतेषां प्रमाणमवधारय ।
प्रमाणेन सहस्राणि चतुस्त्रिंशच्चतुर्दिशम् ॥ ३७ ॥

योजनानामिहेच्छन्ति चतुरश्रमिलावृतम् ।
प्राग्प्रत्यग्भागागे वर्षे तस्योदग्याम्यतः समे ॥ ३८ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि किञ्चित् प्राक्प्रत्यगायते ।
यान्युक्तानि षडन्यानि वर्षाण्येभ्योऽवराणि ऋते ॥ ३९ ॥
तेषां नवसहस्राणि प्रत्येकं त्रिस्तुतिर्मता ।
वर्षे किम्पुरुषे नार्यो नराश्च प्लक्षभोजनाः ॥ ४० ॥
जीवन्त्ययुतमब्दानां जात्यजाम्बूनदत्विषः ।
हरिवर्षे नरा नार्यो वसन्तीक्षुरसाक्षिनः ॥ ४१ ॥
सायुतं च सहस्रं ते जीवन्ति रजतत्विषः ।
इलाहृते नराः पद्मरागभासोद्भवास्तथा ॥ ४२ ॥
जम्बूफलरसाहाराः सपादायुतजीविनः ।
नास्मिन् मेरुतटच्छन्ने तारकार्केन्दुरम्पयः ॥ ४३ ॥
स्वाङ्गप्रभाभिः किन्त्वत्र कृतोद्घोता वसन्त्यमी ।
कैरवोदरसच्छाया मद्राश्वे साङ्गना नराः ॥ ४४ ॥
नीलाम्रकफलाहारा भवन्त्यत्रायुतायुषः ।
दलत्कुवलयश्यामाः केतुमाले शरीरिणः ॥ ४५ ॥
शरदामयुतं तेषामायुः पनसमोजिनाम् ।
श्वेतामो रम्पके रम्पे न्यग्रोधफलश्रुण् जनः ॥ ४६ ॥
हरिवर्षे इव प्रोक्तमेतस्मिन् मानमायुषः ।
श्यामत्विष स्त्रियो वर्षे पुमांसश्च हिरण्यके ॥ ४७ ॥
जीवन्त्ययुतमब्दानां सर्वेऽपि लघुचाक्षिनः ।
कुरुष्वभीष्टर्दृष्टैर्जीवन्ति स्त्रीपृता नराः ॥ ४८ ॥
सपादमयुतं देवगर्भभा गौरकान्तयः ।
गुण्यकर्मा वसत्येषु वर्षेषु निसिलो जनः ॥ ४९ ॥
शोकज्याधिजरातङ्गशङ्कोन्मुक्त सदासुखी ।
वनेः कीर्णानि सर्वाणि कुसुमस्तवकानतः ॥ ५० ॥
उद्भिज्जाद्भिर्नदीभिश्च तैस्तैस्तुङ्गे च पार्श्वैः ।
उदञ्चद्दीचिमालेन लावणेनाब्धिना वहिः ॥ ५१ ॥

परिक्षिप्तोऽयमुक्तस्ते जम्बूद्वीपो मयाखिलः ।
 द्वादशाम्बुनिधावत्र पृथग् भूमिमृतः स्थिताः ॥ ५२ ॥
 त्रयस्त्रयो दिशि दिशि स्फारोर्मिस्थेगितोपलाः ।
 मैनाकश्च बलाहश्च चक्रनाभा च दक्षिणे ॥ ५३ ॥
 नारदाख्यो बराहाख्यः सौमकाख्यश्च पश्चिमे ।
 उदग्भागेऽपि च द्रोणकङ्कचन्द्रा इति त्रयः ॥ ५४ ॥
 धूम्रको दुन्दुभिर्धैव सार्द्रकश्चेति पूर्वतः ।
 सहस्रं योजनानां ते दीर्घास्तस्यार्धमुच्छ्रिताः ॥ ५५ ॥
 मयास्तदर्थमम्भोपो विस्तृताश्च धराधराः ।
 जुष्टाः सर्वे सुरैः शृङ्गप्रोद्विलीढविहायसः ॥ ५६ ॥
 ज्वलितोपधयः कान्तविचित्रद्रुमवीरुधः ।
 द्वीपाः शाककुशक्रीञ्चशात्मल्य इति च क्रमान् ॥ ५७ ॥
 गोमेदः पुष्कराख्यश्च पडमी वाद्यतः स्थिताः ।
 क्षीराज्यदधिपद्मेक्षुरसस्वादम्भसोऽर्जवाः ॥ ५८ ॥
 द्वीपान् शाकाद्रिकानेते परिवार्य स्थिताः क्रमात् ।
 स्वद्वीपतुल्याः सर्वे ते प्रमाणेन यथाक्रमम् ॥ ५९ ॥
 भूमी शाकादयो द्वीपा जम्बूद्वीपप्रमाणतः ।
 यथाक्रमं स्युर्द्विगुणास्तथाऽम्भोनिधयोऽपि च ॥ ६० ॥
 शाके समादयस्तेषु दयो जलधरस्तथा ।
 नारको रैवतः श्यामो राजतोऽर्थोऽम्बिकैर्यकः ॥ ६१ ॥
 चतुःसाहस्रिकस्तेषां विष्कम्भोऽर्थं समुच्छ्रयः ।
 तदर्थं भूपदेऽथ सेवितानां सुरर्षिभिः ॥ ६२ ॥
 वृत्तानां द्वीपवत् तेषां वाद्यतोऽमून्यनुक्रमान् ।
 वर्षाणि सन्निविष्टानि सप्त तानि ब्रवीमि ते ॥ ६३ ॥
 जलद्राख्यं कुमारं च मुकुमारं मणीचकम् ।
 कुसुमोत्तरमोटाकीमहाद्रुमवनानि च ॥ ६४ ॥

कुशं विद्रुमहेमांशुयौ द्युतिमानथ पुष्पवान् । . . .

कुशेशयो हरिश्चामृन्मन्दरश्च कुलाचलाः ॥ ६५ ॥ -

विष्कम्भोऽष्टसहस्राणि तेषां प्रत्येकमीरितः ।

तदर्धमुच्छ्रयस्तद्वदुच्छ्रयार्धमधोगमः ॥ ६६ ॥

उद्भिदं वैशुवत्संज्ञं सरालमथ लम्बनम् ।

वर्षं श्रीयन् महाकृच्च कपिलं पद्मगाभिधम् ॥ ६७ ॥

क्रौञ्चं क्रौञ्चोऽन्धकारश्च देवो गोविन्दवायनां ।

द्विविदः पुण्डरीकश्चेत्यास्मिन् सप्त कुलाद्रयः ॥ ६८ ॥

विष्कम्भोऽयुतमेतेषां विष्कम्भार्धं समुच्छ्रयः ।

अधोगतिस्तदर्धं च वर्षाण्येषां तु बाहवतः ॥ ६९ ॥

कुसलाख्याष्टवर्षाण्ये परापतमनोनुगे ।

द्युतिवर्षान्धकाराख्ये सप्तमं दुन्दुभीति च ॥ ७० ॥

गिरयः शाल्मलिद्वीपे रक्तः पीतः सितस्तथा । . . .

वैपुल्यमेषां द्वात्रिंशत्सहस्राणि प्रचक्षते ॥ ७१ ॥

वैपुल्यार्धं समुच्छ्रयस्तदर्धमवर्णो गतिः ।

वर्षे शान्तभयं वीतभयं चेत्यत्र संस्थिते ॥ ७२ ॥

गोमेदे तु सुरश्चेति कुमुदश्चेति भूधरी ।

योजनानां चतुःषष्टिस्तौ सहस्राणि विस्तृता ॥ ७३ ॥

उच्छ्रायो विस्तरस्यार्धं तदर्धं चाप्यधोगतिः ।

धातुकीखण्डनामास्य मध्ये वर्षमुदीरितम् ॥ ७४ ॥

अस्त्यद्विः पुष्करद्वीपे मानसोत्तरसंज्ञितः ।

बाहवतो वर्षमेतस्य महावीतमिति स्मृतम् ॥ ७५ ॥

विस्तृताऽष्टौ सहस्राणि शैलोऽयं द्वे तयस्युते ।

सहस्रशतमन्यथ सुरसिद्धिर्पिसेवितः ॥ ७६ ॥

ध्यासार्धेनोच्छ्रयस्तस्य तदर्धेनाप्यधोगमः ।

सुरेशानां नमर्योऽस्मिन् मया वत्स ! निवेशिताः ॥ ७७ ॥

यथैवाधस्तथा तिर्यक् तथैवोर्ध्वमपि क्रमात् ।
 बहेऽन्ताः प्रवहे मूर्यः स्थितः श्रीतांशुखद्रे ॥ ९२ ॥
 संवहस्थानि नक्षत्राण्यावहस्थाः पुनर्ग्रहाः ।
 सप्तर्षयः परिवहे ध्रुवश्चापि परावहे ॥ ९३ ॥
 प्रदक्षिणयमी सप्त मरुतो भ्रमयन्त्यमून् ।
 मेधीभूतः स्थितो मध्ये सुमेरुक्षमाभृति ध्रुवः ॥ ९४ ॥
 समस्तमपि तद्वद् ज्योतिश्चक्रं भ्रमत्यद ।
 सप्ताश्वेनैकचक्रेण रथेन रथिनां वरः ॥ ९५ ॥
 तेजोमयेन सततं भ्राम्यति ज्योतिषां पतिः ।
 केतुमाले (रजन्यर्थेऽव्रजन्नुर्ध्वं) करोत्यस्तं कुरुष्वपि ॥ ९६ ॥
 मध्यान्दिनं च मद्राश्वे(एद्वेऽस्तं ग)च्छन् भारते रविः ।
 रसाब्धिपक्षसङ्ख्यानि योजनानि निमेषतः ॥ ९७ ॥
 सप्तविंशतिकां चाष्टौ मामान् सर्पत्यदर्पतिः ।
 योजनान्य(ध्विनन्दर्तुः) ध्विनन्दर्तुः गुणसङ्ख्यानि काष्ठया ॥ ९८ ॥
 नवांशकचतुष्कं च क्रामत्यहिमदीधितिः ।
 बह्वचमिवसुखेन्द्रक्षमासङ्ख्यातान्यब्जिनीपतिः ॥ ९९ ॥
 योजनस्य त्रिभागं च प्रयाति कलयैकया ।
 वियत्स्वव्योमभूताश्विगुणपावकसङ्ख्या ॥ १०० ॥
 योजनान्युष्णकिरणो मुहूर्तेन प्रसर्पति ।
 रात्र्यहेण सहस्राणि पञ्चाशच्चक्रोटयः ॥ १०१ ॥
 लक्षाणि सप्तनवतिर्गतिः स्यात् तिग्मरोचिषः ।
 मध्येन पुष्करद्वीपस्यार्को गत्यानया व्रजन् ॥ १०२ ॥
 नभस्तलेन पुनरप्युदयादुदयं त्रयेत् ।
 इत्थं गतिरित्यं सम्यक् तिग्मभानोनिर्हृषिता ॥ १०३ ॥
 गतिं चन्द्रग्रहर्षाणां भोगं चार्काद् विभावयेत् ।
 प्रोक्तं तवेत्यहोरात्रप्रमाणमधुनानया ॥ १०४ ॥

पक्षमासर्तुवर्षादीन् व्यवहाराय कल्पयन्त ॥ १०४ १/२ ॥ ५ ॥
 इति निगदित एष द्वीपशैलाम्बुधीना-
 मवनिवलयवर्त्ती कात्स्न्यतः सन्निवेशः ।
 गतिरपि दिनभर्तुः कीर्तिता विश्वमानं
 पुनरिह युगधर्म कीर्त्यमानं निबोध ॥ १०५ १/२ ॥ ५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोज्ज्वलदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारारामाग्नि पाशुशाले

श्रुवनकोशाध्यायः पञ्चमः ॥

अथ सहदेवाधिकारः पष्ठोऽध्यायः ।

अथ प्राक्कथितादस्माद् भूतसर्गादिनन्तरम् ।
 मञ्जसीदमरैः सार्धमियं पूर्णजनाकुला ॥ १ ॥
 शोकव्याधिजरातङ्कविमुक्तास्त्रिदशा इव ।
 पुराभवन् कृतयुगे पुमांसः स्थिरयवनाः ॥ २ ॥
 ते निकुञ्जेषु शैलानां नदीषु च सरस्तु च ।
 वनेषु च विचित्रेषु चिक्रीडुर्देवतैः सह ॥ ३ ॥
 हेलया तै समुत्पत्य कदाचिदमरैः सह ।
 निरर्गलाः समासाद्य स्वर्विचेहः सुरा इव ॥ ४ ॥
 चित्राम्बराहृताः सर्वे नानाभरणशालिनः ।
 विमानाकृतयस्तेषामासन् कल्पद्रुमा हुमाः ॥ ५ ॥
 मनोज्ञाभिः सह स्त्रीभिश्चित्राभरणास्त्रिदशैः ।
 कल्पद्रुमेष्वकार्षुस्ते वासं क्रीडां च तेष्वथ ॥ ६ ॥
 क्षुद्रदुःखोज्झिताः सर्वे बभूवुरयुतायुषः ।
 रत्नावदातद्रेहास्ते कदाचिद् भूरसाश्विनः ॥ ७ ॥
 रत्तिमायास्तदासंस्ते स्तेन्द्राहारनिहमरिणः ।
 स्त्रीकारविग्रहच्छेदविशदीकृतचेतसः ॥ ८ ॥

नास्मिन्नर्कस्तपत्पुग्रं न वानि प्रवल्गोऽनिलः ।
 नीहारच्छेदसुन्दर्यो निशाः पूर्णेन्दुभूषणाः ॥ ९ ॥
 भिन्नस्तिग्धाञ्जनश्यामाः सतदिन्मन्द्रनिस्वनाः ।
 अचण्डाशनपश्चासन् कवरीकान्तयो घनाः ॥ १० ॥
 माद्यत्पिक्वधूदष्टमाकन्दमुकुराङ्कुराः ।
 आसन् सदापुष्पफलाभोगा येषां वनालयाः ॥ ११ ॥
 एकोऽग्रजन्मा वर्णोऽस्मिन् वेदोऽभूदेक एव च ।
 प्रतुर्वसन्त एवैकः कुसुमापुधवान्धवः ॥ १२ ॥
 रूपधृतसुखैर्भयभाजस्ते निस्त्रिंशो अपि ।
 समत्वान्नाभवत् तेषामुत्तमाधममभ्यता ॥ १३ ॥
 न खेडनगरग्रामपुरक्षेत्रखलादिभ्यम् ।
 न दंशमशकजव्याज्जयं वा न ग्रहादि च ॥ १४ ॥
 कल्पद्रुमाप्तभोगानां न चैषां प्रभुरप्यभूत् ।
 पुरास्मिन् भारते वर्षे तेषां निवसतामिति ॥ १५ ॥
 जगाम सुबहुः कालः सुरैः सार्धं सुर(स्त्रिंशि?)याम्
 अज्ञाततत्प्रभावानां सहसंवाससंभवा ॥ १६ ॥
 अर्थपापभवद् देवादववा त्रिदशान् प्रति ।
 अपूज्यमानास्ते पूज्याः सर्वेऽप्यखिलवेदिनः ॥ १७ ॥
 आदाय तत्कल्पतरुं निपेतुर्घां दिवौकसः ।
 दिवंगमनशक्तिश्च दिव्यो भावश्च तद्गतः ॥ १८ ॥
 सरसः परमो भूमौ भूरसश्च न्यवर्तत ।
 स्मृत्वा कल्पद्रुमास्तांस्तान् क्रीडास्ताश्च सुरैः सह ॥ १९ ॥
 व्यलपन् बहुधात्यर्थमनर्थकृतचेतसः ।
 ततो विलपतां भूरि स्वैरमाहारहेतवे ॥ २० ॥
 प्राणनाशार्थमेतेषामभूत् पर्णटको भुरि ।
 भूरसेनैव तेनैते कुर्वाणाः प्राणरक्षणम् ॥ २१ ॥

विना कल्पदुर्मैर्वासमन्यवृक्षेषु चक्रिरे ।
 अर्थेषां पश्यतामेव कदाचिद् भाग्यसंख्ययात् ॥ २२ ॥
 विपर्ययाच्च कालस्य भूमेः पर्पटकोऽप्यगात् ।
 ततः पर्पटके नष्टे तुपशूक्रकृणोज्जिताः ॥ २३ ॥
 अकृष्टपच्या मेदिन्यामभवन् शालितण्डुलाः ।
 शाल्योदनेन तेनाथ सुस्वादुव्यञ्जनेन ते ॥ २४ ॥
 परमां वृत्तिमासेदुः परितोषाच्चचेतसः ।
 तन्नाशशङ्कया शालितण्डुलानां द्रुपेष्वधः ॥ २५ ॥
 ते व्यधुर्महतो राशीस्तेत्तेत्राणि च चक्रिरे ।
 अजायत ततो लोभो मात्सर्यैर्प्यापुरस्सरः ॥ २६ ॥
 तत्र तत्र शान्धके पदन्यासं च मन्मथः ।
 द्वन्द्वमाप्त्या ततस्तेषां विभ्रतामुत्सर्गं गतिम् ॥ २७ ॥
 धैर्यध्वंसादभूत् स्त्रीषु शृङ्गं रागतुरज्जमः ।
 दारक्षेत्रनिमित्तानि भूयांस्येषामनन्तरम् ॥ २८ ॥
 परिक्लेशकमूलानि द्वन्द्वान्यासन् पृथक्पृथक् ।
 ततः स्वमूलमर्यादोच्छेदिष्वेवजितात्मसु ॥ २९ ॥
 अविनीतेष्वभाग्येषु स शालिस्तुपतामगात् ।
 प्रवृद्धरजसां तेषां सा पुण्यश्लोकता गता ॥ ३० ॥
 मलमवृत्तिरभवत् तुपधान्योपसेवया ।
 तुपधान्ये ततो नष्टे परिधुस्ते च सञ्चये ॥ ३१ ॥
 चीरवल्कलवस्त्राणां कन्दमूलफलाग्निनाम् ।
 ऋतवः कालपर्यासात् पद् वसन्तादयोऽभवन् ॥ ३२ ॥
 ततस्तेषामभूद् दोषरोगशोकाकुलं वपुः ।
 मनश्च कामक्रोधैर्ष्यादैन्यामूयादिदूषितम् ॥ ३३ ॥
 आधिदैवक्रमुष्णाम्बुशीतादिजनितं महत् ।
 आपिभातिरूपपासीद् दुःखं व्यालमृगादिजम् ॥ ३४ ॥

इत्थं दुःखत्रयात्तास्ते व्यवायाद्यभिमुप्तये ।
हिमनीहारशीताम्बुवाताद्यापच्छिदेऽपिच ॥ ३४ ॥
अजातभीतयो वृक्षैः कुट्टिमानि गृहाणि (तेषां) ।
व्यधुश्छिन्नास्मभिर्वृक्षानन्यान् दुःसार्तचेतसः ॥ ३५ ॥
स्मृत्वा कल्पद्रुमाकारांस्तद्रूपाणि गृहाणि ते ।
एकद्वित्रिचतुःसप्तदशशालानि चक्रिरे ॥ ३६ ॥
शब्दाः (पु)ष्पाकारपरितेज्वाच्छब्देषु वृणादिभिः ।
दृष्टास्तेष्वनयन् कालमासेषु गृहमेधिनः ॥ ३७ ॥
इत्यमीषु गृहिणो गृहेषु ते शीतवातजलनापनाशिषु ।
हर्षसंवलितमानसाश्चिरं सन्निरस्तविषदोऽवसन् सुखम् ॥ ३८ ॥

इति महाराजाधिराजभीमोजदेवविद्यचिते समराद्वगसूत्रधाराधरनाम्नि वास्तुशाले

सहदेवाधिकारो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ वर्णाश्रमप्रविभागः सप्तमोऽध्यायः ।

अथापरमणैः सार्वमाजगाम पितामहः ।
दुःखच्छेदाय मर्त्यानामाटाय वृषति पृथुम् ॥ १ ॥
स तानूचे प्रमुर्वोऽसौ मरुतामिव वासवः ।
दण्डधारी च दुष्टानां प्रभावे लोकपालवत् ॥ २ ॥
प्रतापतापितारोतिसिंहः सिंहपराक्रमः ।
धुम्भाकमाधिपत्येऽसावभिपिक्तो मया पृथुः ॥ ३ ॥
रक्षाकृत् सर्पशिष्टानामुच्छेत्ता दुष्टचेतसाम् ।
वृत्तितो भीतिहर्ता च भविष्यत्येष वो नृपः ॥ ४ ॥

भयद्विरेतदायत्तैर्भवितव्यं ममात्रया ।
 करिष्यत्येव वो नीत्या चातुर्वर्णाश्रमास्थितीः ॥ ५ ॥
 उक्त्येति ब्रह्मणि गते नाशमासाद्य तेऽथ तम् ।
 अत्रोचन् दुःखित्वा दुःखादस्मान् त्रायस्व नः प्रभो! ॥ ६ ॥
 कल्पद्रुमामरत्यक्तान् इन्द्रार्तिरत्नान्तचेतसः ।
 व्यसनार्णवनिर्मग्नान् पाहि नः पृथिवीपते! ॥ ७ ॥
 अथो पृथुरुवाचैतान् मा भैष्ट सुखमास्यताम् ।
 दुःखान्यपहरिष्यामि करिष्ये च सुखानि वः ॥ ८ ॥
 ततः स चतुरो वर्णानाश्रमांश्च व्यभाजयत् ।
 तेषु ये वेदनिरताः स्वाचारा संयतेन्द्रियाः ॥ ९ ॥
 सूरयश्चावदाताश्च ब्राह्मणास्तेऽभवंस्तदा ।
 यजनाध्ययनं दानं याजनाध्यापनार्थिताः ॥ १० ॥
 धर्मास्तेषां विमुच्यन्त्यांस्त्रिंस्तुल्याः क्षत्रवैश्ययोः ।
 ये तु शूरा महोत्साहाः शरण्या रक्षणक्षमाः ॥ ११ ॥
 दृढव्यायतदेहाश्च क्षत्रियास्त इहाभवन् ।
 विक्रमो लोकसंरक्षाविभागो व्यवसायिता ॥ १२ ॥
 एतेषामयमप्युक्तो धर्मः शुभकलोदयः ।
 निसर्गान्निष्ठेषु येषां रतिर्वित्तार्जनं प्रति ॥ १३ ॥
 श्रद्धादाक्षयदयावन्तोऽत्रा वैश्यास्तानकरोदसौ ।
 निष्कित्सः कृषिपतिर्गण्ड्ये स्थान्पत्यं पशुपोषणम् ॥ १४ ॥
 वैश्यस्य कथितो धर्मस्तद्वत् कर्म च तैजसम् ।
 नातिमानभृतो नातिशुचयः पिशुनाश्च ये ॥ १५ ॥
 ते शूद्रजातयो जाता नातिधर्मरताश्च ये ।
 कलारम्भोपजीवित्वं मिलिता पशुपोषणम् ॥ १६ ॥
 वर्णात्रितयशुश्रूषा धर्मस्तेषामुदाहृतः ।
 ब्रह्मचारी गृहस्थो वा नानप्रस्थस्तथा यतिः ॥ १७ ॥

इत्याश्रमाः पृथक् तेन चत्वारः प्रविभाजिताः ।
 गुरुशुश्रूषणं भिक्षं व्रतचर्याग्निकर्म च ॥ १८ ॥
 स्वाध्यायश्चाभिषेकश्च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणः ।
 पूजान्यतिथिदेवानां स्ववृत्त्या जीवनं दमः ॥ १९ ॥
 असमानपिंगोत्रेषु विवाहः ऋतुगामिता ।
 परस्य स्त्रीषु वैमुख्यं परानुग्रहशीलता ॥ २० ॥
 विनिवृत्तिरकार्येभ्यो धर्मोऽयं गृहिणां कृतः ।
 देवतातिथिसत्कारो ब्रह्मचर्यं वने स्थितिः ॥ २१ ॥
 वल्काजिनजटाचीरधारणं शयनं श्रुति ।
 उपोषणैर्व्रतैर्देहकर्शनं नियमैस्तथा ॥ २२ ॥
 आहारोऽकृष्टपन्यैश्च धर्मोऽयं वनवासिषु ।
 वैराग्यमिन्द्रियजयश्चिन्तात्यागः प्रज्ञान्तता ॥ २३ ॥
 आकिञ्चन्यमनारम्भो यतिधर्मः सदा स्मृतः ।
 क्षमत्वं गुर्वधीनत्वं शौचं स्वाध्यायनित्यता ॥ २४ ॥
 विशुद्धिर्व्यवहारेषु शिष्यधर्मोऽयमीरितः ।
 शुचित्वं वाङ्मनःकार्यैः पतिशुश्रूषणं क्षमा ॥ २५ ॥
 पूजनं पतिपूज्यानां स्त्रीधर्मः शौचमेव च ।
 एवं वर्णाश्रमान् सम्यक् कृत्वा वर्णास्तदुद्भवान् ॥ २६ ॥
 विभज्य तेषां वेन्येन ते ते धर्माः प्रकीर्तिताः ।
 वृत्तिं कर्माणि चैतेषां पृथगुद्दिश्य सोऽभ्यधात् ॥ २७ ॥
 स्वधर्मावस्थितानां चो भावि लोकरूपे सुखम् ।
 य एतां स्थितिमुल्लङ्घ्य मोहादन्यद् विधास्यति ॥ २८ ॥
 तस्याहं यमवत् क्रुद्धः करिष्याम्यनुज्ञासनम् ।
 युक्तानां कर्मसु स्वेषु ह्येत्यर्थं भवतामहम् ॥ २९ ॥
 खेटकग्रामवेदमानि विधास्यामि पुराणि च ।
 इत्युक्त्वा तानयो क्रोद्धा कामुरुस्य पृथुर्नृपः ॥ ३० ॥

विषयां साधयामास पृथिवीं पृथुविक्रमः ।
तत्सद्देशेन गार्भत्वा नश्यन्ती तेन मृदिनी ॥ ३१ ॥

विधेर्नियोगाद् दुद्रुहे साधु सस्यानि भूतये ।
कल्पितास्तेन शैलानां सरितामन्तरेषु च ॥ ३२ ॥

समेषु चावकाशेषु पुरादीनां विभक्तयः ।
तेन सीराग्ररूपेयं धान्यैरुत्तर्यथाविधि ॥ ३३ ॥
ससस्या क्रियते सोणी भगवत्पम्बुदागमे ।

इत्युद्भवो निगदितः प्रथमो नृपस्य
धर्मेण सार्धमपिचाश्रमवर्णभेदाः ।
प्रोक्ताः कृषिव्यतिकरोऽपि च दर्शितस्ते

कात्स्न्येन वत्स । शृणु देशविभागभूमिम् ॥ ३४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवार्पणचिते समराङ्गणसूत्रधारपरजाम्नि वास्तुशाले

वर्णाश्रमप्रविभागो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ।

देशाश्च देशभूम्यश्च समासात् तव सम्प्रति ।
तत्सङ्ख्या तद्विभागाश्च श्रोच्यन्तेऽब्रहितः शृणु ॥ १ ॥

देशः स्याज्जाङ्गलानूपसाधारणतया त्रिधा ।
त्रिविधस्याप्यर्थतस्य यथावल्लक्ष्य कथ्यते ॥ २ ॥

दूराम्बुरिरिणप्रायो ह्रस्वकण्टकिपादपः ।
रुक्षोष्णचण्डपवनः कृष्णमृत् तेषु जाङ्गलः ॥ ३ ॥

निम्नो भूरिजलः मृग्यो बहुमत्स्यामिषो हिमः ।
स्यादनूपः सरित्प्रायः स्निग्धोच्छ्रितबहुद्रुमः ॥ ४ ॥

यः पुनर्नातिक्षीतोष्णः स्याद् देशद्वयलक्षणः ।
स साधारण इत्युक्तो देशो देशविशारदैः ॥ ५ ॥

जाङ्गलादिषु देशेषु त्रि(पुण्येऽप्ये)षु स्वलक्षणैः ।
 युक्ताः षोडश विज्ञेया भूपथः प्रविभागतः ॥ ६ ॥
 बालिशस्वामिनी भोग्या सीतागोचरराक्षिणी ।
 अपाश्रयवती कान्ता खनिमत्यात्मधारिणी ॥ ७ ॥
 वणिक्प्रसाधिता द्रव्यसम्पन्नामित्रघातिनी ।
 आश्रेणीपुरुषा शक्यसामन्ता देवमातृका ॥ ८ ॥
 धान्या हस्तिवनोपेता सुरक्षा चेति षोडश ।
 भुवः संज्ञाभिरुद्दिष्टा लक्ष्मासामथ कथ्यते ॥ ९ ॥
 भूसुजा बालिशेनापि शक्यते या प्रशासितुम् ।
 या च भद्रजना सा स्याद् बालिशस्वामिनी क्षितिः ॥ १० ॥
 वितरन्त्यधिकं यस्यां भागभोगादिकान् करान् ।
 नरा भूरिश्रियः सात्र भोग्येति स्मिरुच्यते ॥ ११ ॥
 यस्यां नदाश्च नद्यश्च मिरिर्मध्येऽथवा वहिः ।
 विभक्तक्षेत्रसीमा सा सीतागोचरराक्षिणी ॥ १२ ॥
 सरिदद्विजनाथेषु त्रासाद् यस्यां विशेषजनः ।
 जनापाश्रययोग्यत्वादपाश्रयवतीति सा ॥ १३ ॥
 वनोपवनवत्यद्रिसरित्कुञ्जमनोहरा ।
 देहिनी रमयत्पूर्वा या सा कान्तेति कीर्तिता ॥ १४ ॥
 यस्यां सदैव जायन्ते कलधौतादिघातवः ।
 लवणानि च भूयांसि ग्राहूः खनिमतीति ताम् ॥ १५ ॥
 यात्पन्तं तानुग्रहेत दण्डकोशासनादिभिः ।
 स्फीतलोकाश्रया या च सा स्याद् भूरात्मधारिणी ॥ १६ ॥
 प्रसिध्यन्त्यसकृद् यत्र पण्योपक्रयविक्रयाः ।
 वणिक्प्रसाधितेत्युक्ता सा भूर्वणिगलद्वक्ता ॥ १७ ॥
 शाकाश्वकर्णखदिरश्रीपर्णीस्यन्दनासनैः ।
 वेशुवेत्रशराद्यैश्च युक्ता द्रव्यवतीति भूः ॥ १८ ॥
 यस्यां जनपदाः साधु विभक्तास्त्यक्तविक्रमाः ।
 योगं यान्ति च मित्राणि स्याद् भूः सामित्रघातिनी ॥ १९ ॥

गोमूत्रगोमयक्षीरदधिर्मध्वाज्यगन्धभाक् ।
 सपानगन्धा मदिरामाध्वीकेभमदासनः ॥ ४६ ॥
 शालिपिष्टकगन्धश्च धान्यगन्धश्च या तथा ।
 प्रशस्ताखिलवर्णानामीदृग्गन्धा वगुन्धरा ॥ ४७ ॥
 सिता रक्ता च पीता च कृष्णा चैव ऋषान्मही ।
 विप्राद्रीनां हि वर्णानां सर्वेषामथवा हिता ॥ ४८ ॥
 स्वादुः कषाया तिक्ता च कटुका चेत्यनुक्रमात् ।
 वर्णानां स्वादुतः शस्ता सर्वेषां मधुराथवा ॥ ४९ ॥
 धर्मागमे हिमस्पर्शा या स्वादुष्णा हिमागमे ।
 प्रादुष्युष्णहिमस्पर्शा सा प्रशस्ता वगुन्धरा ॥ ५० ॥
 मृदङ्गवल्लकीवेषुदुन्दुभीनां समा ध्वनौ ।
 द्विपा(ध्वाप्य)श्राव्धि)समस्वाना चेति स्युर्भूमयः शुभाः ॥ ५१ ॥
 इदानीमप्रशस्तानां शुर्वा लक्ष्माभिदध्महे ।
 पुरादिसन्निवेशार्थं परित्याज्या भवन्ति याः ॥ ५२ ॥
 भस्माङ्गारकपालास्थितुपकेशविपाश्माभिः ।
 मूपक्रोत्करबल्मीकशर्कराभिश्च निर्भरा ॥ ५३ ॥
 रुक्षा प्ररोहिणी निम्ना भद्रगुरा मुपिरोपरा ।
 वामावर्तजलास्राविण्यसारा विपमोन्नता ॥ ५४ ॥
 कटुकण्टकिनिःसारशुष्कनिष्कलपादपा ।
 क्रव्यात्पक्षिसमाकीर्णा कृमिकीटवती च या ॥ ५५ ॥
 सुकृतान्यपि भोज्यान्नमक्ष्यपानानि तत्क्षणात् ।
 यस्यां विनाशमायान्ति सह तूयादिनिस्वनैः ॥ ५६ ॥
 सरित् पूर्ववद्वा यस्यां पुरार्थं तामपि त्यजेत् ।
 बहुनापि यतस्तत्र कालेनायाति सा पुनः ॥ ५७ ॥
 वसास्रदमज्जविष्मूत्रमलको(यश्च)पतत्रिणाम् ।
 समगन्धो त्यजेदुर्वो तैलस्य च शवस्य च ॥ ५८ ॥

सदैव धूषवर्णा या मिश्रवर्णाथवा मही ।
 विवर्णा रूक्षवर्णा वा सा न स्यादिष्टदायिनी ॥ ५९ ॥
 तित्ताम्ललवणा चापि भूमिर्या सिदला भवेत् ।
 तां लोकविद्वेषकरीं त्यजेत् पुरनिवेशने ॥ ६० ॥
 या रक्षखरसंस्पर्शा सदैवोष्णा हिमाथवा ।
 अनिष्टसुखसंस्पर्शा या स्यात् तामपि सन्त्यजेत् ॥ ६१ ॥
 क्रौडपुष्पखरस्वाना या च निर्झरनिस्वना ।
 भिन्नभाण्डसमकूरध्वनितापिच नेप्यते ॥ ६२ ॥
 इति गन्धादिभिर्भूमिः कथितेयं शुभाशुभा ।
 हलेन कृष्यमाणायां भूमौ काष्ठे समुद्भूते ॥ ६३ ॥
 विद्याद् भयं वक्तिभवमिष्टकायां धनागमम् ।
 पापाणेषु तु कल्याणं कुलग्रध्वंसमस्थितु ॥ ६४ ॥
 सरीसृपेषु सर्वेषु स्तेनेभ्यो भयमादिजेत् ।
 अनूपरा बहुवृणा शस्ता स्निग्धोत्तरप्लवा ॥ ६५ ॥
 प्रागीशानप्लवा सर्वप्लवा वा दर्पणोदरा ।
 शुभेज्जन्तुषोपितः स्नातः शुचिः शुक्लस्रग्म्बरः ॥ ६६ ॥
 स्यस्ति विप्रान् वाचयित्वा वास्तुदेवान् समर्च्य च ।
 करप्रमाणं कुर्वीत स्वातं तद्भूमिमध्यगम् ॥ ६७ ॥
 ततस्तन्मृदमाकृष्य तत् तयैवानुपूरयेत् ।
 स्वाताधिकमृदुक्ता भूः श्रेष्ठा मध्या च तत्समा ॥ ६८ ॥
 महीणस्वातमृत् क्षोणी हीना शस्ता न सा नृणाम् ।
 खन्यमाने यदा स्वाते तन्मृदोऽन्तर्विलोक्यते ॥ ६९ ॥
 मणिशङ्खप्रवालादि तदातिश्रेयसी क्षितिः ।
 सापि प्रशस्यते भूमिर्यस्यां स्युः स्वातपांसवः ॥ ७० ॥
 तुपकेशोपलाङ्कारमस्मास्थितववर्जिताः
 भृत्वाद्भिः स्वातमापूर्णे तस्मिन् पदशतं ब्रजेत् ॥ ७१ ॥

तावच्चैर्दोगमेऽम्भः स्यात् तदा भूः सार्वभौमिनी ।
 य-यमात्र प्रहीणे स्यात् ततो हीनतरेऽयमा ॥ ७२ ॥
 स्वाते सितादिमाल्यानि यस्यां निश्चुपितानि च ।
 यद्वर्णानि, न शुष्यन्ति सा तद्वर्णेष्टदा मही ॥ ७३ ॥
 स्वातस्योदयप्रभृतिषु दिक्षु प्रज्वालयेत् वा ।
 दीपान् यस्यां चिरं तिष्ठेत् तद्वर्णेष्टप्रदा हि सा ॥ ७४ ॥
 इत्येवं वीर्तिताः कात्स्न्याल्लक्ष्मिभिः पुरभूमयः ।
 खर्वटग्रामखेटानामेता एव स्मृता रिताः ॥ ७५ ॥
 वर्णिनां वर्णधाना च शिविराणा च सर्वदा ।
 प्रासादयज्ञवाटानामेता एवेष्टदा भुवः ॥ ७६ ॥
 इत्येवमादिभिरि(यंमाः) शुभलक्ष्मयुक्ता
 भूमयः शुभा निगदिता नगरादिहेतोः ।
 आभ्यः परेण बहुधा परिकल्प्यमानं
 भूमस्त्रिधा स्थितवतोऽपि करस्य मानम् ॥ ७७ ॥
 इति महाराजाधिराजभौतदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरब्राह्मि वास्तुशास्त्रे
 भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ।

हेतुः समस्तवास्तूनामाधारः सर्वकर्मणाम् ।
 मानोन्मानविभागादिनिर्णयैकनिबन्धनम् ॥ १ ॥
 परिध्युदयविस्तारदैर्घ्याणां स्युरमी यतः ।
 व्येष्टमध्याधमा भेदा यं च ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ २ ॥
 इदानीं तस्य हस्तस्य सम्यक् निश्चयसंयुतम् ।
 कथ्यते त्रिविधस्यापि लक्षणं शास्त्रदर्शितम् ॥ ३ ॥
 रेण्वष्टकेन बालाग्रं लिखा स्यादष्टभिस्तु तैः ।
 भवेद् युक्ताष्टभिस्ताभिर्यत्रमध्यं तदष्टकात् ॥ ४ ॥

अष्टाभिः सप्तभिः प्रहभिरङ्गुलानि यनोदरैः ।
ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि तच्चतुर्विंशतिः करः ॥ ५ ॥
सोऽष्टभिः पर्वभिर्युक्तः करः कार्यो विज्ञानता ।
करस्यार्धं चतुःपर्वं श्रेष्ठं स्याद् भक्तमङ्गुलैः ॥ ६ ॥
तत्राग्रे पर्वरेखाः स्युस्तिष्ठः पुष्पकभूषिताः ।
शेषास्त्रङ्गुलरेखासु पुष्पाणि विदधीत न ॥ ७ ॥
अत्रार्धे मध्यतः कार्यं द्वेधा पञ्चममङ्गुलम् ।
मध्ये त्रिधाष्टमं कार्यं चतुर्धा द्वादशं ततः ॥ ८ ॥
हस्तः स्वाङ्गुलमानेन विधेयाङ्गुल(मि१३)प्यते ।
तत् सार्धं द्विगुणं वापि ब्राह्मणं तु तदर्धतः ॥ ९ ॥
कथितः करमेवोऽयमङ्गुलानां विभेदतः ।
तस्य निर्माणदालुणि देवताश्च प्रचक्षते ॥ १० ॥
खदिराञ्जनवंशादि श्लक्ष्णं हीरं मनोरमम् ।
सारवक्ष्य भवेदिष्टं दारु हस्तप्रकल्पने ॥ ११ ॥
ग्रन्थिलं लघु निर्दग्धं जीर्णं विस्फुटितं तथा ।
अदृढं फोटराक्रान्तं दारु हस्ताय नेप्यते ॥ १२ ॥
त्रिविधस्याप्यथैतस्य पर्वरेखासु देवताः ।
† मध्यादारभ्य विज्ञेयाः क्रमेण नव वन्मिताः ॥ १३ ॥
* ब्रह्मा वह्निर्यमां विश्वकर्मा नाथश्च पाथसाम् ।
वायुर्धनाधिपो रुद्रो विष्णुश्चाग्रे जगत्पतिः ॥ १४ ॥
वास्तुद्रव्यविभागेषु यानेषु च विज्ञेयतः ।
प्रारभेत यतो मानं कल्पयेद् देवतास्ततः ॥ १५ ॥

१. 'प्यात्' स. म. पाठः ।

† 'मध्यपर्वत एकस्मिन् पार्श्वगणनया प्रान्तयष्टुजानि चत्वारि पर्याणि भवन्ति ।
मध्यादेन परस्मिन् पार्श्वे समग्रमपर्वत्वात् पञ्च भवन्ति' ।

* 'मध्ये तद्वा । ततो यामे पर्वणि वह्निः दक्षिणे पर्वणि यमः, पुनर्यामे
विश्वकर्मा दक्षिणे वरुणः, पुनर्यामे वायुः दक्षिणे घनदः, पुनर्यामे रुद्रो दक्षिणे
विष्णुः । ततस्तु क्रमेण गणनाया रुद्रो नाथविश्वकर्मा वह्निर्विष्णुता बालस्तोत्रेभ्यः पुनरे-
विष्णुरिति पर्वदेवता भवन्ति' इति टिप्पणमह दत्तमस्ति ।

विद्वैथ द्रव्यमर्ध्यथ देवताभिथ पीडिते ।
 प्रत्येकं त्रिदशस्थाने ययोक्तं फलमादिशेत् ॥ १६ ॥
 शिरोत्तिरनलश्लोपो मरणं स्थपतेर्वधः ।
 अतिसारो मरुद्वाधिरर्धभ्रंशो भयं नृपात् ॥ १७ ॥
 कुलपीडा च महती कर्तृकारकयोरिति ।
 यथाक्रममी दोषा ब्रह्मादीनां निपीडनात् ॥ १८ ॥
 ब्रह्मानलकयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ।
 कर्मस्वधिगतस्तेषां पुत्रलाभो भविष्यति ॥ १९ ॥
 कर्मणः सुष्ठुनिष्पत्तिः (स्तिष्ठतेमौगः स्थपतेमौग्यः) मलयम् ।
 ब्रह्मा यमस्तयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ॥ २० ॥
 कर्ता सशिल्पिकश्चैव (अः) चिरेण विनश्यति ।
 विश्वानलकयोर्मध्ये हस्तमूत्रं यदा धृतम् ॥ २१ ॥
 सुष्ठु कर्मणि मध्यान्तं निष्पत्ते पुरवृद्धिता ।
 यमजलदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिदिशेत् ॥ २२ ॥
 पवनो विश्वकर्मा चोमयोर्मध्ये च धारणम् ।
 यदा तु तत्र कर्मान्तं शुभं तत्सर्वकामदम् ॥ २३ ॥
 नीरधनदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिदिशेत् ।
 एषां मध्ये यदा वत्सहस्तं तत्त यदा धृतम् (ः) ॥ २४ ॥
 अनाद्यष्टिभयं लोके देवभक्तो न संशयः ।
 रुद्रपवनयोर्मध्ये रुचिहस्तं तु धारयेत् ॥ २५ ॥
 तत्त लक्ष्मीवत्तस्तस्य कार्ष्णिसिद्धिर्न संशयः ।
 विष्णुधनदयोर्मध्ये यदा पाणिकरायतः ॥ २६ ॥
 विविधास्तत्त भोगाश्च प्रजायन्ते नरस्य हि ।
 ज्येष्ठादीनामर्धतेषां संज्ञाभेदो विधीयते ॥ २७ ॥
 यच्च येन भवेद् द्रव्यं मेयं तदपि कीर्त्यते ।
 यथाष्टकाङ्गुलीः कृत्स्नः प्रकर्षेणागतः किल ॥ २८ ॥

१. 'पीडितेः ।' ख. ग. पाठः । २. 'रति ।' क. ख. पाठः । ३. 'कार', ४. 'सुमतिर्म-
 णिमध्यन्तं', ५. 'रयेत्' ६. 'ब्रह्मान्तं सर्व' ७. 'शमयतः' ख. ग. पाठः । ८. 'यदा चैतस्य
 संभवेत्' ख. ग. पाठः ।

ज्येष्ठो हस्तः स विद्वद्भिः प्रोक्तः प्राशयसंज्ञितः ।
यः पुनः कल्पितः सप्तयवकल्लौरिहाङ्गुलः ॥ २९ ॥
तज्ज्ञैः स मध्यमो हस्तः साधारण इति स्मृतः ।
मात्रेत्यल्पं यतः प्रोक्तं हस्तश्च शय उच्यते ॥ ३० ॥
तेन मात्राशयः ॥ स्याद्भूस्तो यः पञ्चवाङ्गुलः ।
विभागायामविस्तराः खेटग्रामपुरादिषु ॥ ३१ ॥
मासादघेष्मपरिखाद्वाररथ्यासमादिषु ।
मार्गाश्च निर्गमा(यैश्चै)पां सीमसैवान्तराणि च ॥ ३२ ॥
वनोपवनभागाश्च देशान्तरविभक्तयः ।
योजनक्रोश्चगव्यूतिप्रमाणमपि चाध्वनः ॥ ३३ ॥
प्राशयेन प्रमातव्याः स्वातक्रकचराशयः ।
तलोच्छ्रयाच्च मूलपादान् जलोद्देशानपः क्षितेः ॥ ३४ ॥
तथा दोलाम्बुशस्त्रादि पातेमानविनिर्णयम् ।
शैलखातेनिकेतानि सुरुक्तामानमान्तरम् ॥ ३५ ॥
साधारणेन वीट्याध्वमानं च परिकल्पयेत् ।
आयुधानि धनुर्वण्डान् यानं क्षयनवासनम् ॥ ३६ ॥
प्रमाणं कूपवापीनां गजानां वाजिनां वृणाम् ।
अरण्येक्षुयन्त्राणि युगयूपहलानि च ॥ ३७ ॥
शिल्प्युपस्करनाच्छत्रध्वजातोद्यानि यानि च ।
हृसीभर्मोपकरणपटवानादिकं च यत् ॥ ३८ ॥
नैल्वदण्डांस्तथा मात्राशयहस्तेन मापयेत् ।
भेदत्रयान्वितमपि प्रोक्तं हस्तस्य लक्षणम् ॥ ३९ ॥
संज्ञाभेदोऽथ सामान्यमानानां प्रतिपाद्यते ।
स्यादेकमङ्गुलं मात्रा कला प्रोक्ताङ्गुलद्वयम् ॥ ४० ॥
पर्वं त्रीण्यङ्गुलान्याहुर्गुष्टिः स्यात्पातुः षड्गुला ।
तलं स्यात् पञ्चभिः पद्भिः करपादाङ्गुलर्भवेत् ॥ ४१ ॥

१. 'तथामाननि', २. 'तनिवातमनि' ख. ग. पाठः । ३. 'पार्श्वे च मा'
क. पाठः । ४. 'कीर्तयेत्' ख. ग. पाठः । ५. 'भट्टद' क. पाठः ।

सप्तभिर्द्विदिष्टिगृष्टामिरद्गुलैस्तृप्तिरिष्यते ।
 प्रादेशो नवभिस्तैः स्याच्छयतालो दशाद्गुलः ॥ ४२ ॥
 गोकर्ण एकादशभिर्वितस्तिर्द्वादशाद्गुलः ।
 चतुर्दशभिर्द्विष्टः पादो नाम तथाद्गुलैः ॥ ४३ ॥
 रत्निः स्यादेकविंशत्या स्यादरत्निः करोन्मितः ।
 द्वाचत्वारिंशता किष्कुरद्गुलैः परिकीर्त्तितः ॥ ४४ ॥
 चतुरुत्तरयाशीत्या व्यामः स्यात् पुरुषस्तथा ।
 पण्णवत्याद्गुलैश्चाप भयेन्नाटीयुर्गं तथा ॥ ४५ ॥
 शतं षडुत्तरं दण्डो नल्वस्त्रिंशदनुर्मितः ।
 क्रोशो धनुःसहस्रं तु गव्यूतं तद्द्वयं विदुः ॥ ४६ ॥
 चतुर्गव्यूतेभिश्छन्ति योजनं मानवेदिनः ॥
 एकं दश शतमस्मात् सहस्रमनु चायुतम् ॥ ४७ ॥
 निपुतं प्रयुतं तस्मादर्धद्वययुदे अपि ।
 दृन्दस्त्रिंशत्तर्वाणि शङ्खपद्माभ्युराशयः ॥ ४८ ॥
 ततः स्यान्मध्यमन्त्यं च पर चापरमध्यतः ।
 परार्धं चेति विज्ञेयं दशद्वयोत्तरोत्तरम् ॥ ४९ ॥
 सङ्ख्यास्थानानि कथितान्येवमेतानि विंशतिः ।
 इदानीं कालसङ्ख्यायाः प्रमाणमभिधीयते ॥ ५० ॥
 द्वादिनिमेषो निमेषः स्यात् तैः पञ्चदशभिः स्मृता ।
 काष्ठा ताभिः कला ताभिर्मुहूर्त्तैस्तरहर्निशम् ॥ ५१ ॥
 त्रिंशतैस्तत् त्रिकं विद्यात् क्रमादित्युत्तरोत्तरम् ।
 अहोरात्रैः पुनः पञ्चदशभिः प्रक्ष उच्यते ॥ ५२ ॥
 पक्षद्वयेन मासः स्याद् भवेन्मासद्वयाद्द्वयः ।
 ऋतुत्रयं स्यादयज्ञं वत्सरस्त्वयनद्वयम् ॥ ५३ ॥
 दशधायमिति प्रोक्तः कालः कालविदां वरैः ।

इत्युक्तमेतदखिलं करमानमत सम्यक्तया निगदितापि च कालसङ्ख्या ।

अन्तःपुर जनपदापरधाममार्गैराचक्ष्महे नगरसंश्रविभागमत्र ॥ ५४^१/_२ ॥

इति महायज्ञाभिराजधीमोजदेप्रविद्यचते समराङ्गणसूत्रधारणस्यापि वास्तुशास्त्रे
 हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ॥

अथ पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ।

पुरस्य त्रिविधस्यापि प्रमाणमथ कथ्यते ।
 प्राकारपरिसीढालद्वाररथ्याध्वमिः सह ॥ १ ॥
 ज्येष्ठं तत्र चतुर्थापसहस्रं पुरमिष्यते ।
 मध्यं द्वाभ्यां सहस्राभ्यामेकेन व्यासतोऽध्वम् ॥ २ ॥
 साष्टपांशं सपादं वा सार्धं वा व्यासमायत्तम् ।
 कुर्यादेकैरुमोपामं चतुर(स्त्रीःश्रीः)कृतं शुभम् ॥ ३ ॥
 चतुःपष्टिपदस्थेन पुरं सर्वं प्रकल्पयेत् ।
 द्विरष्टकोष्ठं तत् कुर्यात् पदपथं नवचत्वरम् ॥ ४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे प्रागुदीच्यन्तमामताः ।
 चतुर्भागान्तरा वंशाः कार्यास्तस्य त्रयस्त्रयः ॥ ५ ॥
 वंशपदकविभक्तेऽस्मिन् पदपोडशकान्विते ।
 राजमार्गः शुभः कार्यो मध्यमं वंशमाश्रितः ॥ ६ ॥
 कार्यो व्यापसि (च) व्यापांश्चतुर्विंशतिकः करैः ।
 त्रिशत्या मध्यमे मध्योऽध्वमे षोडशकोऽध्वम् ॥ ७ ॥
 पलस्य चतुरङ्गस्य पौराणां पार्थिवस्य च ।
 असम्बाधसमर्थैव कार्योऽयं काश्मशर्करः ॥ ८ ॥
 महारथ्याद्वयं कार्यं तदुपान्तस्थवृक्षयोः ।
 तद् द्वादश दशार्ष्टा स्यात् करान् ज्येष्ठादिकं त्रिषु ॥ ९ ॥
 पदमध्यगतं कार्यं यानमार्गचतुष्टयम् ।
 ज्येष्ठादिषु पुरेण्येषु तत्पर्यं च चतुःकरम् ॥ १० ॥
 उपरध्या महामार्गस्वार्धं वा द्विशयाधिकम् ।
 शेषा रथ्यास्तदर्धेन निधातव्याः प्रमाणतः ॥ ११ ॥
 यानमार्गचतुष्करस्य कार्यो पार्श्वदयाश्रितौ ।
 पदाष्टरूपदान्तस्मौ द्वौ द्वौ जहापथावपि ॥ १२ ॥

१. 'मासास्थ च' ग. पाठः । २. 'शक्तिभिः क' पाठः । ३. 'चतुर्मात्रा' ।
 ४. 'स्वार्धत्वादित्या' ख ग. पाठः ।

पुरे ज्येष्ठे त्रिहस्तौ तौ मध्यमेऽर्धकरोज्जितौ ।
 मध्यमादर्धहस्तेन हीनौ स्वातां कनीषसि ॥ १३ ॥
 पुरस्यान्तर्गतौ कार्यौ घण्टामार्गौ तथापरो ।
 राजमार्गगुणोपेतौ प्रमाणेन च तद्विद्यौ ॥ १४ ॥
 प्रावग्रत्यगायताः समुद्रश्च मार्गा इतीरिताः ।
 याम्योचरायतास्त्वद्वदन्ये स्युस्तत्प्रमाणतः ॥ १५ ॥
 घण्टामार्गप्रमाणेन घण्टामार्गस्य वाहतः ।
 समन्ततो वमभुवं स्थापयेत् तद्विधानं वित् ॥ १६ ॥
 महारथ्याममाणेन तद्भूमेर्वायतस्वतः ।
 व्यासखातान्तरैः सार्धं विधेयं परिखात्रयम् ॥ १७ ॥
 खातौत्पादोज्जितं कार्यं सत्र्यंशेनार्धतोऽपि वा ।
 व्यासतः स्यादश्लेषेण मूलतस्तद्वदेव तत् ॥ १८ ॥
 कुर्याद् वषं स्वभूभागे परिखोत्खातया मृदा ।
 सौत्सर्गं गजपृष्ठं वा गोत्रीयपदताडितम्* ॥ १९ ॥
 खातोद्भूतमृदा वमनिर्माणाधिकया ततः ।
 भूमदेशान् पुरा निम्नानाभूर्य समतां नयेत् ॥ २० ॥
 एवं संश्लेष्य परिखात्रितयं परितोऽग्निभिः ।
 विधेयमिष्टकाभिर्वा सम्पम्बद्धतैलं स्थिरम् ॥ २१ ॥
 सिराचारिभिरापूर्णं पूर्णं वागामिनाम्भसा ।
 विवित्राञ्जमनोहारिः ससंश्राहाम्बुनिर्गमम् ॥ २२ ॥
 सर्वपार्श्वेष्वर्थतस्य गन्धान्धमधुपाकान् ।
 मुमनोषिट्पाराभान् कुर्याद् वासान् समुत्सफान् ॥ २३ ॥
 वाह्यमार्गं पुनस्तस्य विदध्यात् सर्वतोदिशम् ।
 द्रुममूलैर्लेतानालैः कण्टकैरपि संवृतम् ॥ २४ ॥

१. 'नक्त' ख. पाठः । २. 'व्यास.' ख. ग. पाठः । ३. 'गोत्रीय' व. पाठः ।
 ४. 'तलस्थितम्' ख. ग. पाठः । ५. 'द्वादशमच्छवान्' (१) क. पाठः ।

* गोत्रीयपदताडितं गोवा गोसगृह. तदीये. पदैस्ताडितं प्रहृतम् ।

६. 'समाह साम्बुनिर्गमम्' इति पाठः पाठ्यः ।

न्योर्ध्वभागं मध्यं स्थूलोपलशिलाचितम् ।
 कुर्यात् प्राकारमुदामं यद्वा पक्वेष्टकामयम् ॥ २५ ॥
 ज्यायान् करैर्द्वादशभिर्दशभिर्मध्यमः स्थितः ।
 कनीयानष्टभिर्हस्तैर्विस्तारः स्यात् त्रिधेत्यसौ ॥ २६ ॥
 उच्छ्रायः सप्तदशभिः करैर्ज्यायान् प्रशस्यते ।
 मध्यमः पञ्चदशभिस्त्रयोदशभिरन्तिमः ॥ २७ ॥
 ऊर्ध्वं न सप्तदशकाञ्च त्रयोदशकादधः ।
 प्राकारोच्छ्रायमिच्छन्ति नापि युष्मकरोन्मितम् ॥ २८ ॥
 हस्तैर्हस्तेऽङ्गुलद्वन्द्वमावतः सम्यगुच्छ्रयात् ।
 यस्य वा द्वादशकरा मूले भवति विस्तृतिः ॥ २९ ॥
 चतु(रस्तोर्हस्तो)च्छ्रितस्तस्य शिरः स्याद् दशविस्तृतम् ।
 हस्तोर्ध्वं कपिशीर्षं स्याद् द्विहस्ता काण्डवारिणी ॥ ३० ॥
 कार्याः कर्णाश्रितैर्द्वा रकर्णान्तस्यैश्च संयुताः ।
 माकारेऽङ्गालकास्तस्मिन् दिक्षुदिक्षु चतुर्दिशम् ॥ ३१ ॥
 द्विर्धौर्माथरिकोर्ध्वं च प्राकारोच्छ्रायविस्तृतीन् ।
 तदर्थं निर्गमान् कुर्यात् ससालाङ्गालकानथ ॥ ३२ ॥
 शतं शतं स्याद्धस्तानां मिथयाङ्गालकान्तरम् ।
 इत्थं पुरमगम्यं स्यात् पत्त्यन्वरथदन्तिनाम् ॥ ३३ ॥
 चरिकां सचरद्वारां सुस्तारोहां सवेदिकाम् ।
 ससोपानां सनिर्गूहां कुर्यात् सकपिशीर्षिकाम् ॥ ३४ ॥
 राजमार्गमहारथ्यासंश्रितानि चतुर्दिशम् ।
 त्रीणि त्रीणि विधेयानि पुरे द्वाराणि तद्विदा ॥ ३५ ॥
 राजमार्गमहाद्वारचतुष्कं विस्तराञ्चन ।
 अष्टौ सप्त करानोर्व्या द्विगुणं त्रिकरोज्झितम्(?) ॥ ३६ ॥
 महारथ्याश्रयं द्वारं तत् षट्पञ्चचतुष्करम् ।
 उच्छ्रयात् सार्धसार्धैकहस्तोर्ध्वं विस्तरेण तत् ॥ ३७ ॥

१. 'ज्येष्ठ क' व. पाठ. । २. 'यद् स्यात्' ३. 'हस्ता' ४. 'करोज्झितम्'
 ए. ग. पाठः ।

कुर्यात् प्रतोलीः सर्वेषु महाद्वारेष्वथो दृढाः ।
 दृढार्गल्येन्द्रकीलाः रूपाटपरिधान्विताः ॥ ३८ ॥
 राजमार्गसमा शाला स्यात् प्रतोलीविनिर्गमा ।
 नदर्थं कोष्ठकान्तः स्याद् व्यासोऽन्यर्धे तयोः स्मृतः ॥ ३९ ॥
 चतुरश्रमिति न्यस्य प्रतोली उदनायताम् ।
 व्यासतस्त्र्यंशविन्यस्तमार्गा मृपाटयान्विताम् ॥ ४० ॥
 भन्तभिर्त्ता चतुर्द्वारं महाद्वारेण सम्मितम् ।
 विन्यस्तकोष्ठकान्तेषु दारुमिस्तद्विभूषयेत् ॥ ४१ ॥
 द्वारे चाभयतःशाले द्वे द्वे द्वारे च मृपयोः ।
 ते कार्ये सम्मुखे व्यासाद् द्विरे द्विगुणोन्निवृत्ते ॥ ४२ ॥
 (प०) दारुमृपयोः पट्टम-यं पञ्चमरोन्निवृत्तम् ।
 तद्वत् कार्या द्वितीया भूर्वाग्नेषोऽयोन्निवृत्ता ॥ ४३ ॥
 वहिर्द्वारविनिर्मुक्तां पूरयत् तां प्ररूपयेत् ।
 पुरःसंरोधनसंर्गगाभस्त्रतो युताम् ॥ ४४ ॥
 तलं ततो महाद्वारस्योर्ध्वं वद्व्या तृतीयकम् ।
 रोधनद्वारयुग्मम्यसंयुक्तं सपरिव्रमम् ॥ ४५ ॥
 सन्न्यस्तस्तम्भत्रयान्यद्वयं तस्योपररूपयेत् ।
 व्यालजालभतत्रयस्त्रयस्त्रयन्त्रादिभिर्पुतम् ॥ ४६ ॥
 दृढिशोभाभिर्गुण्यर्थं पुरस्य प्रविन्ययेत् ।
 बृहद्द्वाराणि परिनसितलाभिः प्रतोलिभिः ॥ ४७ ॥
 प्रतोल्या दक्षिणाद् वामादुन्निवृत्तो वामतो गतः ।
 यानद् द्वितीयं तत्पार्श्वमेकः कार्यो वहिः स्थितः ॥ ४८ ॥
 द्वितीयो वामभागात् तु निर्गत्पार्श्वे च वेष्टकः ।
 कार्यः स्यादा तदुत्थानात् प्राकारस्तस्य बाह्यतः ॥ ४९ ॥
 एतयोरन्तरालं च राजमार्गेण सम्मितम् ।
 कर्तव्यं स्यादिदं तु ववनद्वारकमुत्तमम् ॥ ५० ॥

१. 'म' ख ग पाठ । २. 'म' क, 'मत्' ख पाठ । ३. 'लो' दृढत
 ए, पाठ । ४. 'वे' वद्व्या' ख. ग. पाठ । ५. 'उ' मू. ६. 'वद्व्या' ए, पाठ.

दृष्ट्वा दृष्टोपभोगार्हान् सरिद्धिरिजलाशयान् ।
 पक्षद्वाराणि कुर्वीत स्वेच्छया तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥
 जलभ्रमान् पुरे कुर्याच्छिलादारुतिरोहितान् ।
 द्विकरान् करपालान् वा साम्भसोजस्मिन् व्रदक्षिणान् ॥ ५२ ॥
 छिन्नकर्णं विकर्णं च व्रजं मूचीमुखं तथा ।
 वर्तुलं व्यजनारुहं चापाकृतिधरं च यत् ॥ ५३ ॥
 शकटद्विसमं यच्च विस्ताराद् द्विगुणायनम् ।
 विद्विष्येत्सर्वं सर्पचक्रं च तत् पुरं निन्दितं भरेत् ॥ ५४ ॥
 छिन्नकर्णे वसल्लोकः पुरे तस्करतो भयम् ।
 व्याधिभ्यो वापरेभ्यो वा प्रामोनीति विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥
 विद्विष्टस्वामिता सर्वलोकगर्हानपत्यता ।
 जायते स्वल्पमायुष्यं विकर्णपुरवासिनाम् ॥ ५६ ॥
 स्त्रीजयं विपरंगान्श्च भेटान्श्च विविधान्स्तथा ।
 जनो वसन्नवाप्नोति वज्राकृतिधरे पुरे ॥ ५७ ॥
 व्रजन्ति प्राणिनो नार्शं क्षुब्धव्याधिपरिपीडिताः ।
 निवसन्तः सदा मूचीमुखत्वाकाशधरे पुरे ॥ ५८ ॥
 स्वामिना सह ह्रीयन्ते सर्वतः सञ्चयोज्जिताः ।
 स्वल्पायुपश्च जायन्ते जना वृत्तपुराश्रयाः ॥ ५९ ॥
 असत्यवादिनः स्वल्पायुषः पवनपीडिताः ।
 जनाः स्पृध्वलचित्ताश्च नगरे व्यजनाकृतौ ॥ ६० ॥
 दुश्चरिश्राजनायुक्तस्तथा बहुनपुंसकः ।
 चापाकारे पुरे लोको निवसन् भवति ध्रुवम् ॥ ६१ ॥
 रोगशोकानलस्तेनययं तत्र प्रजायते ।
 शकटद्विसमाकारं पुरं यद् विनिवेश्यते ॥ ६२ ॥
 भारम्मासिद्धिदं विप्रभयकं ज्ञातिभेदकृत् ।
 पौराणां स्वामिनश्च स्याद् गजवाजिधराग्रहम् ॥ ६३ ॥

परैराक्रम्य भुज्येत तत् पुरं बलशालिभिः ।
 द्विगुणायतसंस्थानं यत् कचिद् विनिवेश्यते ॥ ६४ ॥
 जनक्षयोऽग्निदादश्च स्वीकृतानि भयानि च ।
 पुरे भवति दिङ्मूढे न च निर्योगमेति तत् ॥ ६५ ॥
 शस्त्रानिलपिशाचाग्निभूतयक्षभयार्दिताः ।
 ह्यस्पीडिताश्च नश्यन्ति भुजङ्गकुटिले जनाः ॥ ६६ ॥
 पुराणामप्रशस्तानि संस्थानानीदृशानि यत् ।
 एकस्मिन्नपि तेर्नेषां न पुरं विनिवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 संस्थानमेकमप्येषां प्रमादात् क्रियते यदि ।
 तदा राष्ट्रं निपीड्येत क्षुद्रद्विपद्भीतिमृत्युभिः ॥ ६८ ॥
 शास्त्रज्ञः स्थपतिस्तस्मात् प्रयत्नपरया धिया ।
 यथावत् कथितं चौर नगरं विनिवेशयेत् ॥ ६९ ॥
 वेदीनिवेशयात्रायां देवागाराभिचारयोः ।
 नदीकर्मणि मैत्रे च शान्तिं कुर्याच्छ्रेष्ठेषु च ॥ ७० ॥
 यज्ञे पुरनिवेशे च स्थापने प्रयतः सुधीः ।
 कुर्यात् तथाभ्युदयिकं यद्वा अन्यदपि किञ्चन ॥ ७१ ॥
 पुरे भीतिकरं शब्दनायुष्यमपौष्टिकम् ।
 कृतमप्रयतैः कर्म नृपतिर्न च जायते ॥ ७२ ॥
 विहितं यदशास्त्रज्ञैर्यच्च निर्लक्षणैः कृतम् ।
 कृतमप्रयतैर्यच्च तदशस्तं फलोञ्जितम् ॥ ७३ ॥
 शास्त्रज्ञः स्थपतिर्ज्योतिर्विदा तद्वत् पुरोधसा ।
 अधिष्ठितः पुरे कर्म विदध्याच्छान्तिकेषु च ॥ ७४ ॥
 पुरोहितोऽग्निं जुहुयाद् दद्यान्मौहर्चिकः स्थिरम् ।
 स्पपतिश्च बलिं दद्याद् योजयेदिति शान्तिकम् ॥ ७५ ॥
 तदा तस्मिन् पुरे शान्तिर्यत्र र्मस्यिनाः सुराः ।
 पूज्यन्ते सततं परैश्चत्वरस्थायिन्स्तथा ॥ ७६ ॥

१. 'सस्याग्निः पि', २. 'हस्पीडाभिध' स ग पाठ । ३. 'चार न' क.
 पाठः । ४. 'यो वेदाया' ग. पाठः । ५. 'यतै. कर्म त' क. पाठः । ६. 'तम्' ख. ग. पाठः ।

चतुःप्रकारं स्थापत्यमाष्टधा च चिकित्सितम् ।
धनुर्वेदश्च सप्ताङ्गो ज्योतिषं नमलालयात् ॥ ७७ ॥
सामान्यलक्षणोत्पातनिमित्तानि च सर्वशः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्यजन्त्येते न तत् पुरम् ॥ ७८ ॥
नगरस्य विभागोऽयं यथावत् समुदीरितः ।
खेटं तदर्थविष्कम्भमाहुर्ग्रामं तदर्थतः ॥ ७९ ॥
योजनेन पुरात् खेटं खेटाद् ग्रामं प्रचक्षते ।
गन्धूतिपरिमाणेन ग्रामाद् ग्रामं प्रचक्षते ॥ ८० ॥
द्विकोशाद् विषये सीमा तदर्थेन पुरस्य सा ।
खेटके पुरसीमार्थं ग्रामे खेटार्थतः स्मृता ॥ ८१ ॥
त्रिंशद्यनूपि विष्कम्भः पुरे द्विम्बर्त्तु स्मृतः ।
विंशतिः खेटके मार्गो ग्रामे दश च दशितः ॥ ८२ ॥
नैव ग्रामसहस्राणि नवति(ध्वंश्च) प्रचक्षते ।
चतुःषष्टिमपि ग्रामान् ज्यायो राष्ट्रं विदुर्बुधाः ॥ ८३ ॥
दशार्धं च सहस्राणि ग्रामाणां त्रिंशती तथा ।
ग्रामाश्चतुरशीतिश्च मध्यमं राष्ट्रमीरितम् ॥ ८४ ॥
सहस्रमेकं ग्रामाणां तद्वच्च शतपञ्चकम् ।
भूना च ग्रामपञ्चाशत् कनीयो राष्ट्रमुच्यते ॥ ८५ ॥
अन्यर्धसहस्रयैतेषां ज्येष्ठमध्यकनीयसाम् ।
विधाय नवर्धैकैकं विभजेद् विभिवत् सुधीः ॥ ८६ ॥
राष्ट्रेजैव विभक्तेषु यथाभागं विधानवित् ।
निवेशयेत् पुराण्येषु सप्त सप्त यथार्गेषु ॥ ८७ ॥
विभागश्च प्रमाणं च लक्षणं चादिमस्य यत् ।
जातिवर्णार्थिवासश्च यथावत् तदिहोच्यते ॥ ८८ ॥
सुवर्णकारानाग्रेभ्यो तथा बह्व्युपजीविनः ।
निवेशयेत् कर्मकरानन्यानापि विधानवित् ॥ ८९ ॥

१ 'तत्र आ', २ 'दश द्वे च', ३ 'भूनाम आ' एतत् पाठः । ४, 'नम'

वैश्यानापक्षधूर्तानां चक्रिकाणां च दक्षिणे ।
 नटानां नर्तकानां च गृहाणि विनिवेशयेत् ॥ ९० ॥
 निवेशयेत् सौकरिकान् मे(यी?पी)कारान् मृगच्छिदः ।
 कैवर्तान् नैर्ऋताशयां दमनाधिकृतांस्तथा ॥ ९१ ॥
 रथेषु कौशलं येषां येषां स्यादायुधेषु च ।
 वारुण्यां दिशि तान् सर्वान् पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ९२ ॥
 कर्मस्वधिकृता ये च ये चापि परिकर्मिणः ।
 द्रौण्डिका ये च तान् सर्वान् वायोदिशि निवेशयेत् ॥ ९३ ॥
 यतीनामश्रयान् ब्रह्मवत्सलानां च तथा सभाम् ।
 प्रपाथ पुण्यशालाथ कुर्याद् दिशि धनेक्षितुः ॥ ९४ ॥
 घृतविक्रयिणो ये च फलविक्रयिणश्च ये ।
 निवेशिताः प्रशस्यन्ते पुरस्येशानदिग्गताः ॥ ९५ ॥
 पूर्वभागे बलाध्यक्षान् राज्ञो मुख्यांस्तथा बले ।
 निवेशयेत् तथाग्रेभ्यां बलं नानाविधं सुधीः ॥ ९६ ॥
 श्रेष्ठिनो दक्षिणाशयां तथा देशमहत्तरान् ।
 याम्येकहारान् (?) कुर्वीत तथा ककुभिर्निर्ऋतेः ॥ ९७ ॥
 कौशपालमहामातादेशिकान् कारुकानपि ।
 नियामकाश्च कुर्वीत सलिलाधिपतेर्दिशि ॥ ९८ ॥
 वायोः ककुभिर्कुर्वीत दण्डनाथान् सनायकान् ।
 पुरेतिहतज्योतिषिकानुत्तरस्यां निवेशयेत् ॥ ९९ ॥
 विप्राः सौम्या दिशो भागे क्षत्रियाः शक्रदिग्गताः ।
 वैश्यशूद्रास्तु कर्तव्या दक्षिणापरयोः क्रमात् ॥ १०० ॥
 निधेया वणिजो वैद्या मुख्याश्चापि चतुर्दिशम् ।
 चतुर्दिशं विशेषेण स्थापयीत बलानि च ॥ १०१ ॥
 नगरस्य बहिः ग्राम्यां लिङ्गस्थान् विनिवेशयेत् ।
 अश्वानानि तथा तत्स्थान् याम्यायां स्थपति सुधीः ॥ १०२ ॥

सर्वतोदिशमुद्दिष्टो विभागो नगरे यथा ।
 तथा ग्रामेषु खेटेषु सेनायाश्च निवेशने ॥ १०३ ॥
 नगराभिमुखौ वायां संपूर्णार्द्धमहोदयौ ।
 द्वारे द्वारे सौम्यमुखौ लक्ष्मीर्विश्रवणौ शुभौ ॥ १०४ ॥
 राष्ट्रं खेटमथ ग्रामं § पश्यन्तेतपुरं महत् (?) ।
 तनारोग्यार्थसंसिद्धी प्रजाविजयमादिशेत् ॥ १०५ ॥
 केशवन्धवपैल्लोकाः स्युर्मिश्रः सूबाहसकाः ।
 ग्रामं खेटं पुरं राष्ट्रं यदेतौ नैव पश्यतः ॥ १०६ ॥
 स्थाप्यन्ते ये यथा देवा नगरे सर्वतोदिशम् ।
 बाह्यान्तरामु भूमीषु भूमहे तानतःपरम् ॥ १०७ ॥
 चतुर्दिशं समारभ्य प्राकारपरिसान्ततः ।
 वहिः श्वेते श्वेते सार्धे धनुषां द्वित्रतेऽपिच ॥ १०८ ॥
 धनुःशतमितैः शुद्धरनिर्धरणीतलैः ।
 स्वस्वभासादयुक्तानि स्वस्वानुगृहं सह ॥ १०९ ॥
 निवेशनानि कुर्वीत त्रिदशानां यथाक्रमम् ।
 नगराभिमुखं चित्रवनभाजि शुभानि च ॥ ११० ॥
 याम्योत्तरायतं वंशं विकल्पपुरमभ्यगम् ।
 बहिरन्तश्च कुर्वीत देवानां विनिवेशनम् ॥ १११ ॥
 प्राच्यां प्रत्यग्मुखान् कुर्यात् प्रादमुखान्धाम्पुद्गुदिशि ।
 याम्योदक्पार्श्वयोस्तस्य प्रादक्षिण्येन वंशगान् ॥ ११२ ॥
 दक्षिणस्यां न कुर्यात् त्रिदशानप्युदग्मुखान् ।
 चतुर्शान्तिसभा यक्षमातृग्रंथमपान्विताः (?) * ॥ ११३ ॥
 इत्यमी ऋयिताः सम्यग् ये यथादिदमुराः सुराः ।
 दिक्षु दिक्षु वहिर्ये स्युस्तानिदानीं प्रचक्ष्महे ॥ ११४ ॥

१, 'सहोदयौ', २ 'क्षयतेतु', ३. 'प्राग्' स. पाठ । ४ 'प्रमथया
 क. पाठ ।

§ 'पश्यतस्तौ पुरं च यत्' इति पठनीयं भाति ।

* 'प्रमथयान्विताः' इति पठनीयं भाति ।

विधानं यद् यथा प्रोक्तं सुरधाम्नां पुराद् बहिः ।
 तत् तथाभ्यन्तरेऽपि स्यात् कार्यं स्वस्वदिगाश्रयम् ॥ १२९ ॥
 मध्ये पुरस्य कर्तव्यं गृहमम्भोजजन्मनः ।
 निवेशनं तथेन्द्रस्य तथैव हलिकुणयोः ॥ १३० ॥
 मातृयक्षगणाधीशान् शिवकान् भूतसङ्घकान् ।
 विनापि वैष्मभिः कुर्यात् पुरे चत्वरमार्गमान् ॥ १३१ ॥
 राज्ञा वर्णाश्रयकलापण्यशिल्योपजीविनः ।
 स्वदिव्यपदस्थाः कर्तव्यास्ते देवाश्चेच्छता त्रियम् ॥ १३२ ॥
 प्रासादे सति भक्तीच्छाशक्तियुक्तो यदापरम् ।
 प्रासादं कारयेत् पूर्वं न तदा पीडयेत् सुधीः ॥ १३३ ॥
 प्रतिवेशम् प्रतिग्रामं प्रतिदेवकुलं तथा ।
 कुर्यात् प्रतिपुरं चापि न प्राङ्मानगुणाधिकम् ॥ १३४ ॥
 पूर्वप्रासादतो रुद्रसोमयोर्वैष्मणोऽथवा ।
 प्रासादे विहितेऽन्यस्मिन् भवेत् पीडाग्रजन्मनाम् ॥ १३५ ॥
 कृते धाम्न्यधिकेऽन्यस्मिन् बह्वैर्वाचस्पतेरुत ।
 पुरोधसां भयं विद्याद् ध्रुवं ज्योतिर्विदां तथा ॥ १३६ ॥
 धनाधिपामराधीशयमानां वरुणस्य वा ।
 अधिके विहिते धाम्नि भयं विद्यान्महीपतेः ॥ १३७ ॥
 स्कन्दधाम्नोऽधिकेऽन्यस्मिन् विहिते तस्य वैष्मनि ।
 सेनापतेर्वैष्मनां च पीडा सञ्जायते ध्रुवम् ॥ १३८ ॥
 प्रजापतेरभ्यधिकं हरेर्वान्यत् कृतं गृहम् ।
 कर्तुः कारयितुश्च स्याद् यन्धार्यं च विनष्टये ॥ १३९ ॥
 गणेशयक्षफणिनामधिकोऽन्यः कृतो यदि ।
 प्रासादः स्यात् तदा नित्यं सेनाज्ञानां महद्भयम् ॥ १४० ॥
 स्त्रीनाम्न्यो देवतास्तासां पीडयन्ते यदि वैष्मभिः ।
 मुख्यानां पुरनारीणां तदा कुर्वन्त्युपद्रवम् ॥ १४१ ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।

अन्यस्तद्विजिना पीडा चेत्यर्वा चेत्यपीडितः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।

कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।

पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं न च ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवपदत्रिपदान्तरे ।

शुरवेष्मानि शुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

कथितोऽयं विधिः स्वः स्वस्तिदशानां निवेशने ।

वहिर्निवेशनात् स्वेच्छं विध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।

खेदकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां

स्थस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।

द्वयो विभागमधुना गृहदेवतानां

सम्पक् शुभाशुभफलप्रविभागमुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजभीमोजदेवधिरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि बाह्युद्याने

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवथा ततः ।

मध्ये महाद्युतिर्ब्रह्मा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादन्तरं प्राच्यां षट्पदः कीर्तितोऽयम् ।

आग्नेयकर्णे सवितृसावित्रौ षट्कावृमौ ॥ २ ॥

महणोऽनन्तरं याम्ये विवस्वान् पदपदाधितः ।
नैर्ऋते पदिकौ कर्णे जयेन्द्रौ कथितानुभौ ॥ ३ ॥

पदपदः स्यात् ततो मित्रः काष्ठायां पत्युरग्नसः ।
कर्णेऽपरोक्षरे यक्ष्मा रुद्रश्च पदिकावुभौ ॥ ४ ॥

पद्भिः पदैस्ततः सौम्ये निश्चलः पृथिवीधरः ।
ओषस्तेथापवत्सश्च पदिकावीशदिगार्ता ॥ ५ ॥

इत्यन्तःसंथया देवाः प्रोक्ता ब्रूमो बहिःस्थितान् ।
क्षेयं प्रदक्षिणं तेषां स्थानं पूर्वोत्तरादितः ॥ ६ ॥

अग्निस्तदनु पर्जन्यो जयन्तश्चेन्द्र एव च ।
रविः सत्यो भृशश्चेति नमस्तस्मात् ततोऽजिनः ॥ ७ ॥

पूषाख्यो वितथाख्यश्च गृहक्षतयमावथ ।
गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्ततः ॥ ८ ॥

दैवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलेश्वरः ।
असुरः शोयनामा च पापयक्ष्मा ततः परम् ॥ ९ ॥

रोगो नागश्च मुख्यश्च भृष्टाटः सोम एव च ।
चरकोऽथादिर्तिर्दित्यमातेति पददेवताः ॥ १० ॥

बहेर्वायोः पितृणां च व्याधेश्चैव क्रमाद् बहिः ।
चरकी च विटारी च पूतना पापराक्षसी ॥ ११ ॥

पदभोगोऽस्ति नैतासां स्थानमेव हि केवलम् ।
पदभोगमथ ब्रूमो बहिःस्थानां नभःसट्टाम् ॥ १२ ॥

तत्राष्टौ द्विपदाधीशा जयन्तो भृश एव च ।
वितथो भृङ्गसुग्रीवश्चोपमुन्यास्तथादितिः ॥ १३ ॥

एभ्यः शेषा बहिर्ये तु ते म्युः पदभुजः सुराः ।
एकाशीतिपदे प्रोक्तो देवतानां पदक्रमः ॥ १४ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभा प्रविभाजिते ।
भवेच्छतपदो वास्तुर्ब्रूमोऽत्राप्यमरस्थितिम् ॥ १५ ॥

द्विरष्टगुणितं मध्ये पदमेवं पितामहः ।
 भुङ्क्ते शतपदे वास्तौ चतुर्गुणितमर्यमा ॥ १६ ॥
 विवस्वतोऽथ मित्रस्य तद्वच्च पृथिवीभृतः ।
 भोगमिच्छन्ति त्रै तेषामर्यम्ण इव मूरयः ॥ १७ ॥
 सवित्राद्यापवत्सान्ता ये च नोक्ताः सुरोत्तमाः ।
 यथैकाशीतिरे तद्वत् तेषां भोगः पदाष्टम् ॥ १८ ॥
 अग्न्यन्तरिक्षपयना मृगश्च पितरोऽपिच ।
 रोगोऽदितिस्तथाध्यर्धपदभाजो ऋहिः स्थिताः ॥ १९ ॥
 चतुर्विंशतिरुक्ता ये पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
 अदित्यन्ता द्विपटिकास्ते शेषं प्राक् प्रसाधितम् ॥ २० ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे पूर्ववद् भाजितेऽष्टभिः ।
 चतुःपट्टिपटो वास्तुश्चतुःपट्टचा पदैर्धवेत् ॥ २१ ॥
 अस्मिन् पदानि चत्वारि भुनक्त्यन्तः पितामहः ।
 अर्यमाद्याः सुराश्चात द्वे द्वे मध्यगताः पदे ॥ २२ ॥
 मध्येऽष्टौ वाद्यतोऽष्टौ ये स्थिताः रुणेषु चाष्टसु ।
 ये देवाः सर्व एवात्र ते पदार्धभुजः स्मृताः ॥ २३ ॥
 पर्जन्योऽथ भृशः पूषा भृङ्गदौवारिकौ तथा ।
 शोपनागादितिप्रान्ताः स्युरध्यर्धपदस्पृशः २४ ॥
 जेयन्तादिषु ऽ वायेषु चरकान्तेषु कीतिता ।
 प्रत्येक षोडशस्वत्र सुरेषु द्विपदस्थितिः ॥ २५ ॥
 सिरां बह्विपदादूर्ध्वं नयेत् पितृपदान्ततः ।
 वाह्याशानिर्गता चैना रोगनामानमानयेत् ॥ २६ ॥
 द्विनाम्नः प्रापयेद् मृज्ज मृज्जात् सुग्रीवमानयेत् ।
 ततोऽदिति ता गमयेद् द्विनामानं प्रवेशयेत् ॥ २७ ॥

१ '२ क्षय ।', २ 'स्ते' क पाठ । ३ 'द्विनामाद' ग पाठ ।

४ 'द्विनामादिष्विति' पाठ द्विनामशब्दो जयन्तपर्याय ।

सौराद् याम्यं पदं नीत्वा चारुणं प्रापयेत् ततः ।
 नयेत् पदं तत्रः सौम्यं तत आदित्यमानयेत् ॥ २८ ॥
 भृशादानीय वितथं शोपाख्यं वितथादथ ।
 शोपान्मुख्यं समानीय नयेत् तस्मात् पुनर्मृशम् ॥ २९ ॥
 ये विभागाः समुद्दिष्टा ययासद्भुयेन तैरिह ।
 यज्ञामरन्तृणां वास्तुं समस्तं विभजेत् सुधीः ॥ ३० ॥
 देवैः सर्वैरप्यमीभिर्विशोकः प्रीत्युत्कर्षादित्यमालोक्यतेऽसौ ।
 कृत्स्नानेपोऽन्यन्नपश्चादक्षः पश्यत्येतान् स्फारितेनेक्षणैः ॥ ३१ ॥
 इति महाराजाधिराजभीमोज्ज्वलविश्वेते समराङ्गणपञ्चधारपरत्नाग्नि वास्तुशास्त्रे
 वास्तुत्रयविभागो नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ नाड्यादिसिरादिविकल्पो नाम द्वादशोऽध्यायः ।

अथोभिधीयते वास्तुः कनीयान् षोडशास्पदः ।
 पदैः षोडशभिः स स्यात् तत्र देवान् प्रज्जक्ष्यदे ॥ १ ॥
 भुङ्क्ते मध्ये स्थितो मुख्यः पदमेकं सुरोत्तमः ।
 बलसं पदचतुर्भिर्गन्धतुर्भिश्चतुराननः ॥ २ ॥
 पदार्धभागभोक्तारश्चत्वारोऽग्नी सुरोत्तमाः ।
 अर्यमा च विवस्वाश्च मित्रश्च क्षमाधरोऽपिच ॥ ३ ॥
 सवित्राद्यापवत्सान्ता येऽग्नी कोणेषु वेधसः ।
 चतुर्भागभुजस्ते स्युस्त्रिदशास्तपनत्विपः ॥ ४ ॥
 चतुर्धौऽर्वाश्चादिकोणेषु ये स्थिताः क्रमशः सुराः ।
 अष्टभागभुजस्तेऽग्नी विनिर्दिष्टा मनीषिभिः ॥ ५ ॥
 ये तथ्यादितिपर्यन्ताः पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
 तेऽग्नी चतुर्भागभुजो विद्वद्भिरेह कीर्तिताः ॥ ६ ॥

चरकान्ता जयन्ताद्या ये बाह्यस्थितयोऽमराः ।
 भोगोऽर्धपदिकस्तेषां षोडशानामपि स्मृतः ॥ ७ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे त्रयस्त्रिंशद्भिर्भाजिते ।
 अन्त्यपदक्तिद्वयं सार्धं चरक्याद्यर्थमुत्सृजेत् ॥ ८ ॥
 अन्तरे वीथिकामर्धपदिकापुत्सृजेत् ततः ।
 मध्ये तु सप्तविंशत्या भागैर्वास्तु विभाजयेत् ॥ ९ ॥
 एकोनत्रिंशता युक्तं पदानां शतसप्तकम् ।
 यद् भवेत् तत्र गर्भे स्वादेकाशीतिपदः स्वभूः ॥ १० ॥
 अष्टादशपदाश्चाष्टौ चापमभुनयः पृथक् ।
 अर्थमाद्यं चतुःपञ्चाशत्पदं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ११ ॥
 ईशादयस्त्वदित्यन्ता बाष्पा नवपटाः सुराः ।
 दैशानां सन्निवेशेऽसौ सारसो वास्तुरुच्यते ॥ १२ ॥
 अधोच्यते वृत्तवास्तुर्धृत्तमासादेतवै ।
 एकधनुःषष्टिपदयोगः शतपदोऽपरः ॥ १३ ॥
 अष्टधा भाजिते वृत्तविष्कम्भे भागिकान्तरान् ।
 चतुरः परिधीन् कुर्यान्मध्यवृत्तं द्विभागिकम् ॥ १४ ॥
 स्याद् बहिर्धृत्तचलयमष्टाविंशतिभागिकम् ।
 तदन्तर्धृत्तचलयमष्टाष्टांशोज्झितं क्रमात् ॥ १५ ॥
 एवं कृते भवेन्मध्ये द्रव्यमणस्तचतुष्पदम् ।
 इत्थं चतुःषष्टिपदो वृत्तवास्तुरुदाहृतः ॥ १६ ॥
 दशधा भाजिते वृत्तविष्कम्भे भागिकान्तराः ।
 कार्याः परिधयः पञ्च मध्ये वृत्तं द्विभागिकम् ॥ १७ ॥
 बहिर्स्थं बलयं तस्य भजेत् पदत्रिंशता ततः ।
 शेषं चतुःषष्टिपदस्थित्या स्यान्ञ्जितवास्तुनि ॥ १८ ॥
 देवतापदसङ्क्षिप्तिरनयोश्चतुरश्रवत् ।
 एवं कार्यवशात् कार्या वास्तवोऽन्येऽपि धीमता ॥ १९ ॥

१. 'न्ते पदक्तिद्वय' क. पाठः । २. 'स्तयोः श' ३. 'चरः' ख, पाठः ।
 ४. 'वृत्तविष्कम्भे विभक्तं भा' ५. यत्, ६. 'स्याद्वृत्तवा' क. पाठः ।

ज्यश्रे षडश्रे चाष्टाश्रे षोडशाश्रे च वृत्तवत् ।
 • वृत्तापतेऽर्धचन्द्रे च वास्तौ पदविभाजनम् ॥ २० ॥
 एक एव पुमानेषु बहुधा परिकल्पितः ।
 सर्वस्मिन्नपि संस्थाने विभक्ते लक्षयेत् ततः ॥ २१ ॥
 शरीरं वास्तुपुंसोऽस्य गुणदोषा भवन्ति यत् ।
 मुखं मूर्धा ततः श्रोत्रे दृक्ताल्वाष्ट्रदाः क्रमात् ॥ २२ ॥
 दक्षः ऋण्डः स्तनौ नाभिर्मैतृमुष्कावयो गुदम् ।
 बाहू मचाहू पाणी स्फिगूरुनहं पदद्वयम् ॥ २३ ॥
 कल्पयेदेवमेतेन स भवेत् पुरुषाकृतिः ।
 सिरावंशानुवंशाश्च सन्धयः सानुसन्धयः ॥ २४ ॥
 मर्माण्यथ महावंशा लक्ष्या वास्तुशरीरगाः ।
 सिराः कर्णगता याः स्युस्ता नाड्यः परिकीर्तिताः ॥ २५ ॥
 पदस्य षोडशौ भागस्तत्प्रमाणं प्रकीर्तितम् ।
 महावंशौ प्राक्प्रतीच्याँ याम्योदीच्याँ च मध्यगौ ॥ २६ ॥
 प्रमाणं पञ्चमो भागः पदस्योदाहृतं तयोः ।
 वंशास्तेऽस्मिन् समुद्दिष्टा रेखा याः स्युर्मुखायताः ॥ २७ ॥
 यास्तिर्यगायता रेखास्तेऽनुवंशाः प्रकीर्तिताः ।
 सम्पाता ये स्युरेतेषां मर्म तत् संप्रचक्षते ॥ २८ ॥
 उपमर्माणि तान्याहुः पदमध्यानि यानि हि ।
 भागोऽष्टमोऽथ दशमो द्वादशः षोडशोऽपि च ॥ २९ ॥
 पदतौ मानमिष्टं स्याद् वंशादीनामनुकमात् ।
 वंशाष्टकस्य यः सन्धिः स सन्धिरिति कीर्तितः ॥ ३० ॥
 ये पुनः स्युस्तदङ्गानां श्रोक्तास्ते चानुसन्धयः ।
 बालाग्रतुल्यं सन्धीनां प्रमाणं परिचक्षते ॥ ३१ ॥
 तदर्धमनुसन्धीनां प्रमाणं समुदीरितम् ।
 यत्रैनतानि सन्त्यज्य वास्तुनिध्याविशारदः ॥ ३२ ॥

द्रव्याणि श्रयतो नित्यं स्थपतिर्विनिवेशयेत् ।
महावंशस्य नाक्रान्तिं वृषाद् द्रव्येण केनचित् ॥ ३३ ॥

इतरेषु पुनर्द्रव्यं मध्यवंशेषु सन्त्यजेत् ।
महावंशसमाक्रान्तो भवेत् स्वाभिप्रधो ध्रुवम् ॥ ३४ ॥

वर्षेण तपनाद् भीतिं वंशानां पीडनाद् विदुः ।
उपमर्माणि रोगाय मर्माणि कुलहानये ॥ ३५ ॥

उद्वेगायार्थनाशाय सिराश्च स्युः प्रपीडिताः ।
कलिः स्यात् सन्धिविद्वेषु पीडितेष्वनुसन्धिषु ॥ ३६ ॥

तस्मादेतानि सर्वाणि पीडितान्युपलक्षयेत् ॥ ३६^१/_२ ॥

ज्ञात्वा सिराः सानुसिराश्च नाडीर्वशानुवंशानपि वास्तुदेहे ।

यत्नेन मर्माणि फलानि चैषां वेधं त्यजेद् यस्तमुपैति नापत् ॥ ३६^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजभ्रीमोजदेवविधिचित्ते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशाले

नाडीवशानुवशानां सिरानुसिरामर्मानुमर्मवेधविकल्पो नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ मर्मवेधस्ययोदशोऽध्यायः ।

एकाशीतिपदो यः स्यात् तथा शतपदश्च यः ।
चतुःषष्टिपदो यश्च वास्तुरत्नं त्रिषोदितः ॥ १ ॥

यद् येन विभजेत् तेषु तदिदानीं प्रचक्ष्महे ।
यानि मर्माणि चैतेषां कथ्यन्त इह तान्यपि ॥ २ ॥

धर्गिणां भवंनादीनि निवेशा राजवेश्मनाम् ।
एकाशीतिपदेनेन्द्रस्थानं च विभजेत् सुधीः ॥ ३ ॥

प्रासादा विविधास्तद्वद् विचित्राश्चात्र मण्डपाः ।
तान् मापयेच्छतपदप्रविभागेन शुद्धिमान् ॥ ४ ॥

यः पुनः स्याच्चतुःषष्टिपदस्तेन विभाजयेत् ।

नरेन्द्रशिचिरग्रामस्वेत्यादि नगरादि च ॥ ५ ॥

अन्तस्त्रयोदश सुरा द्वात्रिंशद् राजतश्च ये ।

तेषां स्थानानि मर्माणि सिरा वंशाश्च तेषु तु ॥ ६ ॥

सुरे हृदि च नामौ च मूर्ध्नि च स्तनयोस्तथा ।

मर्माणि वास्तुपुंसोऽस्य पण्यहान्ति प्रचक्षते ॥ ७ ॥

वंशानुवंशसम्पाताः पदमभ्यानि यानि च ।

देवस्थानानि तान्वाग्ने पदपोदशकान्विते ॥ ८ ॥

देवस्थानानि सम्पाताश्चतुःषष्टिपदे पुनः ।

तथैवाशीतिपदिके पदान्तशतिकाजपि च ॥ ९ ॥

चतुर्ष्वपि विभागेषु सिरा याः स्पृशन्तुर्दिशम् ।

मर्माणि तानि चोक्तानि हारमभ्यानि यानि च ॥ १० ॥

मिच्छिविस्तुतमभ्येन यदा मभ्येन दारुणः ।

मर्म यत् पीड्यते येन गृहे तत्रोच्यते फलम् ॥ ११ ॥

द्वार्गर्वा मिच्छिभिर्वापि मर्मणा परिपीडनात् ।

वैर्गर्तयं गृहिणः प्राहुः कुलहानिमयापि वा ॥ १२ ॥

भवेत् स्वामिक्षयः स्तम्भैस्तुलाभिः स्त्रीपरिक्षयः ।

स्तुपावधो जयन्तीभिर्वन्धुनाश्च सङ्ग्रहः ॥ १३ ॥

मर्मस्थानगतैः कार्यैर्भर्तुः नायो निपीड्यते ।

सुहृद्विश्लेषमिच्छन्ति सन्धिपालैश्च तद्विदः ॥ १४ ॥

नागपाशैर्धनोच्छेदो नागदन्तैः सुहृत्क्षयः ।

कपिच्छक्रैश्च मर्मस्थैः प्रेषणां क्षयमादिशेत् ॥ १५ ॥

पद्माक्षराण्यनुसिरागवाक्षालोकनानि च ।

मर्ममध्योपमान्येतान्यावहन्ति धनक्षयम् ॥ १६ ॥

दारद्रव्यतुलास्तम्भनागदन्तगवाक्षकैः ।

दारमभ्यादितै रोगकुलपीडाधनक्षयाः (ः?) ॥ १७ ॥

नृपदण्डभयं पत्युः पीडनं च प्रचक्षते ।
 द्वारम येषु पद्मारुमयेष्वपि च मरयः ॥ १८ ॥
 कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेज्ज्वेतदेव फलं त्रिदुः ।
 शय्यानुव्रंशविहिता गृहिणां कुलनाशिनी ॥ १९ ॥
 क्षयावहा नागदन्ता भर्तुः शय्यावितानगाः ।
 घातापनस्य स्तम्भैश्च विद्धा नागदन्तकाः ॥ २० ॥
 ते शस्त्रभीतिता भर्तुर्पद्मा चांगयमग्नाः ।
 द्रव्यधान्यविनाशाय शोकाय कलहाय च ॥ २१ ॥
 गृहमध्यगतं द्वारं भवेत् स्त्रीदूषणाय च ।
 द्रव्येणान्यतरेणापि महामैमं निर्पाडितम् ॥ २२ ॥
 भवेत् सर्वस्वनाशाय गृहिणो मरणाय च ।
 अंशुकाश्चोर्ध्ववंशाश्च तुम्बिकाः सेन्द्रकीलकाः ॥ २३ ॥
 पुरप्रासादमहानां वेधेऽप्येते न टोपनाः ॥ २३^१ ॥
 इत्थं सुरक्षितिपवर्णगृहाश्रिताऽयं
 भेदः पटेष्वखिलमर्मगतो व्यथश्च ।
 उक्तः पृथक्पृथगमुप्य फलं च सम्यग्
 ब्रूमोऽथ वास्तुपुरुषाङ्गविभागमत्र ॥ २४^१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणमृतधारापरनाम्न वास्तुशास्त्रे

मर्मवेधो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ पुरुषाङ्गदेवतानिधण्ड्यादिनिर्णयश्चतुर्दशोऽध्यायः ।

देवतानां पदैरित्यं संनिभक्तैः पृथग्विधैः ।
 म्यपतिः प्रगतः कुर्याद् वास्तुमित्यं पुमाकृतिम् ॥ १ ॥
 त्रिरस्तस्याग्निरुद्दिष्टं दृष्टिर्दित्यम्बुदाधिर्पो ।
 जगन्नथादितिथास्य रुणां वायुर्मुखे स्थितः ॥ २ ॥

१. 'नि', २. 'मारागन' य. पाठ । ३. 'मर्मैवि दीडित' ; ४. 'वा'
 ५. पाठ. । ६. 'आवयशाश्च' पु. य. पाठ. ।

अर्कः स्याद् दक्षिणे वामे भुजे सोमः प्रतिष्ठितः ।
महेन्द्रचर्का सापवत्सावस्योगसि स्थितौ ॥ १ ॥
स्तनेऽर्ज्यमा दक्षिणे स्याद् वामे च पृथिवीधरः ।
यक्ष्मा रोगश्च नागश्च मुख्यो भल्लाष्ट इत्यमी ॥ ४ ॥
दक्षिणेतरमेतस्य बाहुं देवाः समाश्रिताः ।
सत्यो भृगो नभो वायुः पूषा चेत्यथ दक्षिणम् ॥ ५ ॥
पञ्चापि बाह्वमेतस्य संश्रितास्त्रिदिवौकसः ।
सावित्रसवितारौ च रुद्रशक्तिधरावपि ॥ ६ ॥
चत्वारोऽमी क(लापिः)फोणि)स्थाः करपोर्हृदि च स्वभूः ।
वितर्यौकःसतौ पार्श्वे दक्षिणेऽस्य व्यवस्थितौ ॥ ७ ॥
वामे पुनः स्थिताषस्य देवा ओषामुराभिर्गौ ।
मित्राभिधो विवस्वाश्च द्वावप्युदग्माश्रितौ ॥ ८ ॥
मैतमध्यस्थितावस्य मुराविन्द्रजयाभिर्गौ ।
यमश्च वरुणश्चोर्वीः क्रमाद् दक्षिणवामयोः ॥ ९ ॥
गन्धर्वमृतां समृगां जह्वां सव्यामथेताराम् ।
द्वाम्यसुग्रीवपुष्पाग्न्याः संश्रिताः पितरोऽद्विगाः ॥ १० ॥
एकाशीतिपदस्येगदिग्विभागाश्रितं त्रिगः ।
माहेन्द्रीसंश्रितं विद्याशतुःषष्टिपदन्य तु ॥ ११ ॥
एकाशीतिपदाज्जातो वास्तुः शतपदाभिधः ।
यः षोडशपदः स स्यात्तुष्पष्टिपदोद्भवः ॥ १२ ॥
मध्ये य एव देवानां स्थितो ब्रह्माब्जसंभवः ।
स सहस्राननोऽचिन्त्यविभवो जगतां प्रभुः ॥ १३ ॥
योज्यं वदिरिदोक्तः स सर्वभूतहरो हरः ।
पर्जन्यनामा यथायं वृष्टिमानमनुदाविषः ॥ १४ ॥
जयन्तस्तु द्विनामाग्न्यः कश्यपो भगवानृषिः ।
महेन्द्रस्तु मुरावीशो दनुजानां विमर्दनः ॥ १५ ॥
आदित्यं पुनरिच्छन्ति विवस्वन्तमहस्करम् ।
सत्यो भूतहितौ प्रमो भृगः कामोऽय मन्मथः ॥ १६ ॥

योऽन्तरिक्षः स्मृतो देवस्तत्रयः समुद्राहतम् ।
 मारुतो वायुरुद्दिष्टः पूषा यातृगणः स्मृतः ॥ १७ ॥
 अधर्मो वितथान्यः स्यात् कलेरप्रतिमः सुतः ।
 घृहक्षतः पुनर्योऽत्र स चन्द्रतनयो ब्रुधः ॥ १८ ॥
 प्रेताधिपो मतः श्रीमान् यमो वैवस्वतश्च सः ।
 गन्धर्वो भगवान् देवो नारदः परिकीर्तितः ॥ १९ ॥
 भृङ्गराजमिहेच्छन्ति राक्षस निर्ऋतेः सुतम् ।
 यो मृगोऽस्मिन्ननन्तः स स्वयंभूर्धर्म इत्यपि ॥ २० ॥
 पितरस्तु स्मृता देवाः पितृलोकनिवासिनः ।
 स्मृतो दैवारिको नन्दी ममथानामधीश्वर ॥ २१ ॥
 भ्रादिः प्रजापतिः स्रष्टा मनुः सुग्रीव ईरित ।
 पुष्पदन्तस्तु विनतातनयः स्यान्महाजवः ॥ २२ ॥
 वरुणः पाथसां नाथो लोकपालः स कीर्तितः ।
 अगुणो राहुर्केन्दुमर्दनः सिंहिकात्मजः ॥ २३ ॥
 शोपस्तु भगवानेष सूर्यपुत्रः शनैश्वरः ।
 पापयक्ष्मा क्षयः प्रोक्तो रोगस्तु रुधितो ज्वरः ॥ २४ ॥
 भुजङ्गमानामधिपः श्रीमान् नागस्तु वासुकिः ।
 त्वष्टा स्यान्मुष्यसंज्ञोऽत्र विश्वरूपमभिधश्च सः ॥ २५ ॥
 चन्द्रो भलवाट् § इत्युक्तः कुबेरः सोमसंज्ञितः ।
 चरको व्यवसायाख्यः श्रीरिहादितिसंज्ञिका ॥ २६ ॥
 दितिरत्रोच्यते शर्वः शूलभृद् वृषभध्वजः ।
 हिमवानाप इत्युक्त आपवत्स उमा स्मृता ॥ २७ ॥
 आदित्यस्त्वर्यमा वेदमाता सावित्र उच्यते ।
 * देवी गङ्गाव विद्वद्भिः सविनेति प्रकीर्तिता ॥ २८ ॥
 मृत्युः शरीरहर्तासां विवस्वानिति स स्मृतः ।
 जयाभिधस्तु वज्रीति स्यादिन्द्रो बलवान् हरिः ॥ २९ ॥

१. 'नसा म' क. पाठः ।

§ 'भाटाट' इति ग्रन्थ पाठः ।

* इत आख्यायिका इति. पुस्तके न पश्यते ।

मित्रो हलधरो माली रुद्रस्तूक्तो महेश्वरः ।
 राजवक्ष्मा गुहः प्रोक्तः क्षितिध्रोऽनन्त उच्यते ॥ ३० ॥
 चरकी च विटारी च भूतना पापराक्षसी ।
 रक्षोयोनिभवा शेता देवतानुचर्गविदुः ॥ ३१ ॥
 इत्येष वास्तुदेवानां निघण्टुः परिकीर्तितः ।
 क्षो मूर्ध्नि हो दशोर्मध्ये सो घ्राणे चिबुके तु पः ॥ ३२ ॥
 शः कण्ठे हृदये वः स्याल्लकारो नाभिदेशगः ।
 रेफो वस्तौ यकारस्तु पेंद्र मः * (पुण्यमुष्क)कावूर्मा ॥ ३३ ॥
 नकार ऊर्णो जालु अकारः पिण्डिकाश्रितः ।
 (हौंङ्)कारो गुल्फयोरन्ते पकारोऽङ्घ्रितले स्मृतः ॥ ३४ ॥
 उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्यमङ्गानि वास्तुपट्टदैवतनामभेदाः ।
 यर्णाश्च वास्त्ववयवेऽपिह पोटशैव द्रूमोऽथ दैवतवशेन पुरे निवेशम् ॥ ३५ ॥
 इति महासामाधिगजधीमोजदेवनिरचिते नमराङ्गणसूत्रभारपरनाम्नि वास्तुशान्ते
 पुरुषाङ्गदेवतानिघण्टुक्षराङ्गनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

कृते पुरनिवेशेऽथ चतुःपष्टिपट्टाश्रये ।
 नियुक्तपरित्वासालगोपुराष्टालकेऽपिच ॥ १ ॥
 विभक्तरभ्ये परितः प्रविभाजितनत्वरे ।
 क्रमादन्तर्बहिःकलुप्तदेवतायतनस्थिता ॥ २ ॥
 प्रागुदस्रवणे देशे प्राग्द्वाराभ्युद्यतेऽथवा ।
 यशःश्रीविजयाघाति मंत्रं पटमधिष्ठितम् ॥ ३ ॥
 यथार्चैर्नक्रमायातं चतुरभं समं शुभम् ।
 पुरमध्यादपरतोदिकस्यं कुर्यान्नृपालयम् ॥ ४ ॥

१. 'ग' क. पाठः । २. 'इत्युत्पद्यववायेदो. निरायेऽद्वि (१)' ख. पाठ ।
 ३. 'निराधम्' क. पाठः । ४. 'उजे' ख. पाठः ।

* 'पुण्यकावि'ति क. पाठः, 'पुण्यकारि'ति ख. पाठश्चाशुद्धौ । ग. एवमेव तु पत्र टमम् ।

दूर्गेषु भूतशात् कार्यं यद्वा दिक्ष्वपरास्वपि ।
 विवस्वद्भूधरार्यम्णां कार्यमन्यतमे पटे ॥ ५ ॥
 त्रिचत्वारिंशता युक्ते ज्येष्ठं स्याद् द्वे धनुःशते ।
 मध्यं शतं तु द्वापष्टिः शतं साष्टरुमन्तिमम् ॥ ६ ॥
 ज्येष्ठे पुरे त्रिधातव्यं ज्येष्ठं राजनिवेशनम् ।
 मध्यमे मध्यमं कार्यं कनिष्ठं च कनीयसि ॥ ७ ॥
 प्राकारपरिरामुप्तं चारुकान्ति समन्ततः ।
 तमङ्गभ्रमनिर्गृहमुद्वाद्यालकान्वितम् ॥ ८ ॥
 एकाशीत्या एतर्भक्तं विधेयं नृपमन्दिरम् ।
 राजमार्गं समाश्रित्य वास्तुद्वारमुददमुखम् ॥ ९ ॥
 युस्त्यानयैव कर्तव्यमन्यद्विस्त्रयेऽपि च ।
 भल्लादपदवर्त्यस्य गोपुरद्वारमिष्यते ॥ १० ॥
 तत्पुःडारविस्तारोऽङ्गायसम्भितमिष्टम् ।
 महेन्द्रं द्वारमिन्द्रान्ति त्रिविष्टस्य महीभरे ॥ ११ ॥
 वैदम्यते पुष्पदन्तमर्याम्णि च मृक्षतम् ।
 अन्येष्वेवामपन्नः प्रदक्षिणपदेष्वथ ॥ १२ ॥
 अन्यान्यपि स्वामु दिक्षु द्वाराण्येवं प्रकल्पयेत् ।
 आभिमुख्ये च सर्वेषां शस्यन्ते गोपुराणि च ॥ १३ ॥
 तदीयनगरद्वाराद् विशत्पञ्चोज्जितानि वा ।
 पक्षद्वाराणि सुग्रीवे जयन्ते मुख्यनाम्नि च ॥ १४ ॥
 वितथेऽथ भ्रमांस्तद्वद् विदधीत प्रदक्षिणान् ।
 वास्तां विभक्ते पुश्चत् स्लभेऽपरपदत्रैजः ॥ १५ ॥
 तत्र मंत्रपदस्थाने निवेशायावनीपतेः ।
 प्रामाटः प्राङ्मुखः कार्यां यथायत् पृथिविर्जयः ॥ १६ ॥
 श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रं मुक्तकोणमथापरम् ।
 यमिन्द्रेन्नुपतिः कुर्यान् प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ १७ ॥

शालापरिक्रमोपेतकर्मान्तरपिचान्वितम् ।
तत्र ग्रान्या भवेद् गेहमादित्यपदसंश्रितम् ॥ १८ ॥
धर्माधिकरणं सत्ये व्यवहारक्षणाय च ।
भृशे च कोष्ठागारं स्थलद्वारे भृगपक्षिणाम् ॥ १९ ॥
अग्नेः ककुभमाश्रित्य कार्यं वायोर्महानसम् ।
सभाजनाश्रयं पूष्णि विदध्याद् भोजनास्पदम् ॥ २० ॥
सावित्रे चाश्वशाला स्यान् सवित्रस्थाथ वन्दिनः ।
चर्माणि चित्ते कुर्यात् तद्योग्यान्यामुधानि च ॥ २१ ॥
स्वर्णरूप्यादिकर्मान्तान् विदधीन् शूद्रक्षन् ।
याम्ये दक्षिणतो गुप्तिं कोष्ठागारं च कल्पयेत् ॥ २२ ॥
प्रेक्षासङ्गीतकानि स्फुर्मन्पर्वे वासवेऽप्य च ।
कार्या वैवस्वते शाला रथानां दन्तिनां तथा ॥ २३ ॥
पथिमोत्तरभागस्थां वापीमपि च कारयेत् ।
वा(यो)पु(मु)ग्रीवपदयोर्गन्धर्वस्य च वायवतः ॥ २४ ॥
कुर्यादन्तःपुरस्थानं प्राकारवलयवृत्तम् ।
कुर्यात् तद्गोपुरद्वारमुदगास्थं जयामिधे ॥ २५ ॥
कार्यं स्वपतिना चैव प्रासादश्चापरादमुर्वः ।
क्रीडादोलालयान् भृङ्गे कुमारीभवनं तथा ॥ २६ ॥
वृषान्तःपुरमिच्छन्ति मृगे पित्र्ये त्वयस्करम् ।
वृषस्त्रीणां पृथगस्थानवृषमिन्द्रपदे विदुः ॥ २७ ॥
सुग्रीवपदसंसक्तमग्निष्ठागारमिष्टम् ।
द्रास्थसुग्रीवपि(त्र्य)न्त्र्या(त्र्य)पथाद्भागे मनोहरा ॥ २८ ॥
विधेयाशोरुवनिका स्नानशालागृहाणि च ।
लतामण्डपसंयुक्ताः स्युर्वैव लतागृहाः ॥ २९ ॥
दार्शुल्यश्च वाप्यश्च पुष्पत्रीच्यः मुरुलिप्ताः ।
पुष्पदन्ते भवेत् य(त्त)न्त्र(न्त्र)कर्मान्तः पुष्पवेऽप्य च ॥ ३० ॥

वरुणस्य पटे कुर्याद् वापीपानगृहाणि च ।
 स्यात् कोष्ठागारमसुरे ओषे त्वागुधमन्दिरम् ॥ ३१ ॥
 भाण्डागारं तु राँद्रास्ये विदध्यात् स्थपतिः त्रिये ।
 बलखलशिलायन्त्रभवनं पापयक्ष्मणि ॥ ३२ ॥
 दानकर्मन्तमप्याहुः श्रेयसे राजयक्ष्मणि ।
 स्यादोषधेरधिष्ठानं रोगे दिशि नमस्वतः ॥ ३३ ॥
 नागानां जस्पते म्भानं पटे नागस्य मुरिभिः ।
 भवन्ति मुख्ये व्यायामनाट्यचित्रगृहाणि च ॥ ३४ ॥
 गवां स्थानं तथा क्षीरगृहं भल्लाट्ठनामनि ।
 उदवप्रदेशे सौम्यस्य पुरोधःस्थानमिष्यते ॥ ३५ ॥
 राज्ञोऽभिषेचनं चात्र दानाध्ययनशान्तयः ।
 चामरच्छत्रधाम स्यान्मन्त्रवेष्टम् च भूधरे ॥ ३६ ॥
 कार्यिणां चात्र कार्याणि स्थितः पश्यन्मराधिपः ।
 विधेया मन्दुगन्धानामुत्तरं पार्श्वमाश्रिता ॥ ३७ ॥
 महीधरपदस्यैव यथावद् दक्षिणामुखी ।
 कार्या सर्वत्र चाश्वानां शाला राज्ञो यथागृहम् ॥ ३८ ॥
 विज्ञतो दक्षिणेन स्याद् वामेन च त्रिपाणिनाम् ।
 वेश्मानि राजपुत्राणां विदध्याच्चरकाभिधे ॥ ३९ ॥
 अथैव विद्याधिगमशालाश्विषां निर्वेशयेत् ।
 नृपस्य मातुरदितिस्थाने कुर्यान्निवेशनम् ॥ ४० ॥
 पृथगथैव शिविकाशय्यासनगृहं विदुः ।
 नृपद्विपानां शस्ता स्यादापि सदनकल्पना ॥ ४१ ॥
 अभिषेचनकं स्थानैर्मिहैव स्याद् त्रिपाणिनाम् ।
 आपरत्सपटे हंसकौश्वसारसनादिताः ॥ ४२ ॥
 स्युः कुल्लान्नयनाः स्वच्छसलिलाः सलिलाक्षयाः ।
 पितृव्यमातुलादीनां कार्यं दितिपटे गृहम् ॥ ४३ ॥

अन्येषामपि चात्रैव सामन्तानां महीपतेः ।
 ऐशान्यामनरुस्थाने वोच्छ्रितस्तम्भवेदिकम् ॥ ४४ ॥
 कार्यं देवकुलं चारुं सुश्लिष्टमणिकुट्टिमम् ।
 पर्जन्यस्य पदे होराज्योतिर्विदग्दहमिष्यते ॥ ४५ ॥
 जये सेनापतेर्वैश्वं विधेयं विजयप्रदम् ।
 द्वारं प्राकारमाश्रित्य पटेर्ज्यम्णः प्रशस्यते ॥ ४६ ॥
 प्राग्दक्षिणाश्रितं शस्त्रकर्मान्तं ब्रह्मल च ।
 विष्णुश्चेद् ब्रह्मणः स्थानमिन्द्रध्वजयुतं नृणाम् ॥ ४७ ॥
 तत्राशुभानि वैष्णानि निवेशाश्वासुखावहाः ।
 गवाक्षस्तम्भशोभिन्वो विधेयाश्चानुकामतः ॥ ४८ ॥
 सभा यथादिवप्रभवा नृपवैश्वमाभिगुप्तये ।
 सर्वत्र नृपतेः सौधान् नृपसौधस्य सम्मुखा ॥ ४९ ॥
 पश्चाद्वागाश्रिता यद्वा क्षाला कार्वा विपाणिनाम् ।
 इत्यास्पदं सुरपदास्पदकल्पमाध-
 मेतद् यथावदनुतिष्ठति यः सर्व्व ।
 स क्षमामिमां भुजवल्लभपितारिपक्षः
 सप्तान्बुराशिरशनां नृपतिः प्रशस्ति ॥ ५० ॥

इति महाभारताभिराजश्रीमोजदेवविरचिते समग्रद्रव्यपूजधारणरत्नाग्नि वासुधान्ते
 राजनिवेशो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥

अथ वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ।

प्राग्बोदग्वापि गेहार्थं द्रव्यं विधिवदानयेत् ।
 गन्तव्यमेव विष्ण्येषु मृदुस्तिप्रचरेषु च ॥ १ ॥

१. 'व सु' क. पाठः ।

* विष्ण्येषु नक्षत्रेषु ।

छिन्धाच्च शुभभागार्धदशभागाधिकं कृतम् ।

तुङ्गीसायवमध्यश्च(१)सगर्भो धरणीरुहः ॥ ४२ ॥

ज्ञेयानि मण्डलान्यस्य तत्क्षणोच्छेदक्षणे छेदनेऽपि च ।

मञ्जिष्ठाभे विदुर्मेकं कपिलाभे च मूषकम् ॥ ४३ ॥

पीतभासि तथा गोधां सर्पं दीर्यसितायते ।

गुडच्छाये मधु भवेत् कृकलासस्तथारुणे ॥ ४४ ॥

गृहगोधा कपोताभे गौधेरो घृतमण्डभे ।

रसाङ्गनाभे शस्त्राभे कमलोत्पलभासि च ॥ ४५ ॥

धौतासियष्टिवर्णे च मण्डले जलमादिशेत् ।

आकारो यस्य सर्पस्य वर्णो वा संप्रदृश्यते ॥ ४६ ॥

तं सर्पगर्भितं वृक्षमादिशेदविचारयन् ।

तत्करेभ्यो भयं हौद्रे सलिले सलिलाद् भयम् ॥ ४७ ॥

विद्यात् संपं विपाद् भीतिं पापाणे भयपयितः ।

अजाविगोमहिष्युष्टरासभादिनिपीडितम् ॥ ४८ ॥

गोधागौधेरमण्डककृकलासैश्च गर्धिते ।

मूषके पुनरिच्छन्ति मरणं वास्तुवेदिनः ॥ ४९ ॥

अमुनैव वदन्त्यन्ये गृहपीडां मनीषिणः ।

क्षेपेण यद्यविघ्नं स्यादसकृन्नागमो यदि ॥ ५० ॥

वनान्तरे तदा क्षेमं सुमिषं च समादिशेत् ॥ ५०^१/_२ ॥

अर्घदानविधिना विधानविद् द्रव्यमागतमिहार्चयेद् गृही ।

प्रत्युपेतंकुलिशायुधञ्च जं द्रव्यमुज्ज्वलमुताप्रनीपतिः ॥ ५१^१/_२ ॥

इति महाराजप्रधिराजश्रीमोज्जदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रशास्त्रपरनाम्नि वालुकाग्रन्थे

वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

अथ इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

सुराणामर्थसिद्धयर्थं वधाय च सुरद्रुहाम् ।

यथा शक्रध्वजोत्थानं प्राद्व द्रष्टा तथोच्यते ॥ १ ॥

भगवन्तमथाम्भोजसंभवं वचसांपतिः ।

प्रोवाच कथमिन्द्रेण जेतव्यास्त्रिदशद्विपः ॥ २ ॥

सोऽग्रवीत् सर्वरत्नानां ध्वजं कुरुत सज्जताः ।

तं चाभिचारिकैर्मन्त्रैरुद्धन्तोऽभिमन्त्रितम् ॥ ३ ॥

स्थितं चोपरि यन्त्रस्य सम्यक् पक्षिशतान्वितम् ।

अग्रतो देवसैन्यस्य नयन्तो जेष्यथ द्विपः ॥ ४ ॥

सहस्रधारमप्येकमन्यं रिपुकुलान्तकम् ।

दिव्यरूपमयं प्रादाद् ध्वजमिन्द्राय दुर्धरम् ॥ ५ ॥

वीर्यप्रवर्धनी चेष्टिरेतदयं विधीयते ।

कर्मणानेन निःशेषाञ् शक्रः शत्रून् जयेदिति ॥ ६ ॥

जयेयी तमथ क्षिप्रमसृजन्नेतसा ध्वजम् ।

यन्त्रस्थितं स येनाजावमोहयदरीन् हरिः ॥ ७ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनी ।

अलञ्चक्रुस्त्वमालोक्य मरुतश्च विभूषणैः ॥ ८ ॥

तेजो वीर्यं वपुश्चेष्टां बलमप्येष पश्यताम् ।

अहरच्छत्रुसैन्यानां तेजस्वी तरसा ध्वजः ॥ ९ ॥

तमभ्यर्च्य सुरार्थीशः शत्रून् बलवतोऽप्यसौ ।

त्रिरात्रेणाजयद् युद्धे कुलिशेन बलाद् बली ॥ १० ॥

ततः प्रीतस्तमृष्टेऽसौ वैष्णवे द्वादशे तिथौ ।

त्रैलोक्यराज्यं प्राप्याभ्यपिञ्चद् बलनिषृदनः ॥ ११ ॥

स सर्वलोकमभ्यर्च्य सर्वलोकाभिषूजितः ।

ध्वजमभ्यर्च्य तुष्टाव वाक्यैर्वृत्रानिषृदनः ॥ १२ ॥

ततस्तमन्तिके वीक्ष्य ध्वजं प्रोवाच वासवः ।
इन्द्रध्वजोक्षया लोकाः करिष्यन्ति तवार्चनम् ॥ १३ ॥

वीक्षमाणा निमित्तानि भूमिपालाश्च शास्त्रतः ।
ततः प्रभृत्यसौ लोके सर्वलक्षणसंमृतः ॥ १४ ॥

वरप्रदानादिन्द्रस्य नृपैः शक्रध्वजोऽर्च्यते ॥
दुर्गमायतनं बद्धिशरणं वेदिकोः कृताः ॥ १५ ॥

विचित्राः स्थालिकापाका भक्षयानानि यानि च ।
एतान्पायतनात् प्राक् सूर्यद्वान्यानि प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥

विजेतुं यदि पाञ्छास्ति दुर्धर्षान् द्वेपिणो रणे ।
तेजो बलं यश्चाप्तुं तदैन्द्रं कारयेद् ध्वजम् ॥ १७ ॥

सेनायां वा पुरे वापि प्रतिष्ठाप्य पुरन्दरम् ।
विजयार्थं महीपालैर्भिममनाय च ॥ १८ ॥

यथा शक्रध्वजोत्थानविधानं जगतीभुजः ।
करिष्यन्ति तथा सम्यक् कात्स्न्येन प्रतिपाद्यते ॥ १९ ॥

वनादुपाहृतं द्रव्यमथ प्राग्विधिना मुधीः ।
पात्रार्घ्यादिभिरभ्यर्च्य गन्धमालैरलङ्कितम् ॥ २० ॥

द्विजान् संपूज्य च शुचीं देशे सम्यक्समाहितः ।
पूर्वाग्रिमुत्तराग्रं वा प्रयत्नादवतारयेत् ॥ २१ ॥

प्रागुदग् वा पुरस्याथ स्थपतिः कर्मवानपि ।
कारयेत् सर्वयन्त्राणि ध्वजपूर्वाणि शिल्पिभिः ॥ २२ ॥

श्रेष्ठं द्वात्रिंशता हस्तैर्विश्रुत्या युतयाष्टभिः ।
मानं स्यान्मध्यमे तस्य चतुरन्वितयाधमम् ॥ २३ ॥

मूलविस्तरिरायामादङ्गुलार्धं करेकरे ।
विष्कम्भोऽग्रे च मूलार्धात् तत्त्र्यंशाद् वास्त्रिलेख्यपि ॥ २४ ॥

ध्वजमूलाष्टमांशानं विस्तारात् कुप्यमिष्यते ।
विस्तारार्धेन च स्थूलं स्थूलत्वतिगुणायतम् ॥ २५ ॥

ध्वजविस्तारवहलं साहस्रिवाहल्यविस्तृतम् ।
 भ्रमपीठं विधातव्यं सार्धायामं शुभावहम् ॥ २६ ॥
 सम्मितो ध्वजकुप्येण वेधः स्याद् भ्रमपीठगः ।
 कुप्यकोट्यधिकवृत्तावधौ कोटिद्वयायता ॥ २७ ॥
 कार्यावह्नी भ्रमस्थूलौ भ्रमविस्तृतिविस्तृता ।
 तद्युक्तिवेधे तावेत(विदि)स्तृतेद्विगुणोन्मिता ॥ २८ ॥
 ध्वजायतिचतुर्भागात् पीठमत्र प्रकल्पयेत् ।
 मल्लप्रतिष्ठितं मध्ये भ्रान्तयोः स्तम्भधारितम् ॥ २९ ॥
 तत्पीठस्तम्भनीयाभ्यां द्वाराभ्यामनितं दृढम् ।
 याम्भोत्तरमतिक्षोभं भाङ्मुखं मुहूर्तार्गलम् ॥ ३० ॥
 केतुव्यासार्धविस्तारं तर्धैर्घाष्टांशकोन्मिताम् ।
 विस्तारसदृशायामं मध्ये स्याद् वज्रिणो गृहम् ॥ ३१ ॥
 मल्लश्च पीठिकादग्नी च बाहू स्तम्भविनिर्गता ।
 शक्रमाता कुमार्यश्च ध्वजविस्तृतिविस्तृताः ॥ ३२ ॥
 निम्नभागाश्च सर्वेषां स्वविस्तृतिचतुर्गुणाः ।
 कार्या वा पञ्चगुणिताः सप्त (कावा) मूलदेश(कैतः) ॥ ३३ ॥
 कन्यानामुदयः प्रोक्तो यः प(ष्टयो?)ष्टांशस्त्रिसंगुणः ।
 इन्द्रमाता तु सर्वाभ्यः स्यात् तदष्टांशतोऽधिका ॥ ३४ ॥
 वेधः स्वविस्तरः सप्तभागे स्यात् कन्यकोदयात् ।
 निर्वेधश्चतुरश्रः स्याल्लकटस्य समाहितः ॥ ३५ ॥
 निर्वेधावस्य चोर्ध्वाधः सप्तांशान्तरवर्तिनी ।
 कार्यां सूचीव्यधावन्यौ सूचीमानप्रमाणतः ३६ ॥
 कन्याव्यासतिभागेन सूचीं विस्तारतो मवेत् ।
 पादोनवहला चारुदारुजा दृढसंहिता ॥ ३७ ॥
 कुमारीव्याससंयुक्ता द्विगुणा लकटायतिः ।
 एतद्व्यध्यान्तरं ज्ञात्वा यन्त्रं संयोजयेत् ततः ॥ ३८ ॥

तयोरधस्तदर्धेन गृहालयौ सूचिविस्तृता ।
 क्षेत्रस्य लेखितं कार्यं सम्बन्धे मृचिकन्ययोः ॥ ३९ ॥
 साङ्गिकेतनमूलार्धं लङ्गटे विस्तृतायती ।
 असाभ्यां योजयेत् सम्यग् दृढं बाह्वर्ध्वयोः ॥ ४० ॥
 पश्चानामपि तुल्यैव कन्यानां स्यात् प्रकल्पना ।
 कृत्वानुपूर्व्या यन्त्राणि स्थापयेदखिलान्यपि ॥ ४१ ॥
 आश्विने मासि पक्षे च धवले प्रतिपत्तिथौ ।
 स्थिरोदयैर्ग्रहैः सौम्यैर्वीक्षिते त्वाष्ट्रमेऽपि च ॥ ४२ ॥
 पौरजानपदैः सर्वथादित्यभिनितेन च ।
 यन्त्राण्युत्थिष्य यष्टिं च कर्मस्थानाभ्येज्जलम् ॥ ४३ ॥
 चित्रप्रतिसरासीर्णां यष्टिं तत्रान्यलेपिताम् ।
 चूर्णैः सर्वौषधीभिश्च स्थपतिः स्थापयेत् स्वयम् ॥ ४४ ॥
 जलाशयात् समुत्तार्य नृणां कलकलस्वनैः ।
 प्रागग्रं स्थापयेद् दारुहस्तिन्योः भाससमुन्नताम् ॥ ४५ ॥
 अहतेक्षितवासोभिराच्छाद्यार्घ्यं स्रगादिभिः ।
 विक्षिप्य च वलिं दिक्षु द्विजातीन् स्वस्ति वाचयेत् ॥ ४६ ॥
 त्रिसन्ध्यं पूजितां तत्र सर्वप्रकृतिमिस्ततः ।
 पश्चाद् वासयेद् यष्टिं गुप्तां चापधर्मेणैः ॥ ४७ ॥
 तस्मिन्नेवाहि यन्त्राणि सर्वाण्यपि च यष्टिवत् ।
 स्नातान्याच्छादितानीन्द्रस्थानदेशं प्रवेशयेत् ॥ ४८ ॥
 मूर्तितेऽथ ध्वजस्थाने यष्टेरष्टांशदर्शितः ।
 तदर्धविस्तृते दिक्स्थे समे प्रागायते शुभे ॥ ४९ ॥
 विभक्तेऽत्र विभागानामेकाशीत्या ततः क्रमात् ।
 विन्यस्तास्वय सर्वासु देवतासु यथातथम् ॥ ५० ॥
 प्राचि मध्ये मत्तपदे तन्मध्यान्मस्तो दिशि ।
 मङ्गं निम्नप्रमाणेन पादकोणे निवेशयेत् ॥ ५१ ॥

भृङ्गमुख्यपदद्वन्द्वमध्ययोर्वायुकोणयोः ।
 न्यस्पेत् स्तम्भौ तयोः पीठौ मष्टे च विनिवेशयेत् ॥ ५२ ॥
 पीठिका निर्गता बाहुयुग्मात् तत्राप्रयोगतः ।
 स्तम्भिन्यां रोपयेद् बाह्वं पृथक्पदयुगं त्रिते ॥ ५३ ॥
 प्रतिक्षोभाविह द्वौ द्वौ बाहुद्वितयमाश्रितौ ।
 वाद्यतः श्रान्तपदयोर्मैत्रयोर्विनिवेशयेत् ॥ ५४ ॥
 प्राच्यां मल्लप्रतो ज्ञात्वा अक्रस्योर्ध्वगतिं कृपात् ।
 योजयेद् भ्रमणोपेतौ भ्रमपादावभङ्गुरौ ॥ ५५ ॥
 मल्लान् पश्चिमदिग्भागे वरुणस्याश्रितां पदम् ।
 भद्रां निवेशयेन्निम्नमानतः शक्रमातरम् ॥ ५६ ॥
 स्युः पर्जन्यान्तरिक्षद्वार्य(स्माश्म)णां पटमाश्रिताः ।
 क्रमाक्षन्दोपनन्दाख्यजयाख्यविजयामिथाः ॥ ५७ ॥
 विन्यस्तास्वथ सर्वास्तु कुमाराणु विभागशः ।
 तपस्त्रयः मतिक्षोभा योऽपि दार्ढ्याय वाद्यतः ॥ ५८ ॥
 निक्षिपन्नस्त्रिलं द्रव्यं भावयेत् पददेवताः ।
 मामोति नत्तदार्क्यां तद्द्रव्यं पूजां च तद्वताम् ॥ ५९ ॥
 पीठीपृष्ठसमं कन्यापार्श्वयोग्मयोरपि ।
 कुर्यादनुसरद्वन्द्वं कीलकैर्वद्धमायमैः ॥ ६० ॥
 संश्रित्यानुसरद्वन्द्वं पीठी चोपरि सङ्ग्रहात् ।
 पक्षीयात् कीलकैर्हयैर्न्यनिधलताकृते ॥ ६१ ॥
 यन्त्ररूपेण निर्वृत्त इति शास्त्रविधानतः ।
 प्रवेशयीत स्वस्थाने त्रिदशाधिपमैन्द्रमैः ॥ ६२ ॥
 स्नातस्य विधिवद् वस्त्रच्छन्नस्यालेपितस्य च ।
 श्रीवृण्णायः सुरभिभिः कुमुदरचितस्य च ॥ ६३ ॥
 राहिणादिमूर्तेशु त्रिषु मन्त्रेभ्यः यन्त्रिणः ।
 प्रवेशयामिनन्दन्ति करणेष्वर्चितेषु च ॥ ६४ ॥

१. 'द' यन्त्राभावात् ॥ २. 'त्राय', ३. 'त्रिणः', ४. 'तः',
 ५. 'नादयेत्' क. पाठः । ६. 'त्रायाना द्व' ग. पाठः । ७. 'छानु' क. पाठः ।
 ८. 'ड' छ. पाठः ।

स्थपतिर्वा पुरोधा वा शुचिः स्नातः समाहितः ।
 गन्धमाल्याचिंतान् निप्रांस्तर्पयेद् दक्षिणादिभिः ॥ ६५ ॥
 ततो मङ्गलघोषेण वादित्रनिनदेन च ।
 पुण्याहजयशब्दैस्तमुत्क्षिपेयुः समाहिताः ॥ ६६ ॥
 अलङ्कारभृतः पौराः प्रहृष्टमनसोऽखिलाः ।
 नीरुजो बलिनः शक्ताः प्रकृत्यभिपताथ ये ॥ ६७ ॥
 स्तुर्वीरन् पुण्यमनसः स्तुतिभिः मृनमागधाः ।
 वन्देरन् वन्दिनश्चैनं सेवेरन् गणिका अपि ॥ ६८ ॥
 प्रविशन्तं निजं स्थानपनुगच्छेन्नराधिपः ।
 मुराधिपं बलामात्यपौरजानपदान्वितः ॥ ६९ ॥
 प्रोद्यत्कलकलारावमुस्वराः पुरुषा यदि ।
 उत्क्षिपेयुः प्रहृष्टा वा बहेयुर्वा मुराधिपम् ॥ ७० ॥
 तदा भवति भूपालो जयी नन्दन्ति च मजाः ।
 राष्ट्रे सुखं पुरे हर्षो भवेन्नश्यन्ति चेतयः ॥ ७१ ॥
 मुञ्चत्युत्थापितः कृच्छ्राद् यदि शय्यां स गौरवात् ।
 तदा नृपतिरभ्येति महतीं विमनस्कताम् ॥ ७२ ॥
 स्वलन्तो दुःखिता दीना निःश्वसन्तः पदे पदे ।
 वैचित्र्यभाजो गच्छेयुर्देशहानिस्तदा ध्रुवम् ॥ ७३ ॥
 भूमौ यदैकदेशेन हसितः(?) पतति ध्वजः ।
 न सुभिक्षं न च क्षेमो न राज्ञो विजयस्तदा ॥ ७४ ॥
 दीर्घे भग्नैश्च पतिते कृत्स्ने चास्मिन् समुद्धृते ।
 स्यान्नृपस्यावनिच्छेदः सुतध्वंसोऽथवा मृतिः ॥ ७५ ॥
 वस्त्रालङ्कृतिमाल्यानां हरणात् पतनादुत ।
 तादृशद्रव्यविध्वंसः पौराणां भवति ध्रुवम् ॥ ७६ ॥
 पुरं भवति निःशब्दं निष्प्रभं वा प्रवेशने ।
 समुच्छ्रये वा शक्रस्य तदा तन्नाशमृच्छति ॥ ७७ ॥

शक्रं स्वस्थानमानीतं शीघ्रं सुखमविघ्नतः ।
 प्राग्भुत् प्रदक्षिणं न्यस्येत् प्रागग्रं गयने निजे ॥ ७८ ॥
 कुर्यात् तत्रैव नक्षत्रे शय्यास्थस्यामरेश्वरितुः ।
 भ्रमे कुप्ये च संयोगं यथाभागविकल्पितम् ॥ ७९ ॥
 कुप्ये संयोज्यमानश्चेद् ध्वजो निपतति क्षितौ ।
 तदा नरपतेः स्थानभ्रंशो भवति निश्चितः ॥ ८० ॥
 कुप्ययोगे यदा शक्रो वामतः परिवर्तते ।
 तदा स्यात् स्थपतेर्मृत्युर्भवेद् भङ्गश्च दक्षिणे ॥ ८१ ॥
 स्ववैधं प्रतिपद्येत तद्यष्टिर्यदि कृच्छ्रतः ।
 प्रमादिनस्तदा राज्ञो जायते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
 निष्कुप्य योजितः शक्रध्वजो विघट्यते यदि ।
 विश्लिष्यति तदा सन्निः सामन्तैः सह भूषणैः ॥ ८३ ॥
 स्फुटेद् भज्येत वा कुप्ये योज्यमानोऽथ सर्वतः ।
 तदा भङ्गे नृपव्याधिः स्फुटनादङ्गनावधः ॥ ८४ ॥
 अविदीर्णमपर्यस्तमव्यङ्गमविलम्बितम् ।
 यथाबन्ध्यासमायाति योगं चेद् वासवध्वजः ॥ ८५ ॥
 धनभृत्याङ्गनापत्यैः सामन्तैश्चान्वितोऽनुगैः ।
 निरातङ्गो बलाङ्गश्च वृद्धिमेति तदा नृपः ॥ ८६ ॥
 यत्नतो रक्ष्यमाणस्य शय्यास्थस्यैव वस्त्रिणः ।
 तस्याङ्गान्यस्त्रिलान्येव कुटन्पादीनि योजयेत् ॥ ८७ ॥
 ऐन्द्रं वलाकं यक्षेशं सर्पमादं दिगाह्वयम् ।
 मयूरं चेन्द्रशीर्षं च पिट्ठाष्टकमित्यदः ॥ ८८ ॥
 स्वप्रमाणेन कर्तव्यं स्पर्ष्टरूपसमन्वितम् ।
 तदांशुयाश्चान्तरेण्वेषां सन्धयो वस्त्रनिर्मिताः ॥ ८९ ॥
 मूलादन्वग्रमायातैः सर्वैश्विन्दैर्ददैः ।
 गुणैश्च वेष्टयेदेनं घनैरशिशिलैर्ध्वजम् ॥ ९० ॥

१. 'कृप्ये' ख. पाठः । २. 'कुर्यायो', ३. 'मवल' क. पाठः । ४. 'कू' ख. पाठः । ५. 'जा', ६. 'स्वेष्ट', ७. 'दायाथा' क. पाठः । ८. 'तैस्त व' ख. पाठः ।

साद्भिणा ध्वजनाहेन सञ्चयशेनाथ विस्तृतिः ।

विधेया शक्रपिटकस्योच्छ्रयस्तु तदर्घतः ॥ ९१ ॥

अस्मिन्नष्टौ दिशः कृत्वा वंगव्यवहिते ततः ।

न्यस्येद् दिगीक्षांश्चतुरस्तस्योपरि यथादिशम् ॥ ९२ ॥

पञ्चपांशगते कुप्याद् वज्रिणः पिटके कृते ।

क्षेपाण्यप्यष्टमागोनन्यस्मिन् न्यस्येद् यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥

बलाकादीनि विस्तृत्या चरणोनानि चोच्छ्रितौ ।

स्ववर्णवन्ति वृत्तानि रामणीयकवन्ति च ॥ ९४ ॥

भङ्गपातविपर्या(सौ?स)सिद्धयः पिटकोद्भवाः ।

पीढार्त्तिमृत्यवेऽस्त्यर्थमेकैकस्य प्रकीर्तिताः ॥ ९५ ॥

शुद्धान्तामात्यचित्तानां बलस्य यशसोऽपि च ।

चसुमत्याश्च धाम्नां च नृपते राष्ट्र(म?प)स्य च ॥ ९६ ॥

केतुपद्मामविस्तारा रज्जवोऽष्टौ सुवर्तिताः ।

विधेयाः स्युर्ध्वजायामग्निगुणायतयो दृढाः ॥ ९७ ॥

छादितं छ(वि?दि)भिः पूर्वं कुट्टनीसहितं शुभम् ।

यज्ञेनासन्नदिवसे विदध्यादमरध्वजम् ॥ ९८ ॥

अर्केन्दुग्रहताराङ्कं वेणुगुल्मेन्द्रसीर्षकम् ।

साष्टकण्ठगुणं दण्डमृथादर्शान्वितं शुभम् ॥ ९९ ॥

सप्तस्यफलपुष्पाढ्यं शुभवस्त्रमलङ्कृतम् ।

दृढमन्यतमप्राभिः सन्तताभिश्च रज्जुभिः ॥ १०० ॥

ध्वजपटं विदध्याच्च त्रिंशु सुरचितं तथा ।

निमिच्चार्य च लोकानां गोमाहेतोर्ध्वजस्य च ॥ १०१ ॥

सप्तत्तनपुरारामगन्धर्वत्रिदशासुरम् ।

निखिलं जगदालेख्यमस्मिन्नद्रिद्रुमाकुलम् ॥ १०२ ॥

ध्वजग्रे रश्मिभिर्नद्धं (स?सु)विन्यस्तं च भूतले ।

विन्यसेत् तमसम्मूढमधोभागसमाश्रितम् ॥ १०३ ॥

प्रमोदगीतवादित्रनटनर्तकसंयुतः ।
 तदग्रे जागरः कार्यः समस्तामेव तां निगाम् ॥ १०४ ॥
 पुरोहितस्ततो भास्वत्युदिते प्रयतेन्द्रियः ।
 अग्नेः परिग्रहं कुर्यान्मूलस्य प्रागुदग्दिशि ॥ १०५ ॥
 कृतोपलेपनं तस्मिन्नुल्लेखाभ्युक्षणैस्ततः ।
 संस्कृत्यास्तीर्य दर्भाश्च ज्वालयेत् तत्र पावकम् ॥ १०६ ॥
 तत्राज्यपात्राण्याज्यं च गन्धांश्च कुसुमानि च ।
 द्रव्याणि वाचनीयानि समिधश्च पलाशजाः ॥ १०७ ॥
 सौवर्णां सुकृत्सुवाचिन्द्रभक्तं च बल्योऽपि च ।
 इत्येतत्सर्वमाहुत्य जुहुयात् पावकं ततः ॥ १०८ ॥
 पुत्रदारपशुद्रव्यसैन्ययुक्तस्य भूपतेः ।
 विजयावासिजनकैर्मन्त्रैः शान्तिविधायिभिः ॥ १०९ ॥
 सुस्वनः सुमहार्चिश्च स्निग्धधेदोऽपि च स्वयम् ।
 शान्तिमान् सुरभिर्जिघ्रन् होतारं शस्यतेऽनलः ॥ ११० ॥
 तप्तकाञ्चनसच्छायो लाक्षाभः किंशुकच्छविः ।
 प्रवालविद्रुमाश्लोकसुरगोपसमनुतिः ॥ १११ ॥
 ध्वजाङ्कुशगृहच्छत्रयूपप्राकारतोरणैः ।
 सदृशार्चिः प्रशस्तोऽग्निर्माहर्त्यैरपरैस्तथा ॥ ११२ ॥
 स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो विधूमो विपुलोऽनलः ।
 सुभिर्धक्षेमदः शोक्तो दीप्यमानश्चिरं तथा ॥ ११३ ॥
 धूम्रो विवर्णः परुषः पीतो वा नीलकोऽथवा ।
 विन्च्छिन्नो भैरवरवो वामावर्त्तशिखोऽल्पकः ॥ ११४ ॥
 मन्दार्चिर्धुतिमुक्तोऽष्टग्वसागन्धः स्फुलिङ्गवान् ।
 धूमावृतः सफेनश्च हुतशृणू न जपावहः ॥ ११५ ॥
 दर्भाणां संस्तरं वह्निर्होमाङ्गान्यपराणि वा ।
 हूयमानो दहति चेद्भानिस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ ११६ ॥

होमे वोत्सर्पयेत् पीठं दक्षमानो(१)यदाग्निना ।
 भूम्येकदेशनाशः स्याल्लामः स्यादुपकर्षणात् ॥ ११७ ॥
 सर्वतो वाय्वाग्वाधो यः स वर्धयति पार्थिवान् ।
 यां दिशं यान्ति च ज्वालास्तस्यां विजयमादिशेत् ॥ ११८ ॥
 दुर्वर्णाशुचि दुर्गन्धि मक्षिकास्तुषिडम्बितम् ।
 आज्यं राज्यच्छिदे प्राहुर्हयते यच्च भस्मनि ॥ ११९ ॥
 हीनाधिकप्रमाणाश्च विदीर्णा घुणभक्षिताः ।
 वातरुग्णद्रुपोत्थाश्च समिधोर्ज्यक्षयावहाः ॥ १२० ॥
 सगर्भाश्च सशुष्वाश्च विच्छिन्नाग्रास्तृणान्विताः ।
 कुर्वन्त्युपद्रवं दर्भा दुष्पलनाश्च ये तथा ॥ १२१ ॥
 दुष्टानि पांसुकीर्णानि कीटजर्जरितानि च ।
 बीजानि बीजनाशाय स्युरष्टुष्टानि यानि च ॥ १२२ ॥
 माल्यं विगन्धि प्रम्लानं न पीतं न सिवं च यत् ।
 कीटैः खण्डितपीतं च न जघाय न वृद्धये ॥ १२३ ॥
 विस्रावीण्युद्धतान्युग्रखण्डितस्फुटितानि च ।
 दुर्मिक्षरोगकारीणि प्राहुः पात्राणि सर्पिषः ॥ १२४ ॥
 अशुचौ पतिते च स्यान्मक्षिकाकीटदूषिते ।
 बलौ च शक्रभक्ते च क्षुन्मारः केशमाजि च ॥ १२५ ॥
 यथोदितान्यरूपाणि सर्पिरादीन्यनुक्रमात् ।
 भवन्ति राष्ट्रपुरयोर्मयाय निग्विलान्यपि ॥ १२६ ॥
 वितीर्य गन्धमाल्यादीन् देवताभ्यो यथादिशम् ।
 पुरोधाः स्यपतिर्वाथ श्रीतचित्तः सिपेद् बलिम् ॥ १२७ ॥
 ध्वजनैर्ऋतदिग्भागे द्विजमुग्यानुपस्थितान् ।
 शीलवृत्तयुतान् भूरिगन्धमाल्यैः स्वलङ्कृतान् ॥ १२८ ॥
 वृद्धान् पट्कर्मनिरतान् मुहूदो वेदपारगान् ।
 मनःप्रियान् पूर्णगात्रान् समर्थान् सर्वतः शुचीन् ॥ १२९ ॥

शुक्लाम्बरान् दर्शनीयान् गौरप्रायान् बलान्वितान् ।
अमुण्डाजटिलाढीवा(न्?)दीक्षितान् व्याधिताकुशान् ॥ १३० ॥

यथेष्टं दक्षिणाभिस्तान् संयोज्याष्टशतेन वा ।
साधतैः प्रीतमनसः कुसुमैः स्वास्ति वाचयेत् ॥ १३१ ॥

शक्रं ते चाष्टभिः कुम्भैः सुदृढैर्वारिपूरितैः ।
स्वाचितैरभिषिञ्चेयुर्मूले चाकृष्टमण्डलैः ॥ १३२ ॥

स्तुतैर्वैजयिर्कर्मन्त्रैः स्तुतिभिश्च द्विजोत्तमैः ।
राज्यमाधोपयेदेतैरात्मना च महीपतिः ॥ १३३ ॥

कुर्वीत सर्वगन्थानां धोषं हिंसां समुत्सृजेत् ।
दोषान् जनपदस्यापि दशाहं विपहेतुं वै ॥ १३४ ॥

सुवासो भूषितः स्नातः सदाचारप्रयत्नवान् ।
ध्वजोच्छ्रायं शुचिर्भूषः सबलः प्रतिपालयेत् ॥ १३५ ॥

सोपवासः शुचिः स्नातः प्रयत्नो विजितेन्द्रियः ।
कृताञ्जलिषुटश्चेमं मन्त्रं स्थपतिरुचरेत् ॥ १३६ ॥

ओं नमो भगवति वागुले सर्वमित्रप्रमर्दनि स्वाहा ।

सुरासुराणां सङ्ग्रामे प्रवृत्ते त्वं यथोत्थितः ।
तथा नृपस्य देवेन्द्र! जयायोत्तिष्ठ पूजितः ॥ १३७ ॥

स्तुत्वेति स्थपतिस्तस्य कृत्वा चानुप्रदक्षिणम् ।
कारयेद् देवराजस्य ध्वजदण्डसमुच्छ्रयम् ॥ १३८ ॥

स्वैलङ्कृतैः सितस्वच्छमाल्याम्बरविलेपनैः ।
पारैर्जानपदैस्तद्भुजं प्रयतैः परिचारकैः ॥ १३९ ॥

सालिग्रहलरीशङ्खनन्दिडिण्डिमगोमुखैः ।
हृष्टैरन्यैश्च वादित्रैर्वाद्यमानैर्महास्वनैः ॥ १४० ॥

गायन्त्रिश्च नद्यद्भिश्च गायनैर्नटनर्तकैः ।
हृष्टोत्कृष्टोद्भूतध्वानैर्गजस्यन्दनवाजिभिः ॥ १४१ ॥

तैश्च वादिग्रनिनदैस्तैश्च पुण्याहनिस्वनैः ।
 ददरञ्जुभिराकृष्टं श्रवणे ध्वजमुन्नुपेत् ॥ १४२ ॥
 यत्नेनोत्थाप्यमानस्य तस्योच्छ्रायगतस्य च ।
 नृपक्षिवाहनादीनां निमित्तान्यवलोकयेत् ॥ १४३ ॥
 कुटनीनिहिताभोगं पताकादर्पणोज्ज्वलम् ।
 चित्रपटस्फुट्टाडोपमकैन्दुगुणभूषणम् ॥ १४४ ॥
 अलस्तमालयालङ्कारमञ्जीर्णच्छत्रमस्तकम् ।
 अकम्पितमदीर्णाक्षमदिग्भ्रष्टं सुरेश्वरम् ॥ १४५ ॥
 सममूर्ध्वसेमश्चिष्टमनवसतमद्भुतम् ।
 अविलम्बितविभ्रान्तैर्मृजुमार्गसमुद्भूतम् ॥ १४६ ॥
 इत्थं शक्रध्वजोत्थानं कृतं राज्ञो जयायहम् ।
 पौरजानपदानां च क्षेपारोग्यसुषिप्तकृत् ॥ १४७ ॥
 यदा शक्रध्वजः प्राचीमुच्छ्रितः प्रतिपद्यते ।
 तदा मन्त्रिगणक्षत्रहृत्पद्मावासिहृद्धिदः ॥ १४८ ॥
 आग्नेयीं ककुभं याते वर्धन्ते वह्निजीविनः ।
 प्रारब्धकार्यनिष्पत्तिरयत्नाद्योपजायते ॥ १४९ ॥
 दक्षिणां दिशमायाते फेलेने नमुचिद्विषः ।
 तदा स्युर्वेदयलोकस्य पूजाधान्यधनर्द्धयः ॥ १५० ॥
 सर्वाशांसपदः श्रेष्ठा जायन्ते नैर्ऋताश्रिते ।
 न स्याद् गर्भो वृथा तद्वद् वधवन्धभयं न च ॥ १५१ ॥
 श्रिते प्राचेतसीमाशामस्मिन् दाद्रजयो भवेत् ।
 क्षुत्तृष्णादिभयं न स्याद् वृष्टिरिष्टा च जायते ॥ १५२ ॥
 हुमसस्यफलार्द्धिः स्यात् केतौ वायोः श्रिते दिशम् ।
 चतुष्पदविवृद्धिश्च रोगोच्छ्रितश्च जायते ॥ १५३ ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां सम्पत् स्यात् सौम्यादिग्गते ।
 विशेषात् सा द्विजेन्द्राणां तथा सिध्यन्ति चाध्वराः ॥ १५४ ॥

ऐशीपाशां श्रिते धर्मपरो भवति पार्थिवः ।
 वृद्धिर्जनपदस्य स्यात् तथा पापण्डिनामपि ॥ १५५ ॥
 यदि किञ्चिद् व्रजेत् पूर्वं रज्ज्वाकृष्टः शतक्रतुः ।
 विजिगीषोर्नरेन्द्रस्य तदा यात्रा प्रसिध्यति ॥ १५६ ॥
 प्रतिष्ठां लभते भूमौ भ्रमं भित्त्वा यदि ध्वजः ।
 संशलकाननामुर्वीं तदा जयति पार्थिवः ॥ १५७ ॥
 दिवसर्षणे फलं प्रोक्तमित्यव्यङ्गस्य वज्रिणः ।
 विपरीतं तदेवोक्तं व्यङ्गस्य निखिलं पुनः ॥ १५८ ॥
 यदि स्वलङ्कृतः पूर्वं योज्यमानः जतक्रतुः ।
 उत्तिष्ठतो रज्जुयन्त्रेण स्तोकमर्थं स्थितोऽपि वा ॥ १५९ ॥
 शय्यायां यदि वा भूमावुत्सङ्गे वा पतत्यसौ ।
 तदा नृपं राजदारान् कुमारं वा विनाशयेत् ॥ १६० ॥
 उत्थितोऽर्धोत्थितो वापि यदि क्षुब्धति कम्पते ।
 स्थानान्तरं व्रजेद् वापि सञ्चरेद् वा कथञ्चन ॥ १६१ ॥
 विगृह्यते तदा भूपो भ्रश्यति स्थानतोऽपि वा ।
 भयाज्जनपदो वास्य चलत्येव न संशयः ॥ १६२ ॥
 आकृष्टासु यदाष्टासुच्छिद्यते कापि रज्जुषु ।
 अमात्यमरणं तत् स्यादेकैकाकिन निश्चितम् ॥ १६३ ॥
 मूलमध्याग्रभागे वा प्रोच्छिद्यते यदि भ्रश्यते ।
 परितोऽपतितृपान् क्रमशो हन्यन्तः तदा ॥ १६४ ॥
 छत्रार्कवेत्रगुल्मेन्द्रशीर्षकण्डगुणा यदि ।
 पतन्ति भूमाविन्द्रो वा तदा हन्ति महीपतिम् ॥ १६५ ॥
 नृपो वधमवाप्नोति तैर्भग्नैः पतितैर्धृतैः ।
 अभग्नैर्विधृतैरेतैः क्षयं व्रजति साधनम् ॥ १६६ ॥
 क्रमशो हन्युरादर्शवैजयन्तीन्दुतारकाः ।
 पतन्त्यो हवचमुनायपुरोयःस्त्रीर्महीपतेः ॥ १६७ ॥

मालपैर्विभूषणैर्यानिः शस्त्रवस्त्रफलाशनैः ।
 यान्ति चेतुश्चतुरैतै राज्ञस्तान्येव संक्षयम् ॥ १६८ ॥
 शीर्यते शक्रपिटकं कूटेभ्यः शक्रवेश्म वा ।
 यस्यां ककुभि तवाहुर्हानि पूर्वं विपथितः ॥ १६९ ॥
 भञ्जे मृगालीलकटाक्षार्गलानामलुक्रमात् ।
 पीडा सञ्जायते वेदयानृपविशेषैरक्षिणाम् ॥ १७० ॥
 भग्ना भ्रमाक्षपादैर्वा मलमातृकुमारिकाः ।
 राष्ट्रं हन्युर्नरेन्द्रस्य प्रियामातृसुतान् क्रवात् ॥ १७१ ॥
 निर्यातोऽश्वनिरुक्ता वा ध्वजे यदि पतेत् तदा ।
 अनाष्टाष्टिभयं राज्ञः पराजयमयादिजेत् ॥ १७२ ॥
 कुर्वन्ति मक्षिकाः शक्रे मधुच्छत्रं समुच्छिते ।
 यस्मिंस्तत्र द्विपद्रोशं पष्मासाक्षादिशेत् पुरे ॥ १७३ ॥
 मक्षिका वा खगा वा चेद् भ्रमेयुः पार्श्वतो हरेः ।
 प्रदक्षिणा वहिस्थानमासाद्याहुस्तदा मृतिम् ॥ १७४ ॥
 मृध्रश्येनकपोताथेलीयन्ते शक्रमूर्धनि ।
 तदा कुर्वन्ति दुर्भिक्षविग्रहक्षितिपक्षयान् ॥ १७५ ॥
 यदि केतौ निन्दीयन्ते कुरुरोल्कबायसाः ।
 राज्ञः क्रमात् तदा हन्युर्मन्त्रिषुत्रपुरोधसः ॥ १७६ ॥
 मयूरो यदि वा हंसः समाश्रयति वासवम् ।
 समस्तलक्षणोपेतस्तदा स्यान्नृपतेः सुतः ॥ १७७ ॥
 चक्री बलाका हंसी वा यदि केतौ निलीयते ।
 तदा नरपतिर्भार्यामवाप्नोत्यतिमुन्दरीम् ॥ १७८ ॥
 खगः सुवृष्टिर्जलजः सुभिक्षं स्यात् फलाशिभिः ।
 विष्टादिमिश्रं दुर्भिक्षं भीतिः म्यात् पिशिताशिभिः ॥ १७९ ॥
 यत्र चित्रपटन्यस्ताः सुरपक्षोरगोत्तमाः ।
 विचित्राकृतिभिर्गुक्ता वाहनायुधभूषणैः ॥ १८० ॥

अष्टौ च ककुभो भूर्ताः प्रवृत्ताश्चाप्सरोगणाः ।
 सग्रहास्तारका मेघाः स्फीता नद्यस्तथान्धयः ॥ १८१ ॥
 वाप्यः पङ्केरुदृच्छन्ना हंसवन्ति सरांसि च ।
 फलपुष्पावतंसानि वनान्युपवनानि च ॥ १८२ ॥
 देवतायतना(न्यायान्यत्र)गोपुराणि पुराणि च ।
 भवनान्यतिशुभ्राणि शयनासनवन्ति च ॥ १८३ ॥
 प्रहृष्टाः पार्थिवा भृत्या बलशान्नालिनः ।
 पौरा जानपदा लोकाः क्रीडाभाजः कुमारकाः ॥ १८४ ॥
 चत्वारो मुदिता वर्णा नटनर्तकशिल्पिनः ।
 सगोत्रजलतागुल्मद्रुमापत्रिसृतो नगाः ॥ १८५ ॥
 मृगपक्षिगणाः शस्ता मङ्गलान्यखिलानि च ।
 विचित्रापानवसुधाः फलमक्षाश्च पक्षिणः ॥ १८६ ॥
 यथानिवेशं शोभन्ते तदा देशे पुरेऽपि च ।
 क्षेमरोग्यसुभिक्षाणि जयं रौद्रश्च निर्दिशेत् ॥ १८७ ॥
 एतेषां कुट्टने पाते छेदे नाशेऽथवा हृतौ ।
 श्लोपे वाप्यशुभं वाच्यं यथायोनि यथादिशम् ॥ १८८ ॥
 स्थिते वा पतिते वापि चित्रपट्टे भुवस्तले ।
 उपसृज्यो नरेन्द्रस्य भवेज्जनपदस्य च ॥ १८९ ॥
 राजते यद्यलङ्कारः सरूलो यावदुत्सवम् ।
 अनस्तोऽविप्लुतधोर्वी तदा कृत्स्नां जयेन्मृत्युः ॥ १९० ॥
 नटनर्तकसङ्घेषु प्रवृत्त्यस्तु पठस्तुं च ।
 शुभे शुभं समादेश्यमितरस्मिन्नशोभनम् ॥ १९१ ॥
 ये वर्गाः सम्प्रहृष्यन्ति मङ्गल्या गजराजिनः ।
 सुवेषचेष्टालङ्काराः शुभं तेष्वादिशेद् ध्रुवम् ॥ १९२ ॥
 अमङ्गलैर्पिणो ये स्युर्विकृता दीनचेतसः ।
 पुरुषा योपितो वापि निर्दिशेत् तेषु वैश्वसम् ॥ १९३ ॥

प्रभिन्नरुखा नागा बृहन्तस्तोषदा इव ।
 अदीनाश्च स्वतन्त्राश्च नृपतेर्विजयावहाः ॥ १९४ ॥
 आलिखन्तः खुरैः धोर्णा दक्षिणैर्हृष्टचेतसः ।
 देयमाणा हयाश्चापि शंसन्ति नृपतेर्जयम् ॥ १९५ ॥
 सतदिद्वर्जिताम्भोदा दृष्टिश्चेज्जायते तदा ।
 महीपतेर्जयं विद्यात् सुमिक्षं क्षेममेव च ॥ १९६ ॥
 अथार्धरात्रे सम्प्राप्ते रौहिण्यां दक्षमेऽहनि ।
 शक्रस्य पातपिच्छन्ति ध्रुवयः प्रतिवत्सरम् ॥ १९७ ॥
 ततः समाजे निवृत्ते शक्रकेतौ प्रतिष्ठिते ।
 गन्धतोयैश्च पुष्पैश्च विदधीताम्बुंसेवनम् ॥ १९८ ॥
 अमेध्यैर्वस्त्रस्वपदैर्वा भस्मकेशास्थिकर्दमैः ।
 यदा क्रीडन्ति मनुजा दुर्मिक्षं जायते तदा ॥ १९९ ॥
 विषाः प्राच्यां विल(म्बे?म्बे)युः पतन्तं वासवध्वजम् ।
 सुमिक्षं क्षेममारोग्यमन्यथा स्याद् विषर्षयः ॥ २०० ॥
 अष्टाहोको ध्वजाङ्गे यो विद्येयः सोऽथ कथ्यते ।
 पुरे ब्रह्मपुरात् प्राच्यामिन्द्रस्थानं विधीयते ॥ २०१ ॥
 माघाश्वयेन हस्तेन प्रमाणं तस्य कीर्तितम् ।
 चतुःषष्टिसमायामं चतुरश्रं समन्ततः ॥ २०२ ॥
 एकाशीतिपदेनैव भजेत् क्षेत्रं विभागतः ।
 क्षेत्रस्यार्धेन कुर्यात् ध्वजायामं प्रमाणतः ॥ २०३ ॥
 ततो वृद्धिर्विधातव्या हस्ते हस्तेऽङ्गुलं धुर्यः ।
 अर्धाङ्गुलं वा वृद्धिः स्याद् ध्वजस्येन्द्रस्य कुशित् ॥ २०४ ॥
 तावद् वृद्धिर्विधातव्या यावत् क्षेत्रसप्तोऽङ्गुलैः ।
 ततः प्रमाणमाद्यं यत् तद् पुनर्विनिर्णयेत् ॥ २०५ ॥
 प्रमाणमङ्गुलैः केतोः स्याच्चत्वारिंशता मितम् ।
 तस्य संवत्सरे वृद्धिः कर्तव्या द्व्यङ्गुलैर्धुर्यः ॥ २०६ ॥

१. 'शत', २ 'सुतेचनम्' एत पाठ । ३ 'प्राक्तेर्विल' ख, 'प्राच्या' विष्णु' क. पाठ ।

ब्रह्मस्थाने च कुर्वीत ब्रह्मावर्त्तं विचक्षणः ।
 ब्रह्मणोऽनन्तरं प्राच्यां भवेद् दैवतपर्यया ॥ २०७ ॥
 तत्र यन्त्रस्य पादौ स्तः समुच्छ्रायेण पर्येष(मौ?दौ) ।
 तस्यैव पश्चिमे भागे मित्रो भवति देवता ॥ २०८ ॥
 ततः प्रभृति यन्त्रस्य ++ वेधो नतो भवेत् ।
 पूर्वापरं च निम्नं स्यादेव यन्त्रविधिः स्मृतः ॥ २०९ ॥
 यन्त्रस्य पश्चिमे भागे वरुणो दैवतं भवेत् ।
 वरुणस्य पदान्ते च वंशस्थे द्वे कुमारिके ॥ २१० ॥
 खानिले(?)चतुरो हस्तान् वंशहस्तोच्छ्रिते च ते ।
 खद्रस्थाने च कर्त्तव्या कुमारी सुप्रतिष्ठिता ॥ २११ ॥
 सोमयोगे चतुर्थी स्यादापभागे च पञ्चमी ।
 षष्ठी च सवितुर्भागे यमभागे च सप्तमी ॥ २१२ ॥

इति महाराजाधिराजभीमोज्ज्वलदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ नगरादिसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ।

नगरं मन्दिरं दुर्गं पुष्करं साम्प्रदायिकम् ।
 निवासः सदर्न सप्त क्षयः क्षितिलयस्तथा ॥ १ ॥
 यत्रास्ते नगरे राजा राजधानी तु तां विदुः ।
 शाखानगरसंज्ञानि ततोऽन्यानि प्रचक्षते ॥ २ ॥
 शाखानगरमेवाहुः कर्वटं नगरोपमम् ।
 ऊनं कर्वटमेवेह गुणैर्निगम्य उच्यते ॥ ३ ॥
 ग्रामः स्यान्निगमादूनो ग्रामकैल्यो गृहस्त्वसौ ।
 गोकुलावासमिच्छन्ति गोष्ठमल्पं तु गोष्ठकम् ॥ ४ ॥

उपस्थानं भवेद् राज्ञां यत्र तत् पत्तनं विदुः ।
 बहुस्फीतवणिग्युक्तं तदुक्तं पुटभेदनम् ॥ ५ ॥
 विधाय कुटिका यत्र पत्रशाखावृणोपलैः ।
 पुलिन्दाः कुर्वते वासं पल्ली स्वल्पा तु पल्लिका ॥ ६ ॥
 नगरं वर्जयित्वान्यत् सर्वं जनपदः स्मृतः ।
 नगरेण समं कृत्स्नं राष्ट्रं देशोऽथ षण्डलम् ॥ ७ ॥
 आवासः सदनं सद्यः निकेतो मन्दिरं यत्रम् ।
 संस्थानं निधनं धिष्ण्यं भवनं वसतिः श्रयः ॥ ८ ॥
 अगारं संश्रयो नीढं गेहं शरणमालयः ।
 निलयो लयनं वेश्म गृहमोकः प्रतिश्रयः ॥ ९ ॥
 गृहस्योपरिश्रूमिर्या हर्म्यं तत् परिकीर्तितम् ।
 तस्यारोहणमार्गो यः सोपानं तत् प्रचक्षते ॥ १० ॥
 काष्ठकैर्यत्र रचितं स्तूपयोरपिरोहणम् ।
 सा निःश्रेणिरिति प्रोक्ता सोपानैर्विपुलैः पदैः ॥ ११ ॥
 स्मृतः काष्ठविटङ्कोऽज्ञौ यत् काष्ठैः संवृतं गृहम् ।
 सुधालिप्ततलं हर्म्यं सौधं स्यात् कुट्टिमं च तत् ॥ १२ ॥
 वर्षाभयेन या छात्रा तालशौकदलादिभिः ।
 स्मृताभिगुप्तिरन्तस्था सर्वोपरि गृहस्य सा ॥ १३ ॥
 बातायनं तु भिचीनामवलोकनमुच्यते ।
 लघुर्वातयनो यः स्यादवलोकनकं हि तत् ॥ १४ ॥
 हर्म्यस्य मध्ये यच्छिद्रं स उलोक इति स्मृतः ।
 हर्म्यभाकारकः स स्यात् कण्ठो हर्म्यतलस्य री ॥ १५ ॥
 वितर्दिकाष्टमाला स्यात् सर्वतश्छेदमूलगा ।
 तत्स्तम्भेषु मृगा ये तु ते स्फुरीहमृगा इति ॥ १६ ॥
 निर्युहो हर्म्यदेशाद् यः काष्ठानामुपनिर्गमः ।
 बलीकमिति विज्ञेयं काष्ठं छेदाद् विनिर्मितम् ॥ १७ ॥

१ 'दकम्', २ 'को', ३ 'शाख' क पाठ । ४. 'हर्म्य. प्रा' र पाठ.
 ५. 'ण्डो', ६. 'य', ७. 'शब्द', ८. 'काष्ठका' रु. पाठ ।

छन्नैश्चतुर्भिः पार्श्वैर्यत् तच्चतुश्शालमुच्यते ।

त्रिभिस्त्रिशालं तत् प्राहुर्द्वाभ्यां तत् स्याद् द्विशालकम् ॥ १८ ॥

एकशालकमेकेनच्छन्नेन गृहमुच्यते ।

गृहमेकं तु यच्छन्नं सर्वं शालेति सा स्मृता ॥ १९ ॥

शालानां यत् पुनर्मध्यं वापी पुष्करिणी च सा ।

संछन्ना (चा?सा)पि यस्य स्यात् तद् गर्भगृहमुच्यते ॥ २० ॥

गृहे महाजनस्थानं त्रिकुड्यं यत् प्रकल्पितम् ।

उपस्थानं तदत्राहुः स्याद्योपस्थानकं लघु ॥ २१ ॥

प्रासादस्तु स एव स्यादल्पा प्रासादिका स्मृता ।

दीर्घप्रासादिका यासौ बलभीत्यभिधीयते ॥ २२ ॥

शालाग्रे बलभी या स्यादलिन्देति वदन्ति ताम् ।

शालां विना तु बलभी बलमेति निगद्यते ॥ २३ ॥

अल्पाल्पास्तु चतुष्कुड्या ये तेज्जवरका भूताः ।

गृहे चाभ्यन्तरस्थानं शुद्धान्त इति कीर्त्यते ॥ २४ ॥

प्रतोलीं तां विदुर्लोकः सुरद्वामिव यां वसेत् ।

सा कक्षेत्युदिता तज्जैर्यदवस्थान्तरं गृहे ॥ २५ ॥

यदुपस्थानकं नाम ये चापवरकास्तथा ।

ते कोष्ठका था तु कण्ठा कुड्यं मिच्छियथ सा ॥ २६ ॥

भैक्तशाला भवेद् या तु तन्महानसमुच्यते ।

यच्छन्नं द्वारदेशे तु तमाहुर्द्वारकोष्ठकम् ॥ २७ ॥

प्रवेशनमिति प्राहुर्द्वारनिर्गमनं तथा ।

जलनिर्गमनस्थानं विज्ञेयमुदकभ्रमः ॥ २८ ॥

भवनस्याङ्गणं यद्यु तदाहुर्भवनाजिरम् ।

वनाजिरं वनमही त्वाथमाजिरपाथमे ॥ २९ ॥

उत्तरोदुम्बरस्याश्वः श्लिष्टां मध्ये च कुड्ययोः ।

तज्ज्ञास्तां देहलीत्याहुः कपाटाथयमेव च ॥ ३० ॥

१. 'छि', २. 'वर्षा' क. पाठः । ३. 'भ्येति विधीयते' ख. पाठः । ४. '२',
५. 'शुक्तिता' क. पाठः । ६. 'य उद', ७. 'पिण्डयोः' ख. पाठः ।

कपाटं द्वारपक्षः स्यात् कपाटपुटमेव च ।

पक्षः पिधानो वरणो द्वारसंवरणं तथा ॥ ३१ ॥

कपाटं संपुटस्ते द्वे (१) कपाटयुगलं च तत् ।

कलिका द्वारजन्यार्था या स्यात् तामर्गलां विदुः ॥ ३२ ॥

सा स्याद्वर्गलमूचीति यदि दीर्घा प्रमाणतः ।

पुराणां सा तु परिधः कलिको गजवारणम् ॥ ३३ ॥

छिद्रैर्गवाक्षप्रतिमैर्गिज्जितं सर्वतस्तु यत् ।

फलकं तद् गवाक्षः स्याज्जालमित्यपि कथ्यते ॥ ३४ ॥

हर्म्यद्वारे गृहद्वारे तथा हर्म्यारम्भोरुने ।

प्राकारान्तरपृष्ठे तु या च प्रासादिका भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वयोरुभयोरपि फलरुद्वयमुच्छिद्रतम् ।

उपर्युपरि संक्षिप्तमर्धचन्द्रव्याकृति ॥ ३६ ॥

आनने द्वे यथा चास्मिन् क्षिप्रैरुभयैर्महापरैः ।

तयोरुपरि सन्धौ च तारकाकृति षण्डणम् ॥ ३७ ॥

तत् तोरणमिति प्रोक्तं यच्च तेन परिष्कृतम् ।

सुवर्णतोरणं च स्यान्मणितोरणमेव च ॥ ३८ ॥

पुष्पतोरणमप्येतत् क्रियते पुष्पकादिभिः ।

तोरणान्नि वफारो यः सिंहकर्णः स उच्यते ॥ ३९ ॥

नाम्ना संयमनानीति गृहसञ्चरभूमयः ।

गृहस्य पार्श्वे यद्यस्मिस्तत् तत्संयमनं विदुः ॥ ४० ॥

भिन्नेर्गद्वाथ दारुणां तरङ्गाग्रवदानतम् ।

मरालर्पाली सा हर्म्या (तु) प्रणाली निर्गमोज्ज्वलसः ॥ ४१ ॥

स च प्राकार इत्युक्तः कण्ठः स्यादङ्गणस्य यः ।

द्वारस्य तु समीपं यत् प्रद्वारं तदिहोच्यते ॥ ४२ ॥

१. 'नामने दो' क पाठ । २. 'कथ्यते', ३. 'क्षा' ख पाठ । ४. 'यावन',
५. 'दाननम्' क पाठ । ६. 'भित्तिसामान्य वाद्य परिधय मत् । विस्तीर्णमुच्छिद्रा
यली' (१) ख पाठ. । ७. 'स्य च उभोपे यत्' क पाठ ।

यदिष्टकचितं मूले द्वारस्य भवति स्थलम् ।
 दीर्घं वा इत्यमथवा तदास्थलकमिष्यते ॥ ४३ ॥
 मूत्रभूमिरमेध्यति वर्चस्कोऽवस्करस्तथा ।
 गृहाच्च भित्तिसामान्यं वाद्यं परिमरो मनः ॥ ४४ ॥
 विस्तीर्णमुच्छ्रितं यत् स्याद् वेद्यं सोऽष्ट उदाहृतः ।
 संक्षिप्तमेतदेवोक्तं तर्ज्जरदालकाख्यया ॥ ४५ ॥
 तदेवात्यन्तसंक्षिप्तमदालीति निगद्यते ।
 अदाली या तु नान्युच्चा तामत्रादालिकां विदुः ॥ ४६ ॥
 एकनाडीगतच्छिद्रैः काष्ठनालैः परिश्रितम् ।
 यत्र काष्ठप्रणालीनि^१ छद्रपृष्ठेऽभ्यु^२ र्धावति ॥ ४७ ॥
 स्तम्भदीर्घकस्याणि काष्ठमृत्वाधिवानि च ।
 सुपिराणि प्रयत्नेन काष्ठनाडीमुखान्तर्^३ ॥ ४८ ॥
 रूपाणामथ तेषां तु स्तननासासुखाक्षिभिः ।
 नानास्थानस्थितानां च वृषवानरदंष्ट्रिणाम् ॥ ४९ ॥
 कृतमूक्ष्मान्तरन्धिद्रैः प्रवर्षति सयन्ततः ।
 तद् धारागृहमित्युक्तं धारागारादिनामभृत् ॥ ५० ॥
 कांस्यैर्लोहैस्तथा पट्टैर्निर्मृष्टादर्शनिर्मलः ।
 निचिता यस्य भित्तिः स्यात् तद् दर्पणगृहं विदुः ॥ ५१ ॥
 पक्षद्वारं तदत्राहुर्धन्महाद्वारतोऽपरम् ।
 यत् प्राकाराश्रितं द्वारं पुरे तद् गोपुरं विदुः ॥ ५२ ॥
 निर्गताश्चेच्छ्रिताश्चैव प्राकारस्यान्तरान्तरा ।
 उपका^४(ल्याः^५र्यो) इति प्रोक्ताः क्षामाश्चादालका मताः ॥ ५३ ॥
 धयप्राकारशालाः स्युः पुरीसंवरणाभिधाः ।
 प्राकारादनुपालास्तु प्राकार उपनिष्कलाः^६ ॥ ५४ ॥
 क्रीडागृहं यदाराये तदुद्यानं प्रचक्षते ।
 नीरेऽम्ससो जलोद्यानं जलवेष्माभ्युमध्यगम् ॥ ५५ ॥

१. 'मौत्रभूमिरमेध्यति' आन्तो व', २. 'छद्रपृष्ठम्' ख. पाठः। ३. 'भिः' क. पाठः।
 ४. 'धायि', ५. 'ज्युः' ख. पाठः।

क्रीडागृहं यदनेोक्तं क्रीडामारं तदुच्यते ।

विहारभूमिराक्रीडभूमिरित्यभिधीयते ॥ ५६ ॥

देवधिष्यं सुरस्थानं चैत्यमर्चागृहं च तत् ।

देवतायतनं ग्राहुर्विद्युधामारमित्यपि ॥ ५७ ॥

छन्नं भवेद् यत्तु महाजनस्य स्थानं समा सा कथिता च ज्ञाना ।

गवां पुनर्मन्दिरमथ गोष्ठमाचक्षते वास्तुनिवेशनिज्ञाः ॥ ५८ ॥

इति महाराजाभिराजप्रीभोजदेवनिरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाग्नि वास्तुशास्त्रे

नगरकर्वटग्रामगृहायतनसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ चतुःशालविधानं नामैकोनविंशोऽध्यायः ।

द्रुमो नृपचमूनाथवर्णिनां भवनान्पथ ।

मशस्तान्यप्रशस्तानि कृत्स्तान्यपि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

वेश्मनामेकशालानां शतमष्टाधिकं स्मृतम् ।

द्वापञ्चाशद् द्विशालानां त्रिशालानां द्विसप्ततिः ॥ २ ॥

चतुःशालानि वेश्मानि यानि तेषां शतद्वयम् ।

पञ्चाशच्चाधिका पद्मिर्विज्ञातव्या मनीषिभिः ॥ ३ ॥

सहस्रं पञ्चशालानां स्यात् तथा पञ्चविंशतिः ।

पद्मशालानां पण्णवतिः स्यात् सहस्रचतुष्टयम् ॥ ४ ॥

अष्टाहे त्वेकशालस्य भेदाः पञ्चाशदीरिताः ।

द्विशालानां तु सर्वेषां प्रभेदाः शतपञ्चकम् ॥ ५ ॥

शतं शतं च प्रत्येकं त्रिशालानामुदाहृतम् ।

द्विचत्वारिंशदधिकं चतुःशालंशताष्टकम् ॥ ६ ॥

द्विनवत्युत्तराण्येवं शतानि दश सप्त च ।

षोडशैव सहस्राणि षोडशानां चतुःशती ॥ ७ ॥

वेष्मानि सप्तशालानि भवन्ति परिसङ्गधया ।
 पञ्चपष्टिसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ॥ ८ ॥
 गृहाणामष्टशालानां पदत्रिंशदपरा भवेत् ।
 लक्षद्वयं सहस्राणि द्विपष्टिः शतमेव च ॥ ९ ॥
 गृहाणां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्धुता ।
 दशलक्षसहस्राणि चत्वारिंशत् तथाष्ट च ॥ १० ॥
 शतानि दशशालानां पञ्च पदसप्ततिस्तथा ।
 गृहद्वितययोगेन संयुक्ताख्यानि विंशतिः ॥ ११ ॥
 गृहद्वितययोगेन द्वात्रिंशदिह वेष्मनाम् ।
 दशपञ्च तथान्यानि भवन्ति हलकान्यपि ॥ १२ ॥
 गृहमालाथ सहस्रो गृहनाभिर्गृहाङ्गणम् ।
 उद्भिन्नं भिन्नकृधं च निलीनं प्रतिपादितम् ॥ १३ ॥
 अन्यानि चाष्टभट्टानि भवन्त्युत्तमवर्णिनाम् ।
 लक्षणं नाम संस्थानं चैतेषां प्रतिपाद्यते ॥ १४ ॥
 वर्णिनां स्याच्चतुःशालं मितं द्वात्रिंशता करैः ।
 सेनापतेश्चतुःपष्टिस्तद्वदेव पुरोधसः ॥ १५ ॥
 श्रेष्ठमष्टयतं राज्ञामेतानि तु यथाक्रमम् ।
 चतुःषष्ठहान्या स्युः पञ्चमं च पृथक् पृथक् ॥ १६ ॥
 विशोधयेत् कनीषोभिर्मध्यमानि यथाक्रमम् ।
 नरेन्द्रपुरुषाणां स्युर्वेष्मान्येतानि वृद्धये ॥ १७ ॥
 गृहाणि शोधयेत् प्राग्ज्ज्यायांस्यपि च मध्यमैः ।
 भवन्त्येतानि भूपानां रतिकोशप्रतिश्रयाः ॥ १८ ॥
 दशाक्षिणुको विस्तारादायामो विमवेश्मनाम् ।
 अष्टपदचतुरंशाढ्यः सत्रादित्रयवेश्मनाम् ॥ १९ ॥
 यो विस्तारः स एव स्यादायामोजस्मिन् यथाक्रमम् ।
 विद्दशद्वयोः स्यादाधिक्यं मध्ये ज्येष्ठे च सत्रानि ॥ २० ॥

कर्णमुत्राद् बहिः स्तम्भान् न्यसेत् सर्वान् प्रयत्नतः ।
भान्नां षोडशहस्तानां पञ्चानां चतुरस्ररा ॥ २१ ॥

पृष्टिः शालास्तु तेषां स्युश्चतुरङ्गेन विस्तृताः ।
शालाव्यासार्धतोऽलिन्दः सर्वेषामपि वेष्मनाम् ॥ २२ ॥

तस्याः षोडशहस्ते स्यात् पञ्चमांशद्वयेन वा ।
सप्तमांशद्वयेण स्याद् द्वयोरपरवेष्मनोः ॥ २३ ॥

अन्त्ययोर्हस्तयोः स स्याच्चतुर्भिर्नवमांशकैः ।
पञ्चभिः पदभिरेभिश्च सार्धैः सौहृद्भिर्नगैः करैः ॥ २४ ॥

द्वैर्ध्र्यं स्याद् दशभिः सार्धैः शालायाः षोडशादिषु ।
निवेशदशमांशो यः स युतः सप्तभिः करैः ॥ २५ ॥

शालाया विस्तरः प्रोक्तः श्रेष्ठानामिह वेष्मनाम् ।
अलिन्दमानं प्रागेव प्रोक्तं निखिलवेष्मनाम् ॥ २६ ॥

यच्छालालिन्दयोः शेषं भवेद् गर्भगृहं हि तत् ।
मूपावच्छिन्नमिच्छन्ति शालाद्वैर्ध्र्यं विपश्चितः ॥ २७ ॥

शालाव्यासप्रमाणा स्यात् सर्वेषामथकोसिमा ।
दिशास्तु भवने शाला विदिशाकर्णसामयः(१) ॥ २८ ॥

कर्णशाला (तद्वि) या प्रोक्ता सा च ज्ञेयावत्कोसिमा ।
अलिन्दशालयोर्मध्ये या स्यान्मूपेति सा स्मृता ॥ २९ ॥

* पूर्वद्वारं नियम्याटावादिमूपा तदुत्तरा ।
मूपा भद्रा इति प्राहुस्तत्संख्यामवधारयेत् ॥ ३० ॥

यावन्मूपं भवेद् वेष्म तावद् भद्रं तदुच्यते ।
भद्राभद्रे शक्रदिवस्थे सौम्यासौम्ये यमाश्रिते ॥ ३१ ॥

शान्ताशान्ते प्रतीचीस्थे सौम्यदिवस्थे शिवाश्रिते ।
अलिन्दा इति केऽप्याहुर्मूपा इत्यपरे विदुः ॥ ३२ ॥

१. 'स्यां' क. पाठः । २. 'साङ्गि' ख. पाठः । ३. 'विच्छि', 'र. 'सा'.
५. 'मूपेति', ६. 'सा' क. पाठः । ७. 'सा' ख. पाठः ।
* 'पूर्वद्वारमिय यावदादिमूपा' इति पाठः स्यात् ।

भद्रा इति जगुः केचिदन्धे परिसरा इति ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चपदसप्ता(ष्टा?ष्ट)क्रमेण याः ॥ ३३ ॥
 मूपास्तासां प्रवहर्णासंज्ञाः स्युर्वैष्मनाभिद् ।
 तासांमाद्याः प्रज्ञस्ताः स्युरप्रज्ञस्तास्ततः पराः ॥ ३४ ॥
 नामतो गुणतश्चैव शुभाशुभफलोदयात् ।
 अष्टावादा गुरुन् न्यस्येत् ततश्चाद्यगुरोरथः ॥ ३५ ॥
 लघुं न्यस्येत् ततः शेषान् विदधीत यथोपरि ।
 गुरुभिः पूरयेदादिं यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३६ ॥
 ६ आद्यपदको गुरुर्ध्वको लघुर्ध्वको यथाक्रमम् ।
 अतः परं तु द्विगुणाः प्रतिपङ्क्ति भवन्त्यमी ॥ ३७ ॥
 मूपाभेदाश्चतुःश्ले पदपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
 अलिन्दयीथीमग्रीवनिर्धूहकगवाक्षकः ॥ ३८ ॥
 तमङ्गभद्रविन्यासरचनाभिरनेकधा ।
 अपरस्परसंवाधात् संहर्तविहर्तैरपि ॥ ३९ ॥
 गृहभेदाः प्रमूयन्ते येषां संग्रहा न विद्यते ।
 परसर्वेदचतुःश्लोममूपालिन्दर्क हि तत् ॥ ४० ॥
 एकभद्रादिगोदानां त्रयो नामान्यतः परम् ।
 यान्येकलघुन्दक्षाणि प्रस्तारे तानि तद्विदः ॥ ४१ ॥
 कथयन्त्येकभद्राणि क्रमसंख्याविभागतः ।
 प्रत्यायतं प्रातिबल्यं जयं संयमनमियम् ॥ ४२ ॥
 प्रतीच्यं प्रासविन्यासं सुभद्रं कलहोत्तरम् ।
 अर्था तान्येकभद्राणि द्विभद्राण्यभिदध्यहे ॥ ४३ ॥

१. 'णा स', २ 'यः' क. पाठः । ३. 'अष्टावादौ' ख. पाठः ।
 ५. 'वद च' क. पाठः ।

§ 'आचारङ्गो प्रथमयामारब्धौ एते गुरुः, तस्याभस्तादपरो लघुः कर्तव्यः । एव
 यथाक्रमं प्रस्तारण इच्छाकर्मिणादिभ्येत् । तस्या — चतुर्गुरुप्रस्तारे षोडश गुरुलघवः ।
 तत्तत्प्रत्येकं द्वौ गुरुः द्वौ लघुः इति एकैकस्याभ्यो न्यसेत् । तदप्रतोऽपि चत्वारो गुरुवधत्वारो
 लघवः । ततोऽपि अथो गुरुर- अथो लघवः । एव प्रतिपङ्क्ति द्विगुणान् गुरुलघून् न्य-
 सेत् । अपरपरः प्रस्तारः ।' इति त्रिण्यमसि ।

पूर्वोत्तरोत्तरं पूर्वाद् मद्रादिह विधानतः ।
 स्यातां ग्रामेलकाद्यद्वत् पूर्वाद्या दक्षिणा परे(?) ॥ ४४ ॥
 ईरं सुनीथेमाश्रेयं द्वीपमाप्यं सुसंयमम् ।
 अर्थचयमं व्याकोशं नैर्कृतं वृषमं विनम् ॥ ४५ ॥
 कौव्यं विपासमानीरं कान्तं सौभं विपञ्चिमम् ।
 गवयं भीचहं श्लिष्टं गणं भीमपयोगमम् ॥ ४६ ॥
 वर्त चले शतं क्रान्तमित्यष्टाविंशको गणः ।
 द्विभद्राणां समाख्यातस्त्रिभद्राणामवः परम् ॥ ४७ ॥
 ऐन्द्रं विलोममायामं वधगेकरक्षर्मन्तिकम् ।
 प्रकाशं पैत्रमायस्तं भद्रं मान्तं प्रसाधकम् ॥ ४८ ॥
 धैमं विघातमायातं कान्तं चित्रं द्विपन्दिग्म् ।
 सुदक्षिणं भयं श्लिष्टं प्रमोदं व्यायतं विषत् ॥ ४९ ॥
 आप्यं सुनागं नागेन्द्रभीरितं श्रोमनं यनम् ।
 दस्तोत्तरं कर्क कर्ण कुष्टं कान्तं कषागतम् ॥ ५० ॥
 दिशस्तं द्विभयं श्रोक्तं चक्रं मलयसायतम् ।
 वनं भारं मुगाराख्यमागारं वीरमेव च ॥ ५१ ॥
 व्यापाममायुतं तद्वद् व्याहृतं च ततः परम् ।
 दुर्गमं क्षोभंसंतं च कृत्रिमं क्षोभणं तथा ॥ ५२ ॥
 चारुहृत्पाभिधानं च धुधं कथमिति क्रमात् ।
 पद्मज्ञागत् त्रिभद्राणि चतुर्भद्राण्यतः परम् ॥ ५३ ॥
 कृतमर्चायनं पाष्णमुद्रतं मिश्रमुत्सुकम् ।
 विद्रं विषक्षमाहृतं रुचकं वर्धनं पृथुं ॥ ५४ ॥
 * कलहं छेलमायास्यं विनाभं स्वस्तिकं स्थिरम् ॥ ५५ ॥ -

१. 'प्राशेलिका' ख. पाठः । २. 'वमा' क. पाठः । ३. 'दीप वाप्यसु',
 ४. 'कव्य विवासमा', ५. 'तम्', ६. 'मान्वाकम्' ख. पाठः । ७. 'क्षेमे',
 ८. 'गण', ९. 'मस', १०. 'धुर्' क. पाठः । ११. 'चक्र' ख. पाठः ।

अरलं द्विगुणं नाथं चित्रं भ्रान्तं त्रिधारणम् ।
 साधारणं नतं त्र्यंशमृषं रोगं विशेषणम् १ ॥ ५६ ॥
 प्रतीच्यं त्रिसमं स्वरं सुप्रतीकं नलं क्षपम् ।
 व्याप्तमाक्रीडनं व्यर्थमीशानं सुखमव्ययम् ॥ ५७ ॥
 मगधं क्षिप्रमागस्त्यमेकोजं द्विर्गतं लिहम् ।
 परं चिलोममुदण्डं मुण्डं मातङ्गमाखिलम् २ ॥ ५८ ॥
 खर्वं पिनाकमुद्यन्तं विशिखं प्रसभं रजम् ।
 (चुह?रुच)कं (स?सै)कलं वामं वर्धनं धावनं सहम् ॥ ५९ ॥
 चयं सेव्यं कलं तीर्णं चतुर्भद्राणि सप्ततिः ।
 पञ्चभद्राण्यधोऽन्यन्ते पद्पञ्चाशदनुक्रमात् ॥ ६० ॥
 कानलं लोलुपं जिह्वं प्रगालं सालिनं जिनम् ।
 सुजयं विजयं यामं जयं ज्ञातं जपं तपम् ॥ ६१ ॥
 जमं वरं चरं वैरं ३ विशिषं सुप्रभं प्रभम् ।
 प्रतीभं क्षेमिणं युक्तं शान्तं तैतं विनोदनम् ॥ ६२ ॥
 सन्दोहं विप्रदोहं च विद्रुतं सततं ततम् ।
 व्याकुलं लीनमालीनं रिचित्रं लम्बनं रसरम् ॥ ६३ ॥
 शेखरं विधुधं चैत्रं व्यासक्तं संपदं पदम् ।
 त्रिशिखं चतुरं प्रातं सुस्थितं दुःस्थितं स्थितम् ॥ ६४ ॥
 चक्रं बक्रं लयं लाभं सपकं मूलमव्ययम् ।
 अष्टाविंशतिरन्वयानि पद्भद्राणि निबोधत ॥ ६५ ॥
 क्रिन्नरं कौस्तुभं हर्म्यं धार्मिकं निषधं बहु ।
 साद्रीकं वामनं गौरमस्त्रिणं ऋमिणं खलम् ॥ ६६ ॥
 विवरं बोलिशं धौमं त्रिपुष्टं मन्दिरं भवम् ।
 अशोकं मास्वरं चाप्यं लातव्यं सुस्वनं मखम् ॥ ६७ ॥

१. 'क्षि' क पाठ । २ 'न' य पाठ । ३ 'निषिध' क पाठ ।
 ४ 'सरम्', ५ 'धार्मिक' ख. पाठ ।

१ लक्षणे तु विशेषणमिति पश्यते । २ य. पुस्तकेऽर्धमिदं उत्तमम् । ३ य. पुस्तकद्वय-
 लक्षणपाठरीत्या तु विशेषमिति पाठ्यम् ।

वाजि नेत्रं भ्रम घोषं सप्तभद्राप्यतः परम् ।
भाण्डीर "वैसंह ग्रस्थं प्रतानं बासुलं कटम् ॥ ६८ ॥
लक्ष्मीवासं सुगन्धान्तमष्टयैतानि नामतः ।
अन्यच्च सर्वतोभद्रमेकं भद्राधिरष्टभिः ॥ ६९ ॥
संगकल्प्यं चतुःशालं घूमथैषां शुभाशुभम् ।
प्रदक्षिणा शुभा मूपा विपरीता विपर्यये ॥ ७० ॥
समवाये यथा भूयो जानीयात् साञ्चसाधु च ।
तथाष्टायेकभद्राणि सप्तभद्राणि च क्रमात् ॥ ७१ ॥
द्विभद्राप्यष्टभिर्युक्ता पद्भद्राणि च विंशतिः ।
पद्पञ्चाशत् त्रिभद्राणि पञ्चभद्राणि चोचयेत् ॥ ७२ ॥
सप्ततिश्च चतुर्भद्राप्येकं भद्राधिरष्टभिः ।
एवं शतद्वयं पिण्डः पद्पञ्चाशच्च वैश्वनाम् ॥ ७३ ॥
भद्रैः पूर्वविधानेन चतुःशालाक्रियादिषु ।
मूपा स्यात् कुड्यजस्तेषु चतुःशालेषु वैश्वसु ॥ ७४ ॥
अनुवंशाश्रिते मूपे स्वस्तिके तत्पराह्मसुले ।
मुखायते च पुरतो द्वे स्यातामवक्रोश्चिमे ॥ ७५ ॥
नोदङ्गमुखः स कर्तव्यः कार्यः प्राग्जीवसंयुतः (?) ।
वर्धमाने तथा का(र्वै?)यो यथा प्राग्जीवसंयुतः ॥ ७६ ॥
वर्धमाने तथा कार्ये द्वारमूपे मुखायते ।
मूपाया दक्षिणे स्यातां दीर्घवामेज्वकोसिमे ॥ ७७ ॥
नन्द्यावर्तगृहे सर्वा नन्द्यावर्ता भवन्ति ताः ।
द्वे(स्तरुमू?)पे रुचके स्यातामायते त्वक्कोसिमे ॥ ७८ ॥
सर्वद्वारवहा मूपाः सर्वतोभद्रवैश्वनि ।
आदिमूपा भवेदेका गृहं प्रागायतं हि तत् ॥ ७९ ॥
द्वितीयया शान्बिलग्रपेरुया तदनन्तरम् ।
प्रदक्षिणेन वैश्वानि जयादीन्येकयैकया ॥ ८० ॥

मृषया स्युः क्रमादेवं कथ्यन्ते तत्कलान्यथ ।
 धनमर्थविनाशश्च जययथाशुभं सदा ॥ ८१ ॥
 प्रीतिरुद्वेगकल्पाणकलहाथाप्यनुक्रमात् ।
 यत्र पूर्वं उभे मूषे तदीरं परिकीर्तितम् ॥ ८२ ॥
 यत् पूर्वा तृतीया च तत् । सुनीतं गृहं विदुः ।
 आधेये द्वितृतीये स्तो द्वीपे चाद्यचतुर्थके ॥ ८३ ॥
 द्वित्रितुर्थ्यां तथाचाप्ये विचतुर्थ्यां सुसंयमे ।
 अर्धे च त्वाद्यपञ्चम्यां द्वितीयेभ्ये सपञ्चमी ॥ ८४ ॥
 व्याकोशे च विपञ्चम्यां नैरुते द्विस्त्राभिधे ।
 वृषभे प्रथमापष्टमौ द्विपष्ट्यां च तथा विने ॥ ८५ ॥
 फाव्ये तृतीया पष्ठी च विपासेऽब्धिरसामिधे ।
 आनीरे पञ्चमीपष्ट्यां साद्या कान्ते च सप्तमी ॥ ८६ ॥
 सौमे द्वितीयासप्तम्यां त्रिसप्तम्यां विपश्चिमे^१ ।
 गवये सप्तमीतुर्ये श्रीवहे पञ्चसप्तमी ॥ ८७ ॥
 सपष्ठी सप्तमी श्रिष्टे गणे पूर्वाष्टमी तथा ।
 भीमेऽष्टमी द्वितीया च व्यष्टम्यौ चाप्ययोगमे ॥ ८८ ॥
 बर्ते चतुर्थी पष्ठी च पञ्चमी चाष्टमी चले ।
 षष्ठ्यष्टम्यां शठे कान्ते सप्तमी चाष्टमीति च ॥ ८९ ॥
 इत्पष्टाविंशतिः प्रोक्ता द्विमद्राणामिहोक्तसाम् ।
 अथ मूमस्त्रिमद्राणि तत्रैन्द्रं शुष्टिवर्धनम् ॥ ९० ॥
 स्याद् याम्यपथिमद्वारमाद्यमूषावयान्वितम् ।
 आया द्वितीया तुर्या च यस्य द्वारं विपथिमम् ॥ ९१ ॥
 त्रिलोमं नाम तद् वेद्यम् द्वादशां शुष्टिर्धनम् ।
 आया तृतीया तुर्या स्यादायामे सर्वतोमुखे ॥ ९२ ॥
 वधे द्वित्रिचतुर्थ्यः स्पृष्टारं च स्यादुदग्दिशि ।
 यत्र साद्ये द्विपञ्चम्यावेकार्धं तदुदाहृतम् ॥ ९३ ॥

१. 'सोमे' क. पाठः । २. 'ते' ख. पाठः ।

‡ छस्यानुसारात् ॥ सुनीयमिति पाठ्यम् ।

साद्ये यत्र द्विपञ्चम्यौ तत् प्रोक्तं गृह्यमन्तिकम् ।
 यत्र स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यः प्रकाशं सर्वदृढिकृत् ॥ ९४ ॥
 पूर्वा चतुर्थीपञ्चम्यौ यत्र तत् पैत्रमुच्यते ।
 पञ्चमी द्विचतुर्थ्यौ च यत्रायस्तं तदीरितम् ॥ ९५ ॥
 त्रिचतुःपञ्चमीपुक्तं भद्रमाहुर्मनीषिणः ।
 आद्या द्वितीया षष्ठी च यत्र तत् मान्तशब्दितम् ॥ ९६ ॥
 आद्या तृतीया षष्ठी च स्यात् प्रसाधकवैष्मनि ।
 तद् भवेत् सर्वतौद्वारं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ९७ ॥
 द्वितीया च तृतीया च षष्ठी च ह्यमन्त्राणि ।
 तस्य मृत्युमिदं द्वारं शूद्रवर्गस्य चेष्टम् ॥ ९८ ॥
 षष्ठी चतुर्थी चाद्या च स्युर्विघातारूपवैष्मनि ।
 षष्ठी द्वितुर्ये यस्मिन्स्तदायातं दक्षिणामुखम् ॥ ९९ ॥
 पदचतुस्त्रियुतं कान्तं तत् स्यात् सर्वार्थसाधकम् ।
 पदपञ्चाशान्वितं चितं तच्च स्याद् यान्यदिद्मुखम् ॥ १०० ॥
 द्वितीयापञ्चमीषष्ठ्यो यस्मिन् स्युस्तद् द्विपन्दिरम् ।
 यत् त्रिपञ्चमीषष्ठ्यस्तद् वदन्ति सुदक्षिणम् ॥ १०१ ॥
 चतुर्थीपञ्चमीषष्ठ्यो भये स्युस्तन्न दृढिकृत् ।
 पूर्वोद्वितीयासप्तम्यो यत्र तच्छिष्टप्रसंज्ञितम् ॥ १०२ ॥
 याम्पास्पमिदमिच्छन्ति शुभं सर्वार्थदं वृणाम् ।
 साद्ये तृतीयासप्तम्यौ प्रभोदे परिकीर्तिते ॥ १०३ ॥
 यत्र स्युर्द्वित्रिसप्तम्यस्तद् वैष्म व्यायतं स्मृतम् ।
 यत्राद्या च चतुर्थी च सप्तम्यपि च तद् वियत् ॥ १०४ ॥
 द्विचतुःसप्तमीमूषमाण्ये स्याद् दक्षिणामुखम् ।
 त्रिचतुःसप्तमीभिस्तु सुनागं वैष्म कीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 तच्च याम्यापरमुखं धनधान्यसुराप्रदम् ।
 सप्तमी पञ्चमी पूर्वा मूषा नामेन्द्रसंज्ञिते ॥ १०६ ॥

मृषा द्विपञ्चसप्तम्यो याम्यं च मुखमीरितं ।
 त्रिपञ्चसप्तमीमृषाशोभितं शोभनं भवेत् ॥ १०७ ॥
 चतुर्थी पञ्चमी यत्र सप्तम्यपि च तद् घनम् ।
 पूर्वा षष्ठी सप्तमी च स्मृता शस्तोचरे गृहे ॥ १०८ ॥
 द्वितीयासप्तमीषष्ठ्यो यस्मिस्तद् कफसंज्ञितम् ।
 द्वार वारुणमेतस्य हितं च स्याद् द्विजन्मनाम् ॥ १०९ ॥
 कर्णं स्यात् पश्चिमद्वारं त्रिषष्ठीसप्तमीयुतम् ।
 चतुर्थीसप्तमीषष्ठ्यो मृषाः स्युः कुष्टसंज्ञिते ॥ ११० ॥
 सप्तमीपञ्चमीषष्ठ्युक्तं क्रान्तं यशस्करम् ।
 आद्याष्टमी द्वितीया च मृषा शोक्ता क्रमागते ॥ १११ ॥
 आद्याष्टमी तृतीया च द्विशस्ते भवने स्मृताः ।
 यत्राष्टमी त्रिद्वितीये द्विभयं तदुदाहृतम् ॥ ११२ ॥
 आद्याष्टमी चतुर्थी च यत्र तच्चकसंज्ञितम् ।
 तुर्याष्टमी द्वितीया च यत्र तन्मन्यं विदुः ॥ ११३ ॥
 तुर्याष्टमी तृतीया च यत्र तत् शोक्तमायतम् ।
 आद्याष्टमी पञ्चमी च स्याद् यस्मिस्तद् वनं स्मृतम् ॥ ११४ ॥
 द्वितीया पञ्चमी मृषा यत्र स्यादष्टमी तथा ।
 तद् भारालयमुदग्बलं शुभं विघ्नकृदन्यथा ॥ ११५ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीभिस्तु तुगारं परिकीर्तितम् ।
 यत्राष्टमी तदागारं चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ ११६ ॥
 यस्मिन्नाद्याष्टमीषष्ठ्यो वीरं तदिह कीर्तितम् ।
 पञ्च्यष्टमी द्वितीया च गृहे व्यायामनामनि ॥ ११७ ॥
 पञ्च्यष्टमीतृतीयाभिर्मृषाभिः शोक्तमायुतम् ।
 पञ्च्यष्टमीचतुर्थ्यः स्युर्यत्र तद् व्याहृतं विदुः ॥ ११८ ॥
 पञ्च्यष्टमीपञ्चमीभिर्दुर्गमं व्याधिकृन्मतम् ।
 आद्याष्टमीसप्तमीभिः संयुक्तं क्षोभमुच्यते ॥ ११९ ॥
 द्विसप्तम्यष्टमीयुक्तं गृहं कुत्रिमसंज्ञितम् ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीभिस्तु मृषाभिः शोभणं भवेत् ॥ १२० ॥

चारुच्यं चतुःसप्तम्यष्टमीभिः समन्वितम् ।
 सप्तपञ्चम्यष्टमीभिर्युक्तं ध्रुवमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥
 पदसप्तम्यष्टमीयुक्तं कथं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 इत्युक्तानि त्रिभद्राणि शस्तान्येतेषु यानि च ॥ १२२ ॥
 तानि नित्यं प्रयोज्यानि वर्णानां च मनीषिभिः ।
 आद्याश्चतस्रो मृपाः स्युर्यत्र तत् कृतसङ्गितम् ॥ १२३ ॥
 सर्वद्विगुणकृत् पूर्वप्रत्यग्द्वारं नचान्यथा ।
 आद्यास्तिस्रः पञ्चमी च यस्मिन्नर्चायनं हि तत् ॥ १२४ ॥
 तद् भवेत् पश्चिमद्वारं गृहं सर्वगुणान्वितम् ।
 यस्मिन्नाद्या द्वितीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ १२५ ॥
 तत् पौष्णं दक्षिणद्वारं सर्वद्विकरं नृणाम् ।
 (आद्या)द्यास्तिस्रस्तथाया च यस्मिन्स्तद् गृहमुन्नतम् ॥ १२६ ॥
 द्वारेण पश्चिमेनैतच्छस्यते दक्षिणेन वा ।
 द्वायाद्याश्चतस्रो यत्र स्युस्तन्मिध्रं प्रीतिवर्धनम् ॥ १२७ ॥
 प्रशस्तं क्षत्रियादीनां तस्य द्वाः प्राच्यपाणि वा ।
 आद्यास्तिस्रस्तथा पष्ठी यस्मिन् मृपास्तदुत्सुकम् ॥ १२८ ॥
 तच्छस्त पश्चिमद्वारं विप्रादीनां जयावहम् ।
 आद्या द्वितीया तुर्या च मृपा पष्ठी च यत् तत् ॥ १२९ ॥
 याम्योमत्पद्मुखं शस्तं विघ्नं नाम कुलद्विकृत् ।
 आद्या तृतीया तुर्या च यस्मिन् पष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३० ॥
 विपक्षं नाम धाम स्याद् द्वारमस्य च पश्चिमम् ।
 द्याद्यास्तिस्रो गृहे यस्मिन् मृपा पष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३१ ॥
 स्याद् याम्यपश्चिमद्वारमाहृतं नाम तद् गृहम् ।
 आद्याद्वितीयापञ्चम्यो यत्र पष्ठी च तद् भवेत् ॥ १३२ ॥
 एचरु नाम याम्यप्राग्द्वारं सकलकामदम् ।
 एकत्रिपञ्चपष्ठयः स्युर्यत्र तर्द्धमानरुम् ॥ १३३ ॥

द्वारं यथेष्टमेतस्य वास्तुविद्याविदो जयुः ।
 यस्मिन् पूर्वाष्टमीतुर्यापञ्चम्यो मगधं हि तत् ॥ १६० ॥
 प्रागुदक्पश्चिमद्वारमिदं शंसन्ति सूरयः ।
 यत्र द्वितुर्यापञ्चम्यो मृषाः स्युस्तद्वदष्टमी ॥ १६१ ॥
 तत् क्षिप्रं नाम सुखकृद् यथेष्टं द्वारमिष्यते ।
 त्रिपञ्चम्यष्टमीतुर्या आगस्त्ये पश्चिमामुखे ॥ १६२ ॥
 द्वितीयाद्याष्टमीपष्ठयो यत्रैकोजं तदुच्यते ।
 तृतीयाद्याष्टमीपष्ठयो यत्र तद् द्विगुणं गृहम् ॥ १६३ ॥
 द्वितीयाद्याष्टमीपष्ठयो यत्रैकोजं तदुच्यते ।
 आद्यातुर्याष्टमीपष्ठयो यत्र तत् पञ्चमुच्यते ॥ १६४ ॥
 पष्ठपञ्चम्यष्टमितुर्याभिः (१) स्याद् विलोमाभिर्धं गृहम् ।
 पष्ठपञ्चम्यष्टमितुर्याभिरुदण्डपिनि कीर्तितम् ॥ १६५ ॥
 यस्मिन्नाद्याष्टमीपष्ठपञ्चम्यो मृण्डमेव तत् ।
 द्विपञ्चम्यष्टमीपष्ठयो मृषा पातङ्गसंज्ञिते ॥ १६६ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीपष्ठयो भवन्त्यस्वलनामानि § ।
 तत् स्वर्जनात् तुर्याद्यास्तिस्रो यस्मिन्स्तथाष्टमी ॥ १६७ ॥
 आद्याद्वितीयासप्तम्यः पिनाके स्युस्तथाष्टमी ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीपूर्वा यत्रोद्यन्तं तदुच्यते ॥ १६८ ॥
 अष्टमीद्वितीयापञ्चम्यो यस्मिन्स्तद् विशिष्यं गृहम् ।
 आद्याचतुर्थीसप्तम्यः प्रसमे स्युस्तथाष्टमी ॥ १६९ ॥
 रजे द्वितुर्यासप्तम्यो मृषाः स्युस्तद्वदष्टमी ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्या यत्र तद् रुचकं विदुः ॥ १७० ॥
 प्राक्प्रत्यग्द्वारयेतस्य शृङ्गाणामतिष्ठद्विदम् ।
 सप्तम्याद्याष्टमी मृषा पञ्चम्यपि च सैफले ॥ १७१ ॥
 यामे द्विपञ्चसप्तम्यो मृषा ज्ञेयास्तथाष्टमी ।
 विपञ्चसप्तम्यष्टम्यो यस्मिन्स्तद् वर्धमानकम् ॥ १७२ ॥

§ इदमपि न. पुस्तके दृश्यम् । लक्षणवाक्यपादानुसारेण पूर्वज तरुनिर्देशे
 असत्त्वमिति पाठ्यम् ।

विशेषतो वृद्धिकरं वैश्यानामिति तद्विदुः ।
 चतुःपञ्चाष्टसप्तम्यो यस्मिंस्तद् धावनं भवेत् ॥ १७३ ॥
 सप्तम्याद्याष्टमीपष्ठ्यो यत्र तत् सहस्रमुच्यते ।
 द्विसप्तपष्ठ्यष्टमीभिर्मृषाभिश्चयनं भवेत् ॥ १७४ ॥
 पष्ठ्यष्टमीद्विसप्तम्यो (?) यस्मिंस्तत् सेव्यमीरितम् ।
 यत्र तुर्याष्टमी षष्ठी सप्तमी चेति तत् कलम् ॥ १७५ ॥
 तीर्णे षष्ठ्यष्टमीपञ्चसप्तम्यः सर्वकामदे ।
 यथायाः पञ्च तत् प्राक्तं कानलं सर्वकामदम् ॥ १७६ ॥
 एकद्वित्रिचतुःषष्ठ्यो यत्र तल्लोलुपं स्पृतम् ।
 आद्यास्तिष्ठः पञ्चषष्ठ्यो यस्मिंस्तज्जिह्वमुच्यते ॥ १७७ ॥
 प्रगाले पञ्चमीषष्ठीतुर्यापूर्वाद्वितीयकाः ।
 त्रितुर्यापञ्चमीषष्ठ्यः साद्याः स्युः सालिनाभिधं ॥ १७८ ॥
 यत्र द्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यन्तजिनमुच्यते ।
 एकद्वित्रिचतुर्ध्वः स्युः सुजये सप्तमीयुताः ॥ १७९ ॥
 पञ्चमीसप्तमीद्वित्रिपूर्वाः स्युर्विजयामिधे ।
 यत्रैकद्विचतुःपञ्चसप्तम्यो धामनाम तत् ॥ १८० ॥
 यत्रैकत्रिचतुःपञ्चसप्तम्यस्तज्जयं विदुः ।
 मृषा द्वित्रिचतुःपञ्चसप्तम्यो (जा?जा)नमंत्रिते ॥ १८१ ॥
 आद्यास्तिष्ठस्तथा षष्ठीसप्तम्यौ यत्र नजपम् ।
 आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिः सप्तम्या च तपं विदुः ॥ १८२ ॥
 षष्ठीत्रितुर्यासप्तम्यो ज(ये?मि)पूर्वान्विना मताः ।
 द्वित्रितुर्यास्तथा षष्ठीसप्तम्यौ वरसंज्ञिते ॥ १८३ ॥
 चरं तद् यत्र पूर्वं द्वे पञ्चषष्ठ्यसप्तमीयुते ।
 चैत्ये स्यात् सप्तमी षष्ठी पञ्चम्याद्या तृतीयका ॥ १८४ ॥
 त्रिरेपे द्वित्रिपञ्चम्यः स्यात् षष्ठी सप्तमी तथा ।
 चतुर्या पञ्चमी षष्ठी सप्तम्याद्या च सुमणे ॥ १८५ ॥

प्रभारुये द्विचतुःपञ्चपञ्च्यः स्युः सप्तमी तथा ।
 त्रिचतुःपञ्चसप्तम्यः षष्ठी च स्यात् प्रतीक्षके ॥ १८६ ॥
 आद्याश्रतस्रो यत्र स्युः साष्टम्यः धमिणं हि तत् ।
 स(प्त?)पूर्वा द्वित्रिपञ्चम्यो युक्तनास्ति तथाष्टमी ॥ १८७ ॥
 शान्ते द्वितुर्यापञ्चम्यः पूर्वा स्यादष्टमी तथा ।
 पूर्वार्थितुर्यापञ्चम्यः साष्टम्यश्चैतसंज्ञिते ॥ १८८ ॥
 विनोद्रे द्वित्रिपञ्चम्यश्चतुर्या चाष्टमी तथा ।
 सन्दोहे त्वष्टमीषष्ठ्या तिस्रः पूर्वादिकास्तथा ॥ १८९ ॥
 आद्याद्वितुर्याषष्ठाभिरष्टम्या विप्रदोहकम् ।
 षष्ठ्यष्टमीत्रितुर्याद्या यस्मिंस्तद् त्रिद्वतं विदुः ॥ १९० ॥
 द्वित्रितुर्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तत् सततं मतम् ।
 आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यस्ततनास्ति तथाष्टमी ॥ १९१ ॥
 आद्यात्रिपञ्चमीषष्ठ्यो व्याकुले स्युस्तथाष्टमी ।
 द्वित्रिपञ्चचतुष्पञ्च्यो विज्ञेया लीनसंज्ञके ॥ १९२ ॥
 तुर्याद्यापञ्चमीषष्ठ्य आलीने स्युस्तथाष्टमी ।
 द्वितुर्यापञ्चमीषष्ठ्यो विचित्रे तद्वदष्टमी ॥ १९३ ॥
 आद्याश्रतस्रो मूपाः स्युः साष्टम्यो लम्बनाद्वये ।
 आद्यास्तिस्रोऽष्टमी तद्वत् सप्तम्यपि भवेत् खरे ॥ १९४ ॥
 शैखरे सप्तमीतुर्याद्वितीयाद्यास्तथाष्टमी ।
 विबुधे त्वष्टमी तुर्या तृतीयाद्या सप्तमी ॥ १९५ ॥
 चैत्रारुये अष्टमीतुर्यासप्तम्यः सतृतीयकाः ।
 आद्याद्विपञ्चसप्तम्यो व्यासकारुये तथाष्टमी ॥ १९६ ॥
 आद्यात्रिपञ्चसप्तम्यः साष्टम्यः सम्पदामिधे ।
 यत्र द्विपञ्चष्टमीषष्ठ्यसप्तम्यस्तत् पदं विदुः ॥ १९७ ॥
 तुर्याद्यापञ्चमी(षष्ठी)सप्तम्यस्त्रिषिखे तथा ।
 द्विपञ्चम्यष्टमीतुर्यासप्तम्यश्चतुराभिधे ॥ १९८ ॥
 त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्यापञ्चम्यः प्रान्तनामनि ।
 आद्याद्वितीयासप्तम्यः षष्ठ्यष्टम्या च सुस्थिते ॥ १९९ ॥

दुःस्थितं यत्र पञ्चवाद्या चतुर्थी सप्तमी तथा ।
स्थितेऽष्टमीद्विसप्तम्यष्टिपञ्चवाद्यपि च स्मृते ॥ २०० ॥
चक्रे षष्ठ्यष्टमीतुर्यासप्तम्याद्याः प्रकीर्तिताः ।
वेक्रे द्वितीयासप्तम्यौ षष्ठ्यष्टम्यौ चतुर्थिका ॥ २०१ ॥
लघेऽष्टमीत्रिसप्तम्यस्तुर्याषष्ठ्यौ च कीर्तिताः ।
पञ्चमीसप्तमीषष्ठ्यो लाभे पूर्वाष्टमी तथा ॥ २०२ ॥
द्विपञ्चसप्तम्यष्टम्यः षष्ठी संपर्कसंज्ञिते ।
त्रिपञ्चषष्ठीसप्तम्यो मूलनान्नि तथाष्टमी ॥ २०३ ॥
स्फुरष्टसप्तपदपञ्चचतुर्थ्यस्त्रययाभिधे ।
पूर्वाद्या यत्र षण्मृषाः किञ्चरं नाम तद् गृहम् ॥ २०४ ॥
यत्राद्याः मञ्च सप्तम्या सह तत् कौस्तुभं विदुः ।
पूर्वादित्रिचतुःषष्ठीसप्तम्यो हर्म्यसंज्ञिते ॥ २०५ ॥
सप्तमी पञ्चमी षष्ठी द्वित्रिपूर्वाश्च धार्मिके ।
निपथे द्विचतुःपञ्चषष्ठ्याद्याः सप्तमी तथा ॥ २०६ ॥
त्रिचतुःपञ्चपदसप्तम्याद्याः स्युर्यत्र तद् वसु ।
साद्रीके त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २०७ ॥
यत्राद्यापञ्चसप्तम्यो वामने नाम तद् विदुः ।
आद्याद्वित्रिचतुःषष्ठ्यः साष्टम्यो गौरनापनि ॥ २०८ ॥
आद्याद्विष्यष्टमीषष्ठ्यः पञ्चमी चास्थिराभिधे ।
क्रमिणे त्रिचतुःपञ्चपूर्वाः षष्ठ्यष्टमी तथा ॥ २०९ ॥
खले पूर्वाष्टमीषष्ठीत्रितुर्याः पञ्चमीयुताः ।
निवरे त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २१० ॥
आद्याद्वित्रिचतुःसप्तम्यष्टम्यो बालिश्याभिधे ।
पूर्वाष्टमीद्वित्रिसप्तपञ्चम्यो धौमनापनि ॥ २११ ॥
त्रिषुष्टे द्विचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ।
मन्दिरे त्रिचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ॥ २१२ ॥

भवे द्वित्रिचतुःपञ्चम्यष्टम्यः सप्तमी तथा ।

अशोके द्वित्रिपदसप्तम्यष्टम्यः पूर्वया सह ॥ २१३ ॥

भास्वरे द्विचतुःपष्टयः सप्तम्याद्याष्टमीयुता ।

त्रिसप्तम्यष्टमीपष्टीतुर्पाद्यार्थाप्पसंज्ञिते ॥ २१४ ॥

द्वित्रितुर्पाष्टमीपष्टयो लातन्वे सप्तमी तथा ।

द्विसप्तम्यष्टमोपष्टोपञ्चम्याद्याश्च सुस्वने ॥ २१५ ॥

त्रिपञ्चम्यष्टमीपष्टीसप्तम्याद्यास्तथा मखे ।

द्वित्रिसप्ताष्टमीपष्टोपञ्चम्यो वाजिसंज्ञिते ॥ २१६ ॥

नेत्रे पूर्वाचतुःपञ्चपदसप्तम्योऽष्टमी तथा ।

भ्रमे स्युद्विचतुःपञ्चपदसप्तम्योऽष्टमी तथा ॥ २१७ ॥

घोषे च त्रिचतुःपञ्चपदसप्तम्योऽष्टमी तथा ।

एकद्वित्रिचतुःपञ्चपदसप्तम्यो भवन्ति चेत् ॥ २१८ ॥

मूपास्तदानीं भाण्डीरमिति ग्राह्यनिवेशनम् ।

एकद्वित्रिचतुःपञ्चपष्टयो यत्र तथाष्टमी ॥ २१९ ॥

तद् वैसनमिति ग्राह्यर्वास्तुविद्याविदो गृह्यम् ।

एकद्वित्रिचतुःपञ्चसप्ताष्ट्यो गृहे यदि ॥ २२० ॥

मूपा भवन्ति तद् विद्यात् प्रस्थमित्पमिवानतः ।

एकद्वित्रिचतुष्टयः स्युः पष्टी सप्तम्यथाष्टमी ॥ २२१ ॥

यस्मिन् मूपास्तदत्राहुः प्रतानमिति मन्दिरम् ।

चतुर्थविजिताभिः स्वान्मूपाभिर्वैश्वं वासुलम् ॥ २२२ ॥

फटं तृतीयादीनाभिर्विज्ञातव्यं निवेशनम् ।

मूपाभिरद्वितीयाभिर्लक्ष्मीवासुमुदाहृतम् ॥ २२३ ॥

सुगन्धान्तमनाद्याभिरष्टाभिः सर्वभद्रकम् ।

इत्येकभद्रममृतीनि वैश्वान्युक्तानि यावद्गृहपष्टभद्रम् ।

एतांश्चतुश्शान्दगृहपष्टेदान् यो वोले पृजां स लभेत लोके ॥ २२४ १/२ ॥

इति ममराक्षसविजयोधोभान्देवत्रिरचिते ममराक्षसपूजापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

चतुश्शान्दविधानं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ निम्नोच्चादिफलानि नाम विंशोऽध्यायः ।

अग्रतःपृष्ठतःशेव्दो द्वारेण नियतौ गृहे ।
यतो द्वारं तदग्रं स्यात् पृष्ठं पृष्ठमुदाहृतम् ॥ १ ॥
द्रव्यायामोदयव्यासैः शाला यत्राधिका भवेत् ।
वामा वा दक्षिणा वापि अग्रतः पृष्ठतोऽपि वा ॥ २ ॥
हन्ति द्रव्याधिका द्रव्यमायामाभ्यधिका कुलम् ।
उच्छ्रायाभ्यधिका पूजां सन्तानि विस्तराधिका ॥ ३ ॥
यस्य निम्ना भवेद् भूमिर्वामा दक्षिणकास्थला ।
बहुदोषं हि तद् वास्तु पृथगौनविनाशरुम् ॥ ४ ॥
यस्य दक्षिणका निम्ना भूमिर्वामास्थला भवेत् ।
यत्नेनापि कृतं तत् स्याद् भूतैरल्पफलोदयम् ॥ ५ ॥
पश्चिमेन भवेन्नित्ता भूमिः स्थूलतराग्रतः ।
यत्र तत् सर्ववर्णेषु तर्ककामप्रदं गृहम् ॥ ६ ॥
अग्रतश्च यदा हीनं पृष्ठतश्चोन्नितं भवेत् ।
भवनं स्वागिनो द्वांशु विगगव्यसनाय तत् ॥ ७ ॥
सञ्छवं च सकक्षं च तथैव सपरिक्रमम् ।
सप्रभं च समान्वयात् गृहमत्र चतुर्भिः ॥ ८ ॥
वायोदकं च सञ्छवं सकक्षं स्रुवधुमपोदरुम् ।
सावर्ध्यायं तु यद् वेद्यं तद् विद्यात् सपरिक्रमम् ॥ ९ ॥
पक्षेनाप्यत्र मुखतः पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
सप्रभं स्यादल्लिन्देन लक्षणं तु पृथरूपम् ॥ १० ॥
एकोऽलिन्दस्तु कर्तव्यो मुगतो दक्षिणेन वा ।
मुखे राजप्रसादाय दक्षिणेऽर्थचिवर्धनः ॥ ११ ॥

१. 'गा', २. 'द्वारे' ग. पाठ. । ३. 'वृ' व. पाठ. । ४. 'वा' ए. पाठ. ।
५. 'प्राप्ता' नि' ग. पाठ. । ६. 'सु' व. पाठ. । ७. 'स्वागिना' ए. पाठ. ।
८. 'स्य' व. पाठ. । ९. 'स्तु', १०. 'ह्यगु', ११. 'स्याय' ग. पाठ. ।
१२. 'एका' व. पाठ. ।

वामतस्तु न कर्तव्य एकोऽलिन्दो न पृष्ठतः ।
 वामतोऽर्थविनाशाय पृष्ठतो ध्रियते गृही ॥ १२ ॥
 यस्य स्यातामलिन्दो द्वौ गृहस्योभयपार्श्वयोः ।
 धनलाभं विजानीयात् तत्प्रवेशे कुटुम्बिनः ॥ १३ ॥
 यस्य स्यातामलिन्दो द्वावग्रतः पृष्ठतस्तथा ।
 धनधान्यपवाप्नोति सौभाग्यं चापि तद्गृही ॥ १४ ॥
 यस्य वा हलकालिन्दो मुखतो दक्षिणेन वा ।
 राजप्रसादेस्तस्वापी धनधान्यैश्च वर्धते ॥ १५ ॥
 वामतो हलकालिन्दो मुखतश्च कृतो यदि ।
 राजदण्डभयं विद्यात् पत्नी चास्य चिनश्चति ॥ १६ ॥
 दक्षिणो हलकालिन्दः पश्चिमश्च कृतो यदि ।
 ततः परापि वृद्धिः स्यात् सौभाग्यं च परं भवेत् ॥ १७ ॥
 पृष्ठतो हलकालिन्दो वामतश्च कृतो यदि ।
 कलत्रमरणं तत्र भवेद् दुर्भगतापि च ॥ १८ ॥
 पृष्ठतो वामतश्चैव पुरतो दक्षिणेन वा ।
 अलिन्दस्य कृतस्याथ वक्ष्यामोऽनुक्रमात् फलम् ॥ १९ ॥
 पृष्ठतो दारनाशाय धनलोभाय दक्षिणे ।
 अग्रे राजप्रसादाय वामतोऽर्थविनाशनः ॥ २० ॥
 समापितं तु यद् वास्तु सर्वतः परिगोषितम् ।
 स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ २१ ॥
 अर्जितं वर्धते तस्य वृद्धिश्च स्यान्नृपश्रिया ।
 धर्मकामाश्च वर्धन्ते कीर्त्तिरायुर्वैशो बलम् ॥ २२ ॥
 नित्यं प्रक्रीडितजनं नित्यं सन्निहितश्रि तत् ।
 नृत्यवादित्रगीतैश्च नित्यामोदं निरापयम् ॥ २३ ॥
 तत्र नैकप्रकाराणि त्रिशालान्मुपलक्षयेत् ।
 प्रकारेषु च सर्वेषु निन्द्यां याम्यापरोज्झिता ॥ २४ ॥

एकास्मिन् स्वामिनो मृत्युरपरस्मिन् धनक्षयः ।

पूर्वोत्तरोज्झितौ धन्यौ संज्ञाश्रैषां प्रकारतः ॥ २५ ॥

स्मृष्टवर्षपूर्वयाम्याप्यशालाहीनान्यनुक्रमात् ।

हिरण्यनाभमुखेत्रचुल्लीपक्षग्रनामाभिः ॥ २६ ॥

चिनिर्योगो यथालिन्दमलिन्दव्यूदिरिच्छया ।

वेष्मान्यथ द्विशालानि कीर्त्यन्ते पट् यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

त्रिकर्णेषु द्विशालानि तत्कर्णान्येषु निर्दिशेत् ।

संमुखे द्वे समेतानि पठेतान्पुपलक्षयेत् ॥ २८ ॥

सिद्धार्थं दक्षिणाप्रत्यर्गं भवन्त्यत्रार्यसिद्धयः ।

यममूर्त्यमुदकप्रत्यर्गं तत्र मृत्युभयं सदा ॥ २९ ॥

मागुदीच्योस्तु दण्डः स्याद् दण्डस्तत्र मदा भवेत् ।

माग्याम्ययोस्तु वाताख्यं वास्तु तत् कलहोत्तरम् ॥ ३० ॥

उत्तरदक्षिणसाम्मुख्ये द्विशालं स्नाचवास्त्विति ।

तत्र क्षातिविरोधः स्याच्च तत् कुर्यात् कदाचन ॥ ३१ ॥

मावप्रतीन्योस्तु साम्मुख्ये चुल्लीवास्तु चिनिर्दिशेत् ।

तत्र विचक्षयो घोरः कदाप्येतन्न कारयेत् ॥ ३२ ॥

चतुश्शालं त्रिशालेन प्रान्तं प्राकारवर्तिना ।

पूर्वेण सप्तशालेषु मणिच्छन्द इति स्मृतम् ॥ ३३ ॥

अन्यानि चैवं त्रीण्याहुः प्रान्तमेव प्रदक्षिणम् ।

अपरं परिधानं च सपक्षमिति तानि च ॥ ३४ ॥

एकमिच्छी तु शाले द्वे गृहसंघट्ट उच्यते ।

न तं कुर्यात् स हि सदा बन्धदोषवचपदः ॥ ३५ ॥

१ 'स्त्रि', २. 'चौ' ख. पाठ । ३. 'व', ४. 'ख' क. पाठः ।
५. 'मगदास्तथा', ६ 'व' ख. पाठ. । ७. 'धि' क. पाठ. ।

इत्युचनीचगृहभागफलं प्रदिष्ट-

मस्मिन्नलिन्दफलमप्यशुभं शुभं च ।

यद् द्वित्रिशालगृहलक्ष्यं तदप्यमुष्मिन्

सामान्यतो द्वितययोगधरं च सम्यक् ॥ ३६ ॥

इति महाराजाधिराजधीभोजदेवावरचिते समराङ्गणग्रन्थारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

निम्नोच्चफलच्छत्रादिसंज्ञालिन्दफलसद्भास्तुफलद्विशालत्रिशा-

लगृहसङ्घट्टलक्षणफलानि नाम विंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वासप्ततित्रिशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वासप्ततेर्मृत्विशालानां यथाक्रमम् ।

अभिधानानि वात्स्न्येन लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ १ ॥

मुग्धानि तेषु चत्वारि कथ्यन्ते तानि नामतः ।

हिरण्यनाभं सुक्षेत्रं चुल्ली पक्षघ्नमेव च ॥ २ ॥

हिरण्यनाभमुल्लृष्टं हीनमुत्तरशालया ।

तत् स्याद् घनमर्दं भर्तुः सुक्षेत्रं पूर्वया विना ॥ ३ ॥

सुक्षेत्रं लक्षणोपेतमृद्धिद्विप्रदं विभोः ।

चुल्ली दक्षिणया हीना शालया वित्तनाशिनी ॥ ४ ॥

पक्षघ्नं पश्चिमाहीनं वैरकृत् कुलनाशनम् ।

अलिन्दयोगादेतेषां लघुप्रस्तारयोगतः ॥ ५ ॥

मृपायोगाच्च भेदाः स्युरष्टादश पृथक्पृथक् ।

जाम्बूनदं हिरण्याख्यं रुक्मार्ख्यं हेमसंज्ञितम् ॥ ६ ॥

कनकं काञ्चनं स्वर्णं सुवर्णं च ततः परम् ।

तन्तापसंज्ञं सारं च तथा चामीकरादयम् ॥ ७ ॥

तपनं तापनीयं च शातकुम्भमथापि च ।

हिरण्यनाभं कल्याणं भूपणं भूतिभूपणम् ॥ ८ ॥

भेदा हिरण्यनाभस्येत्यष्टादश सवन्त्यमी ।
 नागं सूर्यग्रभाख्यं च मत्तवारणकं तथा ॥ ९ ॥
 चतुर्थं केसरीत्युक्तं वासवं चेन्द्रमेव च ।
 हरिर्हंसं सारसा(ण्डं?स्यं) कुञ्जरं तोयदं तथा ॥ १० ॥
 मेघमालाभिधानं च धारासारं महोदरम् ।
 कर्दमं नाभतश्चान्यत् सुस्रोत्रं मकरं तथा ॥ ११ ॥
 सुक्षेत्रानुगतान्याहुस्तथान्यद् धान्यपूरकम् ।
 चुलीभेदानथ द्रुमस्तपोपायां भुजङ्गमम् ॥ १२ ॥
 निर्जीवाख्यं विहङ्गं च नकुलं पद्मगाढयम् ।
 शतच्छिद्रं च सर्पं च कोपसङ्गं भगन्दरम् ॥ १३ ॥
 उद्वेजनाख्यं सन्नयौसं निस्तोषं करुणानर्तम् ।
 वारणं दारणं चुली पकुन्दं कन्दरं तथा ॥ १४ ॥
 इति चुलीभेदेषु मन्दिराणि दशाष्ट च ।
 भ्रमः पञ्चसंबद्धग्रहनामानि सम्प्रति ॥ १५ ॥
 राक्षसं * ध्वान्तसंहारं देवारि सुरदारुणम् ।
 घोषणं व्याघ्रशार्दूलं शोषणाख्यं विशोषणम् ॥ १६ ॥
 मत्तदं च निरानन्दं शाकुनं विघ्ननिर्घृणे ।
 रिपुसंहदपक्ष्मे सुतर्ग्रं वैरिपूरणम् ॥ १७ ॥
 इत्यष्टादश पञ्चभेदाः प्रोक्ता यथारुमम् ।
 हिरण्यनाभभेदेषु धन्यं जाम्बूनदं गृहम् ॥ १७ ॥
 आयाद्यामिधनस्तमिर्मुषामिरुपलक्षितम् ।
 यत्राद्याद्वित्रिषश्चम्यो हिरण्यं नाम तच्छुभम् ॥ १९ ॥
 पञ्चम्याद्याद्वितुर्याभिः स्याद् रुमं रुमदं गृहम् ।
 आद्यात्रितुर्याषश्चम्यो यत्र तद्देवसंज्ञितम् ॥ २० ॥

१. 'व', २. 'च्छत्र' ३. 'घा', ४. 'त', ५. 'कु', ६. 'ह', ७.
 'मातृ परि' ए. पाठः । ८. 'अ' क. पाठः ।

द्वित्रितुर्यापञ्चमीभिः कनकं कनकावहम् ।
 साद्याभिर्द्वित्रिपष्टीभिः काञ्चनं काञ्चनप्रदम् ॥ २१ ॥
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिः स्वर्णं स्वर्णविष्टद्वये ।
 सुवर्णमाद्यात्रिचतुःपष्टीभिः स्यात् सुवर्णदम् ॥ २२ ॥
 स्याद् द्वित्रितुर्यापष्टीभिः सन्तापं तापशान्तिकृत् ।
 आद्याद्विपञ्चमीपष्टयो यत्र तत् सारमुत्तमम् ॥ २३ ॥
 चामीकरं त्रिपष्ट्याद्यापञ्चमीभिर्मृदोत्तमम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चमीभिः स्यात् तपनं नाम मन्दिरम् ॥ २४ ॥
 पदतुर्याद्यापञ्चमीभिस्तापनीयमुदाहृतम् ।
 शातकुम्भं द्विपदपञ्चचतुर्थीभिर्भवेद् गृहम् ॥ २५ ॥
 हिरण्यनाभं त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिरीरितम् ।
 कल्याणमाद्यात्रिचतुःपञ्चपष्टीभिरुच्यते ॥ २६ ॥
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिर्भवेद् भूपणसंज्ञितम् ।
 आद्याद्वित्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्भूतभूपणम् ॥ २७ ॥
 अथ सुक्षेत्रभेदानां लक्षणान्यभिदध्महे ।
 पत्राद्याद्वित्रितुर्याभिस्तन्नागं नाम मन्दिरम् ॥ २८ ॥
 पत्राद्याद्वित्रिपञ्चम्यस्तत् सूर्यप्रभमुच्यते ।
 आद्याद्वितुर्यापञ्चम्यो यत्र तन्मत्तवारणम् ॥ २९ ॥
 आद्यात्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तत् केसरीं विदुः ।
 वासवं पञ्चमीतुर्याद्वितीयाभिस्तदुच्यते ॥ ३० ॥
 पष्ट्याद्यात्रिद्वितीयाभिरिन्द्रमन्दिरपीरितम् ।
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिर्हरिसंज्ञमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥
 आद्यात्रितुर्यापष्टीभिर्हससंज्ञं निवेशनम् ।
 पष्टीद्वित्रिचतुर्थीभिः सारसं नामतो भवेत् ॥ ३२ ॥
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिः कथयन्तीह कुञ्जरम् ।
 आद्यात्रिपञ्चपष्टीभिर्विश्वं तोयद् गृहम् ॥ ३३ ॥

मेघमालं त्रिपदपञ्चद्वितीयाभिरुदाहृतम् ।
 धारासारं चतुःपञ्चपदाद्याभिर्भवेद् गृहम् ॥ ३४ ॥
 द्विचतुःपञ्चपष्टीभिर्महोदरमिति स्मृतम् ।
 कर्दमं नाम पदपञ्चत्रितुर्याभिर्जयावहम् ॥ ३५ ॥
 पदपञ्चतुर्याज्याद्याभिः सुक्षेत्रं स्याद् धनपदम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चतुर्याभिर्भवेत् प्रक्रम्यद्विदम् ॥ ३६ ॥
 आद्याभिश्च पडताभिः(?)विंशेयं धान्यपूरकम् ।
 अष्टादशेते सुक्षेत्रगृहभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ ३७ ॥
 आद्याद्वित्रिचतुर्थाभिर्मृपाभिः स्वाद् भुजङ्गम् ।
 निर्जात्रमाद्यापञ्चत्रिद्वितीयाभिर्निवेशनम् ॥ ३८ ॥
 आद्याद्विपञ्चतुर्याभिर्व(हन्तीभिर्विदन्तीह वि)हङ्गम् ।
 पञ्चाद्यात्रिचतुर्थाभिर्मृपामिर्नकुलं विदुः ॥ ३९ ॥
 पञ्चद्वित्रिचतुर्थाभिः पद्मगं नामतो भवेत् ।
 शतच्छिद्रं षडाद्यात्रिद्वितीयाभिर्भवेद् गृहम् ॥ ४० ॥
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिः सर्पगित्यभिधीयते ।
 आद्यात्रिपदचतुर्थाभिः कोपमित्यभिशब्दितम् ॥ ४१ ॥
 पदचतुस्त्रिद्वितीयाभिर्भवेद् वेश्म भगन्दरम् ।
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिरुद्वेजनमुदाहृतम् ॥ ४२ ॥
 सन्नर्पासमाद्यापञ्चत्रिपष्टीभिर्भरनाधपम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चमीमिस्तु † निस्तोयमभिधीयते ॥ ४३ ॥
 तुर्याद्यापञ्चपष्टीभिः कुरुजाननमुच्यते ।
 द्विचतुःपञ्चपष्टीभिर्वारणं मुखवारणम् ॥ ४४ ॥
 त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्दारणं श्रीविदारणम् ।
 छेद्यद्याद्यात्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्विचनाशनम् ॥ ४५ ॥

१. 'इ विह' स. पाठ । २. 'भवेत्' क. पाठ । ३. 'आभिर्द्विती',
 ४. 'जा', ५. 'गृह्याया' स. पाठ ।

समराङ्गणतन्त्रधारे

पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिः ककृदं नाम मन्दिरम् ॥
 कन्दरं पदचतुःपञ्चत्रिद्याद्याभिर्गृहाधमम् ॥ ४६ ॥
 अथाष्टादश कथ्यन्ते भेदाः पक्षघ्नसंश्रयाः ।
 तेषु राक्षसमाद्याद्वित्रिचतुर्थीभिरुच्यते ॥ ४७ ॥
 पञ्चाद्याद्वित्रितीयाभिर्ध्वान्तसंघातमीरितम् ।
 पञ्चाद्याद्विचतुर्थीभिर्देवारीति निगद्यते ॥ ४८ ॥
 आद्यात्रिपञ्चतुर्याभिविज्ञेयं देवदारुणम् ।
 पञ्चत्रिद्विचतुर्थीभिर्घोषणं दुःखघोषणम् ॥ ४९ ॥
 षडाद्याद्वित्रितीयाभिर्व्याघ्रमित्यभिधीयते ।
 आद्याद्वित्रितुर्यापष्ठीभिः शार्दूल स्यान्निवेगनम् ॥ ५० ॥
 आद्यात्रितुर्यापष्ठीभिः शोषणं पुत्रशोषणम् ।
 पदतुर्याद्वित्रितीयाभिविजानीयाद् विशोषणम् ॥ ५१ ॥
 आद्याद्विपञ्चपष्ठीभिर्मत्तदं नाम मन्दिरम् ।
 निरानन्दाख्यमाद्यात्रिपञ्चपष्ठीभिरुच्यते ॥ ५२ ॥
 पञ्चपद्द्वित्रितीयाभिः शाकुनं नामतो भवेत् ।
 विघ्नमाद्याचतुःपञ्चपष्ठीभिविघ्नवर्धनम् ॥ ५३ ॥
 निर्घृणं पदचतुःपञ्चद्वितीयाभिरसौख्यकृत् ।
 त्रिचतुःपञ्चपष्ठीभिर्वदन्ति रिपुसंहदम् ॥ ५४ ॥
 पदपञ्चतुर्याव्या(द्या)भिः पक्षघ्नं सुतनाशनम् ।
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिः सुतघ्नं सुतहृदयम् ॥ ५५ ॥
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याद्या यत्र तद् वैरिपूरणम् ।
 पक्षघ्नस्यानुगान्येवं गृहाण्यष्टादश क्रमात् ॥ ५६ ॥
 चतुराद्यास्त्रिशालेषु मूषा बाह्या न चान्तरा ।
 स्याद् विनाद्यां द्वितीयां च त्रिशालं पञ्चभद्रकम् ॥ ५७ ॥
 चाद्यतः क्रममुत्सृज्य त्रिशालविधिरीरितः ।

हिरण्यनाभादिनिकेतनानां चतुष्टयस्यैवममी प्रकाराः ।

द्विसप्ततिः कृतस्ततयोषादिष्टाः प्रत्येकमष्टादशमेदकलृप्ताः ॥ १ ॥

इति मदारजाविराजश्रीभोजदेवीस्थिते समराङ्गणमूत्रपारापनान्नि वाद्यशास्त्रे
द्वासप्ततिविशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥

अथ द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।

द्विशालानि द्विषश्चाशत् स्युः शुभान्यशुभानि च ।

लक्षणानि क्रमात् तेषामिदानीं सम्प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥

सिद्धार्थं यममूर्यं च दण्डाख्यं घातसंज्ञितम् ।

जुष्टी कार्यं च मुख्यानि द्विशालानि षडेव हि ॥ २ ॥

अनेकभेदभिन्नानि लघुप्रस्तारयोगतः ।

मूपाभेदक्रमेण स्युर्भेदाभेदक्रमेण तु ॥ ३ ॥

तथा निलीनकरणाद् व्रीथिकादिन्दुमार्गतः ।

प्राग्ग्रीवादिविधानेन द्विशाल्यादिविपर्ययात् ॥ ४ ॥

यथासम्भवमेतानि कथयामः समासतः ।

निर्वाहतश्च मूपाणामनिर्वाहाच्च नामतः ॥ ५ ॥

छन्दतो गुणतो रूपादशुभानि शुभानि च ।

हितार्थाय नरेन्द्राणां वर्णिनां लिङ्गिनामपि ॥ ६ ॥

हस्तिनी महिषी चेति द्वे शाले यत्र वैष्मनि ।

तत् सिद्धार्थमिति ज्ञेयं त्रित्तसम्पत्तिकारकम् ॥ ७ ॥

मृत्युदं महिषीगार्वीभ्यां भवेद् यममूर्यरुम् ।

दण्डं स्याच्छगलीगार्वीशालाभ्यां दण्डमीतिदम् ॥ ८ ॥

वातं करेणुच्छगलीयुक्तमुद्वेगकारकम् ।

महिष्यजाभ्यामुद्वेगकरी जुष्टी घनापहा ॥ ९ ॥

काचं करेणुगावीम्यां मुहृत्प्रीतिविनाशनम् ।
 एकमूपममूपं च न द्विशालेषु कारयेत् ॥ १० ॥
 व्यत्यासात् काचचुल्लयोश्च सर्वाभिस्तिलभिस्तथा ।
 चत्वार्याद्यानि भिद्यन्ते लघुप्रस्तारयोगतः ॥ ११ ॥
 प्रत्येकमेकादशधा मन्दिराण्यभिधानतः ।
 अन्ये चतुर्धा भिद्येते प्रत्येक द्वे निवेशने ॥ १२ ॥
 एषां मूषा भिदाभेदात् तद्वाद्यावाहहेतुकाः ।
 वसुधारं भवेत् तेषामाद्यं सिद्धार्थकं ततः ॥ १३ ॥
 कल्याणकं शान्तं च शिवं कामप्रदं तथा ।
 श्रीदं शान्तं निष्कलङ्कं धनाधीशं कुबेरकम् ॥ १४ ॥
 सिद्धार्थमनुजान्येवमेतान्येकादश क्रमात् ।
 संहारं यममूर्यं च कालं वैवस्वतं यमम् ॥ १५ ॥
 करालं विकरालं च कवन्धं मृतकं शैवम् ।
 यमसूर्यस्य भेदाः स्युः सद्यनो महिषं तथा ॥ १६ ॥
 प्रचण्डचण्डे दण्डालयमुदण्डं काण्डकोटरे ।
 विग्रहं निग्रहं धूर्ध्रं निर्धूमं दन्तिदारुणम् ॥ १७ ॥
 एकादशमी दण्डस्य भेदा दण्डभयमदाः ।
 मरुत्पवनवाताख्यान्यनिलं सप्तभञ्जनम् ॥ १८ ॥
 घनार्यस्युदविध्वंसि * प्रलयं कलहं कलिः ।
 फलिचुल्ली च वातस्य भेदा उद्वेगदायकाः ॥ १९ ॥
 रोगं चुल्ल्यनलं भस्म चुल्ल्या भेदचतुष्टयम् ।
 काचस्य तु च्छलं काचं कुलग्रं † च विरोधि च ॥ २० ॥
 द्वापञ्चाशद् द्विशालानामपी भेदाः प्रकीर्तिताः ।
 धूमः साम्प्रतमेतेषां लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥

१. 'दत्त', २. 'क.', ३. 'शिवम्', ४. 'म', ५. 'नार्या' क. पाठः ।
 ६. 'छ' स पाठः ।

* लक्षणश्लोके एतत्स्थाने योग्यमिति पठ्यते । † लक्षणपाठरीत्या तु कुलशमिति
 पाठ्यम् ।

आद्याद्वितीये बहवो यत्र मूषे धनप्रदे ।
 वसुधाराभिधानं तद् गृहं सर्वार्यकानुमम् ॥ २२ ॥
 आद्यातृतीये बहवो यत्र सिद्धार्यकं हि तत् ।
 सर्वोपद्रवनिर्मुक्तं सिद्धिकृच्चिन्तितार्थकृत् ॥ २३ ॥
 द्वितृतीयं बहन्मूपं भवेत् कल्याणमृद्धिकृत् ।
 ग्रहदाद्यचतुर्थीकं शाश्वतं गृहमुत्तमम् ॥ २४ ॥
 शिवं द्वितीयातुर्याभ्यां बहन्तीभ्यां सुखप्रदम् ।
 कामदं त्रिचतुर्थीभ्यां भवेच्चिन्तितकामदम् ॥ २५ ॥
 आद्याद्याभिः (सुंस्तु) तिसृभिः स्त्रीप्रदं संपदं (?) प्रभोः ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः शान्तं शान्तिप्रदायकम् ॥ २६ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्निष्कलङ्कं समृद्धिकृत् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्धनेन धनवर्द्धनम् ॥ २७ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः कुचेरं विचष्टिकृत् ।
 यममूर्षप्रभेदेषु द्रुषो लक्ष्म फलानि च ॥ २८ ॥
 आद्याद्वितीयासूयाभ्यां संहारं स्वामिनाशनम् ।
 गृहमाद्यातृतीयाभ्यां मृत्युदं यमसूर्यकम् ॥ २९ ॥
 द्वितृतीयं बहन्मूपं कालं योषिदिनाशनम् ।
 पैवस्वतं बहत्तुर्यप्रथमं रोगकारकम् ॥ ३० ॥
 यमालयं द्वितुर्याभ्यां स्वामिनो यमदर्शनम् ।
 करालं त्रिचतुर्थीभ्यां भर्तुः प्राणविनाशनम् ॥ ३१ ॥
 आद्याभिस्तिष्ठभिः स्वामिनाशनं विकरालकम् ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः कबन्धं भर्तृनाशनम् ॥ ३२ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्मर्तृन् मृतकालयम् ।
 शिवं द्वित्रिचतुर्थीभिः स्वामिनो मरणप्रदम् ॥ ३३ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः स्वागिघ्नं मदिपं चिदुः ।
 मचण्डं दण्डभेदेषु पूर्वया सद्वितीयया ॥ ३४ ॥

१. 'सिद्धार्य' क. पाठः । २. 'दम्', ३. 'भित्त', ४. 'क' ख.
 पाठः । ५. 'द्वि' क. पाठः । ६. 'शस्त्र', ७. 'तुर्याभिः' ख. पाठः ।

गृहमादौ विजानीयाद् भर्तृवृषभयप्रदम् ।
 चण्डमाद्यातृतीयाभ्यां चण्डदण्डभयप्रदम् ॥ ३५ ॥
 दण्डं स्याद् द्वितृतीयाभ्यां रामदण्डाय दारुणम् ।
 उदण्डमाद्यातुर्याभ्यां स्वामिनो दण्डभीतिदम् ॥ ३६ ॥
 काण्डं द्वितीयातुर्याभ्यां काण्डद्वेष्टकारकम् ।
 कोटरं त्रिचतुर्थीभ्यां स्वामिनो विग्रहावहम् ॥ ३७ ॥
 प्रथमा(द्वि)तृतीयाभिस्त्रिहं चधर्मन्धकृत् ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिर्निग्रहं विग्रहावहम् ॥ ३८ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्भूषं सर्वधनापहम् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्निर्धुमं धननाशनम् ॥ ३९ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिर्दन्तिदारुणपर्यहृत् ।
 आद्याद्वितीयामृपाभ्यां वातमेदेषु मन्दिरम् ॥ ४० ॥
 मरुत्सङ्गं भवेत् तत्र चर्ततां कलहः सदा ।
 उद्वेगकारि पवनं तृतीयाद्योपलक्षितम् ॥ ४१ ॥
 चातारूपं द्वितृतीयाभ्यां सदा सन्तापकारकम् ।
 सन्तापोद्वासकार्पाद्यातुर्याभ्यामनिलं भवेत् ॥ ४२ ॥
 प्रभञ्जनं द्वितुर्याभ्यां शोकसन्तापकारकम् ।
 तृतीयया चतुर्थ्या च घनार्युद्वेगकारकम् ॥ ४३ ॥
 आद्यया द्वितृतीयाभ्यां रोगं कार्यार्थनाशनम् ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः प्रलयं चित्तापकृत् ॥ ४४ ॥
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः कलहं कलहावहम् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिः कलिः सन्तापकारकम् ॥ ४५ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः कलिचुली धनापहा ।
 रोगमाद्याद्वितीयाभ्यां चुलीभेदेषु शोकदम् ॥ ४६ ॥

१. 'बाध' ख पाठ. २. 'घ(न)भू' क. पाठ. ३. 'मृपाभि' ख, पाठ ।
 ४. 'विष' क. पाठ.

स्याद् द्वितीयातृतीयाभ्यां चुली वित्तविनाशनी ।
 वसुध्रमनेलं नाम त्रितुर्याभ्यां निवेशनम् ॥ ४७ ॥
 वित्तघमाद्यातुर्याभ्यां भस्माख्यं स्वाभिनः सदा ।
 उदङ्मुखोभ्यां मृषाभ्यां काचभेदेषु मन्दिस्म् ॥ ४८ ॥
 छलं नाम भवेन्नित्यं बन्धुवर्गापमानकृत् ।
 दक्षिणोत्तरमृषाणां पौरस्त्ये बहतो यदि ॥ ४९ ॥
 † काञ्चं नाम तदा वेश्म सज्जनानन्दकारकम् ।
 मृषाभ्यां दक्षिणाभ्यां स्यात् कुलहं त्रिकुलक्षयम् ॥ ५० ॥
 दक्षिणोत्तरमृषाणां पाषात्ये बहतो यदि ।
 ‡ विरोधं नाम तद्वेश्म सर्वलोकविरोधकृत् ॥ ५१ ॥
 वक्तान्येवं द्विपञ्चाशद् द्विशालानां समासतः ।
 एनानि मृषाबहनप्रभेदात् फलप्रभेदाश्च निदर्शितानि ।
 द्विशालवेश्मान्यधुनैकशालान्युदाहियन्ते भवनानि सम्यक् ॥ ५२ ॥

इति महाराजाधिराजभोजभोजदेवविरचिते सम्राट्पञ्चवक्त्रवाचपरनाभि पालुशास्त्रे

द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ एकशाललक्षणफलादि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

गृहाणामेकशालानां वक्ष्यामो लक्षणान्यथ ।
 शस्तानां निन्दितानां च यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥
 विन्यसेचतुरः पूर्वं गुह्यं वर्णान् यथाविधि ।
 एभ्य एव प्रसूयन्ते भेदाः षोडश वेश्मनाम् ॥ २ ॥

१. 'नि', २. 'ली' क. पाठः । ३. 'लहन्ति कु' ए. पाठः ।

४. 'रव' क. पाठः ।

† लक्ष्यपाठानुसारेण काचमिति पाठ्यम् । ‡ न्त्ये विरोधीति पठ्यते ।

गुरोरधो लघुं न्यस्येत् पूर्वं शेषं यथोपरि ।
 गुरुभिः पूरयेत् पश्चाद् यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३ ॥
 विद्यादलिन्दान् सर्वेषु लघुस्थानेषु पण्डितः ।
 सन्पावर्तं गृहमुखादेतांश्च विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
 एषामलिन्दसंयोगाद् भवनानां पृथक् पृथक् ।
 नामानि गुणदोषाश्च वक्ष्यन्तेऽनुक्रमादतः ॥ ५ ॥
 ध्रुवं धन्यं जयं नन्दं खरं कान्तं मनोरमम् ।
 सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं सुपक्षं धनदं क्षयम् ॥ ६ ॥
 आक्रन्दं विपुलं चैव विजयं गृहमुत्तमम् ।
 ह्रुवे जयमवाप्नोति धन्ये धान्यागमां भवेत् ॥ ७ ॥
 जये सप्तनाम् जयति नन्दे सर्वाः समृद्धयः ।
 खरमायासदं वैष्णवं कान्ते च लभते धियम् ॥ ८ ॥
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं तथा विचस्य सम्पदः ।
 मनोरमे मनस्तुष्टिर्गृहभर्तुः प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥
 सुमुखे राज्यसन्मानं दुर्मुखे कलहः सदा ।
 क्रूरस्याधिभयं क्रूरे सुपक्षं गोत्रवृद्धिकृत् ॥ १० ॥
 धनदे हेमरत्नादि गाथैव लभते पुमान् ।
 क्षयं सर्वक्षयं गेहमाक्रन्दं ज्ञातिमृत्युदम् ॥ ११ ॥
 आरोग्यं विपुले ख्यातिर्विजये सर्वसम्पदः ।
 यदि धन्ये द्वितीयोऽपि मुखालिन्दः प्रयुज्यते ॥ १२ ॥
 तद् गृहं रम्भनामेह भर्तुः सौभाग्यकारकम् ।
 मुखालिन्देन नन्दारुखं द्वितीयेन सुयोजितम् ॥ १३ ॥
 तच्छ्रीधरमिति ख्यातं तस्मिन् श्रीर्नित्यमाविशेत् ।
 अलिन्दश्चेद् द्वितीयोऽपि कान्तस्यास्य निवेश्यते ॥ १४ ॥
 मुदिनं तद् भवेद् भर्तुर्भूतिकृद् भवनोत्तमम् ।
 सुमुखस्य यदालिन्दो वक्तेऽन्यो विनिवेश्यते ॥ १५ ॥

वर्धमानं तदा तत् स्यात् स्वामिलक्ष्मीविवर्धनम् ।
 कूरं युक्तं द्वितीयेन मुखालिन्देन मन्दिस्म् ॥ १६ ॥
 फरालं तद् विजानीयाद् भर्ता तस्य विनश्यति ।
 अलिन्देन द्वितीयेन धनदं योजितं पुनः ॥ १७ ॥
 सुनाभं तद् भवेत् तस्मिन् पैशु पुत्रानवाप्नुयात् ।
 आक्रन्दस्थ पुरोभागे यद्यलिन्दः कृतोऽपरः ॥ १८ ॥
 ध्वाङ्क्षसंज्ञं गृहं तज्ज्ञा निन्दितं प्रवदन्ति तत् ।
 द्वितीयालिन्दघटना विजयस्य मुखे यदि ॥ १९ ॥
 तत् समृद्धमिति ख्यातं गृहं स्यात् पुण्यकर्मणाम् ।
 यान्युक्तानि ध्रुवादीनि पूर्ववेश्मानि षोडश ॥ २० ॥
 शालाविभागं ज्ञात्वा पांतिर्यक् पद् दारं विन्यसेत् ।
 षोडशान्ये च मेदाः स्युः संज्ञाश्चैषामनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 सुन्दरं वरदं भद्रं प्रमोदं विभुखं शिवम् ।
 सर्वलाभं विशालं च विलसमशुभं ध्वजम् ॥ २२ ॥
 उद्योतं भीषणं शून्यमजितं कुलनन्दनम् ।
 नामभिर्वेदप्रनामेपां गुणदोषान् प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
 यथार्थनामान्येतानि यस्मात् प्रोक्तान्यविस्तरात् ।
 एभ्य एवापराणि स्युर्वेदान्यन्यानि षोडश ॥ २४ ॥
 शालापुरोविनिर्युक्तविर्यक्यद्दारकारणात् ।
 हंसं सुलक्षणं सौम्यं जयन्तं भव्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 शविरं सम्भृतं क्षेममाक्षेमं सुकृतं वृषम् ।
 उच्छलं व्ययमानन्दं सुनन्दं चेति कीर्तितम् ॥ २६ ॥
 एषामपि यथार्थत्वाद् गुणदोषान् निरूपयेत् ।
 शालामध्ये च तिर्यक्स्थं पद्दारं विनिवेशयेत् ॥ २७ ॥
 विहास्य मर्मणां वेद्यानमीषामेव वेद्यनाम् ।
 षोडशैव परेऽपि स्युर्वेदास्तांश्च यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

१. 'द्वेयम्' प. २. 'वहू' स. पाठः । ३. 'दि' क. ख. पाठः । ४. 'एभ्य
 निवेशयेत् ।' ५. 'युनःप' ६. 'मा' ७. 'ति' ८. 'न लक्ष्मणम्' स. पाठः ।

कथयामः समासेन यथार्थैरिव नामभिः ।
 अलङ्कृतमलङ्कारं रमणं पूर्णमम्बरम् ॥ २९ ॥
 पुण्यं सुगमं कलशं दुर्गतं रिक्तमीप्सितम् ।
 सुभद्रं चन्दितं दीनं विभवं सर्वकामदम् ॥ ३० ॥
 शालान्तःस्थितपद्दारुपद्मादपवरः कृतः ।
 एभ्योऽपरेऽपि निर्दिष्टा भेदाः पोडश वेष्मनाम् ॥ ३१ ॥
 प्रभवं भाविकं क्रीडं तिलकं क्रीडनं सुखम् ।
 यशोदं कुसुदं कालं भासुरं सर्वभूषणम् ॥ ३२ ॥
 वसुधारं धनहरं कुपितं वित्तवृद्धिदम् ।
 कुलोदयं च विजये गुणदोषास्तु पूर्ववत् ॥ ३३ ॥
 अनन्तरमिहोक्तानि यानि वेष्मानि पोडश ।
 प्रत्येकं तान्यलिन्देन परि(कुण्कु)र्याचतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥
 तद्भेदेभ्यः प्रभूतानि कथयामो विधानतः ।
 गृहामणि प्रभद्रं च क्षेमं शेखरमद्भुतम् ॥ ३५ ॥
 विकाशं भूतिदं हृष्टं विरोधं कालपाशकम् ।
 निरामयं सुशालं च रीदं मोघं मनोरथम् ॥ ३६ ॥
 सुभद्रं चेति सदनं संज्ञामिरूपलक्षयेत् ।
 वेष्मनामेकशालानां शतं स्याच्चतुरुत्तरम् ॥ ३७ ॥
 कथितं तच्च संस्थानैर्नामभिश्च यथाक्रमम् ।
 हस्तिनी महयी गावी छागेली च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥
 तदद्भयेन द्विपूर्वाणि ब्रूमो नामानि वेष्मनाम् ।
 द्विहंसकं द्विचक्राहं द्विसारसमथापरम् ॥ ३९ ॥
 द्विकोकिलं बुधैः ख्यातं हस्तिन्यादेः क्रमाद् गृहम् ।
 त्रीण्यायुःपशुधान्यानां क्रमादाद्यानि वृद्धये ॥ ४० ॥
 एतेषामेव नाशाय भवेद् वेष्म द्विकोकिलम् ।

इत्येकशालमवनान्युदितान्यलिन्द-

पट्टदास्कापवरकावरणादिमेदः ।

संज्ञा च लक्षणफलैः करिणीधुखाभिः

शालाभिरेवमपराणि च युग्मजानि ॥ ४१^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोज्ज्वलचित्रिते समराङ्गणतन्त्रपारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
एकशाललक्षणफलद्विहंसकादिलक्षणफलानि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वारपीठभित्तिमानादिकं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कर्णशालानिवद्धानि मण्डपैरन्तरस्थितैः ।

असम्प्राधानिराणि स्युर्हलानि दश पञ्च च ॥ १ ॥

ईश्वरं वृषभं चन्द्रं रोगं पापं भयप्रदम् ।

नन्दनं स्वादकं ध्वाहसं विकृतं विलयं क्षयम् ॥ २ ॥

याम्यं च विपरीतं च भद्रकं चेति नामतः ।

एतानि हलकाख्यानि विद्याद् गेहानि यजतः ॥ ३ ॥

अग्निरसोनिवेशानकोर्णगानां यथाक्रमम् ।

एकद्वित्रिचतुर्थाख्या हलकानां प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥

अनेन क्रमयोगेन च्छन्दोभेदा भवन्ति च ।

तत्राद्येनेश्वरं नाम हलकेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥

सर्वलक्षणसंयुक्तं सर्ववृद्धिकलप्रदम् ।

वृषभं तु द्वितीयेन पुत्रदारैर्विवर्धनम् ॥ ६ ॥

प्रथमं च द्वितीयं च गृहे तु हलकं यदि ।

चन्द्रं वृद्धिकरं नृणां सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ७ ॥

वायव्यं हलकं यत्र रोगं रोगविवर्धनम् ।

प्रथमं च तृतीयं च गृहे तु हलकं यदि ॥ ८ ॥

१. 'मलामि.' क, 'मितानि', ख. पाठः । २ 'जे माया य',
३. 'रादिय', ४. 'भयप्रदम्' ख. पाठः ।

पापं तन्नामतो वास्तु सर्वपापप्रयोजकम् ।
 पितुरोगोक्तकोणाभ्यां भयदं रोगमृत्यवे ॥ ९ ॥
 पितुरोगाग्निकोणेषु नन्दनं गृहमादिशेत् ।
 मुखमर्थप्रदं शान्तं हलकं परिकीर्तितम् ॥ १० ॥
 ईशान्यां तु चतुर्थेन स्वादकं स्वादकं गृहम् ।
 लाङ्गलाद्या यदा शाला ईशान्यां च यदापरा ॥ ११ ॥
 ध्वाङ्गं तन्नामतो वास्तु दरिद्राणां विधीयते ।
 द्वितीया च चतुर्थी च शाला लाङ्गलके यदि ॥ १२ ॥
 विकृतं विकृतावासं प्रवासोज्ज्व कुडुम्बिनः ।
 आद्या शाला द्वितीया च चतुर्थी च यदा पुनः ॥ १३ ॥
 विलयं हानिदं नित्यं गृहं तद् विचिनाशनम् ।
 वायव्यं हलकं यस्मिन् ईशान्यां च यदा पुनः ॥ १४ ॥
 क्षयं क्षयकरं निस्थं हलकेषु गृहं भवेत् ।
 अग्निवायुमहेशानां शाला लाङ्गलके यदि ॥ १५ ॥
 याम्यं मृत्युकरं नृणां न तत् कुर्यात् कदाचन ।
 मासते नैर्ऋतेशान्योः शालाकर्णेण लाङ्गलम् ॥ १६ ॥
 विपरीतं व्याधिकरं नृणां नाशकरं तथा ।
 चतस्रो हलके यत्र प्रादक्षिण्यगुप्तोः स्थिताः ॥ १७ ॥
 भद्रकं नाम तद् वास्तु सर्वभद्रप्रयोजकम् ।
 द्वारोच्छ्रायं सविस्तारं तलोच्छ्रायं च वेश्मर्नाम् ॥ १८ ॥
 पीठस्थं च समुत्सेधं भित्तिविस्तारमेव च ।
 तथा दारुक(लां/ला)चैव या श्रोक्ता गृहकर्मणि ॥ १९ ॥
 एकशालाविधानं च तेषां नापानि यानि च ।
 तत् सम्प्रति प्रवक्ष्यामो यथावदनुपूर्वशः ॥ २० ॥
 षोडशानां समुद्देशो विंशतेरपि चापरः ।
 विंशतेः सचतुष्कायास्तथाष्टाविंशतेरपि ॥ २१ ॥

१. 'पापक नाम', २. 'तु', ३. 'जी' ४. 'ज्ञेय', ५. 'खास्तथा'
 ६. 'नः।' क. पाठः । ७. 'दा', ८. 'तेरपि' चतुःकायां तथा' ख. पाठः ।

द्वात्रिंशतोऽपरश्चेति † पञ्च वर्गाधिषा मताः ।
 शालाचतुर्थभागेन भित्तिविस्तार इष्यते ॥ २२ ॥
 वर्गेषु भित्तिलक्ष्मोक्तं षोडशादिषु पञ्चसु ।
 मर्मपीडा भवेद् यत्र भित्तिस्तम्भतुलादिभिः ॥ २३ ॥
 कुर्वीत हासं वृद्धिं वा तत्र मर्मव्ययां त्यजेत् ।
 अतिसंघर्षविस्तारं कार्यमुद्दिश्य बुद्धिमान् ॥ २४ ॥
 शालाप्रविष्टं कुर्वीत ‡ हीनवास्तुज्वलन्दकम् ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भूमिभागे समीकृते ॥ २५ ॥
 उपरिष्ठाद् भवेत् पीठं * तलादर्धसमुच्छ्रितम् ।
 नियुक्ते तु ततः पीठे वास्तुविस्तारतोऽद्दशुलम् ॥ २६ ॥
 प्रतिहस्तं समुद्धृत्य सप्तथा सह योजयेत् ।
 द्वारोच्छ्रायाः समाल्याता वर्गेषूत्तेषु पञ्चसु ॥ २७ ॥
 उच्छ्रायार्धेन वैपुल्यमष्टांशेन विवर्जितम् ।
 द्वारविस्तारपादसि पट्टविस्तार इष्यते ॥ २८ ॥
 विस्तारार्धेन बाहुस्य सार्धं वेद्या(तस्मिन्)लोपरि ।
 उत्तरोत्तरवैपुल्यं कुर्याच्छाखावशाद् बुधः ॥ २९ ॥
 वेद्या विस्तारबाहुल्ये विषेधे शास्त्रयोरपि ।
 द्वारविस्तारपादेन मूले स्वम्भस्य विस्तृतिः ॥ ३० ॥
 दशभागविहीनाग्रे पट्टः स्वम्भेन सम्मितः ।
 स्तम्भाग्रस्य त्रिभागं पट्टकोटिर्विधीयते ॥ ३१ ॥
 हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् तु चतुर्गुणम् ।
 पट्टान्यान्मुद्भवेत् (१) तत्र व्यासबाहुल्ययोस्तथा ॥ ३२ ॥

१. 'हास', २. 'जेत्', ३. 'त' क. पाठः । ४. 'ध्वेजातलोभरे' (?)
 ५. 'गोना' ख. पाठः । ६. 'दा' क. पाठः । ७. 'चान्यत्र' ख. पाठः ।

† 'ते पञ्चसुदश्याः विप्रादीनां चतुर्लिंगेण यया (यय) खेप्याः । व्यासस्येद चेष्ट-
 मानम्' इति, ‡ 'पञ्च + + + + हीनवास्तुप्रमाणं तद्वद् शालाख्यं तदन्तर्गतं षड्दा-
 कं कुर्यात्' इति, * 'तलशब्देन ग्रथमभ्युच्छ्रयः' इति न टिप्पणानि सन्ति ।

पट्टकोऽर्धमुत्सेधादुत्सेधार्धेन निर्गतम् ।
 तन्त्रकस्य प्रमाणं स्यादिति शास्त्रविदो विदुः ॥ ३३ ॥
 द्रव्याणुपर्युपर्यस्य परापरविभागतः ।
 पट्टकोऽध्वानुर्ध्वेन प्रविभागेन हासयेत् ॥ ३४ ॥
 पूर्वामुखं गृहं यत्तु द्वारं माहेन्द्रसंयुतम् ।
 हस्तिनी च भवेच्छाला तद् गृहं भद्रसंज्ञितम् ॥ ३५ ॥
 भद्रं भद्रकरं भर्तुर्यशोबलविवर्धनम् ।
 सिध्यन्ति चास्य कार्याणि भद्राख्ये वसतो गृहे ॥ ३६ ॥
 दक्षिणाभिमुखं वेश्म द्वारं चास्य गृहक्षतम् ।
 महिषी च भवेच्छाला तद् गृहं नन्दपीठकम् ॥ ३७ ॥
 नन्दपीठगृहं पुंसां नित्यानन्दकरं स्मृतम् ।
 सर्वसम्पद्गुणोपेतं धनधान्यविवर्धनम् ॥ ३८ ॥
 वारुण्यभिमुखं सद्य द्वारं च कुसुमाह्वयम् ।
 गावी चैव भवेच्छाला सौरभं तद्विदुर्गुहाः ॥ ३९ ॥
 सौरभे नित्यहृष्टत्वं वसतां गृहमेधिनाम् ।
 सफलं कृषिवाणिज्यं पुत्राश्च वशवर्तिनः ॥ ४० ॥
 उत्तराभिमुखं धिष्ण्यं द्वारं भद्राटसंयुतम् ।
 छागली च भवेच्छाला पुष्कराख्यं तदुच्यते ॥ ४१ ॥
 शीलवान् नित्यसैन्तुष्टः सुहृत्सुजनवत्सलः ।
 सुमगः पुष्कराख्ये च बहुपुत्रधनान्वितः ॥ ४२ ॥
 भद्रं च नन्दपीठं च सौरभं पुष्करं तथा ।
 प्रथमार्धे तु वर्गस्य प्रथमस्य प्रयोजयेत् ॥ ४३ ॥
 सर्वभद्रादिकाः सर्वे निवेशा ये प्रकीर्तिताः ।
 उत्पन्नास्ते विमानेभ्यः पञ्चभ्यः पञ्चपञ्चके ॥ ४४ ॥

द्वारस्य पीठस्य च मन्दिरेषु भित्तेषु मानं कथितं क्रमेण ।
तथोदिता दारुकुलास्तु सम्यक् महीणवास्तोः सकलं च लक्ष्म ॥

इति महाराजधिराजश्रीभोजदेवगिरिचते समराज्यवृत्तचारपरनामि वास्तुशास्त्रे
द्वारपीठभित्तिमानदारुकुलाहीनवास्तुलक्षणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ समस्तगृहाणां सद्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वेश्मनां पञ्चशालानां कथ्यन्ते लक्षणान्यथ ।
चतुर्विंशतिसंयुक्तं सहस्रं तानि सद्ख्याया ॥ १ ॥
गुरूणां दशसद्ख्यानां प्रस्तारस्य च कल्पनात् ।
गृहाणां पञ्चशालानां भेदा लघुभिर्मातः ॥ २ ॥
पञ्चशालं भवेद् योगाद् गृहयोर्द्वित्रिशालयोः ।
यद्वा योगाद् भवेदेतच्चतुःशालैरुशालयोः ॥ ३ ॥
चतुर्णामपि वर्णानामिदं सद्यः प्रशस्यते ।
द्विरप्यनामप्रभृति वर्णानामिह वेश्मनाम् ॥ ४ ॥
सिद्धार्थादिसमायोगान्निष्पद्येत गृहाष्टकम् ।
योगाद्विरप्यनामस्य सिद्धार्थेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥
हेमकूटाख्यमस्यैव वातेन स्पर्शशेखरम् ।
सुक्षेत्रस्य च सिद्धार्थसंयोगेन शिष्यावहम् ॥ ६ ॥
तस्यैव यममूर्त्येण भवेद् वेश्म महानिधिः ।
चुल्लयास्तु यममूर्त्येण सदादीप्तं प्रजायते ॥ ७ ॥
दण्डसंयोगतस्तस्य चित्रमान्वभिर्षं भवेत् ।
पक्षग्रस्य तु दण्डेन सदादोषं विनिदिशेत् ॥ ८ ॥
पक्षग्रस्यैव वातेन योगान्निर्विग्रमुच्यते ।
न काचचुल्लिसंयोगस्त्रिशालादिषु शस्यते ॥ ९ ॥

१. 'या ॥ पञ्चशाल', २. 'भेदतः ॥', ३. 'चतुर्णामि', ४. 'स',
५. 'दादो' स. पाठः ।

अन्योन्यवीक्ष्यमाणानां भेदाम्बेन नोद्विताः ।
 एकशालयु(ति)र्भेदाः स्युश्चतुशालवेष्टमनि ॥ १० ॥
 चत्वारः पञ्चशालानां धूमस्तेषां च विंशतिः ।
 यदा भवत्यजा शाला सर्वतोभद्रवेष्टमनो ॥ ११ ॥
 सुदर्शनमिति प्राहुः पञ्चशालं तदा गृहम् ।
 तदेव करिणीयोगात् सुरूपमिति कथ्यते ॥ १२ ॥
 सुन्दरं माहिषीयोगाद् गात्रीयोगाच्च शोभनम् ।
 वर्धमानस्य चैतासां शालानां योगतः क्रमात् ॥ १३ ॥
 सुनाभं सुप्रभं योग्यं विनोदं च भवेद् गृहम् ।
 नन्दावर्तेऽप्येवमेव शालायोगेन जायते ॥ १४ ॥
 सुखदं नन्दनं नन्दं पुण्डरीकं च मन्दिरम् ।
 रुचकस्याप्यजादीनां योगेन स्युरनुक्रमात् ॥ १५ ॥
 नामतो भद्ररुचिरराचिष्णूनि प्रहर्षणम् ।
 स्वस्तिकेऽप्यनया युक्त्वा भवेद् गृहचतुष्टयम् ॥ १६ ॥
 घोषं सुघोषणं निन्दिघोषं श्रीपद्मेव च ।
 विंशतिः सर्वतोभद्रप्रभृत्यालययोगतः ॥ १७ ॥
 जानानि पञ्चशालानि योग्यानि पृथिवीभुजाम् ।
 पूर्वोक्तेरष्टभिः सार्धं स्यादष्टाविंशतिर्गृहः ॥ १८ ॥
 + कथ्यते^१ पञ्चशालानां भूषाभेदक्रमोऽधुना ।
 विभद्रमेकं तत्रैकं भद्राणि दशसहस्रया ॥ १९ ॥
 द्विभद्राणि पुनः पञ्चचत्वारिंशत् प्रचसते ।
 त्रिभद्राणां शतं विंशत्युत्तरं द्वे दशोत्तरे ॥ २० ॥
 चतुर्भद्रगृहाणां तु द्विपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
 गृहाणां पञ्चमद्राणां षड्भद्राणां दशोत्तरे ॥ २१ ॥

१. 'नाम्', २ 'नन्द', ३ 'नवे' ख. पाठः । ४. 'व' क. पाठः ।

† 'अभीषामष्टाविंशतीनां(१)मध्ये एकतमस्य भूषाभेदे कृते एतावन्ति रूपाणि भवन्ति' इति टिप्पणमस्ति ।

द्वे शते सप्तभद्राणां स्याद् विंशत्युत्तरं शतम् ।
 गृहाणामष्टभद्राणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २२ ॥
 दश स्युर्नवभद्राणि तथैकं दशभद्रकम् ।
 एवं सप्तमेकं स्याद् विंशतिश्च चतुर्युता ॥ २३ ॥
 गृहाणां पञ्चशालानां मूपावहनसङ्ख्यया ।
 अथ लक्ष्म च संख्या च ब्रूमः पदशालवेष्मनाम् ॥ २४ ॥
 एकद्वित्रिचतुश्शालगृहाणां योजनान्मिथः ।
 द्विशालस्यैकशालस्य त्रिशालस्य च योगतः ॥ २५ ॥
 पदशालं जायते वेष्म भेदास्तस्य तु षोडश ।
 पक्षघ्नवातयोर्योगादेकशालगृहस्य च ॥ २६ ॥
 स्यात् पङ्कजाङ्कुरं नाम गृहं पदशालमुत्तमम् ।
 हिरण्यनाभं सिद्धार्थं चैकशालेन वेष्मना ॥ २७ ॥
 संयोज्यं तु यदा गेहं तदा स्याच्छ्रीगृहं शुभम् ।
 संयोगादेकशालेन तुक्षेत्रयममूर्खयोः ॥ २८ ॥
 धनेश्वरं नाम गृहं जायते धनवृद्धये ।
 दण्डाख्यचुल्लयोः संयोगादेकशालगृहस्य च ॥ २९ ॥
 प्रभूतकाञ्चनकरं गृहं स्यात् काञ्चनप्रभम् ।
 द्वादशान्यानि जानीयाद् भवनान्यनया दिशा ॥ ३० ॥
 एतेषामेव भेदेषु शुभान्यखिलवर्णिनाम् ।
 तुल्यात् त्रिशालद्वितयात् पदशालरुचतुष्टयम् ॥ ३१ ॥
 स्याद् द्विशालचतुःशालयोगादन्यच्चतुष्टयम् ।
 सिद्धार्थेन चतुःशालं वेष्म(नां?ना)संयु(तिर्यतिं य)दा ॥ ३२ ॥
 गृहं तदा स्यात् पदशालं त्रैलोक्यानन्दकं शुभम् ।
 यममूर्खेण संयुक्तं विलासचयमुच्यते ॥ ३३ ॥
 दण्डयुक्तं चतुःशालं सुखदं नामतो भवेत् ।
 वातेन च चतुःशालं संयुक्तं श्रीप्रदं भवेत् ॥ ३४ ॥

चतुर्विंशतिरन्यानि पदशालान्यन्ययोगतः ।
 पञ्च यानि चतुश्शालान्युचितानि मदीभृताम् ॥ ३५ ॥
 तेषां द्विशालयोगेन पदशालान्यभिदध्यहे ।
 सिद्धार्थे सर्वतोभद्रयुक्ते स्यान्ऋषीपुरं गृहम् ॥ ३६ ॥
 श्रीवासं सर्वतोभद्रे यममूर्यान्विते भवेत् ।
 दण्डारुख्ये भद्रयुक्ते श्रीभूषणं जायते गृहम् ॥ ३७ ॥
 वाताख्यं सर्वतोभद्रयोगाच्छ्रीभाजनं विदुः ।
 सिद्धार्थे वर्धमानेन युक्ते स्याद् भूतिमण्डनम् ॥ ३८ ॥
 यममूर्यं तु तेनैव संयुक्ते भूतिभाजनम् ।
 भूतिमानं तु दण्डारुख्ये वाताख्ये भूतिभूषणम् ॥ ३९ ॥
 नन्दावर्तस्य योगेन सिद्धार्थादिचतुष्टयम् ।
 श्रीमुखं श्रीधरं श्रीकृच्छ्री(धृ?)रं चेति जायते ॥ ४० ॥
 सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेद् रुचकयोगतः ।
 श्रियाकारं श्रियोवासं श्रीमानं श्रीमुखं तथा ॥ ४१ ॥
 सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेत् स्वस्तिकयोगतः ।
 धनपालधनानन्तधनप्रदधनाइयम् ॥ ४२ ॥
 भद्रमस्येवं राजवेश्मयोगतो विंशतिर्गृहाः ।
 प्राक् चतुर्विंशतिवेनि चत्वारिंशच्चतुर्गुता ॥ ४३ ॥
 मूपाव्यूढिवशादेकभद्रादीन्यभिदध्यहे ।
 भिदाभिरैकं(?)मूपाभिरभद्रं द्वादशैकया ॥ ४४ ॥
 द्वाभ्यां पदपट्टिदिष्टा विंशे द्वे तिस्रभिः श्र(तः?)ति ।
 स्याद् व्युदाभिश्चतस्रभिः पञ्चोनं शतपञ्चकम् ॥ ४५ ॥
 शतानि पञ्चभद्राणां सप्त द्वावतिस्तया ।
 चतुर्विंश नवशती पदभद्राणामुदाहृता ॥ ४६ ॥
 जानीयात् सप्तभद्राणि संख्यया पञ्चभद्रयत् ।
 गृहाणामष्टभद्राणां पञ्चोनं शतपञ्चकम् ॥ ४७ ॥

१. 'देवता', २. 'स्त्री', ३. 'न युक्ते भू', ४. 'स्वस्तिकालययो',
 ५. 'गृहाभिरैकम्', ६. 'तैः' क. पाठः ।

द्वे विंशे नवभद्राणां भवनानां श्रुते विदुः
 पदपटिदशभद्राणि तथा द्वादशसङ्ख्यया ॥ ४८ ॥
 स्युरेकादशभद्राख्यान्येकं द्वादशभद्रकम् ।
 एवं पदशालमेहानां स्यात् साहस्रचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
 पण्णवत्पथिकं भूमः सप्तशालानि साम्प्रतम् ।
 तुल्यं त्रिशालद्वितयमेकशालेन युज्यते ॥ ५० ॥
 यदा स्युः सप्तशालानि तदा द्वादशसङ्ख्यया ।
 एकशालं द्विशालं च चतुःशालेन युज्यते ॥ ५१ ॥
 यदा तदा सप्तशालमपरं वेद्यं जायते ।
 सैकशालं चतुःशालं यमसूर्येण संयुतम् ॥ ५२ ॥
 तदा भवेद् विभेदः (?) स्यात् तद्गृहं श्रीप्रदायकम् ।
 वातेन श्रीपदं तद्वद् दण्डेन श्रीप्रदं भवेत् ॥ ५३ ॥
 सिद्धार्थकेन श्रीमालं तद्वदेव प्रजायते ।
 पञ्चानां राजयोग्यानां स्युश्चतुःशालवेद्यनाम् ॥ ५४ ॥
 सप्तशालानि संयोगादेकशालद्विशालयोः ।
 युज्यते सर्वतोभद्रं सिद्धार्थं च यदा गृहम् ॥ ५५ ॥
 एकशालेन जायेत श्रीपदं श्रीपदं त(था)दा ।
 सर्वतोभद्रगेहस्य यमसूर्येकशालयोः ॥ ५६ ॥
 योगेन श्रीफलं नाम स्याद् गृहं श्रीफलावहम् ।
 सर्वतोभद्रदण्डाभ्यामेकशालं युतं यदा ॥ ५७ ॥
 श्रीस्थलं नाम भवनं तदा स्यादास्पदं त्रियः ।
 स्यादेकशाले मिलिते सर्वतोभद्रवातयोः ॥ ५८ ॥
 लक्ष्मीनिवासभवनं गृहं श्रीतनुसंज्ञितम् ।
 यदेकशालं सिद्धार्थं वर्धमानं च युज्यते ॥ ५९ ॥
 श्रीपर्वताभिधानं स्यात् तदानीं भवनोत्तमम्
 यमसूर्यस्य योगेन वर्धमानैकशालयोः ॥ ६० ॥

श्रीवर्धनं नाम गृहं श्रीयो वृद्धिकरं भवेत् ।
दण्डं च वर्धमानं च संकशालं यदा भवेत् ॥ ६१ ॥

तदा श्रीसङ्गमं नाम भवेद् भवनमुत्तमम् ।
यद्वैकशालं वाताख्यं वर्धमानं च युज्यते ॥ ६२ ॥

भवनं श्रीप्रसङ्गाख्यं नृपयोग्यं तदा भवेत् ।
सिद्धार्थमेकशालेन नन्द्यावर्तेन चान्वितम् ॥ ६३ ॥

श्रीभारं नाम भवनं भवेद् भूपालसेवितम् ।
नन्द्यावर्तस्य योगेन यममूर्त्यैकशालयोः ॥ ६४ ॥

राज्ञां सुखावहं वेश्म श्रीभारमिति च स्मृतम् ।
श्रीशैलमेकशालेन स्यान्नन्द्यावर्तदण्डयोः ॥ ६५ ॥

योगाद् भोगावहं राज्ञां सप्तशालं गृहोत्तमम् ।
एकशालस्य योगेन स्यान्नन्द्यावर्तवातयोः ॥ ६६ ॥

श्रीखण्डं नाम भवनं भूभृतां भूतिकृद् भवेत् ।
सिद्धार्थस्यैकशालेन संयोगाद् रुचकस्य च ॥ ६७ ॥

श्रीपेण्डं नामतो वेश्म भवेद् योग्यं महीभृताम् ।
रुचकस्यैव योगेन यममूर्त्यैकशालयोः ॥ ६८ ॥

स्याच्छ्रीनिधानं श्रीकुण्डं तस्य दण्डैकशालयोः ।
वातैकशालरुचकैर्युक्तं श्रीनाभमुच्यते ॥ ६९ ॥

भवनं भूमिपालानां तद् भवेद् भूतिदायकम् ।
एकशालेन युज्येते सिद्धार्थस्वस्तिके यदा ॥ ७० ॥

श्रीप्रियं स्यात् तदा वेश्म सन्ततं बलुभं श्रियः ।
यममूर्त्यैकशालाभ्यां स्वस्तिकं युज्यते यदा ॥ ७१ ॥

तदा श्रीक्रान्तमित्याहुर्भवनं भूभृतां हितम् ।
एकशालेन संयोगो दण्डस्वस्तिकयोर्यदा ॥ ७२ ॥

श्रीमत्तं नामतो वेश्म तदा स्याद् विजयावहम् ।
वातस्वस्तिकसंयोगमेकशालं यदा त्रजेन् ॥ ७३ ॥

श्रीप्रदत्तमिति प्राहुस्तदा वेश्म महीभृताम् ।
 एकैकस्य द्विभेदत्वाच्चत्वारिंशद्वियं भवेत् ॥ ७४ ॥
 एवमत्र प्रकाराः स्युश्चत्वारिंशद् युताष्टभिः ।
 यदा त्रिशालं भवनं चतुश्शालेन युज्यते ॥ ७५ ॥
 तदापि सप्तशालं स्याच्चतुर्घेदं सप्तासतः ।
 पञ्चानां राजगोहानां मिलित्येकतमस्य चेत् ॥ ७६ ॥
 त्रिशालं स्यात् तदा सप्तशालं विंशतिभेदवत् ।
 हिरण्यनाभ(भो?यो)गेन सर्वतोभद्रमन्दिरम् ॥ ७७ ॥
 श्रीवत्सं जनयेद् वेश्म नरेन्द्राणां हितावहम् ।
 श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रे सुक्षेत्रे मिलिते भवेत् ॥ ७८ ॥
 चुल्लीयुक्ते पुनस्तस्मिन् श्रीपालं नाम जायते ।
 पक्ष्मे सर्वतोभद्रयुक्ते श्रीकण्ठमुच्यते ॥ ७९ ॥
 हिरण्यनाभे श्रीवासं वर्धमानयुते भवेत् ।
 श्रीनिवासं तु सुक्षेत्रे वर्धमानेन मिथिते ॥ ८० ॥
 वर्धमानेन चुल्लया च गृहं श्रीभूषणं विदुः ।
 पक्ष्मे वर्धमानेन यदा संयोगमृच्छति ॥ ८१ ॥
 तदा श्रीमण्डनं नाम जायते भवनोत्तमम् ।
 जाते हिरण्यनाभस्य नन्द्यावर्तेन सक्तमे ॥ ८२ ॥
 स्याद् वेश्म श्रीकुलं नाम धियः कुलनिकेतनम् ।
 नन्द्यावर्तेन सुक्षेत्रे युक्ते श्रीगोकुलं भवेत् ॥ ८३ ॥
 नन्द्यावर्तस्य चुल्लयाश्च योगे श्रीस्थावरं गृहम् ।
 नन्द्यावर्तस्य पक्ष्मयोगे कुम्भं प्रजायते ॥ ८४ ॥
 हिरण्यनाभरुचकयोगे स्याच्छ्रीसमुद्रकम् ।
 श्रीनन्दं नाम सुक्षेत्रे रुचकाख्येन संयुते ॥ ८५ ॥
 चुल्लयां रुचकयुक्तायां श्रीहृदं नाम जायते ।
 श्रीधरं नाम पक्ष्मे भवेद् रुचकसंयुते ॥ ८६ ॥

हिरण्यनाभेन युते स्वस्तिके श्रीरुण्डकम् ।
 मुखेनेन युते तस्मिन् श्रीभाण्डागारसंज्ञितम् ॥ ८७ ॥
 चुल्लीयुते श्रीनिलयं भरेन्नरपतिप्रियम् ।
 स्वस्तिकस्य यदा योगः पक्षेन प्रजायते ॥ ८८ ॥
 श्रीनिकेतनसंज्ञं स्यात् तदा नृपतिमन्दिरम् ।
 उक्तानि सप्तशालानि नामलक्षणयोगतः ॥ ८९ ॥
 सर्वाणि सार्वभौमानां नृपाणां मन्त्रिणामपि ।
 भवन्ति च सतां विचयशोत्रिजयवृद्धये ॥ ९० ॥
 एकादिमृपायहनमभेदादथ वेष्मनाम् ।
 एतेषां सप्तशालानां द्युपः संख्यामनुकृपात् ॥ ९१ ॥
 § बह्व्येकापि नो यत्र मूर्पकं तद् भवेद् गृहम् ।
 विभद्रमेकमद्राणि विजानीयास्तुर्दश ॥ ९२ ॥
 द्विभद्रवेष्मनां सैका नवतिः परिकीर्तिता ।
 भवनानां त्रिभद्राणां चतुःषष्टिः शतत्रयम् ॥ ९३ ॥
 सहस्रमेकाभ्यधिकं स्याच्चतुर्भद्रवेष्मनाम् ।
 भवतः पञ्चभद्राणां द्वे सहस्रे द्विसंयुते ॥ ९४ ॥
 षड्भद्राणां सहस्राणि त्रीणि त्रीणि गृहाणि च ।
 द्वात्रिंशतां चतुर्विंशत् सप्तमद्रशतानि च ॥ ९५ ॥
 अष्टमद्राणि षड्भद्रसङ्ख्यातुल्पाणि जायते(?) ।
 गृहाणां नवभद्राणां द्वे सहस्रे तथा द्वयम् ॥ ९६ ॥
 सहस्रं दशभद्राणामेकोत्तरमुदाहृतम् ।
 तथैकादशभद्राणां चतुष्पष्ट्या शतत्रयम् ॥ ९७ ॥
 सैका द्वादशभद्राणां नवतिर्वेष्मनां भवेत् ।
 स्युस्त्रयोदशभद्राणि गृहाणीह चतुर्दश ॥ ९८ ॥

१. 'शानि' ख पाठ ।

§ 'यत्र यस्या सप्तशालाज्ञानौ एकापि मूया यद् यद् न वहति न प्रामोति, तदेक गृह विभद्र भवेत्' इति विष्णुस्मृतिः ।

एकादशसहस्राणि तथा अतचतुष्टयम् ।
 चत्वारिंशच्च मेहानि नवमद्राणि सद्व्यया ॥ ११२ ॥
 अष्टौ स्युर्दशभद्राणां सहस्राण्यष्टभिः सह ।
 तयैकादशभद्राणां सद्व्यया स्यात् पञ्चमद्रवत् ॥ ११३ ॥
 अष्टादशशेतानि स्युर्विंशतिर्भवानि च ।
 इति द्वादशभद्राणां सद्व्यया भवति वेष्मनाम् ॥ ११४ ॥
 स्यात् त्रयोदशभद्राणां पष्टचग्रं शतपञ्चकम् ।
 स्याच्चतुर्दशभद्राणां विंशत्यभ्यधिकं शतम् ॥ ११५ ॥
 वेष्मनि स्युस्तथा पञ्चदशभद्राणि षोडश ।
 एकमेव हि विज्ञेयं गृहं षोडशमद्रकम् ॥ ११६ ॥
 † पञ्चपष्टिसहस्राणि पद्विंशं अतपञ्चकम् ।
 गृहाणामष्टशालानां भवत्येकत्र सद्व्यया ॥ ११७ ॥
 स्यात् समानचतुश्शालद्वययोगात् समासतः ।
 एकैकशालयोगाच्च नवशालचतुष्टयम् ॥ ११८ ॥
 सर्वतोभद्रमुख्यानां मियो द्वितययोगतः ।
 एकैकशालयोगाच्च चत्वारिंशत् तथापरा ॥ ११९ ॥
 तुल्यत्रिशालत्रितययोगेन च चतुष्टयम् ।
 गृहाणां नवशालानामन्यदुक्तं पुरातनैः ॥ १२० ॥
 संस्थानमुक्तं गेहानां नवशालात्मनामिदम् ।
 मूपावहनभेदेन तत्सद्व्यया कथ्यतेऽधुना ॥ १२१ ॥
 अवर्न्मूपमेकं स्यात् चरन्तृषौष्टादशैकया ।
 द्वाभ्यां शतं त्रिपञ्चाशदधिकं वेष्मनां भवेत् ॥ १२२ ॥

१. 'सहस्राणि विंश', २. 'मद्राणां ॥', ३. 'त्य' ख. पाठः ।

† अष्टशालगृहा- णामेकपद्विंशच्च षोडशगुल्या मस्तारे	गृह १	१६/१२०	५६०	१८२०	४३६८	८००८	११४४६	१२८७०
	मद्र ०	१	२	३	४	५	६	७ मद्र
	मद्र १६	१५	१४	१३	१२	११	१०	९ मद्र

इति द्विषण दक्षमस्ति ।

तिसृभिः स्युः शतान्यष्टौ सह षोडशभिर्गृहैः ।
 पृथ्वा सहस्रत्रितयं तामिष्वत्सृभिर्भवेत् ॥ १२३ ॥
 पञ्चाशीतिशतान्यष्टपष्टिपुक्तानि पञ्चभिः ।
 चहन्तीभिः प्रजायन्ते मूपाभिरिह वेष्मनाम् ॥ १२४ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 चतुःषष्टिं च गेहानि मूपाभिः पद्भिरादिशेत् ॥ १२५ ॥
 एकत्रिंशत्सहस्राणि सहितान्यष्टभिः शतैः ।
 चतुर्विंशतिपुक्तानि मूपाभिः सप्तभिर्विदुः ॥ १२६ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि त्रिसहस्री च वेष्मनाम् ।
 शतानि चाष्टपञ्चाशत् सप्त मूपाभिरष्टभिः ॥ १२७ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्राण्यष्ट पद्शती ।
 विंशतिं चैव मूपाभिर्गृहाणां नवभिर्विदुः ॥ १२८ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्रत्रययोकसाम् ।
 मूपाभिर्दशभिः साष्टपञ्चाशच्छतसप्तकम् ॥ १२९ ॥
 एकत्रिंशत्सहस्राणि चतुर्विंशच्छताष्टकम् ।
 मूपाभिरेकादशभिर्गृहाणां भूतयो जगुः ॥ १३० ॥
 अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 धान्नां द्वादशमूपाणां चतुःषष्टिश्च जायते ॥ १३१ ॥
 भवन्त्यष्टौ सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 स्यात् त्रयोदशमूपाणां षष्ट्यष्टिश्च वेष्मनाम् ॥ १३२ ॥
 स्याच्चतुर्दशमूपाणां त्रिसहस्री सषष्टिका ।
 मूपाभिः पञ्चदशभिः षोडशाष्टशती तथा ॥ १३३ ॥
 धान्नां षोडशमूपाणां त्रिपञ्चाशच्छतं भवेत् ।
 स्युः सप्तदशमूपाणि वेष्मान्यष्टादश स्फुटम् ॥ १३४ ॥
 मूपाभिरष्टादशभिर्वैश्वैकं तद्विदो विदुः ।
 लक्षद्वयं सहस्राणि द्वापष्टिश्च शतान्विता ॥ १३५ ॥

वेङ्गमनां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्धुता ।
 स्यात् समानचतुःशालद्वययोगात् समासतः ॥ १३६ ॥
 एकेन च द्विशालेन दशशालचतुष्टयम् ।
 सर्वतोभद्रमुख्यानां मियो द्वितययोगतः ॥ १३७ ॥
 एकद्विशालयोगान्च चत्वारिंशत् तथापरा ।
 तुल्यत्रिशालत्रितयमेकशालयुतं यदा ॥ १३८ ॥
 साधारणं तदान्यत् स्याद् दशशालचतुष्टयम् ।
 तुल्ये त्रिशाले युज्येते सर्वभद्रादिभिर्यदा ॥ १३९ ॥
 तदान्या दशशालानां समुत्पद्येत विंशतिः ।
 तेष्वेकमवहन्मूपं विंशतिर्मूपैकया ॥ १४० ॥
 वहन्त्या स्यादुभाभ्यां तु नवत्यभ्यधिकं शतम् ।
 चत्वारिंशानि तिसृभिः शतान्येकादश ध्रुवम् ॥ १४१ ॥
 चत्वारि स्युश्चतसृभिः सहस्राणि शताष्टकम् ।
 चत्वारिंशच्च गेहानि जायन्ते पञ्चभिः सह ॥ १४२ ॥
 पञ्चभिस्तु सहस्राणि मूपाभिर्दशपञ्च च ।
 जायन्ते सचतुष्काणि तथा पञ्चशतानि च ॥ १४३ ॥
 अष्टात्रिंशत्सहस्राणि पद्भिः सप्त शतानि च ।
 पष्टचतुराणि जायन्ते वेङ्गमनां परिसङ्ख्यया ॥ १४४ ॥
 गृहाणां स्युः सहस्राणि सप्तभिः सप्तसप्ततिः ।
 शतपञ्चकमन्यथ भवेद् विंशतिसंयुतम् ॥ १४५ ॥
 लक्षमेकं सहस्राणि पञ्चविंशतिरष्टभिः ।
 शतानि नव जायन्ते सप्तत्यभ्यधिकानि च ॥ १४६ ॥
 लक्षमेकं सहस्राणि सप्तपष्टिः शतानि च ।
 नव स्युः पष्टियुक्तानि नवमूपाप्रचारतः ॥ १४७ ॥
 लक्षं चतुरशीतिश्च सहस्राणि शतानि च ।
 सप्त स्युर्दशभिस्तद्वत् पञ्चाशच्च पडुचरा ॥ १४८ ॥
 लक्षमेकं सहस्राणि सप्तपष्टिश्च वेङ्गमनाम् ।
 शतानि चैकादशभिः पष्टिग्रानि नव निर्दिशेत् ॥ १४९ ॥

लक्षं तथा सहस्रमपि जायन्ते पञ्चविंशतिः ।

शताङ्गि च द्वादशभिर्नव तद्वच्च सप्ततिः ॥ १५० ॥

सहस्राणि निकेतानां सङ्ख्यया सप्तसप्ततिः ।

सर्विग्राहिः पञ्चशती त्रयोदशभिरीरिता ॥ १५१ ॥

अष्टाविंशत्सहस्राणि तथा सप्तशतानि च ।

स्युश्चतुर्दशभिः पष्टथा वेद्यनामन्वितानि च ॥ १५२ ॥

क्यात् पञ्चदशसाहस्री शतैः पञ्चभिरन्विता

मूपाभिः पञ्चदशभिश्चत्वारि भवनानि च ॥ १५३ ॥

स्युः सहस्राणि चत्वारि तद्वदष्टौ शतानि च ।

तथा षोडशमूपाणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १५४ ॥

सहस्रं सप्तदशभिः शतमेकं च वेद्यनाम् ।

चत्वारिंशच्च वेद्यमानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ॥ १५५ ॥

शतं नवत्यभ्यधिकमष्टादशभिरुच्यते ।

भवत्येकोनविंशत्या मूपाणां वेद्यविंशतिः ॥ १५६ ॥

एकमेव गृहं मूपाविंशतेर्वहनाद् भवेत् ।

सङ्ख्येयं दशशालानां मूपाभेदप्रचारतः ॥ १५७ ॥

प्रयुतं चत्वार्ययुतान्यष्टसहस्राणि पञ्च च शतानि ।

पदसप्ततिर्गृहाणि च दशशालेष्वेकसङ्ख्येयम् ॥ १५८ ॥

चतुःशालादिगेहानि यावन्त्यादशशालतः ।

चतुर्गुणानि प्रत्याक्षं तान्मलिन्देन निर्दिशेत् ॥ १५९ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालवेद्यनां सत्रमान्मिथः ।

गृहाणि दशशालान्तान्येवमुक्तानि विस्तरात् ॥ १६० ॥

समारभ्य चतुःशाला(ल१ल२) दशशालान्नवेद्यनाम् ।

सङ्ख्यामिदानीमस्येन सर्वेषामभिदध्यहे ॥ १६१ ॥

मूपाभेदेन लक्षाणि स्युस्त्रयोदश वेद्यनाम् ।

सहस्राण्यष्टनवतिस्तथा वेद्यमानि षोडश ॥ १६२ ॥

मूपासंस्थानभेदेन भिन्नानां वेद्यनां पुनः ।

जायन्ते कोटिशो भेदा यस्यान्नाक्तानि तान्यतः ॥ १६३ ॥

इत्थं चतुःशालघुस्त्वानि वेश्मान्युक्तानि यावद्दशशालघुत्र ।

शालामभेदेन मियोऽभिपञ्चात् सहस्रया च तेषामुदिता ययावत् ॥ १६४ ॥

इति महाराजाधिराजधर्मोन्नदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रपादपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

समस्तगृहाणाम् सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अथ आयादिनिर्णयो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः सूत्रपातविधेः क्रमम् ।

शस्ते मासि सिते पक्षे विदध्यात् तं शुभेऽहनि ॥ १ ॥

चैत्रे शोकाकुलो भर्ता चैत्राखे च धनान्वितः ।

ज्येष्ठे गृही विपद्येत नश्यन्ति पशवः शुचा ॥ २ ॥

श्रावणे धनवृद्धिः स्यान्नभस्ये न वसेद् गृहे ।

फल्गुश्चाश्विने मासि भृत्या नश्यन्ति कार्तिके ॥ ३ ॥

मार्गशीर्षे धनप्राप्तिः सहस्ये कामसम्पदः ।

माघे बद्धिर्भयं चैव फाल्गुने श्रीरनुत्तमा ॥ ४ ॥

द्वितीया पञ्चमी मुख्या सप्तमी नवमी तथा ।

एकादशीत्रयोदश्यस्तिर्द्वयो तिथयः स्युः शुभावहाः ॥ ५ ॥

चन्द्रतारावलं भर्तुरनुकूलं च शस्यते ।

इयं हि सूत्रपाताख्या क्रिया प्रासादकर्मणि ॥ ६ ॥

कार्या पुरनिवेशे च प्रारम्भे भवनस्य च ।

शिलानिवेशने द्वारस्तम्भोच्छ्रायादिकेषु च ॥ ७ ॥

आद्रियेत सिते पक्षे शौभने लग्न एव हि ।

रवौ कन्यातुलालिस्थे गृहे वरुणादिदुष्टतम् ॥ ८ ॥

न कुर्यात् तद्धि शून्यं स्यान्न च दृढिर्भवेत् प्रभोः ।
 न दक्षिणमुखं कुम्भमृगधैनिस्थिते रवौ ॥ ९ ॥
 कुर्वीत निष्फलं तत् स्थान्त्पदण्डवधादिकृत् ।
 न मीनवृषमेवस्ये कुर्वीत प्राङ्मुखं रवौ ॥ १० ॥
 तद् धनघ्नं कलिशुद्रराजचौराविकृद् यतः ।
 रवौ पितुनसिहस्ये न कर्कस्येऽप्युदङ्मुखम् ॥ ११ ॥
 कुर्यात् तद्धि दरिद्रत्वं दद्याच्चरणदासताम् ।
 आयव्ययांशकर्षाणि प्रवक्ष्यामोऽथ वेष्मनाम् ॥ १२ ॥
 गृहमानवशात् सम्यक् कर्तुः स्थानवलावलम् ।
 नगरे वा पुरादौ वा दण्डैर्मानं विधीयते ॥ १३ ॥
 तदलाभे करैः कार्यं सम्यगायविशुद्धये ।
 यत्र हस्तैर्मितिः क्षेत्रे तत्रायो हस्तसंश्रितः ॥ १४ ॥
 क्षेत्रालाभे तु तत्रैव ग्राह्यः स स्वादिदाङ्गुलैः (१) ।
 अदङ्गुलैस्तु मिते क्षेत्रे सोऽङ्गुलैस्तदलाभतः ॥ १५ ॥
 पादैर्बाध यवैर्वापि ग्राह्यः क्षेत्रानुसारतः ।
 गृहेषु कर्महस्तेन मानं स्वामिकरेण वा ॥ १६ ॥
 देवतानां तु पिण्येषु कर्महस्तेन केवलम् ।
 दैर्घ्यं हन्यात् पृथुत्वेन इरेद् भागं ततोऽष्टभिः ॥ १७ ॥
 यच्छेषमायं तं विद्यान्जस्रष्टं ध्वजादिकम् ।
 ध्वजो धूमोऽथ सिंहश्च श्वा वृषः सरकुञ्जरौ ॥ १८ ॥
 ध्वाङ्गुलैरेति त लक्षिः प्राच्याद्यासु प्रदक्षिणम् ।
 अन्योन्याभिमुखस्ते च कामं स्वच्छन्दधारिणः ॥ १९ ॥
 पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टा आयदृढिविधायकाः ।
 वृषसिंहगजाः शस्ताः ग्रासादपुनरेवमसु ॥ २० ॥
 ध्वजेऽर्धलाभः सन्तर्पा धूमे भोगो मृगाधिपे ।
 कलिः शुनि घनं धान्यं वृषे स्त्रीदुर्णं खरे ॥ २१ ॥

१. 'दक्षिणामिमु', २. 'आयस्थि' ल. पाठः । ३. 'यामिक' क, पाठः ।

हितोऽशकश्च तद्देश्य भर्तुः शुभफलप्रदम् ।
 आयो व्ययश्च योनित्वं ताराश्च भवनांशकाः ॥ ४९ ॥
 गृहनामेति चिन्त्यानि करणानि गृहस्य षट् ।
 त्रिभिः शुभैः शुभं वेद्यं द्वाभ्यामेकेन चाशुभम् ॥ ५० ॥
 फरणश्चतुराद्यस्तु शुभरतिशुभं भवेत् ।
 न समायव्ययं वेद्यं नाव्ययं नाधिकव्ययम् ॥ ५१ ॥
 न द्वितीयांशमसह्योनिभं च न कारयेत् ।
 भर्तुत्तुल्याभिधानं च गृहं दूरात् परित्यजेत् ॥ ५२ ॥
 समसप्तकमेकं तृतीयकादर्शनं तथा ।
 चतुर्थदशकं चेति कर्तव्यं मन्दिरं सदा ॥ ५३ ॥
 पदकोष्ठकं त्रिकोणं च वर्ज्यं द्विर्द्वादशं तथा ।
 पदकोष्ठके मूर्तिर्दिन्यं वियोगश्च भवेद् गृहे ॥ ५४ ॥
 त्रिकोणे वसतां दुःखं वैधव्यं च प्रजायते ।
 द्विर्द्वादशे पुत्रपौत्रगुरुव्युत्पन्नश्चयः ॥ ५५ ॥
 हृतेऽष्टभिः क्षेत्रफले खनेत्रशशिभाजिते ।
 शेषं जीवितमेतस्मिन् पञ्चमन्त्रे भवेन्मृतिः ॥ ५६ ॥
 सप्तजं सहस्रद्वारं मूलमण्डपसंपुतम् ।
 आयामतः पृथुत्वाच्च मानं कृत्वा विभाजयेत् ॥ ५७ ॥
 सर्वतः शोधितं वास्तु यच्च सम्यङ्मितं भवेत् ।
 स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्वपतेश्च यशस्करम् ॥ ५८ ॥
 अचित्तं वर्धते वास्तु नारीभिः पशुभिर्नरैः ।
 कीर्त्यापुर्धनधान्यैश्च प्रमोदैस्तु महोत्सवैः ॥ ५९ ॥
 मेरुश्च खण्डमेरुश्च पताका सूचिका तथा ।
 उद्दिष्टं नष्टमिति षट् छन्दांसीह प्रवक्षते ॥ ६० ॥
 गङ्गायेकोत्तरान् कोष्ठान् विन्यसेदिच्छयात्मनः ।
 आद्यद्वारस्य तद्दृष्टिर्द्वया स्यात् पार्श्वयोः सप्तम् ॥ ६१ ॥

मेरोरेकाधिका सङ्ख्या शरावस्थेन चाकृतिः ।
 प्रथमे कोष्ठके रूपमन्तं यावच्च पार्श्वयोः ॥ ६२ ॥
 आसन्नोर्ध्वस्थयोर्न्यस्थेन्मध्ये सङ्कलितं पृथक् ।
 तस्मिन्निष्टविकल्पानां सङ्ख्या स्यादन्त्यवह्क्तिगा ॥ ६३ ॥
 खण्डमेवं तु विन्यस्येत् तद्वदेवैकपार्श्वतः ।
 प्रवृद्धैः कोष्ठकैस्तत्राप्यङ्काः प्राग्वत् फलं तथा ॥ ६४ ॥
 अथापरः खण्डमेवः कोष्ठांस्तत्रेष्टसङ्ख्याया ।
 कृत्वैकापचितान् चामविमगापचितानघः ॥ ६५ ॥
 एकाद्येकोत्तरानङ्कानाद्यपदको निवेत्रयेत् ।
 अन्यासु पदक्तिष्वामान्तं शून्या(न्याना)द्येषु कल्पयेत् ॥ ६६ ॥
 द्वितीयेषु च कोष्ठेषु तासामेकैकमावयेत् (?) ।
 द्वितीयायां तृतीयादिकोष्ठकेषु यथाक्रमम् ॥ ६७ ॥
 विकर्णयोगजानन्यान्ध्याधोयोगसंभवान् ।
 फलं विरुर्णयोगोत्थमेकस्मिन् परिकल्पयेत् ॥ ६८ ॥
 एकाधिकानभीष्टायाः सङ्ख्यायास्तिर्पणालिखेत् ।
 कोष्ठान्(कांर्चांतांश्च) रूपादींस्तन्मध्ये द्विगुणोत्तरान् ॥ ६९ ॥
 एकोनं पृष्ठतस्तेषामेकं द्विगुणमग्रतः ।
 नातिकामेत् परां सङ्ख्यां पताकाछन्द उत्पते ॥ ७० ॥
 तद्विनेष्टाद्यगा सङ्ख्येत्येकाद्यैस्तैस्त्वतो वृहे ।
 न्यस्ताङ्कसङ्ख्याः सङ्ख्याः स्युरलिन्दाद्यैः प्रकल्पिताः ॥ ७१ ॥
 एकैकामिष्टस्थानेषु लिखेत् सैकेष्वतः परम् ।
 अन्त्या(दैर्द)ते पूर्वपूर्वयुक्तेनायोजयेत् परम् ॥ ७२ ॥
 अन्त्यादारभ्य तद्वनावेकाद्येषु(?) च पर्ययात् ।
 अलिन्दादिषु यत्र स्यात् सङ्ख्या सूचीं तु तां विदुः ॥
 उद्दिष्टे स्थापयेत् सङ्ख्यामुद्दिष्टां सम्भ(वेजे)च ताम् ।
 दलयेद् रूपयुक्तां तु दलयेन्नाम सम्भवेत्(?) ॥ ७४ ॥

लघुस्वरूपदलने सैकार्थे करणे गुरुः ।

यावदिष्टपदाग्निः स्यात्तु यत्रोऽलिन्दकोदयः ॥ ७५ ॥

कृत्या छन्दःसमुद्दिष्टं वदन्ते लघुनि द्विकम् ।

न्यसेदेकं गुरुणां च द्विगुणं द्विगुणं ततः ॥ ७६ ॥

व्यत्ययाल्लघुनः स्थाने द्विगुणादेककं गुरोः ।

कुर्यात् समाग्रस्थानाङ्कसङ्ख्यं नष्टे गृहं भवेत् ॥ ७७ ॥

ॐ श्रीं कामुकैकतृदया न्यस्येद्वर्षं पङ्क्तयो यावदिष्टाः ।

५४।३। अदीह्रिस्वेदानुपूर्व्या कर्णेनायः गृन्यसूये च दद्यात् ॥ ७८ ॥

कर्णस्थाह्वश्लेषतोऽङ्गे भवेद् यस्तं विन्यस्येत् कोष्ठकेषु क्रमेण ।

उद्दिष्टाङ्को भद्रसङ्ख्यानि मध्ये याभ्यः कर्णश्लेषतो मृपिकास्ताः ॥ ७९ ॥

एकादिषु द्विगुणितेष्विह यावदिष्टमूपाक्रमन्युपहितेष्वथ तेषु विधात् ।

उद्दिष्टेष्वमकृतनिर्गममार्गमूपासत्काङ्क्षैर्युतिनिर्मितसङ्ख्यमोकः ॥ ८० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवभिरचिते समराष्ट्रपन्नधारपरनामि वास्तुराखे

आयन्ययनक्षत्रराशिफलतद्योगताराङ्कयोनितच्छन्दोगनिर्णयो नाम

पदविंशोऽध्यायः ॥

अथ सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ।

नन्दा भद्रा जया पूर्णा सभा स्याद् भाविता तथा ।

दक्षा च प्रवरा तद्वद् विदुरा चाष्टमी मता ॥ १ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे ततः पौढा विभाजिते ।

मध्ये षट्चतुष्कं स्यात् सीपालिन्दस्तु भागिकः ॥ २ ॥

तद्वाद्योऽलिन्दकस्तद्ध भवेत् प्रतिसराभिः ।

माग्रीवारूपस्तृतीयश्च बहिः क्षेत्रात्तुर्दिशम् ॥ ३ ॥

निसृष्टसौर्षयैर्वा(?) स्यादेकस्यां वा यटा दिशि ।

नन्दा भद्रा जया पूर्णा क्रमेण स्युः समास्तदा ॥ ४ ॥

पद्मभागभाजिते क्षेत्रे कर्णभित्ति निवेशयेत् ।

सभा स्याद् भाविता नाम सप्तग्रीवात्र पञ्चमी ॥ ५ ॥

स्तम्भान् पदत्रिंशदेतासु पञ्चस्वपि निवेशयेत् ।

स्तम्भान् प्राग्ग्रीवसंबद्धान् पृथगेभ्यो विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥

दक्षेति पट्टी परितस्तृतीयालिन्दबोष्टिता ।

प्रवरा सप्तमी द्वारैर्युक्तया परिकीर्तिता ॥ ७ ॥

प्राग्ग्रीवद्वारसंयुक्ता विदुरेत्यष्टमी समा ।

सभानामिदमष्टानां लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ८ ॥

इत्यष्टानां लक्ष्यं सम्यक् सभाना

येतत् मोक्तं दिग्भवलिन्दभेदात् ।

तद्वद् द्वारालिन्दसंयोगतश्च

ज्ञातेऽत्र स्याद् भूमृतां स्थानयोगः ॥ ९ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराद्वयवृत्तधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहद्रव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

उपादेयानि यान्यत्र परित्याज्यानि यानि च ।

गृहद्रव्यप्रमाणानि तानीदानां प्रचक्ष्यहे ॥ १ ॥

‘द्वारस्य गृहविस्तारैर्हस्ततुल्याद्गुलैर्भवेत् ।

उन्मूत्रायः सप्तभिर्युक्तैर्विस्तृतिस्तु तदर्धतः ॥ २ ॥

मकल्पयेद् गृहद्वारं क्रमेणैव कनीयसा(म्) ।

त्रैराशिकेन मध्यानां द्वादशांशं परित्यजेत् ॥ ३ ॥

इत्युच्छ्रितिस्तदर्थेन सर्वेषामपि विस्तरः ।
 उच्छ्रायमुत्तमानां तु कुर्यादष्टांशवर्जितम् ॥ ४ ॥
 विस्ताराङ्गुलसंयु(क्तोऽंक्तं)कुर्यादतिकनीयसाम् ।
 चतुःपष्टिग्रहद्वारमुदयेनार्धविस्तृतम् ॥ ५ ॥
 विस्तारद्वस्तुल्यानि पट्टया पञ्चाशतायवा ।
 संयुतान्यङ्गुलानि स्यादुच्छ्रायोऽर्थेन विस्तृतिः ॥ ६ ॥
 गृहोत्सेधेन वा त्र्यंशहीनेन स्यात् समुच्छ्रितिः ।
 तदर्थेन तु विस्तारो द्वारस्येत्यपरो विधिः ॥ ७ ॥
 द्वारोच्छ्रायकैरस्तुल्येष्वङ्गुलेषु विनिक्षिपेत् ।
 चत्वारि पेद्यापिण्डः स्यात् सपादं विदधीत तम् ॥ ८ ॥
 सार्धं वा सत्रिभागं वा द्विगुणं चाधिकं न तु ।
 एवं कृते भवेद् द्वारपेद्याया विस्तृतिः स्फुट्या ॥ ९ ॥
 सार्धेन पेद्यापिण्डेन पि(ण्डं स्यात् ण्डस्यो)दम्बरो भवेत् ।
 सार्धस्तु पेद्याविस्तारः स्यादुदुम्बरविस्तृतिः ॥ १० ॥
 पेद्यापिण्डेन तुल्या स्यान्छाखाया विस्तृतिः शुभा ।
 सार्धया वैतया रूपशाखाया अपि विस्तृतिः ॥ ११ ॥
 विस्तारार्धेन पेद्यायाः खल्वशाखा विधीयते ।
 रूपशाखासमा वा स्यात् सार्धा वा बाणमण्डला ॥ १२ ॥
 पादोना त्र्यंशहीना वा विस्तारादर्थमेव वा ।
 प्रासादेषु च तुल्यः स्याद् भारशाखाविनिर्गमः ॥ १३ ॥
 आद्या शाखा भवेद् देवी द्वितीया नन्दिनीति च ।
 तृतीया सुन्दरी नाम चतुर्थी स्यात् प्रियानना ॥ १४ ॥
 भद्रेति पञ्चमी शारदा प्रशस्ताः पञ्च वैष्मनि ।
 अतोऽधिकस्तु याः शाखा गृहद्वारि न ताः शुभाः ॥ १५ ॥
 विस्तारात् षोडशो भागश्चतुर्हस्तसमन्वितः ।
 तलोच्छ्रयः प्रशस्तोऽयं भवेद् विदितवैष्मनाम् ॥ १६ ॥

सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षट्करोन्मितः ।
 पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ १७ ॥
 ज्येष्ठे भवेत् सप्तदशहस्तान्छाला प्रविस्तृता ।
 मध्यमे दशहस्तात् तु पञ्चहस्तात् कनीयसि ॥ १८ ॥
 उदुम्बं(राःरस्य) बाहु(त्यैल्यात्) तलन्यासं तु कारयेत् ।
 तलन्याससमं षट्मलिन्दस्य परिग्रहे ॥ १९ ॥
 द्वारविस्तारपादेन स्तम्भकोटिविधीयते ।
 साष्टांशेनाधिकेनाथ सत्रिभागेन वा पुनः ॥ २० ॥
 कुर्यादेकादशांशेन तथास्यैव प्र(याःणा)लिनीम् ।
 स्तम्भान् कुर्याद्विंशेऽष्टांशान्नव द्वादशधाथवा ॥ २१ ॥
 भार्गस्ततः स्वार्धसमैरर्धभागसमन्विनः ।
 अधस्तादष्टभागा स्यात् स्तम्भस्य प्रतिपालना ॥ २२ ॥
 स्तम्भमूलस्य विस्तारादर्धेन स्थलनिर्गमः ।
 तदर्धेन विधातव्यो ममूरकविनिर्गमः ॥ २३ ॥
 उत्कालकसमुच्छ्रायः स्तम्भपिण्डसमः शुभः ।
 कुम्भिकोत्कालवत् पिण्डे त्रिस्तारेऽष्टांशसम्मिता ॥ २४ ॥
 प्रागुक्तस्तम्भभागेन सपादेन विधीयते ।
 दीर्घत्वमाद्यपत्राणां शेषाणां पादहानितः ॥ २५ ॥
 पादः पादो भवेन्न्यूनः पत्राणां रसनोच्छ्रयात् ।
 सार्धभागोच्छ्रिता कार्या रसना कण्ठरूपमा ॥ २६ ॥
 सार्धपादोच्छ्रिता यद्वा जद्वा शेषं यथोदितम् ।
 इत्थं स्यात् पञ्चकस्तम्भो युक्त्या युक्तस्वरूपकैः ॥ २७ ॥
 अष्टाश्रो वा विधातव्यः स्तम्भमूत्रपरिक्रमात् ।
 तद्विस्तारसमं त्यक्तोत्सेधं भागान् विभाजयेत् ॥ २८ ॥
 अष्टाश्रच्छेदमानेन बाधमूत्रानुपह्वान् ।
 विदध्यान्मध्यभागे तु कोणांश्च पल्लिकाकुलान् (१) ॥ २९ ॥

घटिका पुष्पमाल्याभिः पल्लवैश्चोपशोभिता ।
 छेदभागः समः कार्यो वहिर्भागविवर्जितः ॥ ३० ॥
 घटपल्लवको नाम स्तम्भोऽयं परिकीर्तितः ।
 विहितो वेश्मनामेव स्वामिनः श्रेयसे भवेत् ॥ ३१ ॥
 कुवेरो वा विधातव्यः षोडशाश्रक्रियान्वितः ।
 ऊर्ध्वतः पल्लवाकीर्णो जङ्घास्य चतुरश्रिका ॥ ३२ ॥
 श्रीधरश्च भवेद् वृत्तः कल्पनास्य कुवेरवत् ।
 एवं गृहाणां चत्वारः स्तम्भा लक्ष्मभिरीरिताः ॥ ३३ ॥
 स्तम्भमूलस्य विस्तृत्या तलप(द?ट्ट)स्य विस्तृतिः ।
 तपादया विधातव्या बाहुल्यं पादहीनया ॥ ३४ ॥
 स्तम्भेन तुल्यं विस्तारे बाह्व्ये पदसम्पितम् ।
 हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् त्रिगुणं भवेत् ॥ ३५ ॥
 हीरग्रहणविस्तारं भागात् सप्त प्रकल्पयेत्(?) ।
 तत् स्यात् छटोत्तरं भागं भागेनेष्टं प्रवेशनम् ॥ ३६ ॥
 तस्याधस्तात् त्रिकण्डेन त्रिभामं लम्बितेन च ।
 लिखेदुभावर्यचन्द्रौ पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥
 खल्वं कृत्वा ततो मध्यं भागद्वयमधोगतम् ।
 कुर्यात् त्रिकण्टकं कान्तं तुम्बिकामथ लम्बिकाम् ॥ ३८ ॥
 द्वयोर्मध्येऽपरं भूयो द्विभागस्थं च कण्टकम् ।
 तुम्बिकां लम्बमानां वा पत्रजातिविभूषिताम् ॥ ३९ ॥
 तस्याधोपरतीरं स्यात् पञ्चपञ्चा विभूषितम् ।
 तलपट्टसमः पेट्रो विस्तारात् पिण्डतोऽपि च ॥ ४० ॥
 पट्टव्यंशेन तीरे स्यात् पट्टपिण्डार्धनिर्गमः ।
 स्तम्भाग्रेण समा कार्या विस्तारस्थौल्यतस्तुला ॥ ४१ ॥
 तदर्धेन जयन्तीनां कर्तव्ये पिण्डविस्तृती ।
 ताम्यो विधेयाः पादोनाः सन्निपाला यद्वृज्या ॥ ४२ ॥
 निर्पूटेऽपि च ये पट्टाः पादोनांस्तांस्तु कारयेत् ।
 तुलापट्टाश्च पादोनास्तदर्धेन जयन्तिकाः ॥ ४३ ॥

तुलार्पेन विधातव्या प्रतिभोकस्य विस्तृतिः ।
 पटस्योपरि कण्ठः स्याद् भूपितो रूपकर्मणा ॥ ४४ ॥
 वेदिका(जैजा)लरूपाद्या निर्यूहे संप्रशस्यते ।
 विधातव्या च सच्छत्रा निवद्धाहर्णवापिका ॥ ४५ ॥
 स्तम्भपट्टां(शुस्त्रु) विस्तीर्णान् सपादांस्तत्र कल्पयेत् ।
 तुलापिण्डाः समाः कार्याः सद्ग्रहैः सुहृदैर्युताः ॥ ४६ ॥
 वेदिकाजालसम्पन्नं तलं कार्यं मनोरमम् ।
 भूमौभूमौ भवेत् तच्च द्वादशांशविवर्जितम् ॥ ४७ ॥
 प्रणाल्यः सर्वतः कार्या मूलग्राह्याग्रनिर्गमाः ।
 दण्डच्छाद्यं गृहेषु स्याज्ज्ञेयं तच्च चतुर्विधम् ॥ ४८ ॥
 भूताख्यं तिलकं तद्वन्मण्डलं कुमुदं तथा ।
 गृहच्छाद्येषु तेषु स्यादुच्छ्रयोऽपि चतुर्विधः ॥ ४९ ॥
 क्षेत्रतुर्यांशतः कार्यो दैर्घ्येणच्छाद्यदण्डकः ।
 तदथ मुष्टिकायामो दण्डैर्ग्रन्थेन लम्बना ॥ ५० ॥
 चतुरश्रं समं कान्तं मधुरं सुहृदं घनम् ।
 वेदमनां छाद्यकं कार्यं भूतं नाम्ना सुपूजितम् ॥ ५१ ॥
 तस्यैवाष्टादशो भागो यदा स्यादुच्छ्रयेऽधिकः ।
 उदयस्तिलको नाम श्वस्तः स गृहकर्मणि ॥ ५२ ॥
 द्वाभ्यामुच्चतरैः पूर्वो मण्डलः कुमुदस्त्रिभिः ।
 अभित्ति(स्येऽस्थं) भवेच्छाद्यैश्च चन्द्ररेखाविभूषितम् ॥ ५३ ॥
 गुणरागान्विता भित्तिर्यद्वा घनचयात्मिका ।
 तत्रच्छाद्यं भवेच्चान्यद्वधारणसंज्ञितम् ॥ ५४ ॥
 सिंहकर्णकपोतालीघण्टाकर्णार्धपङ्कगाः ।
 ध्वजच्छत्रकुमारांश्च गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

१. 'का' ख. ग. पाठः । २. 'जक्या' ग. पाठः । ३. 'ज' ख. ग. पाठः ।
 ४. 'च्छाद्य' ग. पाठः । ५. 'ण्ड', ६. 'स्युच्छ्रयः', ७. 'रतः', ८. 'न्दे',
 ९. 'ज' ख. ग. पाठः ।

न पक्षराजिध्वजसिंहरुर्णकुमारघण्डः समरालपट्टीः ।

न मस्तर्लाघानि नैव न पत्राभ्यायोनयेद् वेश्मसु मद्रत्थी ॥ ५६ ॥

इति महाराजाधिराज श्रीमोजदेवविग्रहिते समराक्षणमृतवाराधरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

शृङ्खलव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

अथ शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः शयनासनलक्षणम् ।

शुभाशुभपरिञ्चानं येन सन्यक् प्रज्ञापते ॥ १ ॥

मंत्रे सुहृते पुण्यस्थे शीतरश्मां शुभेऽहनि ।

सम्पूज्य देवताः सम्पूज्य कर्मरश्मं समाचरेत् ॥ २ ॥

वृक्षास्तत्र प्रशस्यन्ते चन्दनस्तिनिशोऽर्जुनः ।

तिन्दुकः सौलशार्कं च शिरीषासनधन्वनाः ॥ ३ ॥

हरिद्रुद्वेन्दारश्च स्यन्दनोऽरुः सपवरा ।

श्रीपर्णी दधिपर्णश्च शिशुपान्पेऽपि ये शुभाः ॥ ४ ॥

गृहकर्मणि ये नेष्टा वृक्षास्तेऽग्राणि निन्दिताः ।

हेत्रा रूपेण चानद्धा गजदन्तेन वा शुभा ॥ ५ ॥

आरकूटेन वा नद्धा शय्या कार्या विचक्षणेः ।

पूर्वच्छिन्नं यदा दारु शयनासनहेतवे ॥ ६ ॥

आदीयते तदारम्भे निमिचान्युपलक्षयेत् ।

दध्यक्षतान् पूर्णकुम्भं रत्नानि वसुमानि वा ॥ ७ ॥

मुगन्धद्रव्यवस्त्राद्यान् मत्स्याभयुगलं तथा ।

मत्तवारणमन्यांश्च शुमान् वीक्ष्याद्विशेषेच्छुभम् ॥ ८ ॥

१. 'य', २. 'नरैव' ख. ग. पाठः । ३. 'शा' क. पाठः । ४. 'माः ।
सर्वदन्तमयी शय्या हेमरत्नान्विता शुभा । ५' क. ख. ग. पाठः ।

कर्माङ्गुलं समुद्रिष्टं वितुर्परष्टभिर्यवैः ।
 अष्टोत्तरशतं तेषां शय्या ज्येष्ठा महीभुजाम् ॥ ९ ॥
 मध्या महीभुजां शय्या शतं स्याच्चतुस्तरम् ।
 शतं कनीयसी श्रोक्ता नृपाणां विजयावहा ॥ १० ॥
 नवतिर्दृष्टपुत्रस्य मन्त्रिणः सा षडुज्झिता ।
 द्वादशोना बलपतेस्त्रिपद्कोना पुरोधसः ॥ ११ ॥
 आयामार्पणं विस्तारं सर्वं शय्यासु कल्पयेत् ।
 यद्वा निनाष्टभागेन षड्भागेनाथवाधिकम् ॥ १२ ॥
 विप्राणां अस्यते शय्या दैर्घ्येणाङ्गुलसप्ततिः ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामङ्गुलाभ्यां हीना स्याच्छेषवर्णिनाम् ॥ १३ ॥
 बाह्व्यमुत्पलस्य स्यादुत्तमस्याङ्गुलत्रयम् ।
 अङ्गुलद्वितयं सार्धं मध्यस्य द्वे कनीयसः ॥ १४ ॥
 बाह्व्यमीशादण्डस्य कुर्यादुत्पलसम्मितम् ।
 सार्धं सपादं सत्र्यंशं तस्य विस्तारमुत्पलान् ॥ १५ ॥
 विस्तारार्धेन शय्यायाः स कुप्यस्य विधीयते ।
 तत्पादस्योद(योऽयौ) मध्यहीना द्विचतुस्त्रितौ ॥ १६ ॥
 अर्धेन मध्यविस्तारान्मध्ये बाह्व्यमिष्यते ।
 त्रिभागहीनैर्मिच्छन्ति पादोर्नमपि केचन ॥ १७ ॥
 स्थौल्येन पादोऽथः शीर्षादुत्पलेन समो भवेत् ।
 मध्ये सपादः सार्धं तन्ने वृद्धिः क्रमेण सां ॥ १८ ॥
 षड्भागोऽस्याधिको यद्वा मध्ये त्र्यंशधिकस्तले ।
 तत्कुप्यमुत्पलत्र्यंशो मूले तत्सार्धमग्रतः ॥ १९ ॥
 उत्सेधतुल्यो विस्तारः कार्यो वा श्रद्दुलाधिकः ।
 सपत्रकलिकापत्रपुष्टग्रासविभूषितः ॥ २० ॥
 कुर्यात् प्रदक्षिणाग्राणि शय्याज्ञानि समन्ततः ।
 ऊर्ध्वाग्रा निखिलाः पादाः स्वामिनो दृद्धिहेतवे ॥ २१ ॥

१. 'व्यमा' नृपतेः घ' ख. ग. पाठः । २. 'द्वि' ए. पाठः । ३. 'ना' क. पाठः । ४. 'सः' ए. पाठः ।

श्रेष्ठैकद्रव्यजा शय्या मिश्रद्रव्या न शस्यते ।
 एकदाहं प्रशंसन्ति द्विदारुभयमावहेत् ॥ २२ ॥
 त्रिदारुघटितायां तु स्वामिनां नियतो वधः ।
 शय्यायां जायते यस्मात् तस्मान् तां परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥
 मूलपत्रेण संयुक्तमपसव्यं विगर्हितम् ।
 मूलं मूलेन वा विद्धमेकाग्रं द्वे च दारुणी ॥ २४ ॥
 मध्ये व्रणो मृत्युकरस्त्रिभागे व्याधिकारकः ।
 क्लेशावहश्चतुर्भागे शिरस्यो द्रव्यहानिकृत् ॥ २५ ॥
 निर्दोषगोत्रे पर्यङ्के पापस्वप्नो न दृश्यते ।
 ग्रन्थिकोटरवत् कुर्यात् तस्मान्न शयनासनम् ॥ २६ ॥
 आसनं शयनीयं च ग्रन्थिकोटरवजितम् ।
 बहुपुत्रकरं मादुर्धर्मकामार्थसाधनम् ॥ २७ ॥
 आरौहणे प्रचलति क्षयने कम्पते तथा ।
 विदेशयानकलहौ ते क्रमेण शयच्छतः ॥ २८ ॥
 सुश्लिष्टां तामतः कुर्यान्निर्दोषां वर्णशालिनीम् ।
 दृढां स्थिरां च स्यपतिः पत्युः कामविद्वद्वये ॥ २९ ॥
 निष्कुटं कोलदृक् क्रोहनयनं वत्सनाभकम् ।
 कालकं वन्धकं चेति छिद्रसंज्ञेय ईरितः ॥ ३० ॥
 घटवत् सुपिरं मध्ये सङ्कटास्यं च निष्कुटम् ।
 कोलाक्षं नीटमिच्छन्ति मापनिष्पावभात्रकम् ॥ ३१ ॥
 अध्यर्धपर्वदीर्घं च विवर्णं त्रिपदं तथा ।
 तदिह क्रोहनयनं छिद्रमाहुर्महर्षयः ॥ ३२ ॥
 भिन्नं पर्वमितं वामावर्त स्याद् वत्सनाभकम् ।
 कालकं कृष्णकान्ति स्याद् विनिर्भिन्नं तु वन्धकम् ॥ ३३ ॥
 छिद्रं दास्यवर्णं यत् तन्मो शुभकरं तथा ।
 निष्ठुटेऽर्थसयः कोललोचने कुलविद्रवः ॥ ३४ ॥

शस्त्राद् भीः क्रोहनयने वत्सनाभे रुजो भयम् ।
 कालके बन्धकारुणे च कीटविद्धे च नो शुभम् ॥ ३५ ॥
 सर्वत्र प्रचुरग्रन्थि दारु सर्वमनिष्टदम् ।
 शय्यार्थे कथितैः क्लृप्तं दारुभिः शस्तमासनम् ॥ ३६ ॥
 उपवेशसुखं मानं प्रशस्ताय प्रकल्पितम् ।
 पुष्करः सूदहस्तश्च दृत्तोऽङ्गुलचतुष्टयात् ॥ ३७ ॥
 आरभ्य विस्तरात् कार्यस्तावद् यावन्नवाङ्गुलम् ।
 पुष्करव्यासतो दण्डस्तस्य कार्यश्चतुर्गुणः ॥ ३८ ॥
 फलकः पुष्करार्धेन तत्तुल्यश्चास्य भूलकः ।
 स्थूलः स्थाशतुरंशेन दण्डपुष्करविस्तरात् ॥ ३९ ॥
 स्नातं च पुष्करस्यान्तस्तावद् गाम्भीर्यमिष्यते ।
 मशस्तसारदारुतयः कर्तव्योऽस्य प्रयोजनम् (१) ॥ ४० ॥
 परिवेषणमन्यच्च पच्यमानानैवदृक् (२) ।
 कार्यैः कङ्कतकः श्लक्ष्णः मशस्तमृदुदारुजः ॥ ४१ ॥
 आरभ्य दैर्घ्येणाष्टम्यः स्याद् यावद् द्वादशाङ्गुलम् ।
 सार्धाङ्गुलं चतुर्भागं विस्तारेण च दैर्घ्यतः ॥ ४२ ॥
 मध्ये च तस्य बाहल्यं विस्नाराष्टांशतो भवेत् ।
 एकतः स्थूलविस्तारा भवेयुस्तस्य दन्तकाः ॥ ४३ ॥
 अन्यतस्तु घनाः मूक्षमास्तीक्ष्णाः कार्पास्तथाग्रतः ।
 मध्ये त्रिमागमुत्तम्य दन्तका मागयोर्द्वयोः ॥ ४४ ॥
 त्रिभिर्भागैः दृते तेषां न श्लेषस्तान् विवर्जयेत् (३) ।
 गजदन्तमयः श्रेष्ठस्तथा शास्त्रोद्भूतजः ॥ ४५ ॥
 मध्यमो दारुभिः श्रेष्ठैर्जघन्योऽसारदारुजः ।
 रूपकैः स्वस्तिकार्धैर्वा स मध्ये स्यादलङ्कृतः ॥ ४६ ॥
 यूकाग्रपनये केवलविवेके चोपयुज्यते ।
 अङ्गुलेनाविके पादात् कार्ये दैर्घ्येण पादुके ॥ ४७ ॥

१. 'रः' ख. पाठः । २. 'स्य यावद् या', ३. 'लवण्य' क. पाठः
 ४. 'के', ५. 'अष्टाङ्गुल', ६. 'ताम्' ख. पाठः ।

कृतायां पञ्चधा तस्यां कुर्याद् भागत्रयं पुरः ।
 पश्चाद् भागद्वयं तत्र सङ्ग्रहोऽभ्या विधीयते ॥ ४८ ॥
 अङ्गुलत्रयमुत्तरेषां विस्तारोऽङ्गुलैः पुरः ।
 अङ्गुलत्रयमुत्तरेषां मध्यभागे मत्स्याद्यलङ्कृता ॥ ४९ ॥
 कर्तव्या क्रीलका काष्ठदन्तशृङ्गादिसम्भवा ।
 गजेन्द्रदन्तः श्रीखण्डश्रीपण्यौ मेघशृङ्गिका ॥ ५० ॥
 शस्ताः पादुकयोः शाकक्षीरिणीचिरयिल्विकाः ।
 इदमिह शयनानापासनानां च लक्ष्य
 प्रकटितमनु दद्याः कङ्कतस्यापि नम्यक् ।
 शुभमय विपरीतं पादुकानां च विद्वान्
 सकलमिति विदित्वा पूज्यतामेति लोके ॥ ५१ ॥

इति महाराजाधिराजप्रीतिभोजदेवविचित्रे समराज्यमूत्रधारेनामिहोक्तं
 शयनासनलक्षणं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अष्टोत्तरशतं ज्येष्ठं मध्यं स्वाक्षवर्ति करान् ।
 जघन्यं सप्ततिकरान् राजवेश्म प्रशस्यते ॥ १ ॥
 अतो हीनं न कर्तव्यं महतीं श्रियमिच्छता ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशधा प्रविभाजिते ॥ २ ॥
 भागार्धं शस्यते भित्तिरादिकोणसमाश्रिता ।
 चतुष्को^१ भागिको मध्ये चतुःस्तम्भसमन्वितः ॥ ३ ॥
 अलिन्दस्तद्वहिः कार्यः स्तम्भैर्द्वादशभिर्वृतः ।
 विंशत्या स्याद् वर्ण्युक्तो द्वितीयोऽलिन्दकस्ततः ॥ ४ ॥

१. 'ह' क. पाठः । २. 'ये', ३. 'र्णो' ख. पाठः । ४. 'के' क. पाठः ।

स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्तृतीयश्चाप्यन्दिन्दकः ।
 पद्त्रिंशता चतुर्थश्च स्वम्भानां परिकीर्तितः ॥ ५ ॥
 एवं स्तम्भशतं मध्ये प्रोक्तं पृथ्वीजये युषैः ।
 द्वाराणि चास्य चत्वारि पञ्चशास्त्रानि जायते(१) ॥ ६ ॥
 चत्वारो निर्गमास्तस्य प्रोक्ताः सर्वे विभागिकाः ।
 विंशु सर्वासु कर्तव्यमेवं भद्रनिवेशनम् ॥ ७ ॥
 अर्धेन मध्यभिर्त्वेस्तु भित्तिर्भद्र(स्त्रीत्र)यै भवेत् ।
 भद्रेभद्रे घराणां स्याद् विंशतिश्चाष्टभिर्धुता ॥ ८ ॥
 मुख्यभद्रं भवेद् युक्तं वेदिकामचचारणैः ।
 क्षेत्रभागोदयाद्या भूराभूमिकलकान्तरम् ॥ ९ ॥
 आदिभूम्युदयार्धेन पीठं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागान् नवोदयं कृत्वा भागेनैकेन कुम्भिका ॥ १० ॥
 कर्तव्याष्टांशयुक्तेन स्तम्भो भागचतुष्टयै ।
 पादयुक्तं विधातव्यो भागेनोत्कलकं तथा ॥ ११ ॥
 हीरग्राहणकं कार्यं भागं पादत्रिचर्जित(ः)तम् ।
 सपादभागिकः पट्टः स्तम्भकेन समन्वितः ॥ १२ ॥
 पट्टार्धेन जयन्त्यः स्युर्भूमौभूमावयं क्रमः ।
 कलसभागोदयादर्थं भूमिष्वन्यासु हीयते ॥ १३ ॥
 पञ्चभागप्रमाणं तु सच्छाद्यं नवमं तलम् ।
 वेदिकाया अथर्द्धार्धं सार्धभागत्रयोन्मितम् ॥ १४ ॥
 कण्ठेन युक्तं कर्तव्यं वेदिका पिहिता यथा ।
 तस्याः क(ण्ठे)ण्ठो विधातव्यस्तन्मध्ये सार्धभागिकः ॥ १५ ॥
 वेदिकाविस्तरः कार्यो भागांस्तत्रार्धसप्तमान् ।
 वेदिकोपरि घण्टा च सार्धभागौद्यतुर्दश ॥ १६ ॥

१. 'ति', २. 'म', ३., ४. 'यो', ५. 'गो' क. पाठः । ६. 'यः' ख. पाठः ।
 ७. 'ग' क, 'म.' ख. पाठः । ८. 'स्थाप्य या', ९. 'धै' क. पाठः । १०. 'या
 शोभमुदयार्धवती(१) तस्याः', ११. 'ग' ख. पाठः ।

भागद्वयं सपादं तु कण्ठः पटं तु पञ्चभिः ।
 चतुर्भिश्च द्वितीयं च तृतीयं च त्रिभिस्ततः ॥ १७ ॥
 सर्वशीर्षश्च दातव्यो यथाशोभं यथारुचि ।
 क्षेत्रभागसमः कार्यः कलशमूलिकावधेः ॥ १८ ॥
 उदयार्धेन भूमेः स्थुरन्तराणि तलानि च ।
 यथाशोभं तु कर्तव्यं पीठं तस्य सुशोभितम् ॥ १९ ॥
 सार्धभागद्वयं चास्य कार्या स्तुर्यरण्डिका ।
 जङ्घा भागचतुष्कं च ततश्छाद्यं प्रयोजयेत् ॥ २० ॥
 भागद्वयं च पादोनं छाद्यपिण्डः प्रकीर्तितः ।
 निर्गमोऽस्य चतुर्भागो हंसारव्यस्तस्य चोपरि ॥ २१ ॥
 पादोनभागं कर्तव्यं ततश्छाद्यं द्वितीयकम् ।
 जङ्घा भूमिचतुष्केण मासादस्य प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 चतुर्थभूमिकामूर्ध्नि ततो मुण्डा(न्) निवेशयेत् ।
 क्षुण्णक्षणप्रवेशेन कार्याः त्रेपास्तु भूमिकाः ॥ २३ ॥
 वेदिका च यथोक्ता स्पात् स्रग्घण्टा कलशान्विता ।
 रेखाशुद्ध्या च कर्तव्या मुण्डाः सर्वे यथायथम् ॥ २४ ॥
 अर्धोदयं त्रिधा कृत्वा तृतीयं दशत्रा भजेत् ।
 वामनश्चातपत्रश्च कुवेरो भ्रमरावली ॥ २५ ॥
 हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्भुको जयः ।
 अनन्तो दशमस्तेषां विधायकवशादमी ॥ २६ ॥
 विधातव्याः स्थपतिभिर्मुण्डरेखाप्रसिद्धये ।
 तमरुवेदिकाजालमत्तवारणशोभितम् ॥ २७ ॥
 वितर्दिनिर्युहयुतं चन्द्रशालाविभूषितम् ।
 कर्माङ्ग्यं बहुचित्रं च कुर्वीत पृथिवीजयम् ॥ २८ ॥
 मासादाश्च महान्तो ये विधेयास्ते समोदयाः ।
 अर्धोदयेन लघवो हवा(को?को)णादयं क्रमः ॥ २९ ॥

१. 'स' क. पाठः । २. 'ल'; ३. 'म' स. पाठः । ४. 'य' क. पाठः ।
 ५. 'न' स. पाठः ।

भूम्यष्टकादभ्युदयः क्षेत्रविस्तारसम्मितः ।

यतस्तत्र वधे प्रोक्तः प्रासादोऽन्यद् विभूषणम् (१) ॥ ३० ॥

बहवो निकरा येषु प्राङ्गणं तेषु दीयते ।

रेखायां ग्रथमायां वा द्वितीयायामथापि वा ॥ ३१ ॥

तृतीयायां वा रेखायां तत्र संवरणाः स्मृताः ।

अयं भूम्युदयः कार्यः क्षेत्रे दशविभागिके ॥ ३२ ॥

न्यूनाधिकविभक्ते तु कार्यः स्यादनुसारतः ।

मुक्तकोणस्थ लक्ष्माथ प्रक्रमगतमुच्यते ॥ ३३ ॥

चतुरर्थाकृते क्षेत्रे भागद्वादशकाङ्किते ।

भागश्चतुष्टोऽंशको मध्येऽस्य चतुर्द्वाविंशतिरविभूषितः ॥ ३४ ॥

भागेन च ततोऽलिन्दो धरद्वादशकान्वितः ।

तद्वद् द्वितीयालिन्दोऽपि विंशत्या भारितो धरैः ॥ ३५ ॥

तृतीयश्च धरैरष्टाविंशत्यालिन्दको भवेत् ।

पदत्रिंशता धरैर्युक्तः कार्योऽलिन्दश्चतुर्थकः ॥ ३६ ॥

चतुश्चत्वारिंशता स्याद् धरैर्युक्तश्च पञ्चमः ।

भागार्थं कारयेद् भित्तिं सार्धं भागं विमुच्य तु ॥ ३७ ॥

भागत्रयं ततः कुर्यात् माग्रीवं दैर्घ्यविस्तृतौ ।

विस्तृतौ निर्गमे चेपां भद्रं भागेन कल्पयेत् ॥ ३८ ॥

यागिकं निर्गतं तस्मान्मध्येऽन्यद् भद्रमस्य हि ।

भागानिर्गमविस्तारं दिक्षु सर्वास्त्रयं विधिः ॥ ३९ ॥

चतुःपञ्चाशता स्तम्भैरेकैकं भद्रमन्वितम् ।

मध्ये वास्य चतुश्चत्वारिंशं स्तम्भशतं भवेत् ॥ ४० ॥

षोडशाभ्यधिका च स्याद् भद्रस्तम्भशतद्वयी ।

एवं धराणां सर्वेषां भवेत् पष्ठं शतत्रयम् ॥ ४१ ॥

पृथ्वीजयवदत्रापि शेषनिर्माणमिष्यते ।

तृतीयभूमिकामूर्ध्नि निर्गमज्जलिलेष्वपि ॥ ४२ ॥

प्राङ्गणानि विधेयानि विशेषोऽत्रैव कीर्तितः ।

सर्वतोभद्रसंज्ञेऽथ शत्रुभर्दननाम(पिनि) ॥ ४३ ॥

अयमेव विधिः कार्यो गुण्डरेखाग्रमिद्धये ।

श्रीवत्सस्यापि मध्ये स्यात् स्तम्भाद्यं मुक्तकोणवत् ॥ ४४ ॥

सार्धं भागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतम् ।

कर्णप्राग्श्रीवमेतस्य भागेन च विनिर्गतम् ॥ ४५ ॥

भद्रं तस्यापि कर्तव्यं भागविस्तारनिर्गमम् ।

मुक्तकोणवदस्यापि मध्यपदं विधीयते ॥ ४६ ॥

अयं विधिः समग्रासु द्विधु श्रेष्ठं तु पूर्ववत् ।

मतिभद्रं धरास्तिग्धं भवन्त्यस्य द्वाः शुभाः ॥ ४७ ॥

दातं विंशमिदं (सर्वधराणांमिह कीर्तितम् ।

एवं समस्तस्तम्भानां चतुःपष्टं प्रतद्वयम् ॥ ४८ ॥

सर्वतोभद्रसंज्ञस्य लक्ष्मेदानीं प्रचक्ष्महे ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्दशविभाजिते ॥ ४९ ॥

भागिकः स्याच्चतुष्कोऽस्य चतुःस्तम्भविभूषितः ।

स्तम्भैर्द्वादशमिधुवतः प्रथमः स्यादलिन्दकः ॥ ५० ॥

स्तम्भविंशतिसंयुततो द्वितीयः स्यादलिन्दकः ।

स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्तृतीयः स्या(प्यष्ट)लिन्दकः ॥ ५१ ॥

पञ्चत्रिंशता चतुर्थः स्यादलिन्दो भूषितो धरः ।

पञ्चमः स्याच्चतुष्ट्वारिंशता भूषितो धरः ॥ ५२ ॥

द्वापञ्चाशद्धरः षष्ठः सर्वेऽप्येतेऽस्य भागिकाः ।

भागार्थं शस्यते भित्तिः सर्वतः सुदृढा घना ॥ ५३ ॥

सार्धभागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतः ।

कर्णप्राग्श्रीवऋष्य स्याद् भागमेकं च निर्गमः ॥ ५४ ॥

भद्रमस्यापि कर्तव्यं भागनिर्गमविस्तृतम् ।

मध्ये भद्रं विधातव्यं भागद्वयविनिर्गतम् ॥ ५५ ॥

अस्यापि भद्रं मध्ये स्याद् भागत्रितयविस्तृतम् ।

भागिको निर्गमश्चास्य तदन्तर्भागनिर्गतम् ॥ ५६ ॥

भागविस्तारसंयुक्तं भद्रमन्यत् प्रकल्पयेत् ।
 दिक्षु सर्वास्त्रियं प्रोक्तो विभिर्भद्रप्रकल्पने ॥ ५७ ॥
 स्तम्भानामस्य कर्तव्यं मध्ये पणवतं शतम् ।
 भद्रेष्वेष्टु च सर्वेषु भवेत् पञ्च्यधिकं शतम् ॥ ५८ ॥
 समेन प्रविभागेन स्तम्भानामेकसङ्ख्यया ।
 इत्थं समस्तस्तम्भानां पट्टपञ्चाशं शतत्रयम् ॥ ५९ ॥
 किन्तु जङ्घा भवेदस्य भूमिकात्रितयोन्मिता ।
 शत्रुमर्दनसंज्ञस्य धाम्नो लक्ष्माथ कथ्यते ॥ ६० ॥
 पृथ्वीजयसमं मध्ये भित्तिश्चापि तथाविधा ।
 सार्धं भागं परित्यज्य भागेनायतविस्तृतम् ॥ ६१ ॥
 भद्रं विद्वन्पात् तन्माये भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भद्रमेवं विधातव्यं भागत्रितयनिर्गतम् ॥ ६२ ॥
 पार्श्वयोर्भागिकं भद्रमाय(त्वां?त्वा) विस्तरेण च ।
 भागत्रितयविस्तारं भागेनैकेन निर्गमम् ॥ ६३ ॥
 मध्यभद्रं ततोऽपि स्याद् भागेनायतविस्तृतम् ।
 ऊयोऽयं दिक्षु सर्वासु विधातव्योऽस्य सिद्धये ॥ ६४ ॥
 ऊर्ध्वं पृथ्वीजयस्येव कार्यमस्यापरं पुनः ।
 प्रतिभद्रं चतुश्चत्वारिंशत्स्तम्भसमन्वितम् ॥ ६५ ॥
 मध्ये स्तम्भशतं चास्य विधेयं सुदृढं शुभम् ।
 पट्टसप्तविस्तम्भशतद्वयमस्य भवेदिति ॥ ६६ ॥
 पञ्चानामपि चैतेषां हस्ताष्टशतशुचमम् ।
 मानश्रुतैश्चविस्तारात् कर्तव्यं त्रियमिच्छता ॥ ६७ ॥
 मध्यमाधमयोर्मानं क्रीर्तितं पृथिवीजये ।
 राज्ञः क्रीडार्थमन्यच्च कथ्यते गृहपञ्चरुम् ॥ ६८ ॥
 क्षोणीविभूषणं त्वार्थं पृथिवीतिलकं पम् ।
 प्रतापरर्धने चान्धन्नीनिवामं ततोऽपि च ॥ ६९ ॥

लक्ष्मीविलाससंज्ञं च पञ्चमं परिकीर्तितम् ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागविभाजितं ॥ ७० ॥
 चतुष्को भागविस्तीर्णो मध्ये कार्यश्चतुर्धरः ।
 वहिश्च भागिकोऽलिन्दस्तदन्तेश्चत्रयार्यताः ॥ ७१ ॥
 फर्णप्रासादकाः कार्या भागत्रितयविस्तृताः ।
 तेषां पद्ददारुकं मध्ये भित्तिर्भागार्थसम्मितौ ॥ ७२ ॥
 तद्वह्निर्भागनिष्क्रान्तो भद्रे भागं च विस्तृतः ।
 प्राग्ग्रीवत्रयसंयुक्तो भागिकालिन्दवेष्टितः ॥ ७३ ॥
 अर्धभागिकभिस्त्या च चतुष्को वेष्टितो भवेत् ।
 प्रासादोऽयं मनोहारी भवेद्बनिशेखरः ॥ ७४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ।
 चतुष्को भागिको मध्ये बाह्यालिन्दौ च भागिकौ ॥ ७५ ॥
 नवकोष्ठाश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
 पद्ददारुकं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ७६ ॥
 ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो बहिः ।
 भद्रे भागायतो भागविनिष्क्रान्तश्चतुर्दिशम् ॥ ७७ ॥
 चतुष्को भागिकोऽलिन्दवेष्टितश्च विधीयते ।
 अस्य भद्रत्रयं कार्यं भागविस्तारनिर्गमम् ॥ ७८ ॥
 अर्धभागिकभिस्त्या च वेष्टितं तद् विधीयते ।
 कर्णैककर्णं (सप्तस्य)विस्तीर्णं द्वे भद्रे भागनिर्गते ॥ ७९ ॥
 प्रासादमेवं ध्रुवनतिलकं परिचसते ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ॥ ८० ॥
 चतुष्को भागिको मध्ये चतुःस्तम्भो विधीयते ।
 तद्वह्निर्भागिकोऽलिन्दो द्वितीयोऽपि च भागिकः ॥ ८१ ॥
 नवकोष्ठाश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
 पद्ददारुकं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ८२ ॥

ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो वहिः ।
 भद्रे भागायतो भद्रविनिष्क्रान्तश्चतुर्धरः ॥ ८३ ॥
 चतुष्को भागिकालिन्दद्वयेन परिवेष्टितः ।
 त्रिभागविस्तृतं भद्रं तद्गृहिर्भागनिर्गतम् ॥ ८४ ॥
 भागिकं प्रतिभद्रं च कुर्यादुभयतः समम् ।
 भागार्थं यावत्तो भित्तिर्मद्रस्य परितो भवेत् ॥ ८५ ॥
 विधिरेव विधातव्यो दिक्ष्वेवं चतसृष्वपि ।
 विलासस्तवको नाम प्रासादोऽयं प्रकीर्तितः ॥ ८६ ॥
 कर्णप्राग्ग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्ग्रीवकौ यदा ।
 स्यातामस्य तदा कीर्त्तिपतारुः परिकीर्तितः ॥ ८७ ॥
 अस्यैव पीठे निर्गुक्तशालाभिः परितोऽष्टभिः ।
 अन्योन्यशालासंयद्धे यदासावेव दीयते ॥ ८८ ॥
 कर्णप्रासादकोपेतः कोणैः शालोज्झितैर्धृतः ।
 प्रासादसुन्दरो ज्ञेयस्तदा भुवनमण्डनः ॥ ८९ ॥
 एते प्रोक्तौस्तलच्छ्रन्दा जङ्घासंवरणादिकम् ।
 भूमिमानादिकं यच्च तत् पृथ्वीभयवद् भवेत् ॥ ९० ॥
 इदानीं कथ्यते लक्ष्म क्षोणीभूषणवेश्मनः ।
 पञ्चपञ्चाशता हस्तैः कल्पिते चतुरश्रके ॥ ९१ ॥
 विमक्ते चाष्टभिर्भागैश्चतुष्को भागिकः स्मृतः ।
 चतुर्भिरन्वितः स्वम्भैरलिन्दश्चास्य भागिकः ॥ ९२ ॥
 युक्तो द्वादशभिः स्वम्भैर्विश्रुत्या च द्वितीयकः ।
 स्यादष्टाविंशतिधरस्तृतीयश्चाप्यलिन्दकः ॥ ९३ ॥
 भित्तेरप्यर्धभागेन सार्धं भागं विमुच्यते ।
 भागपञ्चकविस्तीर्णं भद्रं भागेन निर्गतम् ॥ ९४ ॥
 तन्मध्यमद्रमन्यच्च भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रमन्यत् ततोऽपि च ॥ ९५ ॥

भागेन विस्तृतं कार्यं भागेनापि च निर्गतम् ।
 दिक्षु सर्वासु कर्तव्यो विधिरेषोऽस्य सिद्धये ॥ ९६ ॥
 मध्यस्तम्भैश्चतुःषष्ट्या संयुक्तं सारदारुजैः ।
 प्रतिभद्रं धरैः कार्यमष्टादशभिरन्वितम् ॥ ९७ ॥
 पद्त्रिंशं शतमेवं स्यात् स्तम्भानामिह सर्वतः ।
 चतुर्द्वारमिदं कार्यं यशःश्रीकीर्त्तिवर्धनम् ॥ ९८ ॥
 पृथिवीतिलकस्याथ लक्षणं परिकीर्त्यते ।
 चत्वारिंशत्करे क्षेत्रे भागैर्भक्तैर्धूपपुष्पैः ॥ ९९ ॥
 भागिकः स्याच्चतुष्कोऽन्तश्चतुःस्तम्भविभूषितः ।
 अलिन्दोऽपि च भागेन स्तम्भैर्द्वादशभिर्भुजैः ॥ १०० ॥
 विंशत्या च द्वितीयोऽपि भित्तिः स्याद्रस्य पादिका ।
 कर्णे प्रासादको भागैस्त्रिभिः स्यान्निर्गतायतः ॥ १०१ ॥
 अस्य भद्रद्वयं कार्यं भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 कर्णप्रासादयोर्मध्ये भागपञ्चकविस्तृतम् ॥ १०२ ॥
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रं तस्यापि मध्यतः ।
 भागत्रितयविस्तीर्णं भागेनैकेन निर्गतम् ॥ १०३ ॥
 भद्रमस्यापि मध्येऽन्यद् भागेनायतनिर्मतम् ।
 स्तम्भाः पद्त्रिंशदन्तः स्युर्भद्रेष्वष्टौ शतद्वयम् ॥ १०४ ॥
 अथातः श्रीनिवासस्य लक्षणं सम्यचस्महे ।
 पृथ्वीतिलकवन्मध्यमेतस्य परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 सपादं भागमुत्सृज्यै भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं चास्य भद्रमाद्यं प्रकल्पयेत् ॥ १०६ ॥
 तस्यापि मध्यवर्तन्यद् भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 अन्वितं दशभिः स्तम्भैः सुदृढैस्तद् विधीयते ॥ १०७ ॥
 सर्वास्वपि च दिक्ष्वेवं विधेया भद्रकल्पना ।
 अस्य पद्मासृतिः स्तम्भाः भवन्त्येकत्र सदृश्यया ॥ १०८ ॥

१. 'शःकीर्त्तिविव', ०. 'दि' क. पाठः । २. 'य', ४. 'द्वयं यत्का',
 ख. पाठः । ५. 'कल्पते', ६. 'ए' क. पाठः ।

प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म साम्प्रतमुच्यते ।
 पञ्चविंशतिहस्ताङ्गे सार्धभागत्रयाङ्गिते ॥ १०९ ॥
 मध्ये चतुष्को भागेन चतुर्भिः सम्भृतो धरैः ।
 अलिन्दो भागिकृथास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥
 पादिका भिचिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागनिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥
 विधिरेव समग्रासु दिक्षु कार्योऽस्य सिद्धये ।
 स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो घहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥
 धराणां चैव सर्वेषां चतुःपट्टिः प्रकल्पना ।
 अर्थं लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥
 प्रतापवर्धनस्येव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
 प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥
 किन्त्वस्य पार्श्वभद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
 कोणेष्वपिच भद्राणि पार्श्वयोरुभयोस्तथा ॥ ११५ ॥
 भागं(स्यैश्च) निर्गमोऽप्येषां विशेषोऽस्मादयं मतः ।
 भद्रमस्य दशस्तम्भैर्ध्वं षोडशभिर्धरैः ॥ ११६ ॥
 चतुर्द्वारं भवेदेतदिच्छया क्षणमध्यगम् ।
 द्वारमन्यद् विधातव्यं स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥
 भूमिभिः सार्धपट्टीभिर्विधेयः क्षोणिभूषणः ।
 अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥
 स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽयं भूमिभिः ।
 लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥
 प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
 राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥
 क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
 यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च भूभृतम् ॥ १२१ ॥

तेषां पृथ्वीजयादीनां द्वारमानमथोच्यते ।
 चतुःपञ्चाशदंशो यो विस्तृतः सकरत्रयः ॥ १२२ ॥
 स द्वारस्योदयः प्रोक्तस्तदर्धेनास्य विस्तृतिः ।
 स्वोदयस्य त्रिभागेन पिण्डः स्तम्भेषु शस्यते ॥ १२३ ॥
 स्यात् सप्तविंशतितमः सपादः सचतुष्करः ।
 गृहभागो भवेद् भूमिः प्रथमा राजवेश्मनाम् ॥ १२४ ॥
 भूच्छ्राये नवधा भक्ते तदंशकचतुष्टयम् ।
 निर्गमश्छाद्यकस्यांशद्वयं पादोनमुच्छ्रयः ॥ १२५ ॥
 तथान्तरावणी कार्या छाद्यकोच्छ्रायनिर्मता ।
 हीरग्रहणपिण्डार्धबाहल्या सा प्रशस्यते ॥ १२६ ॥
 तस्याः स्वमेव बाहल्यं पादोनं विस्तृतिः स्मृता ।
 अन्तरावणिकातुल्यो मदलाया विनिर्गमः ॥ १२७ ॥
 स्वनिर्गमात् तथा चास्याः सपादः स्यात् समुच्छ्रयः ।
 भूम्युच्छ्रयनवांशस्य पादोऽस्याः पिण्डमिष्यते ॥ १२८ ॥
 भून्वांशस्त्रिभागोनो मदलायाश्च विस्तृतिः ।
 * लुमामूलस्य स्तम्भार्धं विस्तारः परिकीर्तितः ॥ १२९ ॥
 तत्तृपंशादग्रविस्तीर्णा भूले साष्टांशयुग् भवेत् ।
 तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ १३० ॥
 आध्माता चेत्यभूः प्रोक्ता लुमाः सप्त मनीषिभिः ।
 ऋजुः सा लम्बिनी तासामाध्माता कर्णगा स्मृता ॥ १३१ ॥
 अन्तराले क्रमेण स्युः पञ्चान्याः परिकीर्तिताः ।
 स्तम्भे निदध्यान्मदलां छाद्यं धर्तुं हृदां शुभाम् ॥ १३२ ॥
 स्तम्भाभावे पुनर्न्यस्येत् कुड्यपट्टेऽपि तां सुधीः ।
 सप्त पञ्चाधवा तिस्रो मल्लच्छ्राये लुमाः स्मृताः ॥ १३३ ॥
 फोणेचेता इमाभ्योऽन्याः कर्तव्याः प्राज्ञलाः समाः ।
 छाद्ये कर्णात् कचित् कार्या मकराननभूषिताः ॥ १३४ ॥

१. 'मन.स' ख. पाठः । २. 'स्या', ३. 'च' ख. पाठः ।

* 'लुमा' इति शिल्पशास्त्रे प्रसिद्धः ।

तेऽपि विद्याधरोपेताः क्वचित् सगजतुण्डिकाः ।
 सकुम्भिकस्य स्तम्भस्य प्रविमज्योदयं त्रिधा ॥ १३५ ॥
 तत्र भागद्वयं कुर्याद् भागानर्धचतुर्थकान् ।
 तत्र पादोनभागेन राजितासन्नकं भवेत् ॥ १३६ ॥
 सतः सोत्कलका वेदी साद्भिभागा विधीयते ।
 कूटमारसमांशार्थं कार्योऽर्जासनपट्टकः ॥ १३७ ॥
 स्रग्स्यादभीष्टोऽविस्तारो भागोच्चं मन्त्रधारणम् ।
 स्तोदयस्य त्रिभागेन तिर्यक् कार्योऽस्य निर्गमः ॥ १३८ ॥
 रूपकैः करणायाभिः (१) सुपत्रैरपि शोभितम् ।
 वेदिकादिकमप्यस्य रूपपत्राचितं शुभम् ॥ १३९ ॥
 आयसीभिः शालाकानिः कीलकैश्च दृढीकृतम् ।

एतानि पञ्चदशराजनिवेशनानि
 पृथ्वीजयमभृति यानि निरूपितानि ।
 यो लक्षणेन सहितं परिमाणमेपां
 जानाति तस्य नृपतिः परितोषमेति ॥ १४० १/२ ॥

इति महायज्ञाधिराजभौमोजदेवविरचिते समस्तज्ञानयज्ञधारणपरनाशि वास्तुशास्त्रे
 राजशृङ्गं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ।

ध्राम्पद्दिनेशशशिषण्डलचक्रश(त्संस्त)-
 मेतज्जगत्त्रितययन्त्रमलक्ष्यमव्ययम् ।
 भूतानि बीजमखिलान्यपि सम्प्रकल्प्य
 यः सन्ततं श्रमयति स्मरजित् स वोऽज्यात् ॥ १ ॥

पन्नाध्यायमथ श्रूयो यथावत् प्रक्यागतम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेकमिह कारणम् ॥ २ ॥

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्वेन वर्त्मना ।
 नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥
 स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीषया ।
 कृतं यस्माद् यमपति तद्वा यन्त्रमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥
 तस्य बीजं चतुर्धा स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।
 आश्रयत्वेन चैतेषां विषदप्युपपुज्यते ॥ ५ ॥
 भिन्नः सूर्तधं (कै?यै)रुक्तस्ते च सम्यक् न जानते ।
 § प्रकृत्या पार्थिवः मृत(आ?स्त्र)यात् † तत्र क्रिया भवेत् ॥ ६ ॥
 पार्थिवत्वादयमतौ न कदाचिद् विभिद्यते ।
 द्रव्यत्वादभिजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥
 तदा विरोधो नैवास्य पावकेनोपपद्यते ।
 गन्धाद् बोधो विरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलात् ॥ ८ ॥
 आत्मैव बीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।
 एवं भेदा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्मिधः ॥ ९ ॥
 स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्य तथापरम् ।
 अन्यदन्तरितं धातुं बाणमन्यत् त्वदूरतः ॥ १० ॥
 स्वयंवाहमिहोत्कृष्टं हीनं स्यादितरत् त्रयम् ।
 तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥
 य(द्यु?दु)त्पन्नमलक्ष्यं यदेकं बहुषु साधकम् ।
 तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् बिस्मयकृष्टृणाम् ॥ १२ ॥
 एका स्वीया गतिश्चित्रे बाह्येऽन्या बाह्यकांक्षिता ।
 अरपट्टाश्रिते कीदृशे दृश्यते द्वयमप्यदः ॥ १३ ॥
 इत्थं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।
 अलक्षता विचित्रत्वं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

१. 'तै' क. पाठः । २. 'श' क. ग. पाठः । ३. 'य' ख. पाठः । ४. 'वस्त-
 भाया च तत्' , ५. 'भज्यते' क. पाठः । ६. , ७. 'वा', ८. यद्वा ख. ग. पाठः ।
 ९. 'ध' क. पाठः ।

§ 'प्रकृत्या स्वभावेन पार्थिवो मातः बहुलः' इति, † 'तत्र उदवर्तेनोवापूतो क्रिया
 कार्यं भवेत्' इति च दिग्गममस्ति ।

अन्यत् स्यादन्तरा(त्त्रेभिः)यं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि यागतः ॥ १५ ॥

अंशांशिभावाद् भूतानां सङ्घचैषामविरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।

लार्यं ख्यातिं च पूजां च यज्ञो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।

गृहमेकं विलासानामाश्चर्यस्य परं पठम् ॥ १८ ॥

रत्नेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथावद् देवतादीनां रूपचेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुप्यन्त्यथ तत्तुष्टिः पूर्वधर्मः प्रकीर्तितः ।

नृपादिनोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

विचैकपादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्माश्च दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्वीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनिर्तस्तदेव मेरुदुर्ध्वैः ।

आप्यमाप्यस्तथा बीजरानैलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वह्निजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।

मारुतं मारुतराण्यैः पार्थिवैरानलैस्तथा ॥ २३ ॥

वह्निजातेऽपि बीजं स्यात् सूतः सोऽपि च वा(नानि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् बीजमाप्यानामपि बी(रणै)रुणम् ॥ २४ ॥

इति बीजानि सर्वेषां कीर्तितान्पतिलान्पि ।

कुड्यंकरणमूत्राणि भारमोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्रपु संवित्प्रमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्ववीजेषु प्रमुञ्चते ।

उर्दकः कर्तरो यद्विश्वं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

१. 'दे.', २. 'चि', ३. 'माप्तोला', ४. 'नि' क. पाठः । ५. 'पु'
६. 'मा', ७. 'उर्दक' त. ग. पाठः ।

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्वेन वर्त्मना ।

नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥

स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीषया ।

कृतं यस्माद् यमयति तद्वा यन्त्रमिति स्पृतम् ॥ ४ ॥

तस्य बीजं चतुर्धा स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।

आश्रयत्वेन चैतेषां विषदप्पुपपुञ्ज्यते ॥ ५ ॥

भिन्नः सूर्तश्च (कै० वै०) रुक्तस्ते च सम्यक् न जानैते ।

§ प्रकृत्या पार्थिवः स्रुत(स्त्रास्त्र)यात् † तत्र क्रिया भवेत् ॥ ६ ॥

पार्थिवत्वादयमतो न कदाचिद् विभ्रियते ।

द्रव्यत्वादग्निजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥

तदा विरोधो नैवास्थ पावकेनोपपद्यते ।

गन्धाद् बहेर्विरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलात् ॥ ८ ॥

आत्मैव बीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।

एवं भेदा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्मिथः ॥ ९ ॥

स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्य तथापरम् ।

अन्यदन्तरितं धातुं बाह्यमन्यत् त्वदूरतः ॥ १० ॥

स्वयंबाह्यमिहोत्कृष्टं हीनं स्यादितरत् त्रयम् ।

तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥

य(द्यु)दुत्पन्नमलक्ष्यं यदेकं बहुषु साधकम् ।

तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् विस्मयकृच्छ्रणाम् ॥ १२ ॥

एका स्त्रीया गतिक्षित्रे बाह्येऽन्या बाह्याश्रितः ।

अरघट्टाश्रिते कीटे दृश्यते द्वयमप्यदः ॥ १३ ॥

इत्थं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।

अलक्षता विचित्रत्वं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

१. 'तै' क. पाठः । २. 'श्च' क. ग. पाठः । ३. 'य' ख. पाठः । ४. 'वस्त-
शोपा च तन', ५. 'भज्यते' क. पाठः । ६. , ७. 'धा', ८. त्रदू ख. ग. पाठः ।
९. 'ध' क. पाठः ।

§ 'प्रकृत्या स्वभावेन पार्थिवो भागः श्रुतः' इति, † 'तत्र उदग्गतेभोवायूनां क्रिया
कार्यं भवेत्' इति च टिप्पणमस्ति ।

अन्यत् स्यादन्तरा(त्रेभि)र्ध्वं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि यागतः ॥ १५ ॥

अंशांशियावाद् भूतानां सङ्ख्यैषामतिरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रजानां च मतस्य च ।

लाभं रूपातिं च पूजां च यशो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।

गृहमेकं विलासानामार्थ्यस्य परं पदम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथावद् देवतादीनां रूपचेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुप्यन्यथ तत्तुष्टिः पूर्वैर्मर्मः प्रकीर्तितः ।

तृपादितोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

वित्तैक्यादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान्न दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्बीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनितैस्तदेव मैरुदुद्भवैः ।

आप्यमाप्यैस्तथा बीजरानैलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वह्निजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वीरुणैरपि ।

मारुतं मारुतराप्यैः पार्थिवैरानलेस्तथा ॥ २३ ॥

वह्निजातेऽपि बीजं स्यात् सूतः सोऽपि च वा(नीनि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् बीजमाप्यानामपि वा(रणैरुणम्) ॥ २४ ॥

इति बीजानि सर्वेषां कीर्तितान्यखिलान्यपि ।

कुण्ड्यंकरणमूत्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्र्यु संवित्प्रमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्ववीजेषु प्रयुज्यते ।

चर्दकः कर्तरो यष्टिश्चक्रं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

१. 'ष्टे', २ 'चि', ३. 'मारुतोद्भव', ४. 'नि' व. पाठ. । ५. 'पु
६. 'भा', ७. 'उर्ध्व्यङ्ग' ख. ग. पाठ. ।

शृङ्गावली च नाराचः स्ववीजान्यावेरे विदुः ।
 ताप उत्तेजर्ज स्तोमः क्षोभश्च जलसङ्गजः ॥ २८ ॥
 एवमाद्यग्निवीजानि पार्थिवस्य प्रचक्षते ।
 धारा च जलभारश्च पयसो भ्रमणं तथा ॥ २९ ॥
 एवमादीनि भूजस्य जलजानि प्रचक्षते ।
 यथोच्छ्रायो यथाधिक्यं यथा नीरन्त्रतापि च ॥ ३० ॥
 अत्यन्तमूर्ध्वगामित्वं स्ववीजान्ययसस्तथा ।
 मरुत् स्वभावजो गार्दग्रहकैश्च प्रतीप्सितः ॥ ३१ ॥
 दृष्ट्याद्यैर्वीजनाद्यैश्च गजकर्णादिभिः कृतः ।
 (छा)चाणिता गालितश्चायं धीजं भवति भूर्भवे ॥ ३२ ॥
 काष्ठं (मुं)कृत्तिश्च लोहं च जलजे पार्थिवं भवेत् ।
 अन्यदम्भेस्तदप्यस्तु तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ ३३ ॥
 धीजं स्वकीयं भवति यन्त्रेषु जलजन्मसु ।
 तापाद्यं पूर्वकथितं वह्निजं जलजे भवेत् ॥ ३४ ॥
 सङ्कृष्टहीतश्च दत्तश्च पूरितः प्रतिनौदितः ।
 मरुद् बीजत्वमापाति यन्त्रेषु जलजन्मसु ॥ ३५ ॥
 वह्निजातेषु मृत्ताम्रलोहकृमादि तद्ग्रहे ।
 पार्थिवं कथयन्तीह बीजं बीजविचक्षणाः ॥ ३६ ॥
 बह्वेर्वह्निर्भवेद् बीजमाप आपस्तथा भवेत् ।
 आद्यैर्दृष्ट्यादिभिः श्रोक्तैर्मरुद् गच्छति धीजताम् ॥ ३७ ॥
 प्रत्येपकं च जनकं प्रेरकं ग्राहकं तथा ।
 सद्ग्राहकं च भूजातं बीजं स्यादनिलोद्भवैः ॥ ३८ ॥
 प्रेरणं चाभिघातश्च विषर्तो भ्रमणं तथा
 जलजं मारुतोत्पेषु धीजं स्यादिति सम्प्रतम् ॥ ३९ ॥
 सङ्कृष्टहीतस्य तापाद्यैर्यानि पावकजन्मनि ।
 प्रकीर्तितानि तान्येव भवन्ति पवनोद्भवैः ॥ ४० ॥

१. 'धै', २. 'स्थिता', क. पठिः । ३. 'तले', ४. 'ह', ५. 'न्ते',
 ६. 'सदप्यस्य जि', ७. 'ना' ए. पाठः । ८. 'हु' क. पाठः ।

प्रेरितः सद्गृहीतश्च जनितश्च समीरणः ।
 आत्मनो वीजतां गच्छत्येवमन्यत् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
 भूतमेकमिहोद्विक्तमन्यद्दीनं ततोऽधिकम् ।
 अन्यद्दीनतरं चान्यदेवंप्रायैर्विकल्पितैः ॥ ४२ ॥
 नाना भेदा भवन्त्येषां कस्तान् कात्स्न्येन वक्ष्यति ।
 निष्क्रिया भूः क्रिया त्वंशे क्षेत्रेषु सहजा त्रिषु ॥ ४३ ॥
 अतः प्रायेण सा ज्ञेया क्षितावेवं प्रयत्नतः ।
 साध्यस्य रूपवन्नतः सन्निवेशो यतो भवेत् ॥ ४४ ॥
 यन्त्राणामाकृतिस्तेन निर्णेतुं नैव शक्यते ।
 यथावद्बीजसंयोगः सौश्लिष्ट्यं शृङ्खलतापि च ॥ ४५ ॥
 अलक्षता निर्वहणं लघुत्वं शब्दहीनता ।
 शब्दे साध्ये तदाधिक्यमशैथिल्यममादता ॥ ४६ ॥
 बहनीषु समस्तासु सौश्लिष्ट्यं चास्वलह्वति ।
 यथामीष्टार्थकारित्वं लयतालार्तुमापिता ॥ ४७ ॥
 इष्टकालेऽर्ज्यदर्शित्वं पुनः सम्यक्त्वसंहतिः ।
 अनुल्यणत्वं ताद्रूप्यं दाढ्यं मसृणता तथा ॥ ४८ ॥
 चिरकालसहत्वं च यन्त्रस्यैते गुणाः स्मृताः ।
 एकं बहूनि चलयेद् बहुभिश्चात्यतेऽपरम् ॥ ४९ ॥
 सुश्लिष्टत्वमलक्षत्वं यन्त्राणां परमो गुणः ।
 अथ कर्माणि यन्त्राणां विचित्राणि यैयाविधि ॥ ५० ॥
 नविस्तरान्नसद्सेपात् साम्मतं संप्रवक्ष्यहे ।
 कस्यचित् सा क्रिया साध्या कालः कस्यापि कस्यचित् ॥ ५१ ॥
 शब्दः कस्यापि चोच्छ्वायो रूपस्पर्शौ च कस्यचित् ।
 क्रियास्तु कार्यस्य वशादनन्ताः परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥
 तिर्यगूर्ध्वमधः पृष्ठे पुरतः पार्श्वयोरपि ।
 गमनं सरणं पात इति भेदाः क्रियोद्भवाः ॥ ५३ ॥

१. 'यो विक' क. पाठः । २. 'जात्या वि' ख. ग. पाठः । ३. 'तयय'
 ४. 'न' क. पाठः । ५. 'व' ६. 'वि' ख. ग. पाठः ।

कालो मुहूर्तकाष्टार्धभिन्नो भेदरनेकधा ।
 शब्दो विचित्रः सुखदो रतिकृद् भीषणस्तथा ॥ ५४ ॥
 उच्छ्रायस्तु जलस्य स्यात् कचिद् भूजेऽपि शस्यते ।
 गीतं नृत्यं च वाद्यं च पटहो वंश एव च ॥ ५५ ॥
 घीणा च कांस्यतालश्च तमिला करटापि च ।
 यत्किञ्चिदन्यदप्यत्र वादित्रादि विमान्यते ॥ ५६ ॥
 समस्तमपि तद् यन्त्राज्जायते कल्पनावशात् ।
 नृत्ये तु नाटके चोर्ध्वस्ताब्दवं लास्यमेव च ॥ ५७ ॥
 राजमार्गश्च देशी च यन्त्रात् सर्वं प्रसिध्यति ।
 तथा जात्यनुगाश्रेष्ठा विरुद्धा यास्तुं जातितः ॥ ५८ ॥
 ताः सर्वा अपि सिध्यन्ति सम्यग्यन्त्रस्य साधनात् ।
 भूचराणां गतिर्व्योम्नि भूर्मा न्योमचरागमः ॥ ५९ ॥
 चेष्टितान्यपि मर्त्यानां तथा भूमिस्पृशामिव ।
 जायन्ते यन्त्रनिर्माणाद् विविधानीप्सितानि च ॥ ६० ॥
 यथासुरा जिता देवैर्यथा निर्मथितोज्ज्वलिभिः ।
 हिरण्यकशिपुर्दंस्त्यो वृत्तिहेन हतो यथा ॥ ६१ ॥
 धावनं हस्तिपुद्गं च गैजानामगहोऽपि च ।
 नानाप्रका(रै)रा या चेष्टा नानाधाराग्रहाणि च ॥ ६२ ॥
 दोलाकैल्यो विचित्राश्च तथा रतिगृहाणि च ।
 चित्रां से(नै)ना च कुल्यश्च स्वयंवाहकसेवकाः ॥ ६३ ॥
 सभाश्च विविधाकाराः सत्या मायाः प्रकल्पिताः ।
 एवंप्रायाणि चान्यानि यन्त्रात् सिध्यन्ति कल्पनात् ॥ ६४ ॥
 विधाय भूमिकाः पञ्च शय्यां त्वादिभुवि स्थिता ।
 प्रतिग्रहरमन्यासु सर्पन्ती याति पञ्चमीम् ॥ ६५ ॥
 एवंप्रायाणि चित्राणि सम्यक् सिध्यन्ति यन्त्रतः ।
 क्रमेण विद्येतावर्त स्थाले दन्ता भ्रमन्त्यसौ ॥ ६६ ॥

१. 'व्य', क. २. 'व्य' ल. ग. पाठः । ३. 'यजना' ल. पाठः । ४. 'प्राक्ते
 च', ५. 'व्याहृता', ६. 'वा.पय' क. पाठः । ७. 'विद्यते वर्ती' ल. ग. पाठः ।

तन्मध्ये पुत्रिका वल्लभा प्रति नाडिं प्रबोधयेत् ।
 वद्वेद्य दर्शनं तोये वद्विमध्याज्जलोद्गतिः ॥ ६७ ॥
 अवस्तुतोऽपि वस्तुत्वं वस्तुतोऽपि तथान्वया ।
 निःश्वासेन वियद् याति श्वासेनायाति मेदिनीम् ॥ ६८ ॥
 क्षीरोदमध्यगा श्रम्या प्रतीष्टाधः फणाभृता ।
 गोलथ सू(ति?चि)विहितः सूर्यादीनां प्रदक्षिणम् ॥ ६९ ॥
 परिभ्राम्यत्यहोरात्रं ग्रहाणां दर्शयन् गतिम् ।
 गजादिरूपे रयिकरूपतां गमितः पुमान् ॥ ७० ॥
 भ्रान्त्या नाडिकया तस्याः पर्यन्ते हन्ति (भो?यो)जन्तम् ।
 दीपिकापुत्रिका वल्लभा क्षीणं क्षीणं प्रयच्छति ॥ ७१ ॥
 टीपे तैलं प्रवृत्त्यन्ती तालगत्या प्रदक्षिणम् ।
 यावत् प्रदीयते वारि तावत् पिबति सन्ततम् ॥ ७२ ॥
 यन्त्रेण कल्पितो हस्ती न तद् गच्छत् प्रतीयते ।
 शुक्राद्याः पक्षिणः वल्लभास्तालस्यानुगम्यान्मुहुः ॥ ७३ ॥
 जनस्य विस्मयकृतो नृत्यन्ति च पठन्ति च ।
 पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥ ७४ ॥
 धलनैर्वर्तनैर्नृत्यंस्तालेन हरते मनः ।
 येनैव वर्त्मना क्षेत्रं ध्रियते तेन तत्पयः ॥ ७५ ॥
 यात्यायाति पुनस्तद्वद् गतीत् शुष्करिणीष्वपि ।
 फलके कानि (?) तिष्ठन्ति धावन्त्यलुप्तानि च ॥ ७६ ॥
 या(ता?तं) ददति मुच्यन्ते निर्यान्त्यश्रमनाहतम् ।
 नृत्यन्ति गायन्ति तथा बंधादीन् वादयन्ति च ॥ ७७ ॥
 निरुद्धमुक्तस्य वशान्मरुतो यन्त्रमङ्गिभिः ।
 यात्रेष्टा दिव्यमानुष्यस्ता एवात्र न केवलम् ॥ ७८ ॥
 दुष्करं यद्यद्व्याच तत्तद् यन्त्रात् प्रसिध्यति ।
 यन्त्राणां घटना नोक्ता गुप्त्यर्थं नाज्ञतावशात् ॥ ७९ ॥

१. , २. 'ति' क. पाठः । ३. 'हे' ल. ग. पाठः । ४. 'पृथ्वन्ती',
 ५. 'नै' क. पाठः ।

तत्र हेतुरयं ज्ञेयो व्यक्ता नैते फलप्रदाः ।

कथितान्यत्र बीजानि यन्त्राणां घटना न यत् ॥ ८० ॥

तस्माद् व्यक्तीकृतेष्वेव न स्यात् स्वार्थो न कौतुकम् ।

वस्तुतः कथितं सर्वं बीजानामिह कीर्तनात् ॥ ८१ ॥

अभ्यूहं स्वधिया प्राज्ञैर्यन्त्राणां कर्म यद् यथा ।

यन्त्राणि यानि दृष्टानि कीर्तितान्यत्र तान्यपि ॥ ८२ ॥

नन्यानि यस्मात् तान्यातो विज्ञेयान्युपदेशतः ।

एतत् स्वबुद्धैर्वास्माभिः समग्रमपि कल्पितम् ॥ ८३ ॥

अग्रतश्च पुनर्युग्मः कथितं यत् पुरातनैः ।

बीजं चतुर्विधमिह प्रवदन्ति यन्त्रे-

ष्वम्भोभिभूमिपवनैर्निहितैर्यथावत् ।

प्रत्येकतो बहुविधं हि विभागतः स्या-

न्मिश्रैर्गुणैः पुनरिदं गणनामपास्येत् ॥ ८४ ॥

किमेतस्मादन्यद् भवति भुवने चित्रमपरं

किमन्यद् वा तुष्ट्यै भवति किमु वा कौतुककरम् ।

किमन्यद् वा कीर्त्तैर्मवनमपरं कामसदनं

किमस्मात् पुण्यं वा किमिव च परीतायशमनम् ॥ ८५ ॥

एतेऽत्यर्थं प्रीतिदा बीजयोगाः संजायन्ते योजिताः सूत्रधारैः ।

भ्रान्त्या नान्यधिर्नैकं दारुवत्सं चक्रं दोलाद्यं पुनः पञ्चमे तत् ॥ ८६ ॥

पारम्पर्यं कौशलं सोपदेशं शास्त्राभ्यासो वास्तुकर्मोद्यमो पीः ।

सामग्रीयं निर्मला यस्य सोऽस्मिन्निग्राह्येवं वेत्ति यन्त्राणि कर्तुम् ॥ ८७ ॥

चित्रैर्युक्तं ये गुणैः पञ्चरूपं जानन्त्येनं यन्त्रशास्त्राधिकारम् ।

ये वा कृत्स्नं योजयन्तेऽत्र सम्यक् तेषां कीर्त्तित्वा भुवं चादृशोति ॥ ८८ ॥

भद्रगुलेन मितमद्गुलपादेनोच्छ्रितं द्विष्टकं तनुवृत्तम् ।

संविधेयमृजुं मध्यमरन्ध्रं श्लिष्टसन्धिं दृढताम्रमयं तत् ॥ ८९ ॥

दारुषु विहगेषु तदन्तः क्षिप्तं मृदुवसमीरवशेन ।
आतनोति विचलन्मृदुग्रन्दं मृण्यतां भवति चित्रकरं च ॥ ९० ॥

मुश्चिष्टखण्डद्वितयेन कृत्वा सरन्ध्रमन्तर्धुरजानुकारम् ।
ग्रस्तं तथा कुण्डलयोर्युगेन मध्ये पुटं तस्य मृदु मयेयम् ॥ ९१ ॥

पूर्वाक्तपन्त्रे विधिनोदरेऽस्य क्षिप्तेऽथ शय्यावलसंस्थमेतत् ।
ध्वनिं ततः सञ्चलनादनङ्गक्रीडारसोल्लासकरं करोति ॥ ९२ ॥

आस्मिन् शय्यावलविनिहिते मुञ्चति व्यक्तरागं
चित्राञ्च शब्दान् मृगशिशुदृशां यान्तितीति भीत्येव मानः ।

किञ्चैतासां दयितमपि नो निर्मरमेमभानां
मौडिं गच्छन्त्यधिकमधिकं मन्मथकीडितानि ॥ ९३ ॥

पट्टमुरजे वेषुः शङ्को विपञ्चयथ काहला
दमरुदिविले वाद्यातोऽन्यमून्यसिलान्यपि ।

मधुरमधिकं याचित्रं च ध्वनिं विदधात्यलं
तदिह विधिना रुद्धोन्मुक्तानिलस्य विबुम्भितम् ॥ ९४ ॥

लघुदारुष्यं महाविहङ्गं दृढमुश्चिष्टतनुं विधाय तस्य ।
उदरे रसयन्ममादधीन ज्वलनाधारमयोऽस्य चा(तिमि)पूर्णम् ॥

तत्रारुढः पूरुषस्तस्य पञ्चदण्डोच्चालमोञ्जितेनानिलेन ।
सुप्तस्यान्तः पारदस्यास्य शक्त्या चित्रं कुर्वन्नमरे याति दूरम् ॥

इत्थमेव गुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्यलघु दारुविमानम् ।
आदधीत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभृतान् दृढकुम्भान् ॥ ९७ ॥

अयःकपालादितयन्त्रवद्विप्रतप्ततत्कुम्भभुवा गुणेन ।
व्योम्नो अग्नित्याभरणत्वेति सन्तप्तगजदंशराजशक्त्या ॥ ९८ ॥

वृत्तसन्वितमथायसयन्त्रं तद विधाय रसपूरितमन्तः ।
उच्चदेशविनिधापितमं सिंहनादमुरजं विदधाति ॥ ९९ ॥

१. 'म', २. 'मृद्वि' स ग पाठ । ३. 'मृ', ४. 'म' क पाठ ।

५. 'वि' स पाठः । ६. 'म' स ग. पाठः ।

स कोऽप्यस्य स्फारः स्फुरति नरसिंहस्य महिमा
पुरस्ताद् यस्येता मदनलमुचोऽपि द्विषद्यः ।

मुहुः श्रुत्वा श्रुत्वा निनदमपि गम्भीरविषमं
पलायन्ते भीतास्त्वरितमवधृयाङ्कुशमपि ॥ १०० ॥

हृग्ग्रीवानलहस्तप्रकोष्ठवाहुरुहस्तशरारादि ।
सच्छिद्रं वपुरखिलं तत्सन्निष्टं खण्डशो^१ घटयेत् ॥ १०१ ॥

श्लिष्टं कीलकविधिना टारुमयं सृष्टचर्मणा गुप्तम् ।
पुंसोऽथवा युवत्या रूपं कृत्वातिरमणीयम् ॥ १०२ ॥

रन्ध्रगतैः प्रत्यङ्गं विधिना नाराचसङ्गतैः मूर्तैः ।
ग्रीवाचलनप्रसरणविकृञ्चनादीनि विदधाति ॥ १०३ ॥

करग्रहणताम्बूलप्रदानजलसेचनप्र(भाणा^२णामा^३)दि^४ ।
आदर्शमतिलोकनवीणावाद्यादि च करोति ॥ १०४ ॥

एवमन्यदपि चेदन्नमेतत् कर्म विस्मयविधायि विधत्ते ।
जृम्भितेन विधिना निजपुङ्गवः कृष्टमुक्तगुणचक्रवर्जेन ॥ १०५ ॥

पुंसो दारुजमूर्ध्व रूपं कृत्वा निरुक्तनद्वारि ।
तत्करयोजितदण्डं निरुणद्धि प्रविशतां वर्त्म ॥ १०६ ॥

खड्गहस्तमथ मुद्गरहस्तं क्षुन्तहस्तमथवा यदि तत् स्यात् ।
तन्निहन्ति विशतो निशि चौरान् द्वारि संवृतमुखं प्रसमेन ॥ १०७ ॥

ये चापाद्या ये^५ शतग्न्यादयोऽस्मिन्पुग्रीवाद्याश्च दुर्गस्य गुप्त्यै ।
ये क्रीडाद्याः क्रीडनार्थं च राज्ञां सर्वेऽपि स्युर्योगतस्ते गुणानाम् ॥

इदानीं प्रक्रमयातां वारियन्त्रं प्रचक्ष्यहे ।
क्रीडार्थं कार्यसिद्धये च चतुर्थी तद्वति विदुः ॥ १०९ ॥

निम्नगं भवति द्रोणीदेशादूर्ध्वस्थिताज्जलम् ।
यत्र तत् पार्तयन्त्रं स्याद् वैष्टिकादिप्रयोजनम् ॥ ११० ॥

१. 'प' क पाठ । २. 'गदुना' म. ग. पाठ । ३. 'भोऽद्य प',
४. 'नि', ५. 'य', ६. 'मूर्ध्व' क पाठ । ७. 'ये च शक्याद्',
८. 'रुणाम्', ९. 'प्या' ख पाठ । १०. 'द' क. पाठ. । ११. 'पा'
ख. ग. पाठ. ।

चन्द्रायसमपाताख्यं यत्रोर्ध्वा नाडिका पथः ।
 जलाधारगुणान्मुञ्चेदधस्तात् समनाडि(कार्यम्) ॥ १११ ॥
 यत्र पातसमुच्च्रायं पतित्वोच्छ्रायतो जलम् ।
 तिर्यग् गत्वा प्रयात्पूर्ध्वं सच्छिद्रस्तम्भयोगतः ॥ ११२ ॥
 पतित्वोच्छ्रायतस्तोयं तिर्यगूर्ध्वो र्वमेत्यथ ।
 सच्छिद्रस्तम्भयोगेन तत् स्यात् पातसयोच्छ्रयम् ॥ ११३ ॥
 चाप्यां चापि च रूपे विधानतो दीर्घिकादिका विहिता ।
 यत्रोर्ध्वमस्तु गमयति तदिहोन्मूयसंज्ञितं रुचितम् ॥ ११४ ॥
 दारुजमिभस्य रूपं यत् सलिलं पात्रसंस्थितं विवति ।
 तन्माहात्म्यं निगदितमेतस्योच्छ्रायतुल्यस्य ॥ ११५ ॥
 सलिलं सुरङ्गदेशानीतं निम्नेन वर्त्मना दूरे ।
 अद्भुतमम्भस्यानं तदिह समोच्छ्रायतः कुरुते ॥ ११६ ॥
 धारावृहमेकं^१ स्यात् प्रययणाख्यं ततो द्वितीयं च ।
 प्राणालं जलममं नन्यावर्त तथोन्पदपि ॥ ११७ ॥
 प्राकृतजनार्थमेतन्न विधेयं योग्यमेतदवनिभुजाम् ।
 मङ्गल्यानां सदनं दिव्यभिर्दं तुष्टिपुष्टिकरम् ॥ ११८ ॥
 सलिलाशयस्य सविधे कस्याप्याश्रित्य शोभनं देशम् ।
 यन्त्रोत्सेधाद् दिगुणा त्रिगुणा वा नाडिका कार्या ॥ ११९ ॥
 जलनिर्वाहसहासावन्तर्मृष्टा बहिष्य नीरन्ध्रा ।
 निर्बुद्धाम्मासि तस्यां शुभे मुहूर्ते गृहं कार्यम् ॥ १२० ॥
 सर्वाभिरोपपीभिर्युक्तं सहिरण्यपूर्णकुम्भैश्च ।
 मुचिचित्रगन्धमाल्यं विनादितं ब्रह्मघोषेण ॥ १२१ ॥
 रत्नोद्भवैर्विचित्रैः स्तम्भैर्युक्तं हिरण्यवदितैर्वा ।
 रजतोद्भवैः कदाचित् सुरदास्तमुद्भवैरथवा ॥ १२२ ॥
 श्रीखण्डोत्थैरथवा सालऋगुल्यमशस्तवृक्षोत्थैः ।
 शतसङ्ख्यैर्द्वात्रिंशत्सङ्ख्यैर्यदि चापि षोडशभिः ॥ १२३ ॥

१. 'न' ख. ग. पाठः । २. 'त', ३. 'व', ४. 'लनिमग्न' क घ
 ५. 'द्ययान्य' ख. ग. पाठः । ६. 'रौ' क. पाठः ।

अथवा चतुस्समन्वितविंशतिसङ्ख्यैर्दिनेश्रसङ्ख्यैर्वा ।
 भूपितमतिरमणीयैश्चतुर्भिरपि वा विधातव्यम् ॥ १२४ ॥
 प्राग्ग्रैर्वैरतिचित्रैः शालैर्जालैर्विभूषितं त्रिविधं ।
 वेदीभिः परिकरितं कपोतपालीभिरभिरामम् ॥ १२५ ॥
 रमणीयसालभोजिकमनेकविधयन्त्रशकुनिकृतशोभम् ।
 मिथुनैश्च वानराणां जम्भकनिबहैश्च नैकविधैः ॥ १२६ ॥
 विद्याधरसिद्धभुजङ्गकिन्नरैश्चारणैश्च रमणीयम् ।
 नृत्यद्भिः परम(ग?)गुणैः शिखण्डिभिर्याण्डितोद्देशम् ॥ १२७ ॥
 कल्पतरुमिविचित्रैश्चित्रलतावह्निगुल्मसंछन्नम् ।
 परपुष्टपद्मदालीमरालमालामनोहारि ॥ १२८ ॥
 प्रवहत्सकलस्रोतःसुश्लिष्टनिविष्टनाडिकं मध्ये ।
 सच्छिद्रनाडिकयुतं नानाविधरूपरमणीयम् ॥ १२९ ॥
 सुश्लिष्टनाडिकाग्रे स्तम्भतुलाभित्तिसंश्रिते परितः ।
 सम्यक् कृत्वा दृढतरविलेपनं वज्रलेपाद्यैः ॥ १३० ॥
 लाक्षासर्जरसदृपन्मेघविषाणोत्थचूर्णसंमिश्रम् ।
 अतसीकरज्जतैलप्रविगाढो वज्रलेपः स्यात् ॥ १३१ ॥
 दृढसन्धियन्धहेतोः स तत्र देयो द्विशः कदाचिद् वा ।
 द्वाणवल्लुक्लेष्मातकसिन्धुकर्तलैः प्रलेप्य ॥ १३२ ॥
 उच्छ्लेषयन्त्रेणैतद् भ्रान्तजलेनाथ तदभितः कृत्वा ।
 चित्रानुपातयुक्तं प्रदर्शयेन्मृपतये स्थपतिः ॥ १३३ ॥
 कार्याण्यस्मिन् करिणां मिथुनान्यभितोऽम्बुकैलिधुक्तानि ।
 अन्योन्यपुष्करोन्मिश्रितसीरुरभयपिहितनयनानि ॥ १३४ ॥
 वर्षानुकृतं चास्मिन् प्रीतिमति मतिमतङ्गजो वीक्ष्य ।
 दृक्प्रेमहर्स्तर्मदमिव सुखञ्जलं कार्यः ॥ १३५ ॥

१. 'भगलश' ख. ग. पाठ । २. 'घग्' क. पाठः । ३. 'गृहदतरतरपरसपि' ख,
 ५. । ४. 'एत' ब. ग. पाठः । ५. 'यनदुच्छ्लेषयन्त्रेण' (१) क. पाठः ।
 ५. 'जि' ब, 'दि' ख. ग. पाठः ।

स्तनयोर्धुमेन सजती जलधारे तत्र कापि कार्या स्त्री ।
 आनन्दाक्षुलवानिव सलिलकणान् पद्माभिः काचित् ॥ १३६ ॥
 नाभिहृदनदिकामिव विनिर्गतां कापि विभ्रती धाराम् ।
 काप्यङ्गुलीनखांशुभिरिव योपित् सिञ्चती कार्या ॥ १३७ ॥
 एवम्पार्याधिवाञ् स्वभावचेष्टान् बहुञ्च रमणीयान् ।
 क्षोभान् विधाय कुर्यादाध्वं नरपतेः स्वपतिः ॥ १३८ ॥
 मध्ये तस्य विधेयं सिंहासनममलहोमणिघटितम् ।
 तत्रासीदेबरपतिरवनिपतिः श्रीपतिर्देवः ॥ १३९ ॥
 ज्ञायात् कदाचिदस्मिन् मङ्गलमीतैर्विधधितानन्दः ।
 वादिप्रनाट्यनिपुणैर्निषेव्यमाणः सुरेन्द्र इव ॥ १४० ॥
 य एतस्मिन् गाढग्लपितघनचर्मव्यतिकरे
 शुचौ धाराधाम्नि स्फुटसलिलधारे नरपतिः ।
 सुखेनास्ते पश्यन् विविधजलशिल्पानि स भवं-
 क्ष मर्यः किन्त्वेप सितिकृतनिवासः सुरपतिः ॥ १४१ ॥
 जलदकुलाटकपुक्तं पूर्ववदन्यद् गृहं समारचयेत् ।
 वर्षपद्धारानिकरैः प्रवर्षणारूपां तदामोति ॥ १४२ ॥
 प्रतिकुलमस्मिन् कार्या दिव्यालङ्कारधारिणः पुरुषाः ।
 विधिना त्रयः सुरूपाश्चत्वारः सप्त वा सुहृदाः ॥ १४३ ॥
 यन्त्रेण समोच्छ्रायेण तथैतुर्येन वा ततः पुरुषान् ।
 कृत्वा सवक्रनालानम्भोभिः पूरयेद् विमलैः ॥ १४४ ॥
 सलिलप्रवेशरन्धाण्यखिलानि पिधाय तत्र पुरुषाणाम् ।
 भञ्जानि वारिमोक्षाण्यखिलान्यथ मोचयेत् तेषाम् ॥ १४५ ॥
 सलिलं सवक्रनालं द्वारप्रतिरोधमोचनैः पुरुषाः ।
 मुञ्चन्ति स्वेच्छमयी विचित्रपातेन चित्रकरम् ॥ १४६ ॥
 इत्यपिमान् वारिवरान् साम(स्यास्त्या)द् व्यन्तरेण वा सलिलम् ।
 ज्यन्तरतो वा स्वेच्छं प्रवर्षयेदतिमहच्चित्रम् ॥ १४७ ॥

इदं नानाकारं कुलभवनमाद्यं रतिपते-
 निवासश्चित्राणामनुकरणमेकं जलमुचाम् ।
 पयःपातैर्ग्रीष्मे रविकरपरीतापशमनं
 न केपामत्यर्थं भवति नयनानन्दजननम् ॥ १४८ ॥
 एकेनाथ चतुर्भिः स्तम्भैरष्टभिरयार्कसङ्ख्यैर्वा ।
 षोडशभिर्वा कुर्यान्मनोहरं गृहमिह द्वितयम् ॥ १४९ ॥
 भद्रयुतं चतुर्भिश्चतुरश्रं सर्वभित्तिसंयुक्तम् ।
 ईलीतोरणयुक्तं कर्तव्यं पुष्पकाकारम् ॥ १५० ॥
 तस्योपरि मध्यगता प्राङ्गणवापी दृढा विधातव्या ।
 शतपत्रविहितभूषा तन्मध्ये कणिका कार्या ॥ १५१ ॥
 तत्कोणेषु चतुर्ष्वपि रमणीया दारुदारिकाः कार्याः । -
 मध्याभ्युजनिहितदशः सालङ्काराः समृङ्गाराः ॥ १५२ ॥
 पूर्वोक्तयन्त्रयोगात् पद्मासीनं वसुन्धराधिपतां ।
 भुङ्गारामलवारिभिरङ्गणवापीं^१ त्रियाच्च ततः ॥ १५३ ॥
 तामिति भृत्वा वापीं तत्सालिलं तदनुपट्टगर्भगतम् ।
 छाद्यस्तु गन्धरोध्रेष्वति गोहति(?)सर्वतो नियतम् ॥ १५४ ॥
 सुखपट्टसमुत्कीर्णं रूपश्चित्रैर्मनोरमैरखिलैः ।
 अङ्गैर्वारि विमुञ्चति नासास्यश्रवणनेत्राद्यैः ॥ १५५ ॥
 प्रणालालयं धाराभवनमिदमत्यद्भुततरं
 स्थितिं धत्ते यस्य क्षितिपतिलकस्याङ्गणशुचि ।
 करोत्येतद् वेत्थं स्थपतिरपि बुध्या चतुरया
 जगत्येतौ द्वावप्याधिकमहनीयौ कृतधियाम् ॥ १५६ ॥
 चतुरश्रातिगभीरा वापी कार्या मनोरमा मुददा ।
 गर्भगतं गृहमस्याः कर्तव्यं लिप्तसन्धि ततः ॥ १५७ ॥
 विहितप्रवेशनिर्गति सुरङ्गयाधो निवेशितद्वारम् ।
 विदधीत चारुरूपैः प्रवर्पकैर्व्याप्तमुपरिष्ठात् ॥ १५८ ॥

चित्राध्यायोदितवर्त्मना ततोऽलङ्कृतं च चित्रेण ।
तस्य विधेयं मध्यं सलिलाधिपवाससङ्काशम् ॥ १५९ ॥
ऊर्ध्वविनिर्गमिताब्जैर्नालैस्तत्पट्टकन्दकोद्भूतैः ।
सच्छिद्राणि कागतादिनकरकरनिर्मितोद्द्योतम् ॥ १६० ॥
आपूरयेत् ततोऽंजु च पाताम्बुभिरमलकमलपर्यन्तम् ।
विधिनामुनैव सम्यक् अविधाय मनोरपं भवनम् ॥ १६१ ॥
नानारूपकयुक्त्या (उर्व्यु)परचिततमङ्गतोरणद्वारम् ।
शालाभिरायताभिश्चतसृष्वपि दिक्षु कृतशोभम् ॥ १६२ ॥
कुनिपशकरीमकरीपक्षिमिरपि चाम्बुसम्पर्वैर्युक्ताम् ।
कुर्यादम्भोजवती वापीमाहार्ययोगेन ॥ १६३ ॥
सामन्तमुख्यपुरुषा राजाज्ञालब्धसंश्रयास्तत्र ।
परराष्ट्रागतदूतास्तिष्ठेयुर्निहितमिह निभृताः ॥ १६४ ॥
अथ स यथाविधि सन्निलक्रीडां पूर्वोक्तमार्गरूपाणाम् ।
दृष्ट्वा मुदितः कुर्यात् पर्यङ्कारोदणं नृपतिः ॥ १६५ ॥
तत्र स्थितस्य नृपतेः परिवारितस्य
वाराङ्गनाभिरभितो जलमग्रधास्त्रि ।
पातालतन्त्रानि यथा भुजगेश्वरस्य
निस्सीमसम्भृतरतिर्भवति प्रमोदः ॥ १६६ ॥
पूर्वोक्तवापिकायां मध्ये स्तम्भश्चतुर्भिरुपरचितम् ।
सुक्ताप्रवालयुक्तं पुष्पकमथ कारयेत्तदम् ॥ १६७ ॥
वापीं परितः पुष्पकमापूर्य सुनिर्गमाभिरथ सुदृढम् ।
गर्भस्त्रस्तिरुमिच्छिभिरुपहितशोभं समन्ततः कुर्यात् ॥ १६८ ॥
पूर्वोक्तवारिपोशात् पूर्णामाकर्णतो विधायिताम् ।
जलकेलिषु सोत्कण्ठो महीपतिः पुष्पकं यायात् ॥ १६९ ॥
कुर्वीत नर्मसचिवैर्विलासिनीभिश्च सार्धमननपतिः ।
तन्निश्च्यन्तारयतीं निमज्जनोन्मज्जनैः क्रीडात् ॥ १७० ॥

एकत्र मधैरपत्र दृष्टैरन्यत्र हत्वा सलिलेन नष्टैः ।
 क्रीडत्यनलं केनिकरैः सहायैर्नृपः सुखं मञ्जनपुष्करिण्याम् ॥ १७१ ॥
 चापीतलस्थितमथ त्रपयावनम्र-
 माच्छादितस्तनमरं करपल्लवेन ।
 गाढावसक्तवसूनं जलरोधमुक्ता-
 बालोक्ते प्रणयिनीजनमत्र धन्यः ॥ १७२ ॥
 रथदोलादिविधानं दारवमभिदध्यहे वयं सम्यक् ।
 यन्त्रभ्रमणकर्म प्रकीर्तितं पञ्चमं यत् तत् ॥ १७३ ॥
 तत्र वसन्तः प्रथमो मदननिवासो वसन्ततिलकश्च ।
 विभ्रमकस्त्रिपुराण्यः पञ्चमे दोलकाः कथिताः ॥ १७४ ॥
 निखनेक्षतुरः स्तम्भान् समैकमूत्रोपगान् कज्जन् सुहृद्वान् ।
 सदृशान्तरान् धरित्रीवशातः सुस्त्रि(क्ष्ण)पीठगतान् ॥ १७५ ॥
 प्रासादस्योक्तदिशि प्रविदध्याद् विरचिताष्टकरदैर्घ्यम् ।
 भूमिपृष्ठं शमणीयं तदर्थतो विहितगाम्भीर्यम् ॥ १७६ ॥
 तद्गर्भनले स्तम्भो लोहमयाधारसंस्थितः कार्यः ।
 भ्रमसहितः पीठयुतो ग्रन्थश्छादकतुलाभिः ॥ १७७ ॥
 संस्थाप्योपरि पीठस्य कुम्भिकामतिदृढा विभक्ता च ।
 धनुस्त्रिंशत्तस्ततोऽर्धमष्टमिरावेष्टयेद् भद्रैः ॥ १७८ ॥
 स्वेच्छमथ भूमिकोच्छ्रयमस्योर्ध्वे कल्पयेन्नितान्तमृजुम् ।
 निवर्धीत वेष्टनोर्ध्वे पट्टयुतं स्तम्भशीर्षं च ॥ १७९ ॥
 हीरप्रद(ण)पर्यन्तं मेरुला गजशीर्षिका विधातव्या ।
 सुहृदा प्रयत्नरचिता मनोभिरामा यथाशोभम् ॥ १८० ॥
 पट्टस्योपरि कार्या चतुष्पिका क्षेत्रमानतोऽभीष्टात् ।
 तस्यामुपरि विधेयस्तलवन्धो दृढतरन्यासः ॥ १८१ ॥
 स्तम्भर्द्धादशभिरय क्षेत्रे युस्त्या समुच्छिन्नैर्भन्यैः ।
 रूपवतीकोणस्थितिरधिका भूः प्रथमिरु कार्या ॥ १८२ ॥

१. 'य मुष्मि' क. पाठः । २. 'य', ३. 'चरिता', ४. 'यि' क. पाठः ।
 ५. 'तस्मि' ख. ग. पाठः ।

मध्ये भ्रमश्च तस्या गर्भस्तम्भमपतिष्ठितः कार्यः ।
 क्षेत्रप्रमाणयशस्तस्तां पश्चाच्छादयेत् पटैः ॥ १८३ ॥
 रथिकाशिखाग्रकेषु च फलकां(मैत्र)रणस्य तद्वदुपरिष्ठात् ।
 भ्रमचक्राणि न्यस्येन्मध्ये स्तम्भे च पञ्चैव ॥ १८४ ॥
 अत उपरि यथाशोभं हि भूमिका पुष्पककृतिः कार्या ।
 मध्यस्तम्भाधारा कृतकलशविभूषणा शिरसि ॥ १८५ ॥
 स्तम्भेऽ(वैध)स्ताद् भ्रमिते भृशं भ्रमत्यर्थभूमिका तत्र ।
 रथिकाभ्रमरकयुक्ता परस्परं चक्रयन्त्रेण ॥ १८६ ॥
 वसन्तरथिकाभ्रमे समधिरूढवाराङ्गना
 परिभ्रमणसम्भृताभ्यधिरुविभ्रमं भूपतिः ।
 करोति नयनोत्स(वस्त्रि)वं (त्रि)दशधाभि यत्कीर्तनं
 वसन्तसमये भवत्यमलकीर्तिधामैव सः ॥ १८७ ॥
 आरोप्य स्थिरमेकं स्तम्भं भूमीगृहादिरहितमथ ।
 हस्तचतुष्कोच्छ्राया कार्योपरि भूमिका चास्य ॥ १८८ ॥
 मध्ये भ्रमरकयुक्तं क्षेत्रं पूर्ववद्विहाचरेदतिबलम् ।
 पुष्पकमपि च स्तम्भे शिथिलं कलशोन्मित्रं कुर्यात् ॥ १८९ ॥
 तस्योपरि च ग्रीवा चतुरासनसंयुता विधानव्या ।
 घण्टास्तम्भां कार्यां स्तम्भेन महाबलां तत्र ॥ १९० ॥
 एवं पुष्पकभूमिकान्तरतलस्थायी निगूढो जनो
 यावद् भ्रामकयन्त्रचक्रनिकरं सम्यक् क्रमाच्चालयेत् ।
 तावत् वा रथिकसना मृगदृशस्तत्र स्थिताः पुष्पके
 कामावासकुलह्लापितदृशो भ्राम्यन्ति सर्वा अपि ॥ १९१ ॥
 अथ कोणगतान् स्तम्भांश्चतुरो विनिवेशयेद् ऋजून् मुहूर्तान् ।
 सुश्चिष्टपीठसंस्थान् समान्तरान् मेदिनीवशतः ॥ १९२ ॥
 तेषामुपरि (लता/तला)न्तरसंयुक्ता भूमिका विधातव्या ।
 रथिकास्तत्र चतस्रो जायन्ते पूर्वैर्दृक्स्थाः ॥ १९३ ॥

१. 'गमः', २. 'वा तर' क. पाठः । ३. 'मव च' ग. पाठः । ४. 'लक्षणी'
 क. पाठः । ५. 'पूर्वयुक्ताभिः' । क. 'वद्विष्टस्थाः' ग. पाठः ।

तदुपरि तथार्धभूमिः कार्या मुश्चिष्टंदांससन्धाना ।

मध्यभ्रमरकयुक्ता सरूपका मत्तवारणयुक्ता च ॥ १९४ ॥

§ नानाविधकर्मवती वसन्ततो वाद्यरेखा स्यात् ।

अन्योन्ययन्त्रपरिघट्टनदोल्यमान-

निशेषचक्ररथिकाभ्रमणाभिरामम् ।

दृष्ट्वा वसन्ततिलकं सुरमन्दिराणां

भूपायमाणमुपपाति न विस्मयत्वं(यं कः) ॥ १९५ ॥

प्रविधाय रङ्गभूमिं प्रथमां शास्त्रान्तराद्यंरस्यार्थे(?) ।

चतुरश्रा रूपवती सचतुर्भद्रा विधेया भूः ॥ १९६ ॥

प्रतिकोणमाग(ता)स्या भद्रेषु मवान्ति संयता भ्रमराः ।

अत उपरिष्टाद् भूम्या भ्रमराश्चाष्टासनाः कार्याः ॥ १९७ ॥

रेखाः शुद्धाः कार्या वहिरन्तश्चित्रिताश्चान्याः ।

पीठेषु मध्य(गो)स्थास्ततोऽपरा भूमिकाः कार्याः ॥ १९८ ॥

पीठस्य मध्यसंस्थैरन्योन्यागालियोजितैश्चक्रैः ।

सर्वे वेगाद् भ्राम्यन्ति सान्त(नो)रा विभ्रमे भ्रमराः ॥ १९९ ॥

दोलासनो विहितवारवर्धू(कृ)ताति-

चित्रेण यस्मिदशपापसु विभ्रमेण ।

पृथ्वीपतिर्मुदमुपति समुल्लसन्ती

कीर्त्तिर्न माति भुवनत्रितयेऽपि तस्य ॥ २०० ॥

चतुरश्रमथ क्षेत्रं कृत्वांशैर्भाजितं ततोऽष्टाभिः ।

कोणैः शेषैस्तस्मिन्चतुरश्रं कल्पयेद् भद्रम् ॥ २०१ ॥

तद्विगुणमूर्ध्वमेतस्य भूमिकाभागसङ्ख्यया कार्यम् ।

तत्राद्यंशचतुष्केण भूमिका स्यात् समुच्छ्रयतः ॥ २०२ ॥

तत्राष्टपद्चतुर्भागवजिता भूमिका उपर्युपरि ।

क्रमशो भवन्त्येवं ताः स्युस्तिस्त्रोऽर्थसंयुक्ताः ॥ २०३ ॥

१. 'स्मि भू' क. पाठः । २. 'सातनावितमेभ्रम(१)' ख. पाठः । ३. 'ना-
विभ्रमे भ्रम' ग. पाठः । ४. 'धू+तानि चि' क. पाठः ।

§ विविधेषु मातृकासु गलितमिव माति ।

शेषांशोच्छ्रययुक्ता घण्टा चतुरश्रकायता कार्या ।
 त्रिचतुर्भूम्यौ कार्ये सप्तचतुर्भागविस्तारे ॥ २०४ ॥
 रक्तः स्वादाद्यशुवि द्वितीयशुवि कोणगास्तथा रथिकाः ।
 स्युर्मद्राकृतियुक्ता दोला अपि तत्र रमणीयाः ॥ २०५ ॥
 रथिकास्तृतीयभूमौ कार्या भद्रेषु चातिरमणीयाः ।
 कोणेऽप्यथासनान्यर्धवास्तुकेऽपि भ्रमः कार्यः ॥ २०६ ॥
 दोलारथिके चतुरासने भ्रमोऽष्टासनो भवेत् तत्र ।
 आसनमिह तत् कथितं युवतेः स्थानं यदेकं स्यात् ॥ २०७ ॥
 निखिलान्यपि भ्रमणसंमुखं तानि विभ्रति भ्रमणम्(?) ।
 यत्रासनानि स इह भ्रम इत्युक्तोऽपराधिका(?) ॥ २०८ ॥
 यद्वैरुर्ध्वमवस्ताद् भ्रमस्य चक्रं (नि)योजयेदेकम् ।
 लघुचक्राणि च तद्वन्नियोजयेदासनेऽप्यत्र ॥ २०९ ॥
 लघुचक्रारकष्टे संलग्नाः कीलका द्वाः कार्याः ।
 तुल्यान्तराः समस्ताः प्रलघु(क)चक्रारवृन्तर्गताः ॥ २१० ॥
 रथिकाशिलाग्रचक्रं भ्रमचक्रारक(वि?)नियोजितं कार्यम् ।
 यद्विचतुष्टयमस्मिस्तिर्यक् चक्रद्वयोपेतम् ॥ २११ ॥
 ऊर्ध्वं द्वितीयभूमेस्तृतीयभूमेरधोऽन्तरे कुर्यात् ।
 नियतं रथिकायद्विभ्रमसंलग्नानि यन्त्राणि ॥ २१२ ॥
 आसनाधारयष्टीनां रथिकाचक्रयोजितान् ।
 अथः समान्तरान् कुर्याच्चतुरः परिवर्तकान् ॥ २१३ ॥
 त(द्व)द् द्वितीयभूमीदोलाग्रं समान्तरे यष्टी ।
 लभे तथैकचक्रे याम्योत्तरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१४ ॥
 तद्वदधो भूकोणरथिकाचूडौग्रचक्रसंसक्ताः ।
 यष्टीस्ततश्चतस्रो द्विचक्रका इतरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१५ ॥
 प्रान्तचक्रद्वये कोणरथिकाचक्रयोजिता ।
 दोलाग्रमगता यद्विस्तिर्यक् कार्यापरापरा ॥ २१६ ॥

१. 'यु' ग. पाठः । २. 'चक्रप्रमस्व' घ. पाठः । ३. 'क्रम' ग. पाठः ।
 ४. 'म' ख. ग. पाठः । ५. 'ल' ग. पाठः ।

पूर्वे भेदे द्वारं कुर्यात् सोषानराजितमग्रस्तात् ।
 गर्भात् पश्चिमभागे निवेशयेद् देवतादोष्टाम् ॥ २१७ ॥
 अन्योन्यं चक्रभ्रममिच्छामुक्तिं विधानतः सम्यक् ।
 ज्ञात्वा प्रयोजनीयं शीघ्रत्रहं मन्दवहनं वा ॥ २१८ ॥
 एष समासेन यथा भ्रममार्गः क्रीडितः स्फुटोऽस्माभिः ।
 अन्येष्वपि कर्तव्यः सम्यग् भ्रमहेतवे तद्वत् ॥ २१९ ॥
 स्तम्भादिद्रव्याणां विन्यासः कल्पितं दृढैः श्रृङ्गैः ।
 सुक्षिप्तसन्निवन्धं धृतं तथा दीर्घमुन्मथरैः ॥ २२० ॥
 परिवारितमथ तिलकैः समन्ततः सिंहकर्णसंयुक्तम् ।
 त्रिपुरं सम्यक् कुर्याद् विचित्ररूपं (स्व)कवित्रैः ॥ २२१ ॥
 युद्धा कल्लैः पूर्वयन्त्रैश्च युक्तं यन्त्राध्यायं वेत्ति यः सम्यगेतम् ।
 प्राप्नोत्यर्थान् वाञ्छितान् कीर्तियुक्तान् स क्षमापालैरन्वहं पूज्यते च ॥
 एतद् द्वादशराजचक्रमखिलं क्षमापालचूडामणे-
 र्दोःस्तम्भप्रतिषेद्धृतिं परितो यस्येच्छया भ्राम्यति ।
 स श्रीमान् भुवर्नकरामनृपतिर्देवो व्यपन्नं द्रुतं
 यन्त्राध्यायमिमं स्वबुद्धिरचितैर्यन्त्रैः प्रपञ्चैः सह ॥ २२२ ॥

इति महायज्ञाभिषेचश्रीमोजदेवविरचिते समराङ्गणमूत्रपारं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥
 यन्त्रविधानं नाम कृत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

लक्षणं गजशालानामिदानीमभिध्येहे ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भार्गवर्मेकं ततोऽष्टभिः ॥ १ ॥
 मध्ये द्विभागविस्तारं स्थानं कुर्वीत रस्तिनः ।
 कल्प्याः प्रासादवद् भागा ज्येष्ठमध्याधमाः क्रमात् ॥ २ ॥

१. 'नैः' क, 'न्य' ख. पाठः ।

तद्वहिर्भागिकोऽल्लिन्दो वहिस्तस्यापि चापरः ।
 भागेनैकेन भित्तिः स्याद् द्वितीयालिन्दक्रीड वहिः ॥ ३ ॥
 तस्या द्वारप्रवेष्टे तु कर्तव्यौ र्ध्वरावुभौ ।
 र्ध्वरासादिका कार्या द्वितीयालिन्दसंश्रिता ॥ ४ ॥
 द्वे द्वे वातायने कुर्याद् भित्तौ दिक्षु तिष्ठन्पि ।
 प्राग्ग्रीवोऽग्रे यवेच्छाला सुमद्रेयमुदाहृता ॥ ५ ॥
 अस्या एव यदा पक्ष्मप्राग्ग्रीवौ भवतौ मुखे ।
 नन्दिनी नामतः शाला तदा स्यात् गजद्वये ॥ ६ ॥
 अस्या एव यदा स्यातां प्राग्ग्रीवौ पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 तदा हुभोगदा नाम वृणीया परिकीर्णिता ॥ ७ ॥
 अस्या एव यदा पृष्ठे प्राग्ग्रीवः क्रियतेऽपरः ।
 भद्रिका नाम शाला स्यात् तदा द्विरदपुष्टिता ॥ ८ ॥
 पञ्चमी चतुरश्रा स्याद् वर्षणी नाम पूजिता ।
 प्राग्ग्रीवाल्लिन्दनिर्गृहीना षष्ठी तथापरा ॥ ९ ॥
 शाला ममारिका धान्यधनजीवितहारिणी ।
 तदेतां वर्जयेत् कुर्याद्वन्याः सर्वार्थसिद्धये ॥ १० ॥
 प्रवारिकेति प्रथितेह शाला सा प्राणसस्यद्रिणाच्छिदे स्यात् ।
 कुर्याद्वतस्तां न यथोदितास्तु कार्याः परा जीवितवित्तद्वये ॥ ११ ॥

इति महाशालाधारात्रयीभोगद्वयविरचित समग्रपञ्चगव्यवाचस्पत्यार्यविरचिते

गजशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथाश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ लक्ष्मणशालायाः प्रोच्यते विस्तराद्वि ।
 म्यदेश्महास्तोः कर्तव्यं पदे गन्धर्वसंज्ञके ॥ १ ॥

१. 'पु', २ 'य' क पाठ । ३ 'ते', ४ 'सि' छ पाठ ।

१ इह उच्यते 'प्रमीय' इति पाठ्य भागि ।

अधर्वां पुष्पदन्ताख्ये स्थानं वासाय वाजिनाम् ।
 अरविशसमात्रं यज्ज्येष्ठं तत् परिफीर्तितम् ॥ २ ॥
 अशीत्यरन्निकं मध्यं पञ्चरत्न्यषमं भवेत् ।
 स्थलप्रदेशे विपुले गुप्ते रम्ये शुचां तथा ॥ ३ ॥
 समे च चतुरश्रे च स्थितिरेव मङ्गल्यमेव च ।
 स्थानं ह्येनां कर्तव्यं प्रदेशे सुपरिष्कमे ॥ ४ ॥
 निम्नगुल्मद्रुमस्थाणुचैत्यायतनवेद्याभिः ।
 बल्मीकशर्कराभिश्च वर्जिते तत् समाचरेत् ॥ ५ ॥
 निःसर्गे शल्यहीने च प्रागुद्वक्प्रवणे तथा ।
 प्रदेशे तद् विधातव्यमालोक्य सुसमाहितैः ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणानुमते शस्ते^१ दिने स्थपतिभिः सह ।
 भूमेर्विभागमालोक्य सुभगानानयेद् द्रुमान् ॥ ७ ॥
 न जाता ये द्यग्दानेषु देवतायतनेषु वा ।
 अन्येष्वपि निषिद्धेषु जातान् वृक्षान् विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
 वृक्षान् प्रशस्तानानीय समीपे भर्तृवेद्यमनः ।
 ततो भूमिं परीक्षितं प्रशस्तौमथ निन्दिताम् ॥ ९ ॥
 चितायतनबल्मीकग्रामधान्यखलेषु च ।
 विहारेषु च कर्तव्यमश्वानां न विवेशनम् ॥ १० ॥
 भवन्ति स्वामिनः पीडा ग्रामधान्यखलेषु च ।
 श्मशाने वेश्मकरणाक्षराणां मृत्युमादिशेत् ॥ ११ ॥
 स्थानं विहारबल्मीकविहितं स्यादनर्थकम् ।
 तत्रित्यसन्तापकरं क्षयकृच्च तपस्विनाम् ॥ १२ ॥
 दैवोपघातजननं स्त्रीणां च क्षयकारकम् ।
 विहितं पादपैद्यैर्हृहं स्याद् भूतभीतिदम् ॥ १३ ॥
 भवेद् रोगकरं भर्तृविहितं कण्टकिद्रुमैः ।
 दीर्घायामुन्नतायां च कृतं भूमौ क्षयावहम् ॥ १४ ॥

१. 'स्त' क. पाठः । २. 'श्रमणानीय' यद् 'क', 'सुभगाना' ख. पाठः । ३. 'स्त' पाठः, ४. 'नासि' ख. पाठः । ५. 'न', ६. 'णाश्च द्विराया', ७. 'क' क. पाठः ।

नतायां क्षुद्रयकरं कृतं भवति मन्दिरम् ।
 तस्मात् कार्यं भवतायां भूमौ तद् वाजिद्वये ॥ १५ ॥
 पञ्चलपरमणीये च चतुरश्रे मनोनुगे ।
 शुभे च विहितं सन्न भवेत् कल्याणकारकम् ॥ १६ ॥
 निर्गच्छतो यथा वामे पार्श्वे भर्तृस्तुरङ्गमाः ।
 भवन्ति कुर्यात् स्थपतिस्तथा वाजिनिवेशनम् ॥ १७ ॥
 अन्तःपुरप्रदेशस्य कार्यं दक्षिणतश्च तत् ।
 प्रवेशे दक्षिणं तेषां हेपितं जायते यथा ॥ १८ ॥
 तथा भर्तृर्हितार्थाय कर्तव्यं सन्न वाजिनाम् ।
 प्रागुदग् वा मुखं तस्य विधातव्यं सैतोरणम् ॥ १९ ॥
 प्राग्ग्रीविकेण संयुक्तं चतुःशालपसङ्कटम् ।
 दशारविसमुच्छ्रायमष्टारविप्रविस्तृतम् ॥ २० ॥
 नागवन्तकसंशोमि पुरः कुड्यार्धसंयुतम् ।
 पृष्ठे समग्रकुड्यं वा तत्र स्थानानि कल्पयेत् ॥ २१ ॥
 तानि तु भाङ्गमुखानि स्युस्तथैवोदङ्मुखानि च ।
 आपामे किष्कुमात्राणि त्रिकिष्काणि च विस्तरात् ॥ २२ ॥
 मांद्गूभतोर्ध्वभागानि चतुरभ्राणि कारयेत् ।
 अग्रोर्धां सुखसञ्चारां तेषु भूमिं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
 स्थानं सूत्रस्य मध्ये तु हस्तमात्रं समन्ततः ।
 आस्तीर्णं च समश्लक्ष्णनीरन्ध्रैः फलकैर्हृदैः ॥ २४ ॥
 धातयर्जुनपुन्नागककुभाटिविनिर्मितः ।
 अष्टाङ्गुलसमुच्छ्रायैरध्वर्ध्वरनिविस्तृतः ॥ २५ ॥
 अच्छिद्रैः संहतैर्वद्वैर्येसा पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 अजन्तुसङ्कुलेः काष्ठै रुचकाभि(?)र्मिषहमतैः ॥ २६ ॥
 यवसस्य भवेत् स्थानं निर्गृहैः स्वास्तृतं शुभैः ।
 किष्कुत्रयोच्छिन्नं तत् स्यादेकान्ते सुसमाहितम् ॥ २७ ॥

१. 'दे' क. पाठः । २. 'दे' ख. पाठः । ३. 'सु' क. पाठः । ४. 'व-
 हिते' ख. पाठः । ५. 'ज' क. पाठः ।

हस्तद्वयप्रमाणं च कुर्यात् खान्नकोष्ठकम् ।
 मूललिप्तमदुर्गन्धिं विस्तारोन्मेषयोः समम् ॥ २८ ॥
 स्थाने स्थाने त्रयः कीलाः सुदृढाः रुपिग्रीर्षकाः ।
 पञ्चाङ्गीनिग्रहार्थं तां पुरतः कल्पयेदुर्मा ॥ २९ ॥
 पञ्चाङ्गं चन्मार्थमेकं च सुगुप्तं परिकल्पयेत् ।
 चतुर्दस्तापतं त्यक्त्वा शालाकोणयतुष्टयम् ॥ ३० ॥
 स्थानेष्वेतेषु तुरगान् सर्वेष्वपि निवेशयेत् ।
 तत्र कुर्याद् दक्षिणं द्यौमं स्वस्तिवाचनकं जपम् ॥ ३१ ॥
 ग्रीष्मे कार्यं सुसंमृष्टं सिक्तं तत्र महीतलम् ।
 वर्षास्त्रिनम्बुषङ्कं च क्षिप्रिरे संमृष्टं शुभम् ॥ ३२ ॥
 तिष्ठेयुस्तत्र तुरगा नातिसङ्कीर्णशङ्किनः ।
 अस्पृगन्तो मिथः कार्याः सर्वावारविवर्जिताः ॥ ३३ ॥
 स्थानं दक्षिणपूर्वस्यां दिशि बहेः प्रकल्पयेत् ।
 पिदध्यादुदकुम्भं च मिश्रिदैन्द्रीसमाश्रितम् ॥ ३४ ॥
 द्वादश्यां दिशि प्रकर्तव्यं स्थानकं यवसस्य च ।
 वायव्यां तु प्रकर्तव्यं स्थानमौदयलं दिशि ॥ ३५ ॥
 निःश्रेणयः कुशाः रुपाः कार्याश्च फलकारुताः ।
 कुहालोदान्गुडञ्जाः शुक्रयोगाः सुरस्तथा ॥ ३६ ॥
 कचग्रह्यः शृङ्गं च तथा परश्ववोऽपि च ।
 नाद्योः(१) प्रदीपाश्च भवन्त्यन्धगारोपयोगिनः ॥ ३७ ॥
 सङ्ग्रहः सुखसञ्चारवस्तूनां नैर्ऋते भवेत् ।
 अग्न्युपद्रवरक्षार्थं वन्यच्छेदोपयोगिनः ॥ ३८ ॥
 पदार्थान् सन्निर्वा कुर्याज्जलदीपादिकान् युवः ।
 भाण्डानि कुर्याच्च पृथग् ज(न्द्रांलो)पनयनेच्छया ॥ ३९ ॥
 हस्तवासी शिलां दीपं दर्बी फालमुपानहौ ।
 पिट्टकानि विचित्राणि वस्तीन् नानाविधानपि ॥ ४० ॥

१. 'योर्छाद' क, 'योर्छाद' ख. पाठ. । २. 'ख', ३. 'घा प्र', ४. 'प' क.
 पाठो । ५. 'गव', ६. 'भाण्डान', ७. 'वि' क. पाठः ।

एवंविधानि चान्यानि संनिदध्यात् प्रयत्नतः ।
 शुरःस्तम्माश्रितं भाण्डं सन्नाहादेर्विधीयते ॥ ४१ ॥
 प्राङ्मुखे तुरगं गेहे चारुण्यां स्थापयेद् दिशि ।
 पूर्वामुखे पदे वापि मित्रस्य वरुणस्य च ॥ ४२ ॥
 भवन्ति तेन वह्नयः पुष्टिं च प्राप्नुवन्ति ते ।
 सा हि दिग् भूजनीया च स्तोतव्या च प्रकीर्तिता ॥ ४३ ॥
 होमशान्तिरुदानेषु धर्म्पा याध पराः क्रियाः ।
 तान्नु प्रशस्यते पूर्वा शक्रेणाधिष्ठिता स्वयम् ॥ ४४ ॥
 तस्यामुदेति दिनकृदनुलोमं ततः पुनः ।
 अश्वानां पृष्ठतो याति स प्रतीचीमनुक्रमात् ॥ ४५ ॥
 स्नानाधिवासने पूजा माद्वल्यानि पराणि च ।
 प्राङ्मुखानां तुरङ्गाणां कर्तव्यानि शुभार्थिभिः ॥ ४६ ॥
 एवं कृते भूमिप्रलमित्राणां यशसोऽपि च ।
 वृद्धिर्भवति भूपस्य तस्मात् प्राची प्रशस्यते ॥ ४७ ॥
 भर्तृवृद्धिर्भदं स्थानमग्रं प्रासस्य तद् भवेत् ।
 दक्षिणाभिमुख्यां तु शालायां वाञ्छितार्थदम् ॥ ४८ ॥
 स्थानं भवति बाहानां पदे क्लृप्तं विभावसोः ।
 वज्रिनाध्यासिता सा दिग् आत्मा वद्विश्वा वाजिनम् ॥ ४९ ॥
 अजरो यहुभोक्ता च तत्र बद्धो भवेद्धयः ।
 उदङ्मुखेऽपि भग्ने प्राप्नुवन्ति शुभं हयाः ॥ ५० ॥
 तथास्थितानामश्वानां दक्षिणेन दिवाकरः ।
 उदत्यनन्तरं याति तान् विधाय प्रदक्षिणम् ॥ ५१ ॥
 प्रयाति वायव्योऽर्धं च श्वानां स्थाप्यास्तेनोत्तरामुखाः ।
 चन्द्रार्कौ प्रति(हर्ष)हन्ते तथा चद्रीच वाजिनः ॥ ५२ ॥
 नृपतिश्च जयं सिद्धिं पुत्रानायुष्य विन्दति ।
 अरोगाश्च भवन्त्यश्वा वर्षयन्ति च सन्ततिम् ॥ ५३ ॥

१. 'ता' क. ख पाठ । २. 'धु', ३. 'व्यगोक्तस्य' क. पाठः । ४. 'ग्रीतो
 वहिख वा', ५. 'आरोप्याश्च' क. पाठः ।

तथा तथैषां कुपिता नाशं कुर्वन्ति राक्षसाः ।
 वध्यन्ते यदि वाज्ञानाद् वायव्याभिमुखं दयाः ॥ ६७ ॥
 तदा ते यातिक्रै रोगैः पीड्यन्ते प्रतिवासरम् ।
 चलः कायो भवेद् मर्तुः क्लेशथाभोपजीविनाम् ॥ ६८ ॥
 नराणां च भवेन्मृत्युर्दुर्मिक्षप्रभवं भयम् ।
 ऐशान्यभिमुखं वद्धाः प्रणश्यन्ति तुरङ्गमाः ॥ ६९ ॥
 मूर्धोदयस्याभिमुखं वद्धानां चेदमादिशेत् ।
 निवध्यन्ते यदा वाहा ग्राह्यां त्रिशमुपाश्रिताः ॥ ७० ॥
 वध्यन्ते ते ग्रहैर्दिव्यैर्व्याभिभिश्च विचिन्तनाः ।
 कव्यहव्यक्रियास्तत्र भर्तुर्न विजयावहाः ॥ ७१ ॥
 द्विजानामुपतापाय जायन्ते तत्र राजिनः ।
 अनुवंशं च शालायां स्थानमन्वस्य नेष्यते ॥ ७२ ॥
 स्वामिनस्तदजीर्णाय स्यान्नाशाय च वाजिनान् ।
 स्थाने प्रशस्ते तुरगान् सर्वथा वासयेदतः ॥ ७३ ॥
 नच धार्याः क्षणमपि रोगिणः कल्पसन्निधौ ।
 कल्पानामपि रोगाः स्युर्यतो रोगिसंमाश्रयात् ॥ ७४ ॥
 हयागारस्य पूर्वेण कार्यं भेषजमन्दिरम् ।
 तस्यैव वामतः सर्वसंमारान् परिकल्पयेत् ॥ ७५ ॥
 वाजिनां भेषजार्यायं भाण्डानि च विनिक्षिपेत् ।
 अगदानोपरीः स्नेहान् वर्तीश्च लवणानि च ॥ ७६ ॥
 भेषजागारसविधे कुर्याच्चारिष्टमन्दिरम् ।
 भवनं व्याधितानां च कार्यं वासाय वाजिनान् ॥ ७७ ॥
 सुगुप्तं तच्च कर्तव्यं पूर्वनिर्दिष्टमेवम् ।
 संवर्द्धं च विपातव्यमेतद् वेदमचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥

सुधाबन्धदंढः कुट्यैः सप्ताग्रीवोच्चतोरणम् ।
 चत्वार्यपि विशालानि सुगमानि च कारयेत् ॥ ७९ ॥
 वैश्वस्वेवंनिषेधेष्वश्वान् स्थापितान् पस्पालयेत् ॥ ७९^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजधीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 अश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथाप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

गङ्गां सेनापतीनां च वर्णिनामपि वैश्वसु ।
 यदि वा वास्तुकक्षासु समादेवकुलेषु च ॥ १ ॥
 शयनासनयानेषु भाजनाभरणेषु च ।
 छत्रध्वजपताकासु सर्वोपकरणेषु च ॥ २ ॥
 अप्रयोज्यानि यानि स्युः प्रयोक्तव्यानि यानि च ।
 विस्तरात् तानि कथ्यन्ते हितार्थमथ देहिनाम् ॥ ३ ॥
 पूर्वोक्तानां नृपादीनां यानि वैश्वसु केवलम् ।
 अप्रयोज्यानि तान्येव पूर्वमत्राभिदध्यहे ॥ ४ ॥
 तेषु नैव प्रयोक्तव्याः समस्ता अपि देवताः ।
 देव्या ग्रहास्तथा तारा यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥ ५ ॥
 पिशाचाः पितरः प्रेताः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
 चारणा भूतसङ्घाश्च तेषां योपाः सुतास्तथा ॥ ६ ॥
 प्रसीहाराः प्रतीहार्यस्तेषामधिकृताश्च ये ।
 आयुधानि तदीयानि सर्वे चाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥
 दीक्षितव्रतिपापण्डिनास्तिकाः क्षुत्प्रपीडिताः ।
 व्याधिवन्धनशस्त्राग्निर्वैलासकूपङ्गपांसुभिः ॥ ८ ॥
 शूलज्वरादिभिश्चार्ता येऽप्येऽप्येवंविधा नराः ।
 मत्तोन्मत्तजडहृत्पीडनशान्धवधिरादयः ॥ ९ ॥

दोलाक्रीडाश्च नेप्यन्ते ग्रहणानि च दन्तिनाम् ।
देवासुराद्याः सङ्घ्राया चित्रहाश्च महीक्षिताम् ॥ १० ॥

माणियुद्धविमर्दाश्च मृगया च न शस्यते ।
रौद्रदीनाद्भुतत्रासवीमत्सकरुणा रसाः ॥ ११ ॥

न प्राणिषु प्रयोक्तव्या ह्यस्यभृङ्गारवर्जिताः ।
हस्त्यश्वरथयानानि विमानायतनानि च ॥ १२ ॥

चण्डानलप्रदीप्तानि भवनानि वनानि च ।
वृक्षाः पुष्पफलेर्हीना विहङ्गावासदूपिवाः ॥ १३ ॥

एकविंशत्वा हक्षाश्च भग्नाः शुष्काः सक्रोटराः ।
कदम्बशालमलीशेलुतारक्षारलुकादयः (१) ॥ १४ ॥

भूतालपत्वात्रैप्यन्ते कटुकष्टकिनश्च ये ।
पृथोलूका विहङ्गेषु कपोतश्येनवायसाः ॥ १५ ॥

कङ्कथेति न शस्यन्ते खगा रात्रिचराश्च ये ।
गजान्वमहिषाधोष्ठा मार्जारखरखानराः ॥ १६ ॥

सिंहो व्याघ्रस्तरक्षुश्च वराहमृगजम्बुकाः ।
तथा वनचरा ये च क्रव्यादा मृगपक्षिणः ॥ १७ ॥

गृह्यन्ते न कर्तव्याः क्षैलाटव्याश्रिताश्च ये
अमीपां करणार्दयराचार्यां विप्रमुच्यते ॥ १८ ॥

व्याधिं घोरमवाप्नोति व्यसनं बन्धमेव च ।
यत्र तत्र गृहस्वामी जनहानिं परानेयम् ॥ १९ ॥

प्रवासं बन्धनं नाशं मृत्युं वा क्षिप्रमाप्नुयात् ।
इत्युक्तान्यप्रशस्तानि गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ २० ॥

तत्र यानि प्रयोज्यानि कथ्यन्ते तान्यतः परम् ।
यस्य यत्र भवेद् भक्तिर्या चास्य कुलदेवता ॥ २१ ॥

हस्तवत्सप्रमाणेन तान् कुर्वन् स्थानं दोषमारु ।
तद्द्वारपार्श्वयोः कार्यौ प्रतीहारौ स्वलङ्कृतौ ॥ २२ ॥

वेत्रदण्डव्यग्रकरो खड्गकोशपरिच्छेदा ।
 रूपयोवनसम्पन्ना विचित्राम्बरभूषणा ॥ २३ ॥
 धात्री वामनिका कुब्जा सखीभिः परिचारिता ।
 विदूषकैः कञ्चुकिभिस्तुष्टैरनुगतास्तथा ॥ २४ ॥
 द्वारस्योभयतः कार्याः प्रतीहार्यो मनोगमाः ।
 निधयश्चानुरूपाश्च शङ्खाब्जोज्ज्वललक्षणाः ॥ २५ ॥
 रत्नदीनाररार्शाश्च बहन्तो यदनोद्गतान् ।
 पद्मस्था पूर्णकुम्भा वा रत्नवस्त्रविभूषिता ॥ २६ ॥
 वक्रैरूर्ध्वस्थितैः पुष्पफलपल्लवसन्भृतैः ।
 पूर्णकुम्भाद्दुःशच्छत्रथीवृक्षादर्शचागैः ॥ २७ ॥
 कार्याष्टमङ्गला द्वारे^१ टोमभिः शङ्खमत्स्ययोः ।
 द्वारमण्डलमध्यस्था ग्राप्यमाना गजोत्तमैः ॥ २८ ॥
 पद्मासना पद्महस्ता श्रीश्च कार्या स्वलङ्कृता ।
 वृषः सवत्सा धेनुर्वा सच्छत्रस्रग्विभूषणा ॥ २९ ॥
 फलभक्तैर्बहुविधैराहारार्थं निवेदितैः ।
 नानापुष्पफलैर्नम्रैः शालैस्तिर्यग्बस्थितैः ॥ ३० ॥
 चित्रा पत्रलता लेख्या वाद्याभ्यन्तरमिस्तिषु ।
 हंसकारण्डचक्राहैर्विसिनीपत्रवर्तिभिः ॥ ३१ ॥
 कुमारकैश्च क्रीडद्भिर्व्युक्ता ललितबाहुभिः ।
 वासधान्नि निवेश्यन्ते विचित्राभरणाम्बराः ॥ ३२ ॥
 रतिक्रीडापरा नार्यो नायकस्तु यदृच्छया ।
 आपाण्डुदेहच्छवयः स्वल्पचारुविभूषणाः ॥ ३३ ॥
 किञ्चित्प्रतनुभिर्गात्रैः कार्याः सुरतलालसाः ।
 प्रवृद्धशास्त्रावितर्प्यैः प्रचलारुणपल्लवैः ॥ ३४ ॥
 चम्पकाशोकपुन्नागनानाम्रतिलकादिभिः ।
 छायापुष्पफलोपेतैः वृक्षैरन्यैश्च भूषिताः ॥ ३५ ॥

उद्यानभूमयः कार्याः कृजत्तिकमधुव्रताः ।
 ऋतव' फलपुष्पाद्यैः स्वैः स्वैथिदैरलङ्कृताः ॥ ३६ ॥
 मनोरमैर्मिश्रैश्च स्वगैश्च समयोचितैः ।
 फाटम्बकुररक्राञ्चदंससारसमेखलाः ॥ ३७ ॥
 तीरान्तोद्गतवानीरकेतकीपण्डमण्डिताः ।
 जलान्तलीनमत्स्यैश्च सञ्जञ्जा नलिनीवनैः ॥ ३८ ॥
 लेख्याश्च गृहभित्तीनापधोभागेषु दीर्घिकाः ।
 फलैः समं समक्षेर्भुषणिनाञ्जनभाजनाः ॥ ३९ ॥
 विन्यस्तपद्मिनीपत्राः सोत्पलाः पानभूमयः ।
 मिचित्रातोद्यहस्ताश्च नृत्यगीतविचक्षणाः ॥ ४० ॥
 शुद्धिता ललना लेख्याः प्रेक्षासङ्गीतभूमिषु ।
 मकरल्याः पञ्जरस्थाश्च चक्रोरश्रुत्सारिकाः ॥ ४१ ॥
 महुष्ठाः परपुष्पाश्च मयूराश्च सरुवमुदाः ।
 इति यानि त्रिद्विष्टानि प्रयोक्तव्यानि वेद्महि ॥ ४२ ॥
 तानि सर्वाणि शस्तानि सर्वोपकरणेष्वपि ।
 देवयोनिगणास्तद्वत् पुरुषाश्च त्रिनिन्दिताः ॥ ४३ ॥
 साकन्दाश्च न शस्यन्ते पीठशय्यासनादिषु ।
 पुरस्तात् कीर्तितान्यत्र प्रयोक्तव्यानि यानि च ॥ ४४ ॥
 तानि शस्तानि कक्षासु समादेःकुलेषु च ।
 दिव्यमानुषसम्पद्दान्याख्यानाख्यापिनादिषु ॥ ४५ ॥
 प्रोक्तानि तानि तावन्ति द्युमान्यालेख्यकादिषु ।
 इति कथितप्रयोज्यं योजनीयं च बुध्या
 भयनशयनकक्षादेवधिष्ण्यादिकेषु ।
 विरचयति यथोक्तं निन्दितं वर्जयेद् यः
 स भवति नृपतीनां शिल्पिनां चार्चनीयः ॥ ४६ १ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोज्ज्वलविचिते समयङ्गणस्य गणपरिभाषे वास्तुघात्रे
 अप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

१ 'नी', २ 'त' रु पाठ । ३ 'शु' न ग. पाठ । ४ 'यु' क. पाठ ।
 ५ 'कु', ६ 'व्यानास्या' ख. ग. पाठ ।

अथ शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रूमः शिलान्यासविधिमत्र यथागमम् ।
 तत्रोदगयने पुण्ये शुद्धपक्षे शुभेऽहनि ॥ १ ॥
 स्थिरग्रहस्य दिवसे करणे च गुणान्विते ।
 तिष्येऽश्विनीपु राहिण्यामुत्तरेष्वपि च त्रिषु ॥ २ ॥
 रेवत्यां श्रवणे दम्ते शिलाचिन्यासमाचरेत् ।
 स्थिरस्य राशेन्द्रये सौम्यमित्रावलोकिते ॥ ३ ॥
 सम्पद्निमित्तशकुनस्वस्तिपुण्याह्न्याचिते ।
 हर्षोदये च मनसः कुर्याद् वास्तोनिवेशनम् ॥ ४ ॥
 भद्रः प्रकृत्वा शास्त्रज्ञः शुचिः स्नातः समाहितः ।
 कर्मारभेत स्थपतिः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ ५ ॥
 पूर्णां समामविकलां चतुरश्रामनिन्दिताम् ।
 शिलामाद्यां चये सार्धं परीक्षेत विचक्षणः ॥ ६ ॥
 कुम्भाद्वकुशध्वजच्छत्रमस्त्यचामरतोरणैः ।
 दूर्वानागफलोष्णीपपुष्पस्वस्तिरुवेदिभिः ॥ ७ ॥
 नन्दावतैः सचमरैः कर्मपद्मनिशाकरैः ।
 षड्रैः मशस्तैः माकारभूषिताः कर्मणो हृताः ॥ ८ ॥
 दीर्घा हस्त्राल्पविपमालाभाध्यातापरीक्षिता ।
 दिङ्मूढा चाङ्गहीना च सास्व्यङ्गारा सशर्करा ॥ ९ ॥
 खण्डा दुःपङ्कनिर्भिन्ना कृष्णा दोषमयावर्हा ।
 नृणां पशुतुरङ्गाणां पदाङ्गाः स्वस्तिवृद्धये ॥ १० ॥
 क्रव्यान्मृगविहङ्गानां पार्दः स्पृष्टास्तु वर्जयेत् ।
 नन्दाभद्राजयापूर्णाश्चतस्रः स्युरिमाः शिलाः ॥ ११ ॥
 वासिष्ठी काश्यपी वदद् भार्गव्याङ्गिरसीति ताः ।
 तत्र प्रागुत्तरे देशे संनिवेशस्य वास्तुनः ॥ १२ ॥

१. 'स्थापनाय्मा' (?) क, 'उत्थाय्मा' ग. पाठः । २. 'ताः' ख. ग. पाठः ।
 ३. 'राः' क. पाठः । ४. 'अपि' क, 'पक्षि' ग. पाठः । ५. 'हाः' ख. पाठः ।

नैर्ऋत्यां वा सकुसुमां समां गोचर्मसम्मिताम् ।
 वेदी सगन्धकलशां चतुरश्रां प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥
 आप्रेक्ष्यामादितो नन्दां स्थापयेत् क्रमशः शिलाम् ।
 अकालमूलैरव्यङ्गैः सपञ्चोत्पलपल्लवैः ॥ १४ ॥
 सर्वोपधिहिरण्याद्यैर्हैमराजतमृन्मयैः ।
 कुम्भैस्ताम्रमयैश्चापि मन्त्रैस्तामभिपेक्षयेत् ॥ १५ ॥
 तीर्थप्रसवणाम्भोभिः सरबाक्षतपङ्क्तैः ।
 सुगन्धिभिः सपुण्याहमभिपेक्षं प्रयोजयेत् ॥ १६ ॥
 जाह्नवीयमुतारेवासरस्वत्यादिसम्भवं (वः १ वम्) ।
 महानदीजलं शस्तं शुभतीर्थमवन् तथा ॥ १७ ॥
 तथाद्रिवनवैशन्तदेवायतनजानि च ।
 अभिपेक्षार्थमम्भांसि बधालाममुपाहरेत् ॥ १८ ॥
 मन्त्रेणानेन चैतासामभिपेक्षं समाचरेत् ।
 हिरण्यवर्णाः पावन्यः शुचयो दुरितच्छिदः ॥ १९ ॥
 पुनन्तु शान्ताःश्रीमत्य आपो गुप्मान्मधुच्युतः ।
 मन्त्रपूतेन पयसा स्नापयित्वा ततः शिलाम् ॥ २० ॥
 स्थपतिर्गन्धकलकेन मङ्गल्येनानुलेपयेत् ।
 हिमचैन्दनपूर्णेन व्यवकीर्य सुगन्धिना ॥ २१ ॥
 तरसा छादयेदेनां सलानैः पुष्पद्रागभिः ।
 धूपमाल्योपहारैश्च दधिमांसाक्षतादिभिः ॥ २२ ॥
 पूजयेदिष्टकां देवीं वस्त्रयुग्मैश्च पुष्कलैः ।
 निवेशनान्तो नैर्ऋत्यां तदा विप्रानवस्थितान् ॥ २३ ॥
 समसङ्ख्याम् शुचीन् प्राज्ञानर्चयेद् दक्षिणाफलैः ।
 ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहगीतवादित्रनिस्वनैः ॥ २४ ॥
 कर्ता जनितरोमाञ्चस्तेभ्यः कुर्यान्ममस्त्रियाम् ।
 निवेद्य वास्तोष्पतये भूतेभ्यश्च ततो वलिम् ॥ २५ ॥

१. 'सु' य. पाठः । २. 'वमान्यः' क. पाठः । ३. 'चन्द्रेण पू' ल. ग.
 पाठः । ४. '१' ग. पाठः

समराहणसूत्रधारे

तासां चतसृणामन्याः कुर्यादृषशिलाः पृथक् ।
 प्राकारं स्वस्तिवाङ्मे दे तेषां श्रीवत्सलश्रणा ॥ २६ ॥
 नन्द्यावर्तस्तु पूर्णायां भवेद्विकोद्विहो यथाक्रमम् ।
 कर्णे प्राग्दक्षिणे नन्दां वास्तुनः स्थापयेदर्धः ॥ २७ ॥
 अन्याः क्रमेण भद्राद्याः कोणेष्वन्येषु च त्रिषु ।
 प्रतिष्ठापनमन्त्राथ तासां चतसृणामपि ॥ २८ ॥
 चत्वार ऋषिभिर्गीताः शाश्वतारम्भदर्शनाः ।
 वीर्येणादिवराहस्य वेदार्थैस्त्वधिमन्त्रि(ताः?ताम्) ॥ २९ ॥
 वसिष्ठेनन्दिनीं नन्दां प्राक् प्रतिष्ठापयाम्यहम् ।
 सुमुहूर्ते सुदिवसे सा त्वं नन्दे! निवेजिता ॥ ३० ॥
 आयुः कारयितुर्दीर्घं श्रियं चाभ्यामिहावह ।
 भद्रासि सर्वतोभद्रा भद्रे! भद्रं विधीयताम् ॥ ३१ ॥
 कश्यपस्य म्रियसुते! श्रीरस्तु गृहपेधिनः ।
 जये! विजयतां स्वामी गृहस्यास्य महात्मनः ॥ ३२ ॥
 आचन्द्रार्कं यशश्चास्यं भूम्यामिह विरोहतु ।
 त्वयि सम्पूर्णचन्द्रामे! न्यस्तायां वास्तुनस्तले ॥ ३३ ॥
 भवत्प्रेष गृहस्वामी पूर्णे! पूर्णमनोरथः ।
 इति मूलचर्च(योऽयं) मन्त्रैः कुर्यात् स्वस्तिक्वाचनैः ॥ ३४ ॥
 ताभिर्हिरण्यवर्णाभिः शिलाभिः सममद्भुतम् ।
 प्राग्दक्षिणान्तरा घन्त्रं च प्रत्यग्दक्षिणांस्तु ॥ ३५ ॥
 इष्टकार्यैस्त्यभयनप्राकारपुरकर्मसु ।
 विताने चितिविन्यासे चतुर्मुखनिकेतने ॥ ३६ ॥
 पुरोधाः शान्तिवेदीषु प्रतिष्ठास्थापनेषु च ।
 याज्ञिकेन विधानेन क्रमशः स्थापयेच्छिलाः ॥ ३७ ॥

१. 'र च स्व', २. 'शेषा श्री', ३. 'य' ग. पाठः । ४. 'द्व',
 ५. 'स्या', ६. 'म' क. पाठः । ७. 'म' ख. ग. पाठः । ८. 'मिः' छशिलाभिः सम
 हुतम्', ९. 'के', क. पाठः ।

§ त्रेशोकौर्णसंमा(सैःख्यै)स्ताः सामभिः सं महाव्रतैः ।
 गायत्र्युष्णिगतुष्टुभिर्वृद्धत्या च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥
 चयान् समस्तांश्चितुयाचतुरो विरमेत् ततः ।
 ज्ञात्वा भित्तिप्रमाणं च चित्तेष्वयचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥
 समाप्यपादिकर्मैवं कनिष्ठं च यथोत्तरम् ।
 प्रतिष्ठितास्ताः प्रथमं भूतले सुस्थिताः समाः ॥ ४० ॥
 न चालयेद्यालने स्याद् गृहभर्तुर्महद् भयम् ।
 कम्पने च भयं विद्यादेतासां स्थिरतां पुनः ॥ ४१ ॥
 स्थपतेर्गृहभर्तुश्च मङ्गलं परमं विदुः ।
 प्राग्दक्षिणोयां चलने गृहभर्तुर्महद् भयम् ॥ ४२ ॥
 भार्याविनाशो नैर्ऋत्यां शून्यं(?) भीतिर्महदिशि ।
 गुरोश्च भयमैशान्यामपचारोऽपि तद् भवेत् ॥ ४३ ॥
 प्रथमं स्थापितेनैतानेवं स्तम्भानपि न चालयेत् ।
 नोद्धरेत् प्रणुद्याच्च विधिस्तुल्यो यतोऽनयोः ॥ ४४ ॥
 विन्यासं प्रथमं तस्मात् कुर्यात् सम्यक् समाहितः ।
 शिलानां स्थपतिस्तद्वत् स्तम्भानामपि सर्वथा ॥ ४५ ॥
 द्वारमाकारबालानां नगराणां च वेष्टनान् ।
 तत्प्रमाणो विधिर्दस्मात् तस्मात् तत्राहतो भवेत् ॥ ४६ ॥
 एवं शिलान्यासविधानमेतद् यथावदस्माभिरिदोपदिष्टम् ।
 अस्मिन् कृते वेष्टनसुरालयादि निष्पत्तिमभ्येति विनैव विघ्नम् ॥
 इति महाराजविद्याचर्रीमोजदेवविरचिते समराजगुरुनारायणरत्नाग्नि वास्तुशास्त्रे
 शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'मु' रा. ग. पाठः । २. 'रम', ३. 'णयोयाल', ४. 'न्या', ५. 'तत्रा
 स्मात्तत्रा' क. पाठः ।

§ 'त्रेशो' इति मातृकासु दृश्यते ।

अथ वलिदानविधिर्नाम पदत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो वलिरूपविधेः क्रमम् ।
 येन येनार्चिता देवास्तुप्यन्ति समहेश्वराः ॥ १ ॥
 मण्डलं वास्तुनो मध्ये गोमयेन प्रकल्पयेत् ।
 कलशं तत्र विन्यस्येत् सप्तमूर्तं सकाञ्चनम् ॥ २ ॥
 वास्तुदेवास्ततः कल्प्या यथास्थाननियोगतः ।
 सधूपैर्विधेर्विधेर्षार्ष्यं पश्चान्निवेदयेत् ॥ ३ ॥
 अर्चयेद् विश्वकर्माणं माल्यधूपैर्विलेपनैः ।
 भक्तैः फलैर्वहुविधैः पूजयेत् सुसमाहितः ॥ ४ ॥
 आज्येन पयसा दध्ना पूजयेच्छिखिनं पुनः ।
 शालिगोधूममुद्रार्घ्यैर्धान्यैः पर्जन्यमर्चयेत् ॥ ५ ॥
 जपन्तं पूजयेद्दाम्नाक्षारखर्जूरिकादिभिः ।
 मालतीमल्लिकाभिश्च पूजयेत् त्रिदशाधिपम् ॥ ६ ॥
 पुष्पै रक्तैस्तथा धूपै रक्तचन्दनलेपनैः ।
 ततः मूर्यं जगन्नाथं पूजयेद्धोरुचक्षुषम् ॥ ७ ॥
 जम्बीरैर्वीजपूरैश्च नारङ्गैः पीतकैः फलैः ।
 पूजयेत् सत्यनामानं देवं तेन स तुप्यति ॥ ८ ॥
 मत्स्यमांसैश्च तुप्यन्ति सर्वे रक्षःपुरोगमाः ।
 सितैः फलैर्नारिकेलैर्भृशश्च परितुप्यति ॥ ९ ॥
 गन्धधूपप्रयोगैश्च नमोनामानमर्चयेत् ।
 पुष्पैः सुगन्धिभिः शुक्लैर्मालतः पारितुप्यति ॥ १० ॥
 कृसरं मधुसंयुक्तं धूपेण भवत्या निवेदयेत् ।
 वितथं तु शुभैरन्यैर्मद्यमांसपिबर्जितैः ॥ ११ ॥
 पूजितस्तुष्टिमायाति निवस्नांश्च महाशुनिः ।
 पुष्पैः सपुष्पैस्तुष्टिमवाप्नोति गृहक्षतः ॥ १२ ॥

बलिदानविधिर्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

मत्स्यमांसयुतैर्भक्ष्यैर्यमतुष्टिः सदा भवेत् ।
 पुत्रागागरुधुपेन गन्धर्वानर्चयेद् बुधः ॥ १३ ॥
 मृगमांसयुतैर्भक्ष्यैर्भृङ्गराजं च तर्पयेत् ।
 राजजम्बूफलैर्विल्वैर्देवमभ्यर्चयेन्मृगम् ॥ १४ ॥
 पायसैर्मधुसंयुक्तैर्मार्सैर्भक्तैश्च शोभनैः ।
 कर्पूरसुरभिद्रव्यममैः संपूजयेत् पितॄन् ॥ १५ ॥
 सपुष्पैर्मोदकैर्लाजैः पल्लैश्च विमिश्रितैः ।
 दौघारिकं प्रयत्नेन पूजयेद् विघ्नकारकम् ॥ १६ ॥
 अपूर्वैः शोभनैर्गन्धैर्धूपैर्पाल्यैरनुत्तमैः ।
 पुष्पैः कण्टकजातीनां सुग्रीवं पूजयेत् सदा ॥ १७ ॥
 सपुष्पैर्ला(पै?)ज)कैर्मह्यैर्दधियुक्तान्नपापसैः ।
 अर्चयेत् पुष्पदन्तं तु यशोवीर्यान्वितं सुरम् ॥ १८ ॥
 मांसैश्च सूकरादीनां वनतेयं सदा र्चयेत् ।
 वरुणं च महासत्त्वं पूजयेद् धूपचन्दनैः ॥ १९ ॥
 राहुं च मांससंयुक्तैस्तर्पयेद् भक्ष्यभोजनैः ।
 रुधिरं प्रदत्तेन तुष्टिमेति शनैश्चरः ॥ २० ॥
 मांसेन तु क्षयस्तुष्टिं रोगाणामधिपो व्रजेत् ।
 मेदसा पूजयेद् रोगं सर्वलोकभयङ्करम् ॥ २१ ॥
 नासुकिं क्षीरदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
 पूर्वपत् पूजयेद् देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥ २२ ॥
 सितप्रसूनविन्यासैर्भृङ्गाटं पूजयेद् बुधः ।
 दधियुक्तेन चान्नेन सोमं सर्वत्र पूजयेत् ॥ २३ ॥
 कुबेरं धूपदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
 अदितिं च सुवर्णेन पद्मैरपि च पूजयेत् ॥ २४ ॥
 अर्कमन्दारमालाभिर्दृष्टपद्मं च समर्चयेत् ।
 अन्वेषेयामपि देवानामर्चनं धूपसाम्प्रतैः(?) ॥ २५ ॥

सर्वपुष्पफलैर्धूपां कार्यं बुद्धिमता सदा ।
 इत्येते बलयः सर्वे शान्त्यर्थं परिरूपिताः ॥ २६ ॥
 शोधने कर्पणे भूमेः साधने रूपरूपने ।
 गृहे प्रवेशने रम्ये तिथिमभ्युदयेषु च(?) ॥ २७ ॥
 स्कन्धावारनिवेशेषु पुस्तकानिवेशने ।
 देवालयक्षितिपवेशमनिवेशनेषु
 प्रोक्तान् बलीन् प्रवितरेत् प्रयतः सुरेभ्यः ।
 प्रारम्भमन्यमपि वास्तुगतं चिकीर्षुः
 कुर्वन्निमं विधिमभीप्सितभाजनं स्यात् ॥ २८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीम नरेवशिरचिन समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वारुणाक्षे

बलिदानविधिर्नाम पटत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

वर्णानां यानि दारुणि कीलकार्थं नियोजयेत् ।
 इदानीं तानि वक्ष्यामि श्रेयःकीर्त्तिहिनाय च ॥ १ ॥
 खदिरोदुम्बराभत्यशालशाकधवार्जुनाः ।
 अञ्जनः कटराशोरुतिनिशारुणचन्दनाः ॥ २ ॥
 शिरीषतर्जन्यग्रोधवेणवः कीलकर्मणि ।
 पुलाभानो दुमाः शस्ताः स्त्रीनाभानो विगर्हिताः ॥ ३ ॥
 अश्वत्थः खदिरश्चैतौ विभ्राणां वृद्धिकारका ।
 रक्तचन्दनवेणूत्यकीलां क्षत्रस्य पूजिता ॥ ४ ॥
 शाकश्च खदिरश्चेति सामन्तानां हिताविधौ ।
 कीलां शालशिरीषोर्त्यौ वैश्यानां कीर्तिता शुभा ॥ ५ ॥
 गृह्णतातेस्तु तिनिश्वधवार्जुनसमुद्भवाः ।
 वैश्यभेदमसु सौभाग्यकार्ये च स्युरशोरुजाः ॥ ६ ॥

न्यग्रोषो वणिजां धाम्नि भूमिकर्मण्युदम्बरः ।
 महामा(त्रिंत्रा)भवेद्यानां कीलाः सर्जार्जुना गृहे ॥ ७ ॥
 विप्राणां सर्वेवर्णोत्थाः क्षत्रियाणां त्रिवर्णजाः ।
 वर्णद्वयोक्ता वैश्यानां शूद्राणां स्वानुलोमतः ॥ ८ ॥
 प्रतिलोपा न कर्तव्याः कीलका भूतिमिच्छता ।
 प्रमाणान्यथ कीलानां निगद्यन्ते पृथक् पृथक् ॥ ९ ॥
 द्वात्रिंशद्द्वगुलाः कीला विप्राणां स्युः शुभावहाः ।
 क्षत्रियाणां पुनश्चाष्टात्रिंशत्पद्दगुलसम्मिताः ॥ १० ॥
 चतुर्विंशत्पद्दगुलाश्च वैश्यानां शुभदायिनः ।
 विंशत्पाद्यद्गुलं कीलाः शूद्रजातेस्तु ते हिताः ॥ ११ ॥
 पद्दगुलपरीणाहाः सर्वेष्वेते शुभावहाः ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां वेदाष्टाश्रयद्वयः ॥ १२ ॥
 पद्दश्रयस्तु शूद्रस्य प्रकृतेस्तु यदच्छया ।
 दार्मर्मौर्जार्णकार्पासं विमादीनां यथाक्रमम् ॥ १३ ॥
 अर्धपर्वपरीणाद् ददं सूत्रं तु वर्तितम् ।
 अलाम्भे स्वस्य सूत्रस्य शोकादन्यतमं बुधः ॥ १४ ॥
 गृहणीयात् सूत्रमन्ये तु गृहणीयुः स्वेच्छगैव ते ।
 इत्थं संभृत्य सम्भारान् गृहभर्ता शुभेऽहनि ॥ १५ ॥
 शुलपक्षे शुचिः स्नातः स्थपतिश्च सिताम्बरः ।
 गृहस्थानैर्निमित्तोत् तु देवस्थानानि लक्षयेत् ॥ १६ ॥
 कुसुमाक्षतमर्त्यश्च कर्तव्या गृहदेवताः ।
 आदौ स्थानानि श्रद्धापूर्वां परीक्षेत समन्ततः ॥ १७ ॥
 तेषु सर्वेषु कर्तव्यमर्चनं तु यथाविधि ।
 गृहस्य मध्ये सिक्त्वा तु निरूप्य ब्रह्मणः पदे ॥ १८ ॥
 गोमयेन समालिप्तां कुर्याद् वेदां सुलक्षणां ।
 चतुरश्रां चतुर्द्वारामक्षतैः सुप्रतिष्ठिताम् ॥ १९ ॥

१. 'स्वनिषिद्याना' छ., 'स्ववैद्याना' ग. पाठः । २. 'दशाश्रय',
 ३. 'शिपेष्ट', ४. 'ना', ५. 'ता तु', ६. 'म्यश्चक' ख. ग. पाठः ।

तस्या मध्ये प्रतिष्ठाप्यः कुम्भो ह्रिमोऽथ राजतः ।
 ताम्रको मृन्मयो वापि पूर्वालाभे परः परः ॥ २० ॥
 अकालमूलः सोऽज्यङ्गो जलपूर्णः स्वलङ्कृतः ।
 मणिरत्नप्रवालैश्च स्वर्णरूप्येण गर्भितः ॥ २१ ॥
 प्रतिष्ठा(प्याऽप्योऽ)क्षतः पुष्पफलबीजसमन्वितः ।
 श्वेतेन चन्दनेन च चर्चयित्वा समन्ततः ॥ २२ ॥
 तस्योपरिष्ठाद् विन्यस्येत् क्षीरद्वयस्य पल्लवम् ।
 सुगन्धिनार्थं धूपेन धूपयित्वा चतुर्दिशम् ॥ २३ ॥
 वैष्टयेदहतेन नं मुहुवस्त्रेण सर्वतः ।
 वास्तुमध्ये यतो ब्रह्मा कुम्भरूपं(पिपः)स तिष्ठति ॥ २४ ॥
 कुम्भस्योत्तरभागे तु कीलकान् स्थापयेद् ध्रुवः ।
 कीलान्तरां परीक्षेत स्थापयेच्च यथाविधि ॥ २५ ॥
 श्वेतचन्दनलिप्तांस्ताप् श्वेतपुष्पैर्विभूषयेत् ।
 सालककान् सुरभिणा धूपेन च सुधूपितान् ॥ २६ ॥
 ऊर्णामयेन सूत्रेण त्रिवर्णेनाभिवेष्टयेत् ।
 मधुसर्पिर्दधिक्षीरैर्मूलभागेषु लेपयेत् ॥ २७ ॥
 अर्चयेत् परशुं सूत्रमष्टीलादीनि सर्वतः ।
 अथोपकरणान्यत्र धूपपुष्पाक्षतादिभिः ॥ २८ ॥
 ततः पूर्वोत्तरे वास्तोर्भागे सप्तार्चिषः पदे ।
 गोमयेन समालिप्ते कुशास्तरणमास्थितः ॥ २९ ॥
 अग्निकार्यं प्रकुर्वीत पुरोधाः शान्तिमेव च ।
 सांवत्सरः शुचिः स्नातः कृतस्नानः(?) समाहितः ॥ ३० ॥
 शङ्कुना साधयेद्ध्रुवं सम्यक् तददिकायवा(?) ।
 रात्रिलग्नं तु नक्षत्रैर्मध्यास्तोदयसंश्रितैः ॥ ३१ ॥

१. 'च', २. 'यवीक्षेत' (?) ख. ग. पाठः । ३. 'सास्त्रे श्वे', ४. 'काः',
 ५. 'ताः' क. पाठः । ६. 'धीजवानि' ख. ग. पाठः । ७. 'रक्षाचिः',
 ८. 'शङ्कुतया', ९. 'व खाटि' ख. ग. पाठः ।

एवं संसाधयेद्धृग्रं यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
 पूजया तुष्टिकारिण्या पूजयेच्च पुरोहितम् ॥ ३२ ॥
 अभ्यर्चिते यतस्तस्मिन् ब्रह्मा भवति पूजितः ।
 सांवत्सरस्य कर्तव्या ततः पूजा यथाविधि ॥ ३३ ॥
 सांवत्सरेऽर्चिते यस्मात् पूजितः स्याद् बृहस्पतिः ।
 स्थपतिं पूजयेत् पश्चात् स्वपृष्ठुष्टिचिकीर्षया ॥ ३४ ॥
 तदधीनं यतः कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 श्वेतचन्दनदिग्भांस्ताव् श्वेतपुष्पैश्च पूजितान् ॥ ३५ ॥
 सदशैरहर्तैर्वस्त्रैरङ्गुलीयैः प्रपूजयेत् ।
 परिकर्मकरा ये च तान् यथाशक्ति पूजयेत् ॥ ३६ ॥
 हेन्ना वस्त्रादिदानैश्च वाग्मिर्वा परितोषयेत् ।
 यथा सुमनसस्ते स्युस्तथा कर्तव्यमादरात् ॥ ३७ ॥
 ततः स्थपतिराचम्य बलिर्कर्म समाचरेत् ।
 सूत्रपाते बलिं भीमान् सार्वभौतिरूपाचरेत् ॥ ३८ ॥
 तस्याल्लामे बलिः कार्यो यो भवेत् सोऽग्निधीयते ।
 विदधीत चरुञ् श्वेतरक्तपीतासितान् पृथक् ॥ ३९ ॥
 पायसं कृसरं क्षीरं निष्णावाञ् श्वेतमोदनम् ।
 पार्ष्णिपादैर्धिरूपांश्च पललोष्ठापिकावृतम् ॥ ४० ॥
 दध्योदनं च संमिश्रं देवताभ्यो निवेदयेत् ।
 तिलैर्घृतेन सहितैर्देवमग्निं च पूजयेत् ॥ ४१ ॥
 ततश्च पायसं दध्ना ब्रह्मस्थाने निवेदयेत् ।
 ततश्चानुक्रमेणैव देवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ४२ ॥
 बलिर्कर्म यथान्यायं कृत्वा च द्विजवाचनम् ।
 स्वशास्त्रीयाञ् शुचीन् प्राज्ञान् पूजयेद् दक्षिणाफलैः ॥ ४३ ॥
 ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहैर्गातवादिभिरनिस्वनैः ।
 ततो विप्रैः सह स्वामी कुर्यात् तस्य प्रदक्षिणम् ॥ ४४ ॥

१. 'दे' ख. ग. पाठः । २. 'जि' ख. पाठः । ३. 'दध्य' ख. ग. पाठः ।
 ४. 'शु' क. पाठः ।

अक्षतान् प्रथमं कुम्भे दापयित्वा द्विजोत्तमैः ।
 ततो दक्षिणपूर्वेण गत्वा पुष्पाढवाचर्कः ॥ ४५ ॥
 अहताम्बरसंवीतः शुचिः स्थपतिरासने ।
 निपद्य माद्मुखः शैर्दुर्गं धृत्वा दक्षिणपाणिना ॥ ४६ ॥
 पश्चादादाय वामेन प्रतिष्ठाप्य च भूतले ।
 मन्त्रानमून् जपन् बीरो हन्यात् परशुना ततः ॥ ४७ ॥
 विशन्तु ते तलं नागा लोकपालास्तथैव च ।
 प्रतिष्ठन्तु गृहं चास्मिन्नायुर्वलकरं भवेत् ॥ ४८ ॥
 प्रहारान् सुम्भिरानष्टौ दद्यात् कीलस्य मूर्धनि ।
 हन्यमाने ततः कीले निमित्तान्युपलक्षयेत् ॥ ४९ ॥
 गोविप्रस्थनागाद्याः कन्या नृपवरस्त्रियः ।
 शङ्खदुन्दुभिर्वंशानां तथा गीतस्य च ध्वनिः ॥ ५० ॥
 आविर्भवति यद्यस्मिन् हन्यमाने प्रभुस्तदा ।
 सततं सुखमाप्नोति शान्त्यैश्वर्येण वर्धते ॥ ५१ ॥
 हतं क्षुतं विपन्नं वा निपेधः गूत्रकीलयोः ।
 पापविहनां च सर्वेषां दर्शनं न सुखावहम् ॥ ५२ ॥
 दृष्ट्वा शुभनिमित्तानि ततः शङ्खं निवेशयेत् ।
 हन्यमानो यदा कीलो विशेद् भूमौ शनैः शनैः ॥ ५३ ॥
 कर्मसिद्धिर्भवेत् तत्र गृहं रत्नपरिच्छदम् ।
 हन्यमानोऽपि न विशेद् धरित्री कीलको यदा ॥ ५४ ॥
 न तत्र कर्मसिद्धिः स्यादनिमित्तं च लक्षयेत् ।
 एतेनापि प्रहारेण यत्र कीलो विजेन्महीम् ॥ ५५ ॥
 नै सिद्धिं याति तत्राकः कृतं वा नोपश्रुज्यते ।
 आपस्याष्टीलया हन्यान्न फाष्टेन कथञ्चन ॥ ५६ ॥
 फाष्टेन ताडितः कीलो बद्धिदोषकरो भवेत् ।
 अश्मना यदि ताड्येत तदा व्याधिं प्रयच्छति ॥ ५७ ॥

१. 'कुम्भ' क. पाठ । २. 'ज' ख, 'श' ग. पाठ । ३. 'रः' क. पाठः ।
 ४. 'शान्त्यै' क, 'शान्त्यैश्वर्य', ख, ग. पाठः । ५. 'स' ख, ग. पाठः ।

ऐन्द्रीं प्रतिनतः कीलो धनसाम्यान्कारकः ।
 आग्नेय्यां म्रणते कीले भवत्यग्निभयं महत् ॥ ५८ ॥
 याम्यायां मरणं राज्ञां दिशि राक्षसतो भयम् ।
 धननाशस्तु वारुण्यां वायव्यां रोगतो भयम् ॥ ५९ ॥
 सौम्यं सौम्यान्ते राजप्रसादायेशतो गतः ।
 कीलके कूर्चके जाते पुत्रपौत्रान्वर्येष्टहे ॥ ६० ॥
 परमामृद्धिमाप्नोति धनधान्यश्च वर्धते ।
 हन्यमानो यदा यत्नात् कीलः कश्चिन्नपि स्फुटेत् ॥ ६१ ॥
 नाशं विद्यात् तस्य पत्न्या ज्येष्ठस्य तनयस्य वा ।
 यदि भज्येत कीलैः स्वात् स्वामिनो जायते वधः ॥ ६२ ॥
 यदा कीलः पतेद्भस्ताद् भ्रंशः स्यात् स्थपतेस्तदा ।
 हस्तभ्रष्टर्ध्वं(?) स भवेदष्टाले हस्तविच्युते ॥ ६३ ॥
 सुखेन हन्यमानश्चेत् कीलः स्वस्यो न जायते ।
 अष्टौ प्रहारानपरांस्तस्य दद्यात् तदा पुनः ॥ ६४ ॥
 स्रग्गन्धधूपोपहारैः कुर्याच्च परिपेचनम् ।
 इदं साम महापुण्यं पविर्चिन्त्य समासतः ॥ ६५ ॥
 त्रेशोक्तं तु जपेद् विद्याच्च यावच्छठहविपेचनम् ।
 गत्वाथ नैर्ऋतीमाशां ततः शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६६ ॥
 ऊर्णार्यवेन साम्राज्यं सम्यक् स्तपनमाचरेत् ।
 पायोर्दिशं ततो गत्वा तत्र शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 अभिषेकं महारत्नसाम्राज्ञा तस्य ममाचरेत् ।
 अधोगार्नीं दिशं गत्वा शङ्कुं तस्यां निवेशयेत् ॥ ६८ ॥
 भाग्रेण साम्राज्ञा कुर्वीत प्राग्वत् तस्याभिषेचनम् ।
 ततोऽनु सूर्यं वक्ष्यायात् सूर्यं द्विगुणवैष्टितम् ॥ ६९ ॥
 प्रदक्षिणं प्रसार्येतदुक्तः शङ्कुक्रमो यथा ।
 (मंत्र)ध्यमानं यदा सूर्यं शङ्कुः किमपि मुञ्चति ॥ ७० ॥

१. 'च गते' रा. ग. पाठः । २. 'च' रा. पाठः । ३. 'लम्बात्', ४. 'स्य',
 ५. 'लतुरयो', ६. 'यस्य स' क. पाठः । ७. 'यवेशन' क, 'यवेश' ख. पाठः ।
 ८. 'प्राग्वत् (ज्ञाने च) गान' क. पाठः । ९. 'कुः' ख. ग. पाठः ।

सदंशे सौचिका वाजिपोषका व्यजनोपमे ।

तक्षाणश्च शरावाभे स्वस्तिके वन्दिमागधाः ॥ १३ ॥

पणवाभे मृद्भाभे वेषुर्त्यादिवादकाः ।

विशर्करे तु रथिनः कवच्यप्रतिमे पुनः ॥ १४ ॥

नीचाः श्वपाकाश्च यवप्रतिमे धान्यजीविनः ।

उत्सङ्गे श्रमणा हस्त्यारोहिणो (राग्नि)जदन्तके ॥ १५ ॥

परशुप्रतिमे क्षेत्रं वन्धनागारिणो जनाः ।

विस्त्राविणि सुराकाराः श्वभ्राभे कर्पकारिणः ॥ १६ ॥

युगले नापिताः स्वौचिवाह्व्ये(?)कोशराक्षिणः ।

त्रिकुष्ठे पञ्चकुष्ठे च वसेयुर्वह्निजीविनः ॥ १७ ॥

समन्ततः † परिच्छन्ने सर्वे मानोपजीविनः ।

द्विक्स्वस्तिके तु चैत्यानि कुर्याद् वासांश्च सर्वशः ॥ १८ ॥

श्रीवृक्षप्रतिमे वृक्षान् यज्ञवाटांश्च कारयेत् ।

वर्धमानाकृतिमुखेऽप्येतानेव मकल्पयेत् ॥ १९ ॥

एणीपदे तु गणिकाश्चौरान् नरपदोपमे ।

इत्युक्ताः शुभदा वासाः सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ २० ॥

कर्मोपजीविजनवासनिभित्तमेताः

क्षेत्राकृतीरभिदिताः प्रविमृश्य तेषाम् ।

वेश्मानि कारयति यः स्थपतिर्यथाव-

न्मान्यः स कस्य न भवेदिह भूमिपृष्ठे ॥ २१ ॥

इति महायज्ञाधिपराजयीभोजदेव्यापराचिते समराङ्गणमूनपाराधननाम्नि वास्तुशास्त्रे

वास्तुसंस्था(प?)नपातृकानामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'क्षणाश्च', २. 'मे' ख. ग. पाठः । ३. 'स्वाधि वा' ग. पाठः ।

† 'परिच्छिन्नमिति' लक्ष्ये प्रकृतम् ।

अथ द्वारगुणदोषो नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

गृहाण्युक्तानि सर्वेषामेवं कर्मोपजीविनाम् ।
 यणिनां च गृहस्थानां कथ्यन्तेऽतः परं यथा ॥ १ ॥
 भलाटे धनदे यद्वा चरके पृथिवीवरे ।
 ग्राहणस्य भवेद् देश्च माहेन्द्रद्वारमुत्तमम् ॥ २ ॥
 माहेन्द्रेऽर्केऽथ सत्ये वा आर्यके वा निकेतनम् ।
 कार्ये गृहक्षतद्वारं क्षत्रियस्य शुभावहम् ॥ ३ ॥
 याम्ये वैवस्वते चापि मान्यर्वेऽथ गृहक्षते ।
 वैश्यस्य भवनं कार्यं द्वारं पुष्पादये शुभम् ॥ ४ ॥
 चारुणे पौष्पदन्ते वा यद्वा मंत्रेऽथवायुरे ।
 शूद्रस्य सदनं कार्यं मल्लाटद्वारमुत्तमम् ॥ ५ ॥
 विप्राणां ग्राहशुलं चास्तु गृहं स्याद् दक्षिणामुखम् ।
 वर्धते धनधान्येन पुत्रपौत्रश्च नित्यशः ॥ ६ ॥
 दक्षिणाभिमुखं चास्तु भवनं पश्चिमामुखम् ।
 क्षत्रियस्य धनं धान्यं विक्रमश्चेह वर्धते ॥ ७ ॥
 वास्तुनः पश्चिमं द्वारं भवनस्योत्तरामुखम् ।
 तत्रैवते धनैर्धान्यैः पुत्रपश्वादिभिश्च विद् ॥ ८ ॥
 चास्तु स्यादुत्तरद्वारं गृहं पूर्वामुखं तथा ।
 शूद्रस्य कर्मवृत्तिस्तु धनधान्यविवर्धते ॥ ९ ॥
 एकस्यामपि शालायां चत्वारः संप्रकीर्तिताः ।
 निवेश्यद्वारमागच्छ कथ्यन्ते च शुभाशुभाः ॥ १० ॥
 उत्सङ्गो हीनबाहुश्च पूर्णबाहुस्तथापरः ।
 प्रत्यक्षायश्चतुर्थश्च निवेशः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥
 उत्सङ्ग + एवटीक्षाभ्यां(१) द्वाराणां चास्तुवेशनोः ।
 स सांभोग्यप्रजावृद्धिधनधान्यजपप्रदः ॥ १२ ॥

१. 'स्ते' ख. म. पाठः । २. 'अप्यद्वाराश्च', ३. 'सो' ख. पाठः ।

१ 'एकदिक्षाभ्यां द्वाराभ्याम्' इति पाठः स्यात् ।

आहर्तनेकयज्ञानां राजा राजाधिपयः ।
 तस्याप्यर्थाष्टमतलं भवनं सन्निवेशयेत् ॥ २६ ॥
 वाजरेयेन वा यष्टा यो द्विजः स्यात् समाहितः ।
 गवां कोटिप्रदो यो वा सोऽर्षि तस्मिन् भवे(खुट्)भीः ॥ २७ ॥
 यथाममाणनिर्दिष्टे वसन्तस्ते नृपादयः ।
 प्राप्नुवन्ति परामृदिमृदि तु विपर्यये ॥ २८ ॥
 सपीठतलकं वेश्म मानतः संप्रकीर्तितम् ।
 साधारणेन हस्तेन परं शूद्रस्य विंशतिः ॥ २९ ॥
 चत्वारिंशद् विशः पटिः क्षत्रियस्य ग्रन्थस्यते ।
 अशीतिर्द्विजमुख्यस्य शतहस्ता महीपतेः ॥ ३० ॥
 नातः परं नृणामूर्ध्वममाणं शस्तमुच्यते ।
 देयदानवदैत्यानां पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ ३१ ॥
 सिद्धगन्धर्वयक्षाणां विधातव्यमतोऽधिकम् ।
 एरुभौमादयो नैव गृहं शूद्रस्य विद्यते ॥ ३२ ॥
 वैश्यस्य भवनं कार्यमपो ना(न्य?)र्धभूमिरात् ।
 द्विभूमिकाटयः कार्य क्षत्रियस्य न मन्दिरम् ॥ ३३ ॥
 सार्धद्विभौमाद् विप्रस्य त्रितलादपि भूपतेः ।
 हीनप्रमाणादमुतो गृहं यत् कुशिलिपना स्याद् विहितं कथञ्चित् ।
 भर्तुर्मिये सिद्धिविनाशनं तत् प्रशस्तशीलादिविपर्ययाय ॥ ३४ ॥
 गुणदोषान् प्रवक्ष्यामि द्वाराणां सर्ववास्तुषु ।
 सुस्थितं चतुरर्धं च कान्तं स्वद्रव्ययोनितम् ॥ ३५ ॥
 ऋजुं स्वकीयदिग्भागे नदूर्ध्वं नतयोचकैः ।
 नाल्पं नकुब्जं नाप्यनि(?)पिण्डितं नरहिर्यतम् ॥ ३६ ॥
 नाध्मातं नकुशं मध्ये गतं नान्तरकुक्षिषु ।
 नविदुतं नसंक्षिप्तं यत् तत् स्याद् द्वारमृदिदम् ॥ ३७ ॥

१. 'टि' प्रदेया या', २. 'भवेदुमी', ३. 'विद्वंस्य', ४. 'द्विषि' (१),
 ५. 'जू', ६. 'रे' ल. ग. पाठ ।

म प्राकारेण कुल्वेन न विटङ्गेन वा पुनः ।
 अन्तर्द्वितानि दुष्पन्ति द्वारयर्माणि कुत्रचित् ॥ ५१ ॥
 अत्युच्चं स्याद् भयं राज्ञो निम्ने तस्करतो भयम् ।
 कुलपीडा भवेत् कुब्जे बहिर्याते पराभवः ॥ ५२ ॥
 आध्मातेऽत्यन्तदारिद्र्यं कृशमव्ये क्षयो नृणाम् ।
 रथ्याविद्धे भवेद् रोगो मरणं चत्वरेण च ॥ ५३ ॥
 शृङ्गाटकेन वैधव्यं दुहितृणां प्रजायते ।
 वाप्या कूपेन वा विद्धे स्यादतीसारतो भयम् ॥ ५४ ॥
 कोणान्मृत्युभयं दद्याद् वृक्षे रोगमयं मरेत् ।
 स्तम्भेन म्रियते स्वामी भ्रमेणार्थो न तिष्ठति ॥ ५५ ॥
 प्रणालेन महद् दुःखं महाभीतिर्महाकलिः ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्वारवेधं विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥
 यस्याग्रतः पृष्ठतश्च द्वारे भिन्योर्द्वयोरपि ।
 अन्पोन्यं भिद्यते यस्मिन्नकृत्याभिते उभे ॥ ५७ ॥
 वास्तु तद् भिन्नदेहाख्यं भिन्नस्वामिविधायकम् ।
 न तत्र जायते वृद्धिः स्थापितस्य न कस्पचित् ॥ ५८ ॥
 शृङ्गकुक्षौ कृतं द्वारं सर्वरोगभयङ्करम् ।
 पूर्वद्वारं तु माहेन्द्रं प्रशस्तं सर्वकामदम् ॥ ५९ ॥
 गृहक्षतं तु विहितं दक्षिणेन शुभावहम् ।
 गन्धर्वमथवा तत्र कर्तव्यं श्रेयसे (तसि)दा ॥ ६० ॥
 पश्चमेत प्रशस्तं स्यात् पुष्पदन्तं जयानहम् ।
 मल्लाटमुत्तरे द्वारं प्रशस्तं स्याद् गृहेशितुः ॥ ६१ ॥
 एकाशीतिपदे तस्मिन्चतुरश्रपदेऽपि वा ।
 द्वारोऽप्य(प)दगास्तासां ब्रूषो नहन्यादितः फलम् ॥ ६२ ॥
 हुताशमीतिः स्त्रीजन्म भूत्यर्थः म्रियतां वृषे ।
 क्रोधे चावृत्तता(?) पुंसः क्रौर्यं स्यात् पूर्ववत् क्रमात् ॥ ६३ ॥

सुता(पि०मि०)प्रैष्यनीचत्वे भक्षयानसुतद्धिं कृत् ।

रौद्रं कृतघ्नमवसं याम्यतः सुतवीर्यहृत्(?) ॥ ६४ ॥

सुतोपपीडा रिपुहृदिरर्थसुतानत्राप्तिस्तनयार्थसम्पत् ।

स्वाप्तिर्दृशंसाद् भयमर्थनाश उक्तः कृपादित्यपरांशुस्त्रेषु ॥ ६५ ॥

बन्धव्यसत्वे(?) रिपुहृदिरर्थसुताप्तिरस्या गुणसम्पदश्च ।

सुतार्थलब्धिर्द्विपयात्मजेन दोषास्त्रिया नैर्ऋतेदिङ्मुखेषु ॥ ६६ ॥

गुणाश्च दोषाश्च यथाबदेते निरूपिता द्वास्समाश्रिता ये ।

ताम् शिल्पविच्छास्त्रमिदां वसिष्ठो विज्ञाय पूज्यत्वमुपैति लोके ॥ ६७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरिभाषि वास्तुशास्त्रे

द्वास्गुणदोषो नाम एकोत्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

देवानां मनुजानां च पीठमानमथोच्यते ।

पीठं कनीयो भागं च सार्धभागं तु मध्यमम् ॥ १ ॥

द्विभागमुत्तमं तत् स्यादेवा पीठसमुच्छ्रितः ।

महेश्वरस्य विष्णोश्च ब्रह्मणश्चोत्तमं भवेत् ॥ २ ॥

इतरेषां च देवानां कर्तव्यं तन्न धीमता ।

ईश्वरस्य यथाकार्म पीठं कार्यं विचक्षणैः ॥ ३ ॥

यस्मिन् स्थाने विधातव्यो ब्रह्मा विष्णुस्तथैव च ।

ईश्वरः सर्वतः कार्यो न दोषस्तत्र विद्यते ॥ ४ ॥

इतरेषां तु देवानां पीठं भागं समुच्छ्रितम् ।

यस्य येन विभागेन वास्तुमानं विधीयते ॥ ५ ॥

तस्य तेनैव भागेन पीठोच्छ्रायो विधीयते ।

मनुजानां च पीठानि वैश्वनां देवपीठैः ॥ ६ ॥

तुल्यानि कुर्यादुपरि कृता दृढिकराः सुराः ।
 पुरमध्ये तु कर्तव्यं ब्रह्मणो गृह्यमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 चतुर्मुखं च तत् कार्यं यथा पश्यति तत् पुरम् ।
 अधिकं सर्ववैश्वभ्यस्तथा राजगृहादपि ॥ ८ ॥
 राजवैश्वपाधिकमपि शस्यतेऽन्यसुरालयात् ।
 पञ्चमो लोकपालनां राजा श्रेष्ठतमो यतः ॥ ९ ॥
 एवमेतानि देवानां पीठान्युक्तान्यशेषतः ।
 चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि ब्रूमो विमाथनुक्रमात् ॥ १० ॥
 पदत्रिंशदहस्युलोत्सेयं पीठं विप्रस्य शस्यते ।
 इतरेषां तु वर्णानां हस्वं स्याच्चतुरहस्यम् ॥ ११ ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि भुङ्क्ते विप्रो गृहाणि च ।
 व्रयाणौ क्षत्रियो वश्यो द्रव्योः शूद्रः रुपात् स्वकम् ॥ १२ ॥
 एवं विभागं पीठानां स्थपतिः परिकल्पयेत् ।
 हितं कारयितुर्वाञ्छन् नृपतेश्च समृद्धये ॥ १३ ॥
 प्रमाणे स्थापिता देवाः पूजार्हाश्च भवन्ति हि ।
 प्रमाणं पीठानामिदमभिहितं ब्रह्ममुनि-
 त्पुरारीणामत्रापरदिविपदां यच्च नियतम् ।
 ततो विप्रादीनामपि निगदितं यत् तदखिलं
 यैर्धौचित्यां योज्यं त्रियम्भिलपद्भिः स्थपतिभिः ॥ १४ ॥

इति महायजुर्वेदसंहितायां त्रिंशोऽध्यायः समाप्तः ।

पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ चयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधीयन्ते चयस्येह गुणागुणाः ।

सुविभक्तः समश्चारुश्चतुरश्रश्चैव शुभः ॥ १ ॥

१. 'गोष्ठि पी', २. 'शामन्यजातीना गृह्य गृह्यभाष्यम्', ३. 'यद्यो', ४. 'त्याद्येत्वं' ख. ग. पाठः । ५. 'सुमध्ययः' क. पाठः ।

असंभ्रान्तमसन्दिग्धमायिनाश्यन्यवार्हितम् ।
 अनुत्तममनुद्वृत्तमकुञ्जं नच पीडितम् ॥ २ ॥
 समानखण्डमृज्वन्तमन्तरङ्गं तथैव च ।
 सुपार्श्वं सन्निभैश्चिष्टं सुप्रतिष्ठं सुसन्धि च ॥ ३ ॥
 अनिह्यं चेति चेषस्य गुणा विंशतिरित्यमी ।
 एतेषां वैपरीत्येन दोषाणामपि विंशतिः ॥ ४ ॥
 दक्षिणं तु यदा कुड्यं विचिनोति बहिर्मुखम् ।
 तदा व्यापिभयं विद्यान्मृत्पुदण्डं च निर्दिशेत् ॥ ५ ॥
 पश्चिमं तु यदा कुड्यं विचिन्वन्ति बहिर्मुखम् ।
 धनहानिं तदा विद्याद् दस्युभ्यश्च भयं भवेत् ॥ ६ ॥
 उत्तरं तु यदा कुड्यं विचिनोति बहिर्मुखम् ।
 कर्तारं स्वामिनं वापि व्यसनं प्रापयेत् तदा ॥ ७ ॥
 प्राच्यं बहिर्मुखं कुड्यं चिनोति स्वपतिर्यदा ।
 राजदण्डभयं तत्र निर्देष्टव्यं विचक्षणैः ॥ ८ ॥
 एतदेव फलं ब्रूयात् पतिते दलिते तथा ।
 यस्य प्राग्दक्षिणः कर्णः प्रवर्तेत बहिर्मुखः ॥ ९ ॥
 स्यात् तत्रापिभयं घोरं गृहभर्तुश्च संशयः ।
 गच्छेद् बहिर्मुखः कर्णो यदा दक्षिणपश्चिमः ॥ १० ॥
 फलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यायाश्च संशयः ।
 पश्चिमोत्तरकर्णे तु सम्प्रयाते बहिर्मुखे ॥ ११ ॥
 पशुवाहनपुत्राणां संशयस्तत्र जायते ।
 प्रागुत्तरो यदा कर्णः प्रचीयेत बहिर्मुखः ॥ १२ ॥
 गुरूणां संशयस्तत्र गोवृषादेश्च जायते ।
 विशालं यदि जायेत सर्ववाहुषु चिन्वतः ॥ १३ ॥
 कर्णिकासमसंस्थानं तद् भवेन्मल्लिकाकृति ।
 न तादृशो भवेदायस्तत्र यादृग् व्ययो भवेत् ॥ १४ ॥

१. 'श्यं च ग ल', 'श च ग' ग. पाठः । २. 'सप्तम' ल. ग. पाठः ।

३. 'पु', ४. 'नि', ५. 'मि', ६. 'दा', ७. 'य' क. पाठः ।

चयस्य तस्य दोषेण मृदुहीर्षीक्षीर्णः पलायते ।
 चिन्वतो यदि संक्षिप्तमत्यर्थं तत्र जायते ॥ १५ ॥
 ब्रह्मसंज्ञं तदुद्दिष्टं तत्र राजभयं भवेत् ।
 विस्तृतं यदि बाह्येषु संक्षिप्तं चैव मध्यतः ॥ १६ ॥
 तनुमध्ये तदुद्दिष्टं तत्र विद्यात् क्षुब्धो भयम् ।
 उच्छिष्टं यदि कर्णेषु परिहीणं च मध्यतः ॥ १७ ॥
 निर्णेतं नाम तद् विद्यात् तत्र चौरभयं भवेत् ।
 कर्णेषु परिहीणं चेदुच्छिष्टं चापि मध्यतः ॥ १८ ॥
 कूर्मोन्नतमिति ज्ञेयं सर्वदोषमयावहम् ।
 विपमोन्नतकर्णेषु निर्दिशेद् द्रविणक्षयम् ॥ १९ ॥
 प्राज्यान्वपानं तद् विद्यात् समेषु विहितेषु च ।
 इत्येते चीयमानस्य गुणदोषाः प्रकीर्तिताः ॥ २० ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन चयकर्म प्रयोजयेत् ।
 उदकेन समं नीत्वा सम्यङ्निश्चयकारणम् ॥ २१ ॥
 तत्रास्मादृते न चान्यत् स्यान्निश्चयार्थं चयस्य च ।
 तस्माज्जलेन बलयं गृह्णीयात् पूर्वमाहतः ॥ २२ ॥
 ततः सुतादिते सूत्रे चयं कुर्याद् विचक्षणः ।
 द्विगुणां क्षेत्रमानस्य रज्जुं कृत्वा तदन्तयोः ॥ २३ ॥
 योऽसौ(?) कार्यां ततस्तस्यां पादोनक्षेत्रमानतः ।
 दद्यान्निरिञ्चनं कीलौ क्षेत्रगर्भान्तगाभिनौ ॥ २४ ॥
 निधाया(र्याः?)सकौ तस्याः श्रान्तस्थौ योजयेत् तयोः ।
 निरञ्चनानिकृष्टां पादोनक्षेत्रसंमितम् ॥ २५ ॥
 भुजगत्या भवेद् रज्जुस्तस्यामिष्टानुमानतः ।
 चिह्नं दद्यात् स कर्णः स्यादेवं दोषान् प्रसाधयेत् ॥ २६ ॥

१. 'जे', २. 'या तेषु', ३. 'जं' क. ख. ग. पाठः । ४. 'या' 'य',
 ग. पाठः । ५. 'र', ६. 'याम्को', ७. 'लगा' क. पाठः । ८. 'तः',
 ९. 'ह', १०. 'न' ख. ग. पाठः ।

भूरि नाच्छादनं दद्यान्न भिन्धात् तत्र चेष्टकाः ।
 विपमस्थाः कुठारेणच्छिन्ना ताः कल्पयेत् सपाः ॥ २७ ॥
 यथा नच स्पृशेत् मूत्रं विचिन्वीत तथा युवः ।
 कुड्ये च सादिमध्यान्ते दृष्टिमेकां निपातयेत् ॥ २८ ॥
 यदा सर्वपरिक्रान्तं तलं चोद्धाटितं भवेत् ।
 तदा नैकत्र कुर्वीत पर्यायेण विचक्षणः ॥ २९ ॥
 उद्धाटनं स्तराणां(?) तु यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
 तत्र तत्र चयं कुर्याद् यदि संविद्धकं हितम् ॥ ३० ॥
 दुर्वेहं हि भवेत् तेन तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ।
 उपरिष्ठात् समं पार्श्वे ध्रुजं कुर्याद् विचक्षणः ॥ ३१ ॥
 समन्ताद् रुचकच्छिद्यथयो मित्तिषु पूजितः ।
 तस्मात् प्रयत्नः कर्तव्यथयकर्मणि नित्यशः ॥ ३२ ॥
 इति भाषितरूपितमाचरतथयकर्म यथाविधि शिल्पिकृतम् ।
 भवतीह यशो भुवने विततं गृहभर्तुरपि प्रचुरो विभवः ॥ ३३ ॥
 इति महागजाधिराजभीमोजदेवगिरिविजे समराङ्गणसूत्रपाठपरनाम्नि बालुशाले
 चयविधिर्नामिकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो विधानं शान्तिकर्मणः ।
 यथावद्विष्टा दिव्यालान् कृत्वा शान्तीर्यथाक्रमम् ॥ १ ॥
 स्तपयेत् कर्णिकां कुम्भैः सहिरण्यैर्विचक्षणः ।
 सर्वगन्धानुलिप्तां च माल्यदामविभूषिताम् ॥ २ ॥
 कृतमाल्यानिवासितां(?) मूले च मधुलेपिताम् ।
 दोषप्रशमनार्थाय तां मूलेषु निखातयेत् ॥ ३ ॥

१. 'मा' ख. पाठः । २. 'द्विष्टमे', ३ 'योजये', ख. ग. पाठः । ४. 'न' ख, 'त'
 ग. पाठः । ५. 'दुर्वेहं हि', ६. 'मय कु' ख. ग. पाठः । ७. 'इ+क'
 क, 'इचक' ग. पाठः । ८. 'का' ग. ग. पाठ । ९. 'स' क. पाठः ।

मधुकुम्भमरिष्टं च शेवालं च विधानविद् ।
 वाचयित्वा तु विप्रेन्द्रान् कृतपुण्याहमङ्गलान् ॥ ४ ॥
 स्थापयेत् कर्णिकाः सर्वाः स्थपतिः प्रयतः शुचिः ।
 एतेन विधिना कर्म चातुर्वर्ण्यस्य कारयेत् ॥ ५ ॥
 कर्णिका रोपिता यत्र पुनस्त्याज्यं रोप्यते ।
 न तन्निष्पद्यते वेदम स्वामी चात्र विनश्यति ॥ ६ ॥
 निस्वातं तु यदा दारुच्छिद्यते ताड्यते पुनः ।
 तन्नाशो घनधान्यस्य स्वामिनश्चात्र सर्वथा ॥ ७ ॥
 बल्लीनिपीडितं दारु प्रवेशे चेन्निखन्यते ।
 आप्तीधिपभयं घोरं तस्मिन्नुत्पातलक्षणम् ॥ ८ ॥
 उत्थाने कर्णिका रक्ष्या सर्वसत्त्वाभिर्घर्षणात् ।
 नये कर्मण्यज्ञकुना मृगव्यालसरीसृपाः ॥ ९ ॥
 कर्णिकामधिरोहन्ति दोषास्तत्र वदेदमून् ।
 कृतापीडां परिहृतां यद्यारोहन्ति वायसाः ॥ १० ॥
 गृहिणस्तत् प्रवासः स्यादन्नं पानं च हीयते ।
 मयूरे तद्गृहं राजा हरेत् पञ्चाब्दतः परम् ॥ ११ ॥
 वराज्ञे जायते व्याधिः कोकिलैर्द्व्यब्दतः परम् ।
 फाकोलैस्त्रीणि वर्षाणि जायते सुमहद् भयम् ॥ १२ ॥
 शुके स्युः कलहाद्यानि नच निष्पद्यते गृहम् ।
 कुम्भकुटेऽग्निभयं विद्याद् राजतो वा महद् भयम् ॥ १३ ॥
 सारिकायां तु दौःशील्यं स्त्रीणां गृहपतेस्तथा ।
 सर्पेरूपे(तैस्तु)विप्रेन गृहं निष्ठां न गच्छति ॥ १४ ॥
 स्त्रीपुंसयोः कुलिङ्गे तु जायते पापकारिता ।
 पारावते तु जायते स्त्रीपुंसौ गुरुतत्त्वगौ ॥ १५ ॥
 विडाले तु कुलं दासैः सह रोगैर्निपीड्यते ।
 क्वलनो वा जलं वापि हस्ती वा हन्ति तद्गृहम् ॥ १६ ॥

१. 'च', २. 'हो' स. ग. पाठः । ३. 'ज्यानि' ल. पाठः । ४. 'सते',
 ५. 'न' क. पाठः ।

आरर्ण्यः शकुनैरेतत् स्यद् वर्षाद् धर्षणे फलम् ।
 धूनां च जायते मृत्युर्मध्वासक्ते घनक्षयः ॥ १७ ॥
 दुःस्वप्नदर्शनं धूके बालानां मरणं तथा ।
 त्रस्तमीते निलीने तु राजा ग्रन्थं हरेद् गृहम् ॥ १८ ॥
 यदा त्वग्रे प्रदृश्येत धूम्रः कर्णगतोऽपि वा ।
 अभिर्दहति तत् क्षिप्तं विद्युद् वा हन्ति मन्दिरम् ॥ १९ ॥
 यन्नारोहति गुत्रस्तद् द्विजाङ्घ्रिस्पृष्टमाचरेत् ।
 कृत्वा हलशतैः कृष्टं ततो वीजानि बापयेत् ॥ २० ॥
 गावश्चात्र प्रदुघेरब् शान्तिकानि च कारयेत् ।
 मेघेऽभिवृष्टे भूयोऽपि तत्र कुर्वीत मन्दिरम् ॥ २१ ॥
 येषु येषु गृहाङ्गेषु मधुनः सञ्चयो भवेत् ।
 तस्याज्ञस्य वधं भूयात् प्रेषिण्यां चाप्युपद्रवम् ॥ २२ ॥
 तस्माद्धेतोः शिखाग्रेषु मुकुटान् प्रणिधापयेत् ।
 यावन्न रोपयेत् सौम्यं तावद् रसेत् समन्ततः ॥ २३ ॥
 अभिलीनं तु शकुनैर्नेहि किञ्चित् प्रशस्यते ।
 तस्मात् प्रयत्नतो रक्षेदुत्पातात् प्रागुदीरितात् ॥ २४ ॥
 भक्ते गृहाणां दारूणां शान्तिहोमोऽथ कथ्यते ।
 इन्द्रकीलो महाकूटः पृष्ठवंशोत्तरा धरा ॥ २५ ॥
 प्रग्रहो(?) जलिन्दपादा वा स्वामिनं ग्रन्थुपद्रवाः ।
 तुलास्यपत्न्यः(?) कूटे वा वेदिका कर्णपालिका ॥ २६ ॥
 नेत्रं कपोतपालिश्च हनप्रविष्टं कुर्हुम्बिनी(?) ।
 अन्वग्राः पं(?) वंशाश्च मल्लकाः सकुमारकाः ॥ २७ ॥
 गोपानस्यो मृगाल्यश्च स्थषिताः स्वकुमारिकाः(?) ।
 परिधा द्वारपक्षाश्च भ्रातरं ग्रन्थुपद्रवाः ॥ २८ ॥

१. 'वृणा च ग. पाठः । २. 'हि' क. पाठः । ३. 'क्षेत् प्रातान्', ४.
 'दाहताम्' । ५. ग. पाठः । ६. 'व', ६. 'का', ७. 'रि' ख. ग. पाठः ।
 ८. 'ट' क. पाठः । ९. 'यन्वर' ख. ग. पाठः ।

संयुक्तं सद्ग्रहो हन्ति निकृष्टांश्चाधरो धरः ।
स्यौष्ण्यानि प्रतिमोको वा हन्युरिष्टान् परिच्छदान् ॥ २९ ॥

उ(द१५)धिर्भगिनीं हन्यादयवा परिचारकान् ।
पुंसां पुत्रामभिर्द्रव्यैः स्त्रीणां स्त्रीनभिर्भवेत् ॥ ३० ॥

उपयातो हर्तर्नित्यं द्रव्याणां तु नपुंसकैः ।
भूलिका स्त्रीविनाशाय गृहनाशाय वेधनम् ॥ ३१ ॥

कीला वा सन्धिपालिर्वा मित्रनाशाय दुष्यति ।
नवे गृहे नवं दारु क्रियमाणमयो कृतम् ॥ ३२ ॥

आयोज्यमानं युक्तं वा न्यूनसंवत्सरं स्थितम् ।
भज्यते देहनाशाय स्फुटत्यथ विभज्यते ॥ ३३ ॥

गृहं ब्राह्मणसात् कृत्वा रक्षैरालित्य चापरम् ।
नवैर्वस्त्रैः परिच्छाद्य पुनर्भिन्नानि(?) कारयेत् ॥ ३४ ॥

दग्धे भिन्ने मचलिते विनते विद्युता हने ।
विरुद्धे दलिते सन्ने सर्वत्रौपाधिभिः स्मृताः ॥ ३५ ॥

शान्तयो विविधं हुत्वा ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य वा ।
स्थूणिका भज्यते यस्य कीर्त्तिस्तस्योपहन्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रसूर्यां यजेत् तत्र ततः शाम्यति पातकम् ।
तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तां प्रति कारयेत् ॥ ३७ ॥

एवं कृते सुखी स स्यात् कीर्त्तिश्चायुर्ध्रुवा भवेत् ।
मल्लको भज्यते यस्य पौरुषं तस्य हन्यते ॥ ३८ ॥

इष्टानभसनस्रत्रं(?) प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय प्रति कुर्वीत मल्लकम् ॥ ३९ ॥

एवं कृत्वा सुखी स स्याद् वेलं चास्याभिवर्धते ।
पृष्ठवंशस्य भजेन गृही बन्धमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥

१. 'भिर्भगिनी' व, 'भगि १' ग. ग. पाठः । २. 'चू', ३. 'स्यान्पू',
रा पाठः । ४. 'न्त्व', ५. 'य भेदवित् कार', ६. 'वने' ■, ग. पाठः ।
७. 'भु' व. पाठः । ८. 'स्य तस्य पुरुषोऽपत्य', ९. 'भन चा' ग. ग. पाठः ।

राजराजं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 सुखी भवति तत् कृत्वा सर्वतश्चागिवर्धते ॥ ४१ ॥
 सर्वेषु स्वस्ति वाच्याश्च ब्राह्मणा दक्षिणाक्षतैः ।
 धारणो भज्यते यस्तु ज्येष्ठं पुत्रं स (वार्ध्यावाध)ते ॥ ४२ ॥
 पृथ्वीधरं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ४३ ॥
 सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ।
 संग्रहो भज्यते यस्तु कुलज्येष्ठं स (वार्ध्यावाध)ते ॥ ४४ ॥
 पितॄन् देवान् यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 सुखी भवति कृत्वैवं ग्रीयन्ते पितरस्तथा ॥ ४५ ॥
 स्तूष्यं तु भज्यते यस्य तनयस्तस्य बाध्यते ।
 देवानेव यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४६ ॥
 तद्विधं वृक्षमानीय तत् स्तूष्यं प्रति कारयेत् ।
 सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ॥ ४७ ॥
 जपपी व्यथते यत्र तत्राप्यात्स्यो विनश्यति ।
 यजेत वासवं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४८ ॥
 आनीय तद्विधं वृक्षमपधि प्रति कारयेत् ।
 एवं कृते भवेत् सौख्यममात्यैश्च विवर्धते ॥ ४९ ॥
 कायस्तु व्यथते यस्य प्रेक्ष्यस्तस्योपहन्यते ।
 यक्षं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५० ॥
 तद्विधं काष्ठमानीय कायं तं प्रति कारयेत् ।
 एवं कृते सुखी स स्यात् प्रेक्ष्यैरपि विवर्धते ॥ ५१ ॥
 तुला तु व्यथते यस्य व्यथतेऽस्य कुटुम्बिनी ।
 यजेत मेदिनीं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५२ ॥

१. 'जा' ख. ग. पाठः । २. 'चात्पते' ख., 'पात्पते' ग. पाठः । ३.
 'उमाच', ४. 'वर्धते' क. पाठः । ५. 'स्यात् प्रेक्ष्य' ख. ग. पाठः ।

- तद्विधं वृक्षमानीय स्थापयेत् तां स्वलङ्कृताम् ।
ततस्त्वन्याः क्रियाः पश्यन् कारयेन्मतिमान् नरः ॥ ५३ ॥
- वधूभिर्वर्चस्वैः प्रविच्छाद्य स्वलङ्कृताम् ।
ब्राह्मणान् वाचयेत् स्वस्ति ततस्तां प्रति कारयेत् ॥ ५४ ॥
- सुखी भवति कृत्वा च धनैर्नित्यं विवर्धते ।
कार्पिकास्वान्तरसूणामालापानोऽयं भज्यते ॥ ५५ ॥
- तद्गृही दुःखमामोति तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ।
आनीय स्थपतिं तत्र प्रसावन्तं बहुश्रुतम् ॥ ५६ ॥
- तत्र वास्तुविभागेन यो देवः स्याद् विनिश्चितः ।
तस्मै देवाय जुहुयाद् मायश्चित्तं च कारयेत् ॥ ५७ ॥
- सुखी भवति कृत्वा च सर्वतश्चाभिर्षते ।
पुंगं तु व्यधते यत्र तत्र स्यात् पशुपीडनम् ॥ ५८ ॥
- यजेत् तस्मिन्नीशानं प्रायश्चित्तं च कारयेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय युगं तत् प्रति कारयेत् ॥ ५९ ॥
- एवं कृते सुखं तस्य पशुवृद्धिश्च जायते ।
तुलया अंगयोर्गोपि(१) पादो यस्य प्रमज्ज्यते ॥ ६० ॥
- आर्युर्हानिर्मवेत् तत्र बलदेवं प्रपूजयेत् ।
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ६१ ॥
- सुखी भवति कृत्वा च कुटुम्बी शान्तिकं च तत् ।
द्वाराङ्गं यस्य माहेन्द्रं हिंस्यते नरकर्मणि ॥ ६२ ॥
- इन्द्रं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
गृहक्षतस्य द्वाराङ्गे पूजयेद् यममेव त(त्तम्) ॥ ६३ ॥
- पुष्पदन्तस्य द्वाराङ्गे वरुणं तत्र पूजयेत् ।
द्वाराङ्गं यस्य भद्रोऽटं हिंस्यते नवरर्मणि ॥ ६४ ॥

१ 'सिमा' ति, ख ग पाठ । २ 'अतिमान्', व पाठ । ३ 'वाचयेत् च'
ख ग पाठ । ४ 'तथाचरेत्' क ग पाठ । ५ 'जा' ख पाठ । ६ 'यहनि',
७, 'कर्म तत्' ख ग, पाठः । ८ 'न्द्रे' ख, पाठ । ९ 'स्या' ख. ग, पाठ ।

सोमं तत्र यजंद् देवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
 सुखी भवति कृत्स्नं कुड्म्वी शान्तिकं च तत् ॥ ६५ ॥
 स्थूणाराजस्य बस्याग्रं चक्रं दक्षिणतो भवेत् ।
 शरीरं व्यथते तत्र प्रतिसंवत्सरं स्थिरम् ॥ ६६ ॥
 पृष्ठतो दीर्घशोकः स्यादुत्तरेण धनक्षयः ।
 पूर्वतो राजदण्डः स्यात् तस्मात् तद् ऋजु शस्यते ॥ ६७ ॥
 चत्वार्यङ्गानि हिंस्यन्ते शरीरा ये च वैश्यमनः ।
 तुला या पृष्ठंशो वा धार(ण्यां/र्णां)चोर्नराम्बरः ॥ ६८ ॥
 उक्तास्तत्र गलीन् कुर्यात् प्रायश्चित्तं तथैवरेत् ।
 एवं धन्यं शिवं पुष्टिप्रजावृद्धिकरं भवेत् ॥ ६९ ॥

इत्थं निमित्तानि गृहाश्रितानि
 ज्ञात्वा प्रदृष्टाञ् शकुनांश्च सर्वान् ।
 शान्तिं प्रकुर्वन् पृथगुक्तरूपां
 मामोति कीर्तिं सुखमर्थमायुः ॥ ७० ॥

इति गृहाश्रयाधिगत्रर्थाभोजदेवनिमित्ते समराङ्गणसूत्रभाष्ये वास्तुशास्त्रे
 शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यदत्र नयकर्मोक्तं तद् यज्ञेषु गृहेषु च ।
 ज्ञेयं ग्रामे पुरे वापि नगरे पत्तने तथा ॥ १ ॥
 संस्थानमाकृतिर्मानं हासैवुद्धी च बाहुषु ।
 एकमेव विजानीयात् सर्वत्रैव विचक्षणः ॥ २ ॥
 यूपस्यैव निमित्तानि दाहकर्मणि निर्दिशेत् ।
 पातं पते विजानीयात् तक्षणं तक्षणेन च ॥ ३ ॥

१. 'कर्म त' ल, 'कर्मवित्' ग. पाठः । २. 'ते।' क. पाठः । ३. 'योच' ख, ग. पाठः । ४. 'ह' क. पाठः । ५. 'सं' ल, ग. पाठः ।

यूपोच्छ्रायमिव द्रूयाद् दारुणामपि चोन्मूल्यम् ।
 भजेन भक्तो निर्दिष्टैः श्वः समाधिश्च समाधिना ॥ ४ ॥
 नवकर्मणि यत् श्लिग्धं गुमन्धि प्रियदर्शनम् ।
 गम्येहरं(?) मनुष्याणां धन्यं तदमिनिर्दिष्टेत् ॥ ५ ॥
 पुरं वा यदि वा ग्रामो मृदं वा यदि निष्पन्नम् ।
 आयासबहुलं तद्धि तादृशैर्लक्षणैर्भवेत् ॥ ६ ॥
 परिध्वस्तोपमं रुक्षं नवकर्मणि यद् भवेत् ।
 भ्रमं रोगं च शोकं च तस्मिन् वेदमनि निर्दिष्टेत् ॥ ७ ॥
 जनेन च यदाकीर्णं निष्छायामिव लक्ष्यते ।
 कुटुम्बी तत्र कृष्णस्तान् नात्र जीवेन्न संशयः ॥ ८ ॥
 यच्छुन्मप्यग्न्याभं वेद्यं वा यदि वा पुरम् ।
 सर्वकामगुणैर्धुक्तं धनं(?) धन्यं तदमिनिर्दिष्टेत् ॥ ९ ॥
 पूर्वो नगरभागश्चेद् रम्यः स्यात् प्रियदर्शनः ।
 प्रियभार्या मनःस्वास्थ्यं धनं धान्यं च भूपतेः ॥ १० ॥
 पूर्वदक्षिणभागश्चेत् पुरस्य प्रियदर्शनः ।
 महद् यशस्तदामोति राजा हेम च पुष्कलम् ॥ ११ ॥
 पुरस्य दक्षिणो भागो यदा रम्यस्तदा भवेत् ।
 राज्ञः सेनापतिप्राप्तिर्धनं धान्यं च पुष्कलम् ॥ १२ ॥
 रमणीयो यदा भागः पुरदक्षिणपश्चिमः ।
 अर्थसंपत् तदा राज्ञः प्रजावृद्धिश्च जायते ॥ १३ ॥
 पुरपश्चिमभागेन रमणीयेन पार्थिवः ।
 पुत्रवान्वधधान्याढ्यः संप्रामोन्मुञ्चति पराम् ॥ १४ ॥
 पश्चिमोत्तरभागे तु रमणीये नराधिपः ।
 प्रेम्णैः पुत्रैर्वाह्नैश्च वृद्धिमेत्युत्तरोत्तराम् ॥ १५ ॥
 उत्तरे रमणीये तु पुरभागे नरेश्वरः ।
 शत्रून् विजयते सर्वान् वर्धते च पुरोहितः ॥ १६ ॥

१. 'य', २. 'वान् धनवानाढ्यः' ख. ग. पाठः । ३. 'सि नरोत्तमः ।'

क, 'युत्तरोत्तरः' ख. पाठः ।

यदि पूर्वोत्तरो भागः पुरस्य ग्रियदर्शनः ।
 तत्राभ्युच्चरमानन्दं क्षिप्रं राज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥
 निष्पन्नस्य पुरादेयों भागो न स्पान्मनोरमः ।
 तस्य तस्यैव भागस्य परिहाणि विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥
 नवे यदि पुरद्वारे कपाटं प्रविशीर्यते ।
 स्त्रीनामधेयमन्यद् वा स्त्रीनामं तद् विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥
 देवागारे पुरद्वारे प्राकाराद्यालकेषु च ।
 हस्तिशालाम्बशालासु खगाला(स्तस्त्र)यापि वा ॥ २० ॥
 कोष्ठागाराद्युधामारे निमित्तं तु शुभाशुभम् ।
 यदि किञ्चित् पृथग्येत राज्ञस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ २१ ॥
 भद्रो यत्रोर्ध्ववृक्षस्य तत्र राजा विनश्यति ।
 अर्मलापीलिकाकुञ्जश्चामित्रे च नवकर्मणि ॥ २२ ॥
 ग्रामे नश्यन्ति चैतानि तदा ग्रामो विनश्यति ।
 दिगुत्थितं तु राष्ट्राणां गृहार्थेषु कुटुम्बिनाम् ॥ २३ ॥
 नवकर्मणि यत्किञ्चिद् भज्यते यदि वा नमेत् ।
 वि(ध्व)स्ते वा स्फुटे वापि कुटुम्बिमरणं ध्रुवम् ॥ २४ ॥
 फलं सर्वनिमित्तेषु शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 संवत्सरं परं ग्राह्यं नवकर्मकृते गृहे ॥ २५ ॥
 परिसंवत्सरान्ते च पुराणमिति निर्दिशेत् ।
 तुम्बिका भज्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ २६ ॥
 श्रेष्ठा तु महिला तत्र पदभिर्मासैर्विनश्यति ।
 एवमेव नवं यस्य सदनं तु विनश्यति ॥ २७ ॥
 प्रेर्षदासादिविश्वासात् तद् विनाशयति ध्रुवम् ।
 पृष्टवंशो नवो यस्य नवकर्मणि मिद्यते ॥ २८ ॥

१. 'तु' ॥ देवागारे पुरद्वारे पुत्राय यदि भज्यते । तत्र राजा विनश्येत स्त्रीनाम यदि
 सत् स्त्रियः ॥ देवा, ख. ग. पाठः । २. 'वि' क. ३. 'शुचीम' ख, 'शुद्धी' ग.
 पाठः । ४. 'विपडे वा' रा. ख. पाठः । ५. 'शुक्लक', ६. 'ध' क. पाठः ।
 ७. 'सिबिभास्वरात् विभासय' रा. ग. पाठः । ८. 'त वि' क. पाठः । ९. 'भज्य-
 ते' रा. ग. पाठः ।

कुटुम्बी म्रियते तत्र गृहं संवत्सरात् परम् ।
 प्रेण्याश्वात्र विनश्यन्ति दीर्यमाणे विशेषतः ॥ २९ ॥
 लुमासु मिथ्यमानासु कन्यामरणमादिशेत् ।
 मुण्डकेषु विनष्टेषु सुहृदस्य विनश्यति ॥ ३० ॥
 अनुपूर्वेषु भिन्नेषु पुत्राणां मरणं ध्रुवम् ।
 विपत्तौ मृण्डगोघानां माता तस्य विनश्यति ॥ ३१ ॥
 नागपाशकमग्रे तु भूत्यानां मरणं भवेत् ।
 कपादे भ्रातृपरणमर्गलायां स्त्रिया वधः ॥ ३२ ॥
 सुतस्य चागर्गलापार्श्वे विनष्टे मरणं भवेत् ।
 द्वारवर्ण्ये विनष्टे तु शीघ्रं कुंर्यात् कुलक्षयम् ॥ ३३ ॥
 इन्द्रकीलो दृढो यस्य भग्नभायाति मूलतः ।
 सपुत्रपशुवर्गस्य तस्य द्यूयात् कुलक्षतिर्म् ॥ ३४ ॥
 तोरणं भज्यते यस्य द्रव्यं तस्य विनश्यति ।
 गृहभर्तुश्च मरणं त्रिदशैरवधारयेत् ॥ ३५ ॥
 वास्तुमध्ये विनष्टे तु कुलदृढो विनश्यति ।
 सोपानं म्रियते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ ३६ ॥
 तस्य प्रेण्याश्च गावश्च हिरण्यं च विनश्यति ।
 वेदिका भज्यते यस्य भार्या तस्य विनश्यति ॥ ३७ ॥
 गवाक्षस्तु विनश्येत पट्टस्तम्भोऽपि वा दृढः ।
 गजशृण्ढाय भिक्षोऽश्वः कपोताल्यथवा नवा ॥ ३८ ॥
 स्पपनीपट्टिकाश्चैव स्त्रीविनाशं तदादिशेत् ।
 विटङ्कस्य तुलाया वा भग्नो जाते कथञ्चन ॥ ३९ ॥
 शौलास्तम्भस्य वा नाशे भार्या तस्य विनश्यति ।
 स्तम्भशीर्षं यदि भ्रश्येत् स्फुटेत् स्तम्भोऽपि वा दृढः ॥ ४० ॥

१. 'वी' ख. ग. पाठः । २. 'प्यमानो वि' क. पाठः । ३. 'मय्यया',
 ४. 'त' ख. ग. पाठः । ५. 'पु', ६. 'व्य' क. पाठः । ७. 'द्यूयात्', ८. 'यम्',
 ९. 'भज्यते', १०. 'पुटस्त' ख. ग. पाठः । ११. 'स्वद्राय' ख, 'स्वल्पय' ग.
 पाठः । १२. 'त्रय', १३. 'वे' ख. ग. पाठः । १४. 'भवेत्' क. पाठः ।
 १५. 'ता' ख. पाठः । १६. 'वे', १७. 'हे', ख. ग. पाठः ।

भज्यते प्रतिषोको वा स्वापिनस्तु वधो भवेत् ।
 भङ्गे तु भङ्गवाहिण्याः कुलदृढवधो भवेत् ॥ ४१ ॥
 आकाशतलके पुत्राः प्रतिच्छिद्ये कुटुम्बिनः ।
 विनष्टे च विनश्यन्ति पद्भिर्मार्सर्न संशयः ॥ ४२ ॥
 प्रासादमण्डले भग्ने भग्नासु बलमीषु च ।
 भार्या कुटुम्बिनस्तस्य नाशमायात्यसंशयः ॥ ४३ ॥
 प्रलीनो वा विलीनो वा प्रासादो यस्य भज्यते ।
 प्रलीने मृत्युमृत्युः स्याद् विलीने तु धनक्षयः ॥ ४४ ॥
 मिथे विनष्टे प्रासादे हीयन्ते सर्वदृढयः ।
 मरणं वा भवेत् तत्र कुटुम्ब्याधिं च निर्दिशेत् ॥ ४५ ॥
 येषु स्थानेषु भग्नो वा विनतिर्वा प्रकीर्तिता ।
 उपद्रुतिर्विघातो वा तेषां फलमपीरितम् ॥ ४६ ॥
 स्निग्धानि यदि दृश्यन्ते तानि दार्ढ्यान्वितानि च ।
 धनमायुश्च हर्षं च पूर्वोक्तानां तदादिशेत् ॥ ४७ ॥
 कर्णिकाभ्यन्तरी स्थूणा शालापादोऽथ हीयते ।
 यदि तद् दुःखमाप्नोति गृहभर्ता न संशयः ॥ ४८ ॥
 संप्रधार्य च मेधावी बलाबलमतन्द्रितः ।
 निर्दिशन् बलमाप्नोति धनमायुर्यशस्तथा ॥ ४९ ॥
 एवमादिकनिमित्तसूचितं संप्रधार्य मतिमान् बलाबलम् ।
 स्पष्टमादिशति योऽत्र शास्त्रवित् कीर्त्तिवित् (+धर्मभव)नानि सोऽश्नुते ॥
 इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवधिरचिते समराज्जणसूत्रभाष्यपरमार्थे वास्तुछात्रे
 द्वारभक्तफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

स्थापत्यमुच्यतेऽस्माभिरिदानीं श्रद्धामागतम् ।

ज्ञातेन येन ज्ञायन्ते स्थपतीनां गुणगुणाः ॥ १ ॥

१. 'शे' क. पाठः । २. 'यते', ३. 'मृदिदः' ख. ग. पाठः । ४. 'वि' क. पाठः ।
 ५. 'तः' क. ख. ग. पाठः । ६. 'वि' ख. ग. पाठः । ७. 'स्थानव', ८. 'ननानि' क. पाठः ।

शास्त्रं कर्म तथा प्रज्ञा शीलं च क्रिययान्वितम् ।
 लक्ष्यलक्षणयुक्तार्थशास्त्रनिष्ठो नरो भवेत् ॥ २ ॥
 सामुद्रं गणितं चैव ज्योतिषं छन्द एव च ।
 सिराज्ज्ञानं तथा शिल्पं यन्त्रकर्मविधिस्तथा ॥ ३ ॥
 एतान्यङ्गानि जानीयाद् वास्तुशास्त्रस्य बुद्धिमान् ।
 शास्त्रानुसारेणाभ्युद्य लक्षणानि च लक्षयेत् ॥ ४ ॥
 प्रसिद्धशास्त्रदृष्टान्तर्वास्तुज्ञानं प्रसाधयेत् ।
 वास्तुनः ससिरार्वशैर्मर्मवेधैः सुनिधितैः ॥ ५ ॥
 वास्तुद्वारर्क्षणान् भूयः सर्वान् जानाति शास्त्रतः ।
 यस्तु शास्त्रमविज्ञाय भयोक्ता स्थपतिर्मवेत् ॥ ६ ॥
 हन्तव्यः स स्वयं राज्ञा मृत्युवद् राज्ञिसकः ।
 मिथ्याज्ञानादहङ्कारी शास्त्रे चैवाकृतश्रयः ॥ ७ ॥
 अफालमृत्युर्लोकस्य विचरेद् वसुधावले ।
 यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्यपरिनिष्ठितः ॥ ८ ॥
 स भुवति क्रियाकाले दृष्ट्वा भीरुरिवाहवम् ।
 केवलं कर्म यो वेत्ति शास्त्रार्थं नाधिमच्छति ॥ ९ ॥
 सोऽचक्षुरिव नीयेत विवक्षोऽन्येन वर्त्मसु ।
 कर्म वास्तुविधेः स्थानं मानग्रन्थानमेव च ॥ १० ॥
 क्षेत्रजा(ति)नि च कर्माणि तुमालेसा(च)श्चतुर्दश ।
 च(त्वारिंश)रो गण्डिकाच्छेदान् वृत्तच्छेदेषु सप्तसु ॥ ११ ॥
 सुश्लिष्टं सन्धिसन्धानैरधरोचरसंयुतम् ।
 बाह्यरेखान्वितं शुद्धं यो जानाति स कर्मवेत् ॥ १२ ॥
 शास्त्रकर्मसमर्थोऽपि स्थपतिः प्रज्ञया विना ।
 फलेयुः कर्मभिरन्याभिः(?) स्याच्चर्मद इव द्विषः ॥ १३ ॥

१. 'विचो न', २. 'शस्य य', ३. 'येन च', ४. 'वे' ख. ग. पाठः ।
 ५. 'स्ते' ख. पाठः । ६. 'दि' क. पाठः । ७. 'दा वृ' ख. ग. पाठः । ८. 'च्छा'
 क. ख. ग. पाठः । ९. 'ण्य' ख. ग. पाठः ।

प्रत्युत्पन्नमतिर्यः स्याद् वाहै(तः१कः) स्थपतिस्तथा ।

कर्मकाले न मुह्येत् स प्रज्ञानेनोपबृंहितः ॥ १४ ॥

अप्रज्ञेयं दुरालोकं गूढार्थं बहुविस्तरम् ।

प्रज्ञापोतं समारुह्य प्राज्ञो वास्तुनिर्(१) तरेत् ॥ १५ ॥

ज्ञानवांश्च तथा वाग्मी कर्मस्वपि च निष्ठितः ।

एवं युक्तोऽपि न श्रेयान् यदि शीलविवर्जितः ॥ १६ ॥

रोषाद् द्वेषात् तथा लोभान्मोहाद् रागात् तथैव च ।

अन्यचिन्त्यत्वभाषाति दुःशीलानामविक्षयात्(१) ॥ १७ ॥

शीलवान् पूजितो लोके शीलवान् साधुसम्मतः ।

शीलवान् सर्वकर्माहः शीलवान् प्रियदर्शनः ॥ १८ ॥

शीर्लाभाने परं यत्नमा(भि१ति)ष्ठेत् स्थपतिः सदा ।

ततः कर्माणि सिध्यन्ति जनयन्ति शुभानि च ॥ १९ ॥

तथाचाष्टविधं कर्म ज्ञेयं स्थपतिना सदा ।

आलेख्यं लेख्यजातं च दारुकर्म चयस्तथा ॥ २० ॥

पापाणसिद्धहेन्नां च शिल्पं कर्म तथैव च ।

एभिर्गुणैः समायुक्तः स्थपतिर्याति पूज्यताम् ॥ २१ ॥

स्थापत्यमङ्गेरिदमष्टमिर्यश्चतुर्विधं वेत्ति विशुद्धबुद्धिः ।

स गिल्पिनां संसदि लब्धपूजः परां प्रतिष्ठां लभते चिरार्पुः ॥ २२ ॥

इति महाप्रजापिराजश्रीभोजदेवविषयिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'क्ष' ख. पाठः । २. 'स्तुर्नैनाचरे' ख. ग. पाठः । ३. 'यी' क. पाठः ।
 ४. 'ल' ख. ग. पाठः । ५. 'धेये स्थ' ग. पाठः । ६. 'ध', क. पाठः ।
 ७. 'कस्ते धर्म' ख. ग. पाठः । ८. 'य' ग. पाठः ।

अथ अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रोक्तं चतुर्धा स्थापत्यं वास्तुतत्त्वस्य सिद्धये ।
 भूमस्तदेव चेदानीमङ्गैः संयुक्तमष्टभिः ॥ १ ॥
 तेष्वङ्गं प्रथमं प्रोक्तं वास्तुर्पुंसो विकल्पना ।
 पुरस्य विनिवेशस्तु द्वितीयं द्वारकर्म च ॥ २ ॥
 रथ्याविभागः प्राकारनिवेशोऽष्टालकस्य च ।
 विनिवेशः प्रतोलीनां विभागस्थानकानि च ॥ ३ ॥
 प्रासादश्च तृतीयं स्थाप्यतुर्थं तु ध्वजोच्छ्रितिः ।
 पञ्चमं नृपतेर्वेश्य स्थानान्तरविभक्तिं च ॥ ४ ॥
 चातुर्वर्ण्यविभागश्च गृहभागश्च षष्ठकम् ।
 सप्तमं यजमानस्य शालायां मानमीरितम् ॥ ५ ॥
 गृहवेदीप्रमाणं च कोटिहोमविधिस्तथा ।
 अष्टमं राजशिविरनिवेशो दुर्गकर्म च ॥ ६ ॥
 यो वैश्यज्ञान्यमून्यष्टौ सोऽत्र स्थपतिसत्तमः ।
 यशो मानं स लभते पूज्यते च नराधिपैः ॥ ७ ॥
 अशास्त्रज्ञमकर्मज्ञं स्थपतिं यः प्रयोजयेत् ।
 न तस्य वास्तु सिद्ध्येत सिद्धमप्यसुखावहम् ॥ ८ ॥
 तस्मात् कर्म च शास्त्रं च यो वेत्ति द्वितयं नरः ।
 अष्टाङ्गमपि यो वेत्ति स राज्ञः स्थपतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
 अङ्गानि पूर्वमुक्तानि वास्तुशास्त्रोक्तविस्तरात् ।
 तेषु प्रासादिकं यत् तद् वक्ष्यामोऽत्रे सविस्तरम् ॥ १० ॥
 अथाङ्गं सप्तमं भूमौ यत् तद् ग्रहेषु युज्यते ।
 विनिविष्टे पुरे पूर्वं कृतेषु सुरधामसु ॥ ११ ॥
 दिशि दक्षिणपूर्वस्थां यज्ञार्थं मापयेद् भुवम् ।
 निवेशं तत्र कुर्वीत चतुरश्रं समन्ततः ॥ १२ ॥

आयापेन विधातव्यो हस्ताष्टादशविस्तृतः ।
 पूर्वद्वारं विधातव्यमादित्यस्य पदे धुवः ॥ १३ ॥
 तस्य पश्चिमभागे तु यजमानकुटी भवेत् ।
 षोडशायामविस्तारा प्राङ्मुखी सा भवत्यते ॥ १४ ॥
 यजमानकुटीद्वारे देवता या च कीर्तिता ।
 ततः प्रभृति पूर्वेण प्राग्वंशं परिकल्पयेत् ॥ १५ ॥
 वेदिमध्ये स्थितं तत् स्यान्मानं वेद्याश्च श्लेषते ।
 पूर्वापरेण पद्विंशत् कर्तव्याः प्रक्रमा धुवः ॥ १६ ॥
 एकत्रिंशत् कुटीभागे मध्येऽष्टादश कल्पयेत् ।
 प्रक्रमाः स्युः शिरस्थाने विंशतिश्चतुर्त्तरौ ॥ १७ ॥
 पुरुषस्य शिरस्तत्र प्राग्वंशे तु प्रतिष्ठितम् ।
 तस्मात् पूर्वोत्तरं ज्ञेयं सर्वयज्ञेषु पूजितम् ॥ १८ ॥
 वेद्यन्तरं तु कर्तव्यं शकटं येन गच्छति ।
 तस्माद्दुत्तरयदी या कार्या प्रत्युत्तरेण तु ॥ १९ ॥
 द्विहस्तायामविस्तारो होमथ्येष्टः कृतोऽत्र हि ।
 प्राग्दक्षिणेन संस्थानं यजमानस्य भवत्यते ॥ २० ॥
 फटिमात्रं सदा कार्पं नाभिमात्रमथापि वा ।
 ततोऽपिकेन दुर्भिक्षमनादृष्टिश्च जायते ॥ २१ ॥
 एषा यज्ञक्रिया प्राक्ता कोटिहोमोऽथ वक्ष्यते ।
 पुरस्याभ्यन्तरे भागे हुताशस्य पदे तथा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् स्थाने विधातव्यः कोटिहोमः सदा पुरे ।
 लक्षहोमश्च कर्तव्यो नित्यो नैमित्तिकोऽपि वा ॥ २३ ॥
 अथ भूमिवशात् स्थानं कदाचिन्नैर लभ्यते ।
 सर्वतो ब्रह्मणः स्थानाद्धोमस्थानं निवेशयेत् ॥ २४ ॥
 ऐशानीं दिक्षुमाश्रित्य ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 पुरथरणतत्त्वज्ञैः पद्वर्कमनिरतैः सदा ॥ २५ ॥

१. 'प्राक्' क. पाठ । २. 'कथ्यते', ३. 'ये' क. ख. ग. पाठः ।
 ४. 'राः' क. ग. पाठः ।

नित्यं शान्तिपरिवर्ति राजा तु विजयी भवेत् ।
 नोपसर्गास्तु जायन्ते नच ऋग्भीः पुरं त्यजेत् ॥ २६ ॥
 अनाष्टिभयं नास्ति सुमिक्षं जायते सदा ।
 उक्तं याज्ञिकमङ्गं तु सर्वाङ्गिभ्यः प्रदास्यते ॥ २७ ॥
 सर्वं स्थपतिना ज्ञेयं तत्त्वज्ञैर्ब्राह्मणैः सह ।
 एकाशीतिपदेनैव यज्ञभूमिं तु मापयेत् ॥ २८ ॥
 निवेशं शिविरस्याथ कथयापोऽङ्गपट्टमम् ।
 यदा तु नृपतिः स्यानात् स्वाद् यात्राभिमुखो भवेत् ॥ २९ ॥
 शिविरस्य निवेशं च तन्वेवेचा परीक्षयेत् ।
 अर्थशास्त्रविधिज्ञो वा स्थपतिर्या प्ररूपयेत् ॥ ३० ॥
 शिविरं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं वृत्तायतं क्वचित् ।
 चतुरश्रायतं यापि विषमं वा क्वचिद् भवेत् ॥ ३१ ॥
 भूमिभागवशात् क(ल्प)ै(ल्प)महाख्योभयान्वितम् ।
 शिविरस्य तु चत्वारि कुर्याद् द्वाराणि यत्नतः ॥ ३२ ॥
 रथ्या सार्धं तु सेनाया पुररथ्याप्रमाणतः ।
 मित्रे स्थानं नरपतेः कार्यं पृथ्वीधरेऽपि वा ॥ ३३ ॥
 आर्यम्णे वा विधातव्यं पदे वैवस्व(तो)तेऽथवा ।
 निवेशो मन्त्रिणां कार्यः पथि(पो)मे राजवेश्मनः ॥ ३४ ॥
 पुरोहितस्पोत्तरतो बलाध्यक्षस्य पूर्वतः ।
 अन्तःपुरं दक्षिणतो भाण्डागारं तथैव च ॥ ३५ ॥
 गृहं प्रविशेत्तो राज्ञो न्यस्येद् दक्षिणतो हयान् ।
 वामे च दन्तिनो न्यस्येदेवं सैन्यं निवेशयेत् ॥ ३६ ॥
 बाह्यतः परित्वां तस्य कारयेद् राजवेश्मनः ।
 हस्तांर्द्धीश्चतुरो चापि पञ्चहस्तानथापि वा ॥ ३७ ॥
 चतुष्पाटिपदारूपेण विमाज्यं शिविरं शुभैः ।
 निवेशः शिविरस्योक्तो दुर्गकर्माथ कथ्यते ॥ ३८ ॥

दुर्गं तु पडिधं प्रोक्तं राज्ञां तु विजिगीषताम् ।
 अब्दुर्गं पङ्कदुर्गं वा वनदुर्गरिणं तथा ॥ ३९ ॥
 पार्वतीयं महादुर्गमिति कल्प्यानि पार्थिवैः ।
 सर्वेषामेव दुर्गाणां पार्वतीयं प्रशस्यते ॥ ४० ॥
 दुर्गस्थानविभागोऽयं षोडशारूपेन कीर्तितः ।
 मध्ये तु ब्रह्मणः स्थानमसम्बाधं विधीयते ॥ ४१ ॥
 ब्रह्मस्थानं समारभ्य हर्म्यं पञ्चशयाः स्मृताः ।
 उपरथ्या त्रिहस्ता तु शेषास्तु द्विशयाः स्मृताः ॥ ४२ ॥
 सन्निकृष्टा विधातव्या दुर्गा(र्ग)रथ्या समन्ततः ।
 द्वारं रथ्याप्रमाणेन कार्यं नात्यन्तमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥
 परचक्रसमं वार्ष(र्ष)ं सुरक्षं तत् सदा भवेत् ।
 दुर्गेश्वरसहस्थानं ब्रह्मण परितो भवेत् ॥ ४४ ॥
 वैवस्वतेऽयवार्थ्ये मैत्रे पृथ्वीधरेऽपि वा ।
 यथा पुरे पुरा प्रोक्तं स्थानं दुर्गेऽपि तत् तथा ॥ ४५ ॥
 वीराः शुभा ह्यदोषाश्च भूमिपालस्य संमताः ।
 धनुर्वेदविधिज्ञाश्च कृतास्त्राः शास्त्रपारगाः ॥ ४६ ॥
 दुर्गे स्थाप्याः सुरुपाश्च बहवश्च वरस्त्रियः ।
 अन्तःपुरं च कोशं च कुमारांश्चात्र वासयेत् ॥ ४७ ॥
 एवं दुर्गविधानस्य समाप्तोऽयमुदाहृतः ।
 इत्यष्टाजो वास्तुशास्त्रस्य सारः संक्षेपेण स्पष्टमस्माभिरुक्तः ।
 यत्र ज्ञाते शिल्पिवेदं वास्तुविद्यापाथोनाथं सन्तरन्त्यप्रयासात् ॥ ४८ ॥

इति महाप्रणाभिराजश्रीमोज्जदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारणपरनामि वास्तुशास्त्रे

अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'जो' ग. पाठः । २. 'प', ३. 'यु', ४. 'य' ख. ग. पाठः ।
 ५. 'युदास्तु वि' क. पाठः ।

अथ तोरणभङ्गादिशान्तिको नाम पदचत्वारिंशोऽध्यायः

पुरातनं नवं वापि कृतं वाथार्धनिर्मितम् ।
 देवतानां नृपाणां च तोरणं निपतेद् यदि ॥ १ ॥
 भज्यते दहते वाथ नमते सज्जतेऽथवा ।
 दधयिद्युज्जलाद्यैर्वा हन्यते तत् कदाचन ॥ २ ॥
 तत्र दीपान् प्रवक्ष्यामो दीपप्रशमनानि च ।
 तोरणं निपतेत् सर्वं शिरो वास्य कथञ्चन ॥ ३ ॥
 राज्ञां सेनापतीनां च प्रतीहारपुरोधसाम् ।
 प्रधानां च गजानां च विप्रपौरजनस्य च ॥ ४ ॥
 तत्र मृत्युभयं विद्याद् दुर्भिक्षं चापि निर्दिशेत् ।
 तस्मात् प्रशमहेत्वर्थं विधिं कुर्यादिदं युधः ॥ ५ ॥
 ऋत्विग्भिर्ग्राह्यैर्गर्भैः स्थपतिः सपुरोहितैः ।
 रात्रौ होमवलिं कुर्यान्नगरे तु चतुर्दिशम् ॥ ६ ॥
 कर्णचत्वरभृङ्गाटेऽप्यवनीपालवेष्मनि ।
 स्थानेऽप्येतेषु विप्रार्धवेदिं निष्पाद्य साक्षताम् ॥ ७ ॥
 कलशैर्द्रव्यगन्धैश्च श्वेतमाल्याम्बरैर्घृताम् ।
 तत्र होमं प्रकुर्वीत शान्तिकं वलिमेव च ॥ ८ ॥
 एवं प्रशमयेत् सर्वं यत्किञ्चिद् दुरितोत्थितम् ।
 तोरणं भज्यते चेत् तद्वाष्ट्रमङ्गं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 अस्य प्रशमहेत्वर्थं पूर्वोक्तं कारयेद् विधिम् ।
 तदेवैकं प्रदहोत तोरणं नगरैर्यथैव ॥ १० ॥
 तदा वह्निभयं ब्रूयाद् राष्ट्रस्य नगरस्य च ।
 सवाह्याभ्यन्तरं विप्रैर्विधिमेनं प्रयोजयेत् ॥ ११ ॥

१. 'कृषीणा च' ख. ग. पाठ. । २. 'पचते च' क, सप्तैर्यदि' ग. पाठः । ३.
 'नाना ग' ग. ख. पाठ. । ४. 'वा', ५. 'तदा चैव' क. पाठः । ६. '३'. ग. पाठः ।

नते वा शीर्णभग्रे वा व्याधिपीडां विनिर्दिशेत् ।
 होर्म वलिं च कुर्वीत पुनः संस्कारमस्य च ॥ १२ ॥
 चातेन विद्युता वापि तोरणं यदि भज्यते ।
 तस्मिन् रोगाः प्रवर्तन्ते कुलपीडाघनक्षयाः ॥ १३ ॥
 शान्तिकर्म शकुर्वीत ततः शान्तिकरं भवेत् ।
 एवमादौ कृते पश्चात् पुनः संस्कारयेद् युयः ॥ १४ ॥
 पूर्ववियवनिर्माणाद् विशिष्टं रचयेत् पुनः ।
 दृढसन्धिनिगूढं च दृढद्रव्यसमन्वितम् ॥ १५ ॥
 विविधं रूपकर्माढ्यं सुसंस्थानं मनोरमम् ।
 अकुञ्जमनतं चैव पूर्वोत्कृष्टतरं तथा ॥ १६ ॥
 नियुक्ते तु पुनः शान्तिं ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
 पुराणे वा नवे वाथ कृते नार्थकृतेऽथवा ॥ १७ ॥
 ग्रासादे वा गृहे वापि कपोतः प्रविशेद् यदि ।
 तत्र दोषाः प्रपद्यन्ते शान्तिकर्म तथैव च ॥ १८ ॥
 कालमूर्तिः कपोतश्च पापमूलकरण्डकम् ।
 विहङ्गापक्षदो हीनः कृष्णचारी विहङ्गमः ॥ १९ ॥
 चतुर्विधः समाख्यातो मुनिभिः स तपोधनः ।
 श्वेतो विचित्रकण्ठश्च विचित्रोऽन्योऽथ कृष्णकः ॥ २० ॥
 कपोतो भवने यस्य श्वेतवर्णो विशेत् कश्चित् ।
 कीर्तिविद्याधनं पुण्यं शीघ्रं च नयते क्षयम् ॥ २१ ॥
 नित्यं रोगाः प्रवर्धन्ते शिशुपीडा च जायते ।
 चित्रकण्ठो हरेज्जायां पुत्रान् सर्वान् विचित्रकः ॥ २२ ॥
 सर्वाः सिद्धीश्च कृष्णाङ्गः मृदुर्ग्यश्च कुलं हरेत् ।
 रोगाः सर्वेऽपि वर्धन्ते विषदो व्यसनानि च ॥ २३ ॥
 यन्धनानि च जायन्ते प्रविष्टे तु कपोतके ।
 तस्मद् यत्रपरो भूत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २४ ॥

१. 'यः' क. ग. पाठः । २. 'दृढ' ख. ग. पाठः । ३. 'न' ग. पाठः । ४. 'कलि-
 सूत्रं क' क. पाठः । ५. 'यु' क. पाठः । ६. 'य्य' ग. पाठः ।

स्नातस्त्रिकालशुद्धात्मा सोपवासो जितेन्द्रियः ।
 देवपूजार्चनरतो नित्यं दानपरः शुचिः ॥ २५ ॥
 यदोन्नप्रायभोजी च नित्यं द्योमपरायणः ।
 गुरुविप्रस्तथैव श्वेतमाल्याम्बरस्तथा ॥ २६ ॥
 गृही समृद्धिणीकस्तु व्रतमेतत् समाचरेत् ।
 श्वेतके पञ्चरात्रं च चित्रकण्ठे दक्षैव तत् ॥ २७ ॥
 चित्रे पञ्चदशाहानि कृष्णे दिवसविंशतिः ।
 व्रतस्येन तु कर्तव्यमधिकार्य मनोरमम् ॥ २८ ॥
 यथाह्वारं समादाय तस्य देहं सपिच्छकम् ।
 निकृन्तेत् खण्डखण्डानि विभागाष्टशतानि तम् ॥ २९ ॥
 घृतप्लुतानि पुष्पानि मधुलजान्वितानि च ।
 पञ्चवारुणसंज्ञेन बह्मिकार्ये कृतेऽक्षतैः ॥ ३० ॥
 ततश्च मांसं जुहुयादव्यपात्रेण मन्त्रवित् ।
 हुते क्रव्ये ततः धीरं दधि मध्वाज्यमेव च ॥ ३१ ॥
 संपूजयेद् ब्रह्मान् सर्वान् ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
 स्ववित्तपादं श्वेते तु विग्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥
 वित्तार्थं चित्रकण्ठे तु पादोनं सर्वचित्रके
 कृष्णे सर्वघनत्यागः कर्तव्यो ब्राह्मणांत पुनः ॥ ३३ ॥
 एवं शान्तिर्भवेद् गेहे सर्वदोषक्षयार्चना ।
 महती श्रियमाप्नोति घनलामश्च जायते ॥ ३४ ॥
 पुनः पौर्नर्द्विमाश्रोप्यनन्तायासुर्द्विषं प्राप्नुयात् संपंतात्मा ।
 एतत् कृत्या मुच्यते सर्वपापैर्मर्त्यैर्द्विच्छारदः शीतरश्मिः ॥ ३५ ॥
 इति महाभञ्जाधिराजश्रीमोक्षदेवचरिते समस्तव्रतपरपापपरनाशि वास्तुशास्त्रे
 तोरणभञ्जकपोतप्रवेशशान्तिको नाम षट्त्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'धा' ग. पाठः । २. 'तत्' क, 'ते' ग. गवः । ३. 'वाचकानि पुष्पाणि प्र'
 ख. ग. पाठः । ४. 'वान् पु', ५. 'शि' ६. 'यद्' क. पाठः । ७. 'यु' क. ग. पाठः ।

अथ वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेद्यश्चतस्रो विज्ञेया याः पुरा ब्रह्मणोदिताः ।
 वयं ताः संप्रवक्ष्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ १ ॥
 प्रथमा चतुरथा स्यात् समद्रा च द्वितीयका ।
 तृतीया श्रीधरी नाम चतुर्थी पद्मिनी स्मृता ॥ २ ॥
 यज्ञकाले तयोद्वाहे देवतास्थापनेषु च ।
 नीराजनेषु सर्वेषु बह्विहोमे च नित्यद्यः ॥ ३ ॥
 नृपाभिपेक्षने चैव शक्रध्वजनिवेशने ।
 नृपयोग्या मयन्त्येता वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ४ ॥
 चतुरथा तु या वेदी नवहस्ता समन्ततः ।
 अष्टहस्ता प्रमाणेन सर्वभद्रा प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥
 श्रीधरी सप्त विज्ञेया हस्तान् मानेन वेदिका ।
 पट्टस्ता चैव शास्त्रार्जुर्नलिनीह विधीयते ॥ ६ ॥
 चतुरथा तु कर्तव्या चतुरथा समन्ततः ।
 भद्रैस्तु सर्वतोमद्रा भूपणीया चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥
 श्रीधरी चापि विज्ञेया कोणविंशतिसंयुता
 नलिनीति च विज्ञेया पद्मसंस्थानधारिणी ॥ ८ ॥
 कर्तव्याः स्वस्वविस्तारादुच्छ्रयेण त्रिभागिकाः ।
 जुषान्मन्त्रवतीभिस्ता इष्टकाभिस्तु चा(यं)पि(तां) ॥ ९ ॥
 चतुरथा यज्ञकाले विवाहे श्रीधरी स्मृता ।
 देवतास्थापने वेदीं सर्वभद्रां निवेशयेत् ॥ १० ॥
 नीराजने सामिकार्ये तथा राजाभिपेक्षने ।
 वेदी पद्मावती या च तथा शक्रध्वजोच्छ्रये ॥ ११ ॥
 चतुर्मुखा तु कर्तव्या सोपानश्च चतुर्दिशम् ।
 प्रतीहारसमायुक्ता चार्पचन्द्रोपशोभिता ॥ १२ ॥

१. 'वासा प्र', २. स्तोत्रा, ३. 'व्या स्व', ४. 'वा' क. पाठः । ५. 'वाः' अ. ग. पाठः ।

गृहदोषनिरूपण नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुःस्तम्भसमायुक्ता चतुष्कुम्भविराजिता ।
काञ्चने राजतैस्ताम्रैर्मृन्मयैः कलशैस्तथा ॥ १३ ॥
कोणेकोणे तु विन्यस्तैर्वल्गुवानरभूपितैः ।
स्तम्भप्रमाणं वेदीनां कार्यं छात्रवशेन च ॥ १४ ॥
एकेन द्वित्रिभिर्वापिच्छाद्यैः सामलसार्चकैः ।
स्तम्भमूलानि चाभ्यज्य गुडेन मधुसर्पिषा ॥ १५ ॥
परमानेन चाभ्यज्य तान् विन्यस्यद् यथातथम् ।
देवताः पूजयित्वा तु ब्राह्मणान् गन्ति वाचयेत् ॥ १६ ॥

चतुर्विधमितीरितं यद्विह वेदिकालक्षणं
समग्रमपि वर्तते मनसि यस्य तच्छिल्पिनः ।
स याति भुवि पूज्यतामवनिभोः पुराणोति च
श्रियं स्थपतिसंसदि स्फुरति चास्य शुभ्रं यशः ॥ १७ ॥
इति मक्षराजाधिराजश्रीभोगदेवविरचिते गगराङ्गणवाधारापरनासि वास्तुशास्त्रे
वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अतः परं गृहादीनामप्रशस्तसमुच्छ्रितम् ।
त्रितये कथितं यस्मादेकत्र सुसमं भवेत् ॥ १ ॥
रक्षोभ्युनाथकीनाशमरुदहनदिग्भवा ।
मध्यपुत्रा च भूर्व्याग्निदारिद्र्यमरकावहा ॥ २ ॥
वह्निपुत्रा वह्निभिये मृतये दक्षिणपुत्रा ।
रुजे रक्षःपुत्रा प्रत्यक्पुत्रा धान्यवनच्छिदे ॥ ३ ॥
कलहाय प्रवासाय रोगाय च मस्तपुत्रा ।
मध्यपुत्रा तु भूमिर्या सर्वनाशाय सा भवेत् ॥ ४ ॥

तुपास्थिकेशकीटर्त्वं(क)शङ्खभस्मोपरान्विताम् ।

कर्पराहारिणीं दुष्टसत्त्वानार्यजनां त्यजेत् ॥ ५ ॥

चैत्रे शोककरं वेश्म ज्येष्ठे मृत्युग्रदायकम् ।

पशुनाशनमापादे शून्यं भाद्रपदे कृतम् ॥ ६ ॥

आश्विने कलहाय स्यात् कार्तिके भृत्यनाशनम् ।

माघे चाग्निभयाय स्यान्मासेष्वेव न कारयेत् ॥ ७ ॥

पावकस्य पदे पृष्ठवंशस्यापि च पश्चिमे ।

पुरमासादकर्णे च फीलादि प्राक् प्रयोजयेत् ॥ ८ ॥

पूर्वपश्चिपदिद्दमूढं वास्तु स्त्रीनाशकृद् भवेत् ।

उदद्दमूढं न निष्पत्तिं याति सर्वं च नाशयेत् ॥ ९ ॥

यत्तु दक्षिणादिद्दमूढं जायते मरणाय तत् ।

प्राग्वास्तुनि (तु) कुर्वीत प्रासादं मन्दिरं पुरे ॥ १० ॥

चलितं चलितं भ्रान्तं विमूत्रं च समुत्सजेत् ।

यत् स्यान्मुखविनिष्क्रान्तं चलितं तत् प्रकीर्तितम् ॥ ११ ॥

चलितं पृष्ठनिष्क्रान्तं दिद्दमूढं भ्रान्तमुच्यते ।

विमूत्रं कर्णहीनं स्यात् फलमेपां प्रचक्ष्महे ॥ १२ ॥

चलिते चलति स्थानं चलिते विग्रहो भवेत् ।

भ्रान्तं योपिदिनाशाय विमूत्रं भूरिशनुकृत् ॥ १३ ॥

मूपकोत्तरवल्मीकभ्रान्ता वक्रा भुजङ्गवत् ।

छिन्ना भिन्ना विकर्णा च न वास्तुनि शुभा स्थितिः ॥ १४ ॥

मूपकोत्तरवत्यर्थं हन्ति वर्त्माकिनीं सुतम् ।

विकर्णा कुल्ले कर्णं रोगं छिन्ना विनाशिनी ।

भिन्ना भेटं करोत्युर्वी कुटिला मतिवक्रताम् ॥ १५ ॥

सपादं सत्रिभागं वा सार्धं द्विगुणमेव च ।

यत् स्यान्मुखायतं वेश्म तदनिष्टफलग्रदम् ॥ १६ ॥

१. 'सी' २. 'लप्रथम' छ. ग. पाठः ३. 'अधिन्ये क' ४. 'शुभम्'
क. पाठः ५. 'द्व' क. ग. पाठः ६. 'शान्' क. पाठः ।

यद् द्विशालं त्रिशालं वा चतुःशालमथापि वा ।
मृपया रहितं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १७ ॥
पुरतः पृष्ठतः पार्श्वे यदि बालिन्दवर्णिता ।
गृहे न शस्यते शाला देवागारे तु शस्यते ॥ १८ ॥

अन्यपृष्ठस्थितद्वारं वेश्म त्वादक्रम्यते ।
परस्परविरोधाय तद् वेश्म गृहिणीस्तपोः ॥ १९ ॥

सञ्जल्यं पादहीनं च समसन्धिं शिरोमुखं ।
वेश्मनामिदमुद्दिष्टं मर्मदोषचतुष्टयम् ॥ २० ॥
वास्तुक्षेत्रस्य यत्राङ्गे यस्य वर्त्म प्रवर्तते ।
तदङ्गं वास्तुनस्तस्यच्छिन्नं तेनेति निर्दिशेत् ॥ २१ ॥
छिन्नाङ्गं विकलं तत् स्याद् भीतिदं सर्वदोषकृत् ।
तद्वर्तुर्भज्यतेऽङ्गं तद् वेधस्तस्याफलोऽन्यथा ॥ २२ ॥

स्वगृहद्वयमध्येन निर्वाहो यदि वर्त्मनः ।
द्वारवेधोदितान् दोषांस्तदा प्राप्नोति निश्चितम् ॥ २३ ॥
मार्गश्चैको यदा गच्छेद्दुर्भयोर्गृहपार्श्वयोः ।
मार्गवेधस्तदा स स्यान्छोकसन्तापकारकः ॥ २४ ॥

उत्सङ्गः पूर्णबाहुश्च हीनबाहुस्तथापरः ।
मन्यक्षाय इति प्रोक्तं प्रवेशानां चतुष्टयम् ॥ २५ ॥
गृहस्य सम्मुखं यत्र द्वारं भवति वास्तुनः ।
उत्सङ्ग इति सै प्रोक्तः पूर्णबाहुः प्रदक्षिणाऽऽ ॥ २६ ॥
वामतो हीनबाहुः स्यात् मत्स्ये(क्षो) बाधाय(स्तु) पृष्ठतः ।
चतुर्योऽयं समुद्दिष्टः प्रवेशो वास्तुनो बुधैः ॥ २७ ॥

उत्सङ्गाख्ये प्रवेशे स्यात् प्रजाहानिः कुटुम्बिनः ।
घनधान्यक्षयो वास्य मरणं वा धुरं भवेत् ॥ २८ ॥
पूर्णबाहौ पुत्रपौत्रा घनधान्यसुखानि च ।
भवन्ति वसतो नित्यं गृहिणस्तत्र वास्तुनि ॥ २९ ॥

१. 'क,' ल. ग. पाठः । २. 'य' क. पाठः । ३. 'घ', ४. 'य',
५. 'पुच्छो वा' ख. पाठः ।

१ 'पूर्णबाहुस्तु' दक्षिणे इति द्व. पाठो युक्तः ।

अल्पमित्रो गृही इतिवाहावत्यल्पवान्धवः ।
 स्याद् बाल्पविचो जीयेत स्त्रीभिः पीडयेत वामगैः ॥ ३० ॥
 प्रत्यक्षायप्रवेशस्तु विहितो यत्र वेश्मनि ।
 तस्मिन् निवसतां पुंसां निश्चितः स्याद् धनक्षयः ॥ ३१ ॥
 मृपास्वस्थानयुक्तासु शालाभेद इति स्मृतः ।
 प्राप्नोति तत्र निवसन् मृत्युं दुःखं सरोगताम् ॥ ३२ ॥
 उदग्दक्षिणशालासु पुर्वापरगतासु च ।
 अन्यथा वा स्थितं द्वारं वयनन्वनकारकम् ॥ ३३ ॥
 मृपागतान् भ्रमान् कुर्यान् शालां प्रतिभेदयेत् ।
 भ्रमभ्रमासु शालासु विपद्यन्ते कुटुम्बिनः ॥ ३४ ॥
 शालाभेदो भवेद् यत्र पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
 धनधान्यक्षयस्तत्र गृहिणो जायते ध्रुवम् ॥ ३५ ॥
 यत्र प्रत्यङ्मुखे शाले गृहं तत् स्याद् विकोकिलम् ।
 आयुश्चतुष्पदं धान्यं वसतां तत्र नश्यति ॥ ३६ ॥
 सीमाशालाप्रभिन्नस्य प्रासादस्य गृहस्य च ।
 अस्थिरा जायते कृद्धिः स्थितिश्च न भवेच्चिरम् ॥ ३७ ॥
 सर्वदोषकरी ज्ञेया गर्भे चन्द्रायलौकिना ।
 मृपां विना विनाशाय कामोच्छिद्यैर्गवाक्षकः ॥ ३८ ॥
 यदा गण्डोऽथवा कुक्षिः पृष्ठं कक्षाय भिद्यते ।
 दारिद्र्यं जायते भर्तुस्तदानीमतिदुस्सहम् ॥ ३९ ॥
 गर्भादुभयतो गण्डो कक्षे स्वः कर्णमितिगे ।
 दक्षिणोत्तरयोः कुक्षौ पृष्ठतः पृष्ठमादिशेत् ॥ ४० ॥
 स्थापितद्वारसंरोधे गृहिणो जायतेऽश्मरी ।
 द्वारे तु विहिते वस्मिन्नर्थस्त्वस्य जायते ॥ ४१ ॥
 पूर्वद्वारनिरोधं तु नवमार्गं कदाचन (१) ।
 योत्ररोधेऽश्मरीदोषः कृच्छ्रोत्रेद्य ज्ञेयता (?) ॥ ४२ ॥

१. 'य' ग. पाठः । २. 'नना' र. ग. पाठः । ३. 'क्षौ' र. पाठः ।
 ४. 'य' ग. पाठः । ५. 'नयता' ग. पाठः ।

कृतानि यत्र चीयन्ते गदासालोकनानि च ।
 तत्र प्रसूतिर्न भवेन्नृष्यन्वापि विनश्यति ॥ ४३ ॥
 चीयमाना यदा भित्तिर्दक्षिणा स्याद् बहिर्मुखी ।
 तदा व्याधिभयं विद्यान्नुपदण्डभयं तथा ॥ ४४ ॥
 यदा तु पश्चिमं कुड्यं प्रयाति बहिरग्रतः ।
 यनहानिं विजानोयाच्चौरेभ्यश्च भयं तदा ॥ ४५ ॥
 उत्तरं तु यदा कुड्यं चीयमानं बहिर्गजेत् ।
 गृहमर्तुश्च कर्तुश्च व्यसनं स्यात् तदा महत् ॥ ४६ ॥
 यदाग्रं चीयमानायाः पूर्वभित्तेर्बहिर्गजेत् ।
 तदा गृहपतेस्तीव्रं राजदण्डभयं भवेत् ॥ ४७ ॥
 प्राग्दक्षिणो यदा कर्णचीयमानो बहिर्गजेत् ।
 तत्राभिभीतिरतुला संक्षयश्च प्रभोर्भवेत् ॥ ४८ ॥
 बहिर्मुखो यदा गच्छेत् कर्णो दक्षिणपश्चिमः ।
 कलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यापाथ संक्षयः ॥ ४९ ॥
 यत्रोत्तरापरः कर्णचीयमानो गजेद् बहिः ।
 पुत्रबाहलभृत्यानां भवेत् तस्मिन्नुपद्रवः ॥ ५० ॥
 यदा प्रागुत्तरः कर्णो बहिर्गच्छति वेश्मनः ।
 तदा गवां वृषाणां च गुरूणां च क्षयो भवेत् ॥ ५१ ॥
 चतस्रो भित्तयो यस्य बहिर्निर्यान्ति वेश्मनः ।
 चीयमानास्तदत्रोक्तं मन्दिरं मालिकाकृति ॥ ५२ ॥
 तादृग् गृहे न तत्रायो व्ययो भवति बाह्यः ।
 कश्चितोऽस्यैव दोषेण तस्य भर्ता पलायते ॥ ५३ ॥
 संक्षिप्यते तु यद् वेश्म चीयमानं समन्ततः ।
 संक्षिप्तमिति तज्ज्ञेयं तत्र राजभयं भवेत् ॥ ५४ ॥
 यत् स्यादन्तेषु संक्षिप्तं विस्तृतं चापि मध्यतः ।
 मृदङ्गाकृतिसंस्थानं तत्र व्याधिभयं भवेत् ॥ ५५ ॥

१. 'ता' ख. पाठः । २. 'यी' क, 'वी' ख. पाठः । ३. 'छा' क. पाठः ।

आद्यन्तविस्तृतं यत् स्यात् संधितं चापि मध्यतः ।
 मृदुमध्यं तदुद्दिष्टं क्षुद्रयं नत्र जायते ॥ ५६ ॥
 विषमैरुन्नतैः कर्णैर्धनक्षयकरं गृहम् ।
 भित्तिवचापि कर्णेषु प्रागुक्तं फलमादिशेत् ॥ ५७ ॥
 मध्ये द्वारं न कर्तव्यं मनुजानां कथञ्चन ।
 मध्ये द्वारे कृते तत्र कुलनाशः प्रजायते ॥ ५८ ॥
 द्वारं द्वारेण वा विद्धमशुभायोपपद्यते ।
 अनिष्टद्रव्यसंयुक्तं धनधान्यविनाशनम् ॥ ५९ ॥
 नवं पुराणसंयुक्तमन्यं स्वामिनमिच्छति ।
 अर्घ्यं राजदण्डाय विद्धं द्वारं विगर्हितम् ॥ ६० ॥
 नवं पुराणसंयुक्तं द्रव्यं तु कलिकारकम् ।
 न मिश्रजातिद्रव्योत्थं द्वारं वा वेश्म वा शुभम् ॥ ६१ ॥
 गृहस्थानेषु यद् द्रव्यमधिवास्य प्रतिष्ठितम् ।
 तच्चालनेन चलनं गृहभर्तुः प्रजायते ॥ ६२ ॥
 अन्यथास्तुच्युतं द्रव्यमन्यवास्तां न योजयेत् ।
 प्रासादे न भवेत् पूजा गृहे च न वसेद् गृही ॥ ६३ ॥
 द्रव्येण देवदग्धेन भवनं यद् विधीयते ।
 न तत्र वसति स्वामी वसन्नपि विनश्यति ॥ ६४ ॥
 मूर्धोद्भवा दुमच्छाया ध्वजच्छाया च गर्हिता ।
 द्वारातिक्रमणादेताः क्षुद्रव्याधिकालिकारकाः ॥ ६५ ॥
 प्रासादश्चिखरच्छाया ध्वजच्छायेति कीर्तिता ।
 विपश्चसप्तमी भर्तुर्गृहवारा न शोभना ॥ ६६ ॥
 निम्नोन्नतं करालं च सम्मुखं पृष्ठदेशगम् ।
 वामान्तं च न शुभं द्वारमग्न्यतरं गृहे ॥ ६७ ॥
 निम्ने स्यात् स्त्रीजितो भर्ता दुर्जनस्थितिरुच्यते ।
 सम्मुखे सुतपीडा स्यात् पृष्ठगे चपलाः स्त्रियः ॥ ६८ ॥
 वामे विचक्षणो द्वा(रि?)रे भवत्यग्न्यतरे प्रभोः ।
 द्वारं तस्मान्न कर्तव्यमीदृशं विचक्षणैः ॥ ६९ ॥

नागदन्ततुलास्तम्भमिच्छिमुषागवाक्षकाः ।
 द्वारमध्ये न दातव्या न चैव विपमास्थिताः ॥ ७० ॥
 इतिहासपुराणोक्तं वृचान्तप्रतिरूपकम् ।
 निन्दितं च गृहे नेष्टं अस्तं देवकुलेषु तत् ॥ ७१ ॥
 यानीन्द्रजालतुल्यानि यानि भिष्याकृतानि च ।
 भीषणानि च यानि स्युर्न कुर्यात् तानि वेदमसु ॥ ७२ ॥
 स्वयमुद्धाटितं द्वारसुचाटनकरं भवेत् ।
 धनहृद् वन्धुर्वैरं स्यादथवा कलिकारकम् ॥ ७३ ॥
 स्वयं यत् पिहितं द्वारं तद् भवेद् बहुदुःखदम् ।
 सशब्दं भयकृत् पादशीतलं गर्भपातनम् ॥ ७४ ॥
 द्रव्यं नाधोमुखं कार्यं प्रत्यग्याम्याननं न च ।
 पश्चिमाग्रे परिक्रेशो दक्षिणाग्रे तु शून्यता ॥ ७५ ॥
 स्तम्भद्वारं च भित्तिं च विपरीतं न कारयेत् ।
 अमीषां वेपरीत्येन दोषाः स्युर्वहसो नृणाम् ॥ ७६ ॥
 मूलसूत्रानुसारेण कर्तव्या भूमिकोपारि ।
 उपर्युपरि यद् वेदमसं संतापकारकम् ७७ ॥
 अधोभूमौ क्षणा ये स्युस्तत्समाधौर्ध्वभूमिषु ।
 परित्पजन्तपहितां (१) न कुर्वीत यथोत्तरम् ॥ ७८ ॥
 शाला निम्ना भवेद् यस्मिन्मलिन्दस्त्वधिको भवेत् ।
 निधनं जायते तत्र सदा शोकमयानि च ॥ ७९ ॥
 मूलद्वारानुसारेण द्वाराण्युपरिभूमिषु ।
 कुर्याद् भयप्रदानि स्युर्निहितान्यन्यथा पुनः ॥ ८० ॥
 क्षुद्रपशुदमाध्मा(नंतं) कुब्जं कुलविनाशनम् ।
 अत्यर्थं पीडितं पीडां करोत्यर्न्तनवं क्षयम् ॥ ८१ ॥
 भवासो बाह्यविनते दिग्भ्रान्ते दस्युतो भयम् ।
 मूलद्वारं क्षयं कुर्याद् विद्धं द्वारान्तरेण यत् ॥ ८२ ॥

१. 'ता' ख. पाठः । २. 'यमस्त ता' ख. ग. पाठः । ३. 'तु' ग. पाठः ।
 ४. 'ताः' ख. ग. पाठः । ५. 'न' ख. पाठः । ६. 'न्तं' ख. ग. पाठः ।

श्रवासो भृत्यजी द्वेषो विद्धे चत्वररथ्यया ।
 नाशं द्रव्यं ध्वजाविद्धं दृष्टेण शिशुदूषकम् ॥ ८३ ॥
 पङ्क्तिविद्धे भवेच्छोकः सलिलस्राविणि न्ययः ।
 कूपेन विद्धेऽपस्मारो विनाशो देवतेन च ॥ ८४ ॥
 स्तम्भेन दूषणं स्त्रीणां ब्रह्मणा तु कुलक्षयः ।
 मानादभ्यधिके द्वारे राजतो जायते भयम् ॥ ८५ ॥
 व्यसनं मानतो हीने चौरभ्यश्च भयं भवेत् ।
 व्याधयः श्वभ्रविद्धेन घनस्य च परिक्षयः ॥ ८६ ॥
 देवध्वजेन घन्धः स्यात् समर्थैर्भयसंक्षयः ।
 सन्निपातभयं वाप्या तुल्या दृष्टत्वमाकृतेऽऽ ॥ ८७ ॥
 हृद्रुक् कुलालचक्रेण दारिद्र्यं वारिणा भवेत् ।
 व्याधिरुक् † कचकूटेन आपाकेन (१) सुतक्षयः ॥ ८८ ॥
 निश्चिस्त्व)तोदस्वलेन स्याच्छिलया चाशमी भवेत् ।
 तोयभाण्डेन दुर्मन्त्री भस्मना चार्शसो गृही ॥ ८९ ॥
 दारिद्र्यं छायाया विद्धे भवेद् द्वारे कुटुम्बिनः ।
 स्थलस्यन्दनवल्मीकैर्विदेशगमनं भवेत् ॥ ९० ॥
 कृशं विकृतमत्युक्तं करालं शिथिलं पृथु ।
 यत्कं विशालमुत्तानं (श्रुःस्थू)लाग्रं ह्रस्वकुक्षिकम् ॥ ९१ ॥
 स्वपादचलितं ह्रस्वं हीनकर्णं मुखानतम् ।
 पार्श्वं सूत्रमार्गाच्च श्रुतं द्वारं न शोभनम् ॥ ९२ ॥
 तत् करोति क्षयं घोरं विनाशं स्वाभिसम्पदः ।
 वसतां कलहं नित्यमतस्तत् परिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥
 अन्तर्द्वासाद् बहिर्द्वारं नोचं कुर्यान्न सङ्कटम् ।
 उच्यं निसङ्कटं नापि तच्छिवाय न जायते ॥ ९४ ॥
 पट्टसन्धिर्यदा मध्ये द्वारस्य स्यात् कथञ्चन ।
 कर्तुस्तदा विनाशः स्यात् कुलस्य च परिक्षयः ॥ ९५ ॥

१. 'जा दोषा' १, २. 'श' ख ग पाठ । ३. 'द्र' ख, 'द्रष्टव' ग. पाठः ।
 ४. 'कारव', ५ 'क्षि' क. पाठ । ६ 'छान्द्र' ख पाठ ।

तुला उपतुला वास्युर्द्वारि तिर्यग् यदा कृताः ।
 दारिद्र्यव्याधिसन्तापा भवन्ति स्वामिनस्त्वदा ॥ ९६ ॥
 अनुवंशमनुग्रहा जयन्त्यो यदि मन्दिरे ।
 विद्यापुपोस्तदाल्पत्वमनारोग्यं च जायते ॥ ९७ ॥
 उदुम्बरे (वि)निहिता(नि?) ललाटी नाम सा तुला ।
 दूयणं मरणं वापि कन्यानां विदधाति सा ॥ ९८ ॥
 चत्तराज्ञोदरे न्यस्ता ललाटेन समा यदि ।
 तुला ललाटिका सापि कुलक्षयकरी भवेत् ॥ ९९ ॥
 तुलापिण्डेन विन्यस्ता ज्ञेया यज्ञोपवीतिनी ।
 वसतो व्यसनं कुर्यात् कुटुम्बस्यासुखं च सा ॥ १०० ॥
 यदि भारतुलैकापि मध्ये विद्धा कवञ्चन ।
 तदा वराहं मण्येत धनं च परिहीयते ॥ १०१ ॥
 मिचिमेदो न कर्तव्यस्तुलाग्रैरखिलैरपि ।
 कुर्याद् ब्रह्मपदन्यस्तो भारपट्टः कुलक्षयम् ॥ १०२ ॥
 अयुक्तयोर्युक्तयोर्वा सन्धिश्चेद् भारपट्टगे^१ ।
 सन्धौ स्यात् तत् सुतो ज्येष्ठः कर्तुश्चापि विनश्यति ॥ १०३ ॥
 अनुवंशं न भुञ्जीत न शयीत कदाचन ।
 भुञ्जानस्यार्थनाशः स्याच्छयानस्य महारुजः ॥ १०४ ॥
 नाशोऽनुवंशं रोगाः स्पृस्तिर्यक्स्थे रक्षसो भयम् ।
 शयनागारविन्यस्ते मरणं नामदन्तके ॥ १०५ ॥
 फणीवात्(?) पक्षिराद्वपुष्ठाध्वजच्छत्रकुमारकान् ।
 सिंहकर्णकपोत्तालं गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ १०६ ॥
 इन्द्रकीलं शुक्रं तुम्बीर्मर्धवंशं च वेश्मनि ।
 न कुर्यात् तत्र विहिताः सर्वदोषावहा यतः ॥ १०७ ॥
 अतिक्षिप्रचिरोत्पन्नं कुञ्जद्रव्यमपौहितम् ।
 अप्रतिष्ठितसंस्थानं गृहं नमति पञ्चवा ॥ १०८ ॥

१. 'महा' ख. पाठः । २. 'गा' क. पाठः । ३. 'चो' ख. पाठः ।
 ४. 'मूर्ध', ५. 'पाद' ख. ग. पाठः ।

अतिस्थूलेन ह्रस्वेन शरीरेण यथा नरः ।
 विरूपो दुर्बलश्चैव तथा द्रव्येण मन्दिरम् ॥ १०९ ॥
 जीर्णं घृण(कृ१क्ष)तं मिश्रं हीनं वक्रं विधिच्युतम् ।
 चण्डं तुण्डं वक्रकोणं सन्धिबिद्धाल्पमूलकं ॥ ११० ॥
 वज्रमध्यं स्थूलमूलं कुक्षिभिन्नं च दारु यत् ।
 भिन्नमूलं कर्मपृष्ठं पक्षहानं च वर्जयेत् ॥ १११ ॥
 पातितान् वर्जयेद् वृक्षान् द्विपाश्वाम्निजलानिलैः ।
 प्रभूतपक्षिनिलयान् काककांक्षिकसेवितान् ॥ ११२ ॥
 मधुग्रहपिशाचाहिदुष्टांधैत्यश्मशानजान् ।
 चतुष्पथत्रिकमहानदीसङ्गममार्गजान् ॥ ११३ ॥
 दैवतायतनेजातानूर्ध्वशुष्कान् क्षतच्छदान् ।
 बल्लीपिनङ्गान् सुपिरकोटरग्रन्थिसङ्कुलान् ॥ ११४ ॥
 याम्यापराशापतितांस्त्यजेत् कण्टकिनोऽपि च ।
 कपित्थोदुम्बराश्वत्थाशिरीषवटचम्पकान् ॥ ११५ ॥
 कौविदारपवारिष्टश्लेष्मातकविभीतकान् ।
 किञ्च सप्तच्छदक्षीरिफलदांश्च दुष्मांस्त्यजेत् ॥ ११६ ॥
 मर्माणि यत्र पीड्यन्ते द्वारैर्भित्तिभिरेव वा ।
 दारिद्र्यं कुलहानि वा गृहिणस्तत्र निर्दिशेत् ॥ ११७ ॥
 स्तम्भैर्विनश्यति स्वामी तुलाभिः स्त्रीवधो ध्रुवम् ।
 सङ्ग्रहैर्वन्धुनाशः स्याज्जयन्तीभिः स्तुपावधः ॥ ११८ ॥
 मर्मस्थानस्थितैः कायैर्गर्तुः कायो निपीड्यते ।
 मर्मस्थैः सन्धिपालैस्तु सुहृद्विश्लेषमादिशेत् ॥ ११९ ॥
 गृह्णीषा नागदन्तैर्नागपाशैर्धनक्षयः ।
 कापिच्छकैस्तु भ्रेष्याणां क्षयं मर्मस्थितैर्वदेत् ॥ १२० ॥
 पङ्कदारुकान्यनुसरागवाक्षालोकनानि च ।
 मर्मस्थानानिविष्टानि जनयन्ति महाभयम् ॥ १२१ ॥
 स्तम्भैर्वा द्वारमध्येर्वा तुलाभिर्नागपाशैः ।
 वातायनैर्नागदन्तैर्द्वारमध्ये निपीडिते ॥ १२२ ॥

व्याधयः संमन्वर्धन्ते धननाशः कुलप्रभयः ।
 राजदण्डभयं च स्यादपत्यानां च पीडनम् ॥ १२३ ॥
 पद्दारुकाणां मध्येषु द्वारमध्येषु वा ध्रुवः ।
 कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेवादिगेत् फलम् ॥ १२४ ॥
 संविद्धा नागदन्तैर्या स्तम्भैर्वातायनस्तथा ।
 शय्या शलाद् भयं भर्तुः कुर्यात् तत्स्फुरतोऽपि वा ॥ १२५ ॥
 गृहमध्ये कृतं द्वारं द्रव्यकोशविनाशनम् ।
 आयहेत् कलहं भर्तुर्भार्या वास्य प्रदूषयेत् ॥ १२६ ॥
 द्रव्येषैकोत्तरेणापि महामर्मणि पीडिते ।
 सर्वस्वनाशो गृहिणो मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ १२७ ॥
 द्वारस्तम्भतुलालिन्दैर्(र्वैच)यदांषैः समीरितैः ।
 विमूढे नागदन्तेऽपि तच्छून्यं जायते गृहम् ॥ १२८ ॥
 विभागपदहीनेषु रूपस्थानेषु वास्तुर्षु ।
 यक्षमातृक्रियाद्येषु रोगान्मृत्युर्न संशयः ॥ १२९ ॥
 कटुकण्डकिदुर्गन्धिगुह्यकायाश्रयात् क्रुमान् ।
 न धारयेत् समीपस्थान् पुरप्रासादवेश्मनाम् ॥ १३० ॥
 वदरी कदली चैव दाडिमी वीजपूरिका ।
 प्ररोहन्ति गृहे यत्र तद्गृहं न प्ररोहति ॥ १३१ ॥
 द्रव्यं द्रव्याधिकं हन्ति कुलमायामतोऽधिकम् ।
 उच्छ्रयाभ्यधिकं पूजां सन्तर्ति विस्वराधिकम् ॥ १३२ ॥
 स्तम्भाह्नैर्भित्तिभिः षट्त्रैः शीर्षकैर्मवनैस्तथा ।
 आलोकनात्तोरणाद्यश्छाद्यकैः कन्दकूटकैः ॥ १३३ ॥
 शीरशास्त्रोत्तमाग्नैश्च तुलाभिः सन्धिपालकैः ।
 भर्गलाग्नैर्वैदिकामिर्व्यालैर्जालैश्च नूतनैः ॥ १३४ ॥
 घातितैः पातितैर्न(ष्टैः)र्जायते गृहिणो ध्रुवम् ।
 व्याधिदारिद्र्यदुःस्वार्तिर्निर्धनत्वं च जायते ॥ १३५ ॥

१. 'वृ', २. 'वृ' क. ख. पाठः । ३. 'न्दे' क. पाठः । ४. 'स्व' ख. ग.
 पाठः । ५. 'कि' क. ख. ग. पाठः । ६. 'मः', ७. 'म' क. पाठः ।

उच्चच्छाद्यं छिद्रगर्भं भ्रमितं वर्मितं मुखे ।

हीनमध्यं नष्टसूत्रं^१ शल्यविद्धं शिरोगुरु ॥ १३६ ॥

भ्रष्टालिन्दकशोभं च विषमस्थं तुलातलम् ।

अण्योन्मद्रूपविद्धं च कुपटप्रविभाजितम् ॥ १३७ ॥

हीनभित्त्युत्तमाङ्गं च विनष्टं स्तम्भभित्तिकम् ।

भिक्षशालं त्यक्तकण्ठं निष्कन्दं मानवर्जितम् ॥ १३८ ॥

विकृतं च गृहं भर्तुरनिष्टफलदायकम् ।

तस्माद् दोषानिर्मास्त्ययत्ना गृहं कुर्याच्छुभावहम् ॥ १३९ ॥

एवंविधं दोषकरं गृहं स्याद् भर्तुश्च कर्तुश्च यतस्तदेते ।

ज्ञेयाः सदा शिल्पिभिरग्रमतस्तयाज्याश्च दोषाः शुभकीर्तिकामैः ॥ १४०^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराज्जणसूत्रधारपरनाशि वास्तुशास्त्रे

गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ रुचकादिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

त्रिदशानां नृपाणां च वर्णिनां च विशेषतः ।

उत्पत्तिप्रसृतिं भूमः प्रासादा यस्य वे मताः ॥ १ ॥

पुरा ब्रह्माष्टजत् पञ्च विमानान्यसुरद्विषाम् ।

विषद्वर्त्मविचारीणि श्रीमन्ति च महान्ति च ॥ २ ॥

तानि वैराजकैलासे पुष्पकं मणिकाभिषम् ।

हैमानि मणिचित्राणि पञ्चमं च त्रिविष्टपम् ॥ ३ ॥

१. 'नि' ग, ग पाठ । २. 'वे स्वयं', ३. 'वि', ४ 'त्र' क, पाठ ।

५. 'चतुष्टयमतिष्ठा' ख, ग, पाठ ।

आत्मनः शूलहस्तस्य घनाध्यक्षस्य पाणिनः ।
 सुरेशिने च विवेशो विमानानि यथाक्रमम् ॥ ४ ॥
 बहून्यन्यानि चैवं स सूर्यादीनामकल्पयत् ।
 विशेषां ययोक्तैस्तान्याकारैः प्रतिद्वेषतम् ॥ ५ ॥
 प्रासादांश्च तदाकाराञ्च शिलापकेष्टकादिभिः ।
 नगराणामलङ्कारहेतवे समकल्पयत् ॥ ६ ॥
 वैराजं चतुरश्रं स्याद् दृचं कलाससंज्ञितम् ।
 चतुरश्रायताकारं विमानं पुष्पकं भवेत् ॥ ७ ॥
 दृत्तायनं च मणिकमलाश्च स्यात् त्रिविष्टपम् ।
 तद्भेदाञ्च श्रीमतोऽन्यांश्च विविधानलज्जत् प्रभुः ॥ ८ ॥
 ये यत्र विहिता भेदाः पूर्वं कमलयोनिना ।
 सर्वास्तानभिप्रास्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ ९ ॥
 रुचकश्चिग्रकूटश्च तृतीयः सिंहपञ्जरः ।
 भद्रः श्रीकूट उष्णीषः शालाक्षोऽ गजवृषपः ॥ १० ॥
 नन्द्यावर्तोऽवर्तसाहः स्वस्तिकः क्षितिभूषणः ।
 भूजयो विजयो † नन्दी श्रीतरुः प्रमदामियः ॥ ११ ॥
 व्यामिश्रो हस्तिजातीयः कुबेरो वसुधाधरः ।
 सर्वभद्रो विमानारूपो मुक्तकोणश्च नामतः ॥ १२ ॥
 चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा चतुरथाः समासतः ।
 दृत्तांस्वथाभिधास्यामः प्रासादानपरानपि ॥ १३ ॥
 बलयो दुन्दुभिः प्रान्तः पद्मः कान्तश्चतुर्मुखः ।
 मण्डूकाख्योऽथ कूर्मश्च तालीमूढ उलम्बिकः ॥ १४ ॥
 इति दृत्ताः समासेन प्रासादा दश कीर्तिताः ।
 चतुरथायता ये स्युः कथ्यन्ते तेऽपि नामतः ॥ १५ ॥

१. 'पाकेर्मय' क, 'पायस्थो' ख, ग. पाठः । २. 'द दाक्षिभिः' ख. ग. पाठः ।
 ३. 'खेऽय ग' क, पाठः । ४. 'या' क, ख. ग. पाठः । ५. 'मत्तः प्र' ग. पाठः ।
 ६. 'नाद्धो' क, ख. ग. पाठः । ७. 'मान्दूका' क, 'मदूका' ख. ग. पाठः ।

१ शालाक्ष इति लक्षणे पाठः । † लक्षणे तु नन्द इति पठ्यते ।

भवो विशालः साम्मुख्यः प्रभवः शिविरागृहः ।
 मुखशालो द्विशालश्च गृहराजोऽमलो विशुः ॥ १६ ॥
 एवमेते समुद्दिष्टाश्चतुरश्रायता दश ।
 अथ वृत्तायतान् द्रूमः प्रासादानभिधानतः ॥ १७ ॥
 आमोदो रैतिकस्तुद्रश्चारुर्भूतिर्निपेवकः ।
 सदा(?)निपेधः सिंहाख्यः सुप्रभो लोचनोत्सवः ॥ १८ ॥
 एते वृत्तायताः प्रोक्ताः प्रासादा नामतो दश ।
 अष्टाश्रीणां च नामानि कथयामि समासतः ॥ १९ ॥
 वज्रको नन्दनः शङ्कुर्मखलो वामनो लयः ।
 महापद्मश्च हंसश्च व्योमचन्द्रोदयाविति ॥ २० ॥
 अष्टाधय इमे प्रोक्ताः प्रासादा दश संख्यया ।
 भवन्त्येवं चतुष्पाष्टिर्लक्ष्मैपामधुनोच्यते ॥ २१ ॥
 संस्थानमानविन्यासैर्भद्रस्तम्भादिसङ्ख्यया ।
 एषां विशेषा वक्ष्यन्ते पृथक् पृथगनुक्रमात् ॥ २२ ॥
 ज्येष्ठो भागश्चतुर्दशः सार्धहस्तत्रयोऽपरः ।
 कल्पनीयः कनीयास्तु हस्तत्रितयसम्मिवः ॥ २३ ॥
 ज्येष्ठमध्यफनीयोभिरेवं भागैर्विभाजिताः ।
 भवन्ति सर्वप्रासादा ज्येष्ठमध्याधमक्रमात् ॥ २४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागाविभाजिते ।
 क्षुर्यात् स्वारोहकाश्वासं पीठमंशसमुद्धृतम् ॥ २५ ॥
 तथा तस्योपरि स्थाप्या हंसपृष्ठी समन्ततः ।
 हस्तमात्रोच्छ्रिता वृत्ता जलनिर्ममभूषिता ॥ २६ ॥
 ततः पीठस्य तस्मान्तर्दिभागा(यः)मविस्त्रेतिः ।
 प्रासादो रुचकः कार्यो भागत्रितयमुच्छ्रितः ॥ २७ ॥
 सार्धभागेन सैल्य स्यात् सार्धभागस्तु योऽपरः(?) ।
 छा(यः)त्रयं सकण्ठं स्यात् तेन सामलसारकम् ॥ २८ ॥

१. 'री' ख. ग. पाठः । २. 'यु', ३. 'या' क. पाठः । ४. 'स्व' ख. ग. पाठः ।

५. 'वृत्तपञ्च', ६. 'स्वामा स्यात्' ख. पाठः । ७. 'यु' क. पाठः ।

द्वारं भागोच्छ्रितं तस्य कार्यं भागार्थविस्तृतम् ।
सप्राग्रीवः स कर्तव्यश्चतुर्दशपरावृतः ॥ २९ ॥
ससौधालिन्दकश्चास्वरुर्ध्वच्छाद्योपरुर्ध्वान् ।
क्रियतेऽयं यदा स्तम्भोर्मोर्मैः)द्वाविंशत्या समावृतः ॥ ३० ॥
सप्राग्रीवपरिष्कारो भागिकालिन्दशोभितः ।
मध्यप्रदेशे रुचकः प्रासादः परिकीर्तितः ॥ ३१ ॥

रुचकः ।

कर्णप्राग्रीवैकशिखैः सप्राग्रीवश्च यो वृतः ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां गवाक्षाभ्यां चतुर्दिशमलङ्कृतः ॥ ३२ ॥
कपोतालीपरिशिष्टः शोभितो द्वारसम्पदा ।
तदानीं चित्रकूटारुयः प्रासादः सोऽभिधीयते ॥ ३३ ॥

चित्रकूटः ।

अयमेव पुनः पद्भिः स्तम्भैरपि चितो यदा ।
प्राग्रीवकविहीनश्च स भद्रेजालरूपकः ॥ ३४ ॥
सिंहपञ्जर इत्युक्तः प्रासादः स तदा शुभः ।
सिंहपञ्जरः ।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौद्वावस्थैव भवतो यदा ॥ ३५ ॥
अलिन्दकगतिस्थित्या तदा भद्रः प्रकीर्तितः ।
भद्रः ।

स्याश्चित्रकूटः प्राग्रीवैश्चतुर्भिर्दिक्चतुष्टये ॥ ३६ ॥
बहिरन्तश्चतुर्द्वारैः थीकूटं इति नामतः ।
थीकूटः ।

पद्दारुकसमायुक्तैर्माणद्वारस्त्वयमेव चेत् ॥ ३७ ॥
प्रासादस्तम्भगर्भः स्यात् तदोष्णीपोऽभिधीयते ।
उष्णीपः ।

चतुर्दशरुविस्तीर्णं षडंशविहितायति ॥ ३८ ॥

१. 'ए' २. 'रा' ३. 'न' रा. ग. पाठः । ४. 'म्भ', ५. 'के' क. पाठः । ६. 'य' रा. ग. पाठः । ७. 'क्त' क. ख. ग. पाठः । ८. 'य च' क. पाठः । ९. 'भैस्व' ख. ग. पाठः ।

पीठं शालागृहस्योक्तं सशालानिर्गमं शुभम् ।

मध्यादपरतस्तस्य द्विभागायतविस्तृतम् ॥ ३९ ॥

विधेयं गर्भभवनमलिन्दकपरिष्कृतम् ।

कार्या तस्याग्रतः सीमा भागद्वितयमायता ॥ ४० ॥

भागमेकं च विस्तीर्णा चतुःस्तम्भापशोभिता ।

तदग्रतोऽपरा सीमा कार्या भागान् पटायता ॥ ४१ ॥

तिर्यक् स्था भागविस्तीर्णा प्रवेशद्वयोभिता ।

एवं शालागृहः(?) स्तम्भैर्द्वाविंशत्या समावृतः ॥ ४२ ॥

प्राग्ग्रीववेदिकाजालपक्षसोपानकैः शुभैः ।

शालाख्यः ।

पञ्चभागोन्मितव्यासे क्षेत्रे भागाष्टकायते ॥ ४३ ॥

पीठं कुर्यादुभयतः ससोपानं शिलायितम् ।

मध्यादपरभागेऽस्य देवागारं निवेशयेत् ॥ ४४ ॥

(विहि)भागायामविस्तारं चतुरश्रं सुसंहितम् ।

पादोनभागविस्तारमध्यर्धं भागमुच्छ्रितम् ॥ ४५ ॥

तस्य कार्यं मुखं मध्ये पार्श्वतश्चयशोभितम् ।

सचया निर्गता सीमा द्वौ भागौ त्रींस्तथाय(था?ता) ॥ ४६ ॥

चतुरश्चा चतुःस्तम्भा तदग्रे भागविस्तृता ।

पञ्चभागायता तिर्यक् कार्या सीमा तथापरा ॥ ४७ ॥

द्वाविंशदत्र कर्तव्याः स्तम्भाः सर्वैक्यसद्व्यवस्था ।

बहिःपरिसरो गर्भात् ससीम्नो भागविस्तृतः ॥ ४८ ॥

एवं स्याद् वेदिकाजालरूपादिभिरलङ्कृतः ।

बहिः(विश्व)योच्छ्रितश्चैव प्रासादो गजयूथपः ॥ ४९ ॥

गजयूथपः ।

पट्टभागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ।

गर्भो द्विभागिकः कार्यो द्वारं भागसमुच्छ्रितम् ॥ ५० ॥

१. 'यस्त' क. ख. ग. पाठः । २. 'ताः' ख. ग. पाठः । ३. 'पा' क. ख. ग. पाठः ।
४. 'ता' ५. 'ह' ख. ग. पाठः । ५. 'स्य मध्ये मुखं ताय पा' ख. पाठः । ६. 'सर्वे व्यस'
ख. ग. पाठः । ७. 'विज' ख. पाठः ।

भागार्थं द्वारविस्तारः प्रासादस्योच्छ्रितं पुनः ।
 कुर्वीत चतुरो भागात् छादयेच्चित्रकूटवत् ॥ ५१ ॥
 कार्या द्विभागिकाः शालाः सालिन्दास्तस्य बाहवतः ।
 वहिर्भिन्निपरिक्षिप्ताश्चतुर्भागायताः शुभाः ॥ ५२ ॥
 द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्तम्भाः प्रतिशालं भवन्ति यद् ।
 चतुःस्तम्भधृतैर्युक्ताः कार्या वा धार्मिकालयैः ॥ ५३ ॥
 नन्दावर्तोऽप्यमेवं स्यात् सप्राग्रीवचतुष्टयः ।
 प्रागु(१)द्वारखणोपेतः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ ५४ ॥
 नन्दावर्तः ।
 क्षेत्रे(२)त्रेऽष्टभागविस्तारे दशभागकृतायता ।
 मध्यादपरभागेऽस्य देवकोष्ठं निवेशयेत् ॥ ५५ ॥
 चतुरंशप्रतिन्यासं चतुरथं सप्तततः ।
 द्वारं तस्य विधातव्यं भागमध्यर्धमुच्छ्रितम् ॥ ५६ ॥
 पादोनं भागविस्तारं सिंहवक्त्रविभूषितम् ।
 सीमा तस्याग्रतः कार्या देवकोष्ठेन सम्मिता ॥ ५७ ॥
 स्तम्भैः षोडशभिर्युक्ता भागद्वितीयमुच्छ्रितैः ।
 ससीम्नो देवकोष्ठस्य समन्ताद् भित्तिरेष्टितः ॥ ५८ ॥
 अलिन्दो भागिकः कार्यो गवाक्षैरुपसोभितः ।
 (तत्)सीम्नोर्ध्वाग्रतः पार्श्वे षड्द्वारकयुता वेदिः ॥ ५९ ॥
 कार्या द्विरंशाः प्राग्रीवा भागिकालिन्दवेष्टिताः ।
 द्विद्विस्तम्भधृताः सर्वे पार्श्वतश्चयसोभिताः ॥ ६० ॥
 अलिन्दास्तु चतुःस्तम्भाः कार्याः प्राग्रीवकाग्रतः ।
 अवतंसक इत्येष सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ६१ ॥
 प्रासादः कथितः सम्यक्
 अवतंसः ।

स्वस्तिकः प्रोच्यतेऽधुना ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे षड्भागप्रविभाजिवे ॥ ६२ ॥

१. 'का का' उ. ग. पाठः । २. 'गरपादे' क, 'गरपदे' ख, ग. पाठः ।

३. 'व्या', ४. 'धायतः' ख, ग. पाठः । ५. 'ह' क. पाठः ।

प्रासादं कल्पयेन्मध्ये द्विभागायामविस्तृतम् ।
 द्वारपाशोऽस्य भार्गवविस्तृतो भागिकोदयः ॥ ६३ ॥
 गर्भवेश्म चतुःस्तम्भमलिनन्दो भागिको वहिः ।
 तस्य स्युर्द्वादश स्तम्भा भागिकोजलिनन्दकोऽपरः ॥ ६४ ॥
 विंशतिस्तम्भसंयुक्तो विधातव्यः समन्ततः ।
 चयावृतैश्च पुरतो भागो घाटधरान्वितः ॥ ६५ ॥
 भागमेकैरमुत्सृज्य कर्णाभ्यां भागविस्तृतौ ।
 भागिकोच्छ्रायनिष्कासौ कार्यौ प्राग्बीवर्कौ पुनः ॥ ६६ ॥
 बाह्यतो भित्तिसंश्लिष्टौ त्रिदिशं सगवाधर्कौ ।
 स्वस्तिकोऽयं समाख्यातः प्रासादधिनलक्षणः ॥ ६७ ॥
 स्वस्तिकः ।

अथाभिधीयतेऽधुना प्रासादः १ शुभलक्षणः ।
 पङ्कभागभानिते क्षेत्रे चतुरथे समन्ततः ॥ ६८ ॥
 द्विभागायामविस्तारं मध्ये गर्भगृहं भवेत् ।
 भागद्वयोच्छ्रितैः स्तम्भैर्युतं व्यक्तैः सलक्षणैः ॥ ६९ ॥
 निष्कान्तेषु वहिर्भागे गर्भपादेषु योजयेत् ।
 तौरणानि मनोज्ञानि ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७० ॥
 गर्भस्तम्भप्रमाणेन तानि स्तम्भद्वयेन वा ।
 समुत्तिष्ठानि युक्तानि कलशै रविमण्डलैः ॥ ७१ ॥
 पल्लवैः पत्रजात्पादिविन्पासैश्चाप्पनैकशः ।
 भूषितास्ये पुनर्मूर्ध्नि भकराणां मुखैरपि ॥ ७२ ॥
 स्तम्भयोरन्तरे दद्यादुभौ पकरभूरिमौ ।
 अन्योन्याभिमुखे २ श्लिष्टे कुर्यान्मकरयोर्मुखे ॥ ७३ ॥
 चतुर्णामपि निर्दिष्टस्तोरणानां मया विधिः ।
 अलिनन्दो भागिकश्चान्यो वहिर्भागे प्रकीर्तितः ॥ ७४ ॥

१. 'ये', २. 'च' क पाठः । ३. 'द' क, 'द' ख. ग. पाठः । ४. 'भि' ख. ग. पाठः । ५. 'खे' ख पाठः ।

६. 'चित्तिगूण' इति पाठः । स्वात् ।

स्युर्भागिकान्यालिन्दान्ते धार्मिकायतनानि च ।

घोष्टितानि वहिर्मित्या सम्मुखानि परस्परम् ॥ ७५ ॥

धार्मिकालयभिर्चीनां भूमिर्या वालतो भवेत् ।

तस्याः षड्दारुकाणि स्युर्भागपात्रोच्छ्रितानि च ॥ ७६ ॥

प्राग्रीवकैः ससोपानैर्दिवचक्रैस्तानि श्रूययेत् ।

अपरस्याः पुनर्मित्तेर्भागद्रयाविनेस्सृतम् ॥ ७७ ॥

मध्ये द्विभागविस्तीर्णं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।

द्वारपाशं च कुर्वीत तस्यो(कुं)र्ध्वं भागमुच्छ्रितम् ॥ ७८ ॥

तथा भागार्धविस्तारमित्येष क्षितिभूषणः ।

प्रासादः कीर्तितः सम्यक् सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ७९ ॥

क्षितिभूषणः ।

क्षेत्रस्य चतुरश्रस्य भागान् द्वादश कल्पयेत् ।

मध्ये गर्भं चतुःस्तम्भं तस्य कुर्याद् द्विभागिकम् ॥ ८० ॥

तद्वहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वादशस्तम्भवान् भवेत् ।

मध्येऽपरस्यां यां स्तम्भौ ताभ्यां कुर्वीत तोरणम् ॥ ८१ ॥

अलिन्दो भागिकः कार्यो मित्या भागिकया वृतः ।

प्राच्यां षड्दारुकं मध्ये गर्भं घ्यासोन्मितायति ॥ ८२ ॥

तृतीयो भागिकोऽलिन्दः स्याद् भित्त्या परिवेष्टितः ।

चतुर्भागायतं भूयस्तत्र षड्दारुकं भवेत् ॥ ८३ ॥

प्राग्रीवं भागविष्कम्भं कुर्याद् भागद्रयायतम् ।

अग्रतः स्तोभितं स्तम्भैर्भागान्वस्यवयावृतम् ॥ ८४ ॥

यथा प्राच्यां तथोदीच्यां याम्भ्यामपि कीर्तितम् ।

दिशि प्रतीच्यां तु पुनर्द्वितीयालिन्दकाद् वहिः ॥ ८५ ॥

द्विभागायामविष्कम्भं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।

सप्तद्वारकं श्रीमद् द्वारपाशोपशोभितम् ॥ ८६ ॥

भागिकोऽलिन्दकस्तस्माद् वहिर्मित्याभिवेष्टितः ।

वह्निध्यावृतो वा स्याद् गवाक्षैर्वा विभूषितः ॥ ८७ ॥

पृथ्वी विभयते यस्मात् तेनासौ पृथिवीजयः ।

मृजयः ।

यदा पृथ्वीजयस्यैव कर्णमाग्रीवकाजुर्भा ॥ ८८ ॥

कोणेषु भागिकौ स्यातां विज्ञेयो विजयस्तदा ।

विजयः ।

अयं समन्तादुत्क्षिप्तो वाह्यालिन्दं विना यदा ॥ ८९ ॥

मध्यमालिन्दसौष(स्थंस्थ)कर्णग्रासादकैश्चितः ।

प्रथमालिन्दगर्भौ च समुत्क्षिप्ततरौ ततः ॥ ९० ॥

स्यातां छाद्यद्वयच्छन्नौ तदा नन्दोऽभिधीयते ।

नन्दः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दक्षभागविभाजिते ॥ ९१ ॥

चतुरश्रो भवेन्मध्ये देवकोष्ठो द्विभागिकः ।

द्वारबन्धोऽस्य भागोच्चः कार्यो भागार्धविस्तृतः ॥ ९२ ॥

स्याद् बहिर्द्वादक्षपरोऽलिन्दको देवकोष्ठतः ।

भागिकः स च विज्ञेयो भित्तियुक्तस्ततोऽपरः ॥ ९३ ॥

अयं द्विभागिकैर्युक्तः प्राग्रीवैर्भागानिर्गमैः ।

तथा तृतीयोऽलिन्दः स्यात् समन्ताद् भित्तिवेष्टितः ॥ ९४ ॥

प्राग्रीवकैश्चतुःस्तम्भैः सप्तवेशैर्विभूषितः ।

भागिकी स्याद् बहिर्भिच्चिरितरा तु धरः समा ॥ ९५ ॥

इत्येष श्रीतहर्नाम ग्रास्तादः परिकीर्तितः ।

श्रीतरुः ।

अस्यैव स्तम्भगर्भस्य द्वितीयालिन्दभित्तिषु ॥ ९६ ॥

पङ्क्तारुणि विधेयानि पूर्वरूपन्यदास्थिते^१ ।

द्वौ द्वौ प्राग्रीवकौ कार्यौ तृतीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ९७ ॥

तौ च द्वि(भागा)न्तरितौ सर्वतो भागानिर्गतौ ।

एवं पञ्चांशता^(१) स्तम्भैर्द्वाभ्यां च परिवेष्टितः ॥ ९८ ॥

१. 'तौ' क. ग. पाठः । २. 'ते' क, 'तैः' ख. पाठः ।

चतुःस्तम्भैः सप्रवेद्यैः समन्तादुपनिर्गमैः ।

प्रासादोऽयं समाख्यातो नामतः प्रमदामियः ॥ ९९ ॥

प्रमदामियः ।

भागविस्तारविष्कम्भमस्य प्राग्रीवकं यदा ।

भिन्नालिन्दाग्रतस्तिर्यग् द्वे शाले तन्मुखं क्षुभम्(?) ॥ १०० ॥

द्वितीयालिन्दकस्थाने कर्णप्रासादकैर्युतः ।

एवं व्यामिश्रसंज्ञोऽयं प्रासादः परिकीर्तितः ॥ १०१ ॥

व्यामिश्रः ।

विजयस्यास्य च यदा कर्णलाग्नलकैर्युता ।

भवेद् भिचिस्तदा हस्तिजातीय इति कथ्यते ॥ १०२ ॥

हरितजातीयः ।

सीमाप्राग्रीवभूमीषु यदा स्युः पृथिवीजये ।

द्विभागाश्चामितोऽलिन्दास्तिर्यग्शालामुखेषु च ॥ १०३ ॥

अलिन्दे^१ पश्चिमा शाला स(र्वीर्षा)शालोकना शुभा ।

पद्दारुकं तथैवात्र चतुर्भागापतं भवेत् ॥ १०४ ॥

पूर्ववत् सर्वमन्यच्च कुबेरः स तदा भवेत् ।

कुबेरः ।

प्रासादः कथ्यतेऽन्यत्र सम्प्रतीह धराधरः ॥ १०५ ॥

कुबेरोपत्तरोक्षिप्तः(?) कर्णप्रासादभूषितः ।

मध्यद्वारान्वितः श्रीमान् धराधर इति स्मृतः ॥ १०६ ॥

वसुधाधरः ।

यत्राग्रतश्चित्रकूटस्तस्माद्-यः सर्वतोदिशम् ।

धराधरतदम्भासः(?) सर्वतोमद्र उच्यते ॥ १०७ ॥

सर्वतोमद्रः ।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्रीवका(अ(व)पि ।

स्यातां यदास्य शोक्तोऽसौ विमानारूपस्तदा शुभः ॥ १०८ ॥

विमानारूपः ।

विमानपीठे निर्गुक्तः शालामिः सर्वतो दृतः ।

अन्योन्यशालासम्बन्धे विमानो न्यस्यते यदा ॥ १०९ ॥

१. वेदस्तिर्यग् 'ख. पाठः । २. 'काष्ठ' क. पाठः । ३. 'शा' क. ख. ग. पाठः ।
४. 'न्दो' ख. ग. पाठः । ५. 'शामपश्चि', ६. 'न', ७. 'क्षया' क. पाठः ।

कर्णमासादकोपेतः कोणैः शालोज्झितैर्षुतः ।
तदा विमुक्तकोणः स्यात् मासादोऽप्यर्थशोमितः ॥ ११० ॥

मुक्तकोणः ।

मासादाश्चतुरश्चाः स्वैर्विशेषैर्वर्णिताः पृथक् ।
इदानीमभिधीयन्ते वृत्ताः स्त्रैः स्वैर्विशेषणैः ॥ १११ ॥

तत्रादौ बलयाकारो बलयः स च कथ्यते ।
समन्ताद् वर्तिते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ॥ ११२ ॥

कुर्यात् सारोहणं पीठं सार्धभागोज्झितं शुभम् ।
परिक्षिप्तं गजमुखैर्मक(१३१)स्याम्बुनिर्गतम् ॥ ११३ ॥

बहिर्भागसमोपेतस्तस्मिन् कार्यः सुरालयः ।
पादोनविस्तृतिर्द्विग्नद्वारोच्छ्रापविभूषितः ॥ ११४ ॥

तस्याष्टस्तम्भकोऽलिन्दो बहिर्वलय इत्यसौ ।
वृत्तच्छाद्यः सिंहकर्णस्तथा जालकरूपवान् ॥ ११५ ॥

† भूवलयः ।

प्राग्रीवका(वृत्तः) स स्याद् यद्वा † स्तम्भोच्छ्रयानतः ।
तदैव * दुन्दुभिः प्रोक्तस्त्रिभिस्तैः प्रान्त उच्यते ॥ ११६ ॥

अयमेव चतुर्थिः स्यात् पद्मः प्राग्रीवकैः शुभैः ।
स्तम्भैश्चतुर्भिस्तस्यैव यदा पश्चादभिवर्ष्यते ॥ ११७ ॥

मध्यवृत्तो गर्भकोष्ठो भित्तिशोभयतः स्थिता ।
स कान्त इति विख्यातः मासादो वर्तुलाकृतिः ॥ ११८ ॥

चत्वारि बलयस्यैव यत्र द्वाराण्यलिन्दकः ।
स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भैर्द्वितीयो भागसम्मितः ॥ ११९ ॥

प्राग्रीवकाश्च स्तम्भाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां सपन्विताः ।
चत्वारो यत्र स प्रोक्तः मासादोऽत्र चतुर्मुखः ॥ १२० ॥

अस्यैवैकं यदा द्वारं प्राग्रीवोऽलिन्दवेष्टितः ।
एक एव तथाचान्यः प्राग्रीवस्तस्य चोन्नतः ॥ १२१ ॥

१. 'ग्रीवको' म. पाठः । २. 'तिदिम', ३. 'गौतमीयजा' क. पाठः । ४. 'चतुर्मुख-
यान्वितः', ५. 'तदेव दु' ल. पाठः । ६. 'अयेत्' क. ख. पाठः । ७. 'वा' क. पाठः ।

† लक्ष्ये लक्षणे च बलय इत्यत्र पठितः । † स्तम्भद्वयान्वितः इति पाठः स्यात् । * इत
आरभ्य तत्तत्प्राणदनामानि पृथक्कया मातृकाया न लिखितानि ।

रुचातो माण्डूक इत्येष वृत्तप्रासादसत्त्वमः (वृत्तः?)
 दिकोणेषु यदास्यैव भवेत् प्राग्गीवकल्पना ॥ १२२ ॥
 प्रासादोऽयं तदा कूर्मसंज्ञः स्यादपराजितः ।
 कूर्मस्यैव यदा दिक्षु स्तम्भैरष्टामिरष्टभिः ॥ १२३ ॥
 प्राग्गीवकाः प्रकल्प्यन्ते चत्वारोऽलिन्दवेष्टिताः ।
 प्राग्गीवकास्तिर्यगत्रे भवन्त्यन्ये तदग्रतः ॥ १२४ ॥
 षोडशस्तम्भयुक्तस्य मध्यभागे यदा भवेत् ।
 † जानीयादोषविज्ञेयाः प्राग्गीवहरितोत्तमः (?) ॥ १२५ ॥
 इति वृत्ताः समाख्याताः प्रासादा नामलक्षणैः ।
 चतुरश्रायतान् श्रमः प्रासादानिह साम्प्रतम् ॥ १२६ ॥
 अष्टभागायते क्षेत्रे चतुरंशकविस्तृते ।
 द्विभागसार्धभागैकभागोऽयं पीठं इष्यते ॥ १२७ ॥
 पश्चिमं भागमुत्सृज्य देवकोष्ठं द्विभागिकम् ।
 तस्मिन् निवेशयेत् सीमा स्यादस्याग्रेऽष्टभिर्धरैः ॥ १२८ ॥
 ससीम्नो देवकोष्ठस्य भागिकालिन्दको बहिः ।
 युक्तो धराणां विंशत्या वेदिकाजालवेष्टितः ॥ १२९ ॥
 प्राग्गीवकस्य तस्याग्रे स्तम्भद्वितयभूषितः ।
 द्विच्छाद्यच्छादितः श्रीमान् सिंहकर्णरलङ्कृतः ॥ १३० ॥
 प्रासादोऽयं भवो नाम विशालः कथ्यतेऽधुना ।
 यदास्यैव सनिष्क्रान्ते सीमार्यामे च व(र्ध)र्धिते ॥ १३१ ॥
 बलभ्यौ पार्ष्वयोः^१ स्यातां विशालाख्यस्त्वदा भवेत् ।
 विशालस्य यदा गर्भे मिचिर्भवति दिक्त्रये ॥ १३२ ॥

१. 'न्दू' क. ख. पाठः । २. 'वृत्तः', ३. 'शैः' । वृत्तप्रासादः । 'च' क पाठः ।
 ४. 'तस्मिन्' ख. पाठः । ५. 'योगे च' क. ख. पाठः । ६. 'त' क पाठः ।

† इदं किष्किंश्चिद् ग्रन्थो गलित इव भाति, यतो वृत्तप्रासादभेदेषु न्यवे परिगणितयोः स्यात् । यद्वा लक्ष्मीनामकयोर्लक्षणं न वर्धितम्, अतः इत्यमानस्य च श्लोकापेक्षया नार्थसामञ्जसम् ।

द्वौ द्वौ गवाक्षकौ चापि साम्मुख्यः स भवेत् तदा ।
 प्राग्रीवास्त्रिदिशं तस्य गर्भकोष्ठावता यदा ॥ १३३ ॥
 ह्रित्वा बलभ्यां प्राग्रीवां विधीयते तथापरौ ।
 कर्णेषु भागमेकैकं त्यक्त्वा स्यात् प्रभवस्तदा ॥ १३४ ॥
 एतस्यैव मुखे स्यातां यदा प्राग्रीवकायुर्मौ ।
 पार्श्वयोरपरौ द्वौ द्वौ प्राग्रीवौ भवतो यदा ॥ १३५ ॥
 कर्णेषु भित्तयश्च स्युस्तदा स्याच्छिविरागृहः ।
 यदास्यैव मुखे शाला भागद्वितयविस्तृता ॥ १३६ ॥
 आयामेन च पङ्कभागा प्राग्रीवौ द्वौ तदग्रतः ।
 द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्यातां तद्विच्योरुभयोरपि ॥ १३७ ॥
 सीमायां द्वादश स्तम्भा मुखशालस्तदा भवेत् ।
 अलिन्दो भागिकः कार्यो विशालस्यैव बाह्यतः ॥ १३८ ॥
 प्राग्रीवभूमिषु दृप्तौ भित्त्या च सगवाक्षकः ।
 अग्रतः सहितः स्तम्भैः पद्भिश्च क्रियते यदा ॥ १३९ ॥
 द्विशाल इति विख्यातः प्रासादो जायते तदा ।
 यदास्यैव विधीयन्ते स्तम्भाः सर्वे समन्ततः ॥ १४० ॥
 प्राग्रीवकौ चोभयतो गृहराजस्तदा भवेत् ।
 सर्वस्यैव(१) यदालिन्दः स्यादन्वौ भागविस्तृतः ॥ १४१ ॥
 सीमान्तविस्तृते स्यातां बलभ्यां भागनिस्तृते ।
 भित्तिर्विधीयते श्रेष्ठा गवाक्षरूपशोभिता ॥ १४२ ॥
 मुखे पङ्कदारुणं च स्यात् तदा स्यादगलाभिधः ।
 एकादशायते क्षेत्रे तथा पङ्कभागविस्तृते ॥ १४३ ॥
 मुक्त्वा भागद्वयं पश्चाद् देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
 भागं मुक्त्वाग्रतः कुर्यात् सीमां भागचतुष्टयम् ॥ १४४ ॥
 अष्टस्तम्भास्ततोऽलिन्दविंशतिस्तम्भभागिकाः ।
 भागिकः परितोऽलिन्दोऽष्टाविंशतिधरोऽपरः ॥ १४५ ॥

१. 'स्यात् च' २. 'अस्ये च वा', ३. 'चौ', ४. 'वि', ५. 'विस्तृते'

द्विद्विस्तम्भयुताः कार्यः प्राग्नीवाः कोष्ठजास्त्रयः ।
सीपासमे वलभ्यौ च प्राग्नीवौ मध्यवस्तयोः ॥ १४६ ॥
द्विद्विस्तम्भौ पुरश्चान्यौ वेदिकाजालशोभितौ ।
वेदिकाजालरूपाद्व्यः सिंहकर्णोपशोभितः ॥ १४७ ॥
प्रासादोज्यं विभुर्नाम कथितो मर्तुनन्दनः ।
एवमेते समाख्याताश्चतुरश्रायता दश ॥ १४८ ॥
चतुरश्रायतांस्तिर्यगायत्यायापरानपि ।
प्रासादानमिधास्यापो नैवसंस्थानलक्षणैः ॥ १४९ ॥
द्वौ भागौ विस्तृतिर्गर्भे द्विगुणा तिर्यगायतिः ।
मध्ये भागोच्छ्रितं द्वारं तदर्धेन तु विस्तृतम् ॥ १५० ॥
स्तम्भैश्चतुर्भिः संयुक्ता सीमा द्वारस्य चाग्रतः ।
द्विभागायामविस्तारा तावन्मात्रसमुच्छ्रितिः ॥ १५१ ॥
तां सीमां गर्भसहितां भागेनान्येन वेष्टयेत् ।
भित्तिस्तत्र विधातव्या सगवाक्षा चतुर्दिशम् ॥ १५२ ॥
पट्टदारुश्रुतो^१ ह्येष प्रासादो भव उच्यते ।
अस्यैव भागनिष्कासा शाला गुप्तचतुष्टये ॥ १५३ ॥
यदौ पट्टदारुकोपेता विशालः स तदुच्यते ।
स्तम्भैर्मुखेमुखे पट्टभिर्वहिः साम्मुख्य इत्यसौ ॥ १५४ ॥
अस्यैव सीमा कर्णस्था द्विद्विस्तम्भयुता यदा ।
प्राग्नीवैर्भागनिष्क्रान्ता बहिस्था प्रभवस्तदा ॥ १५५ ॥
सीम्नोज्ज्वतो यदास्यैव स्तम्भद्वययुतो भवेत् ।
प्राग्नीवो भागनिष्क्रान्तस्तदा स्याच्छिविराष्टदः ॥ १५६ ॥
विशालसन्निवेशस्य मुखे शाला भवेद् यदा ।
पार्श्वयोश्चोभयोः शाले प्राग्नीवाश्च त्रयो यदा ॥ १५७ ॥
निष्क्रान्तभाग एकैकः स्तम्भद्वितयसंयुतः ।
प्रासादः स तदा ह्येषो मुखशालोऽभिधानतः ॥ १५८ ॥

१. 'त', २. 'मध्यव' क. पाठः । ३. 'आय', ४. 'ते', ५. 'वा',
६. 'वभाग' ख. पाठः ।

भागद्वितयविस्ताराः प्राग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।

चतुरथास्त एव स्युर्द्विद्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥

श्रेया भवति भित्तिश्च गवार्क्षुरूपशोभिता ।

प्रासादोऽयं तदा ज्ञेयो दशमो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥

अष्टाश्रानय वक्ष्यामः प्रासादाँल्लक्षणैः सह ।

चतुर्भागान्विते क्षेत्रे तथाष्टाश्रीकृते पुनः ॥ १८८ ॥

द्वौ भागौ गर्भकोष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तदा ।

स्तम्भाष्टकमलिन्दे स्यात् प्राग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १८९ ॥

द्विच्छाद्य(श्छाँच्छा)दितः श्रीमान् प्रासादो वज्रको भवेत् ।

अस्यैवाग्रे यदा सीमा चतुरथा चतुर्धरा ॥ १९० ॥

स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भश्चालिन्दो भागिकोऽपरः ।

नन्दनोऽयं समाख्यातः शङ्कुः प्राग्रीवकैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥

तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टाश्रियुते युधैः ।

चामन(श्रौंस्य) पुनर्द्वौ द्वौ गवार्क्षौ दिक्त्रये मतौ ॥ १९२ ॥

अस्यैवाग्रे यदा सीमाभागाद् भागत्रयायता ।

द्विभागं विस्तृता मंजसमुच्छेदाष्टभिर्धरैः(?) ॥ १९३ ॥

अलिन्दावेष्टिता युक्ता प्राग्रीवैर्मैखला § तदा ।

भित्तिक्षेत्रे यदास्यैव प्राग्रीवाः परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥

अलिन्देन धरैः षड्भिः षड्भिर्युक्तास्तदा लयः ।

अष्टभागमिते क्षेत्रे कृतेऽष्टाश्रिणि सर्वतः ॥ १९५ ॥

भागद्वयमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।

चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्भागिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥

अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भाश्चाष्टौ ततोऽपरः ।

स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥

तयाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्रीवाश्च चतुर्दिक्षम् ।

प्रासादोऽयं महापद्मो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥

द्विती(यो?ये)अलिन्द(क?के)अस्यैव प्राग्रीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।
अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एव प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥

प्राग्रीवोऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यदा ।
कर्णप्राग्रीवको द्वौ द्वौ ज्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥
हंसस्यैव बलभ्यः स्युः प्राग्रीवाणां पदे यदा ।
चतुःस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥
तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।

एवमेपां चतुष्पाटिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥

इति सुरभवन्नानां सप्ततिर्दारवाणा-
मिह सदनचतुष्केणान्वितेयं प्रदिष्टा ।

जनमयमवकोशानन्दशुभ्रांशुलेखा (१)

भवति सुविदितैषा शिल्पिनां कामधेनुः ॥ २०३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणवृक्षधारापरनामि वास्तुशास्त्रे
रुचकादिचतुष्पाटिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ प्रभू लक्षणानि भवन्ति ये ।

प्रशस्ताश्चामलस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥

ये समाः समकर्णाश्च समस्तम्भाः समक्षणाः ।

नैवोद्या नातिह्रस्वाश्च कर्णाधायामाद्विह्वलाः ॥ २ ॥

असंमूढा विमाणेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।

ऊर्ध्वापः कर्णपादौभिरुपेताः सलिलान्तरैः ॥ ३ ॥

असङ्कीर्णोदयैश्छाद्यैः स्वयानपरिकल्पितैः ।

सुविभक्ताः सुसंस्थाश्च रम्यैरविकलैः कृताः ॥ ४ ॥

समभागविभक्तैश्च युक्ताश्चालिन्दकैः समैः ।

स्वजातिपरिवेषाश्च नान्यजातिप्रदूषिताः ॥ ५ ॥

असङ्कीर्णाः शरीरेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।

केचला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणाम् ॥ ६ ॥

भागद्वितयविस्ताराः प्राग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।
 चतुरथास्त एव स्युर्द्विद्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥
 श्रेया भवति भित्तिश्च गवार्धैरुपशोभिता ।
 प्रासादोऽयं तदा ज्ञेयो दशमो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥
 अष्टाश्रानय वक्ष्यामः प्रासादाँल्लक्षणैः सह ।
 चतुर्भागान्विते क्षेत्रे तथाष्टाश्रीकृते पुनः ॥ १८८ ॥
 द्वौ भागौ गर्भकोष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तदा ।
 स्तम्भाष्टरुमलिन्दे स्यात् प्राग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १८९ ॥
 द्विच्छाद्य(अच्छाच्छा)दितः श्रीमान् प्रासादो वज्रको भवेत् ।
 अर्धैवाग्रे यदा सीमा चतुरथा चतुर्धरा ॥ १९० ॥
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भालिन्दो भागिकोऽपरः ।
 नन्दनोऽयं समाख्यातः श्रद्धुः प्राग्रीवकैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥
 तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टाश्रियुते बुधैः ।
 चामन(धर्मस्य) पुनर्द्वौ द्वौ गवार्धौ दिक्त्रये मतौ ॥ १९२ ॥
 अर्धैवाग्रे यदा सीमाभागाद् भागत्रयायता ।
 द्विभागं विस्तृता मंशसमुच्छेदाष्टभिर्धरैः(१) ॥ १९३ ॥
 अलिन्दावेष्टिता युक्ता प्राग्रीर्वर्मेखला १ तदा ।
 भित्तिक्षेत्रे यदास्यैव प्राग्रीवा परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥
 अलिन्देन धरैः पद्भिः पद्भिर्युक्तास्तदा लयः ।
 अष्टभागमिते क्षेत्रे कृतेऽष्टाश्रिणि सर्वतः ॥ १९५ ॥
 भागद्वयमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।
 चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्भागिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥
 अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भायाष्टौ ततोऽपरः ।
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥
 तथाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्रीवाय चतुर्दिग्म् ।
 प्रासादोऽयं महापदो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥

द्विती(यो)ये)ल्लिन्द(क)के)ज्यैव प्राप्तीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।

अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एव प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥

प्राप्तीवोऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यदा ।

कर्णप्राप्तीवकौ द्वौ द्वौ व्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥

हंसस्यैव बलभ्यः स्युः प्राप्तीवाणां पदे यदा ।

चतुःस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥

तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।

एवमेषां चतुष्पाष्टिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥

इति सुरम्बनानां सप्ततिर्दारवाणा-

मिह सदनचतुष्केणान्वितेयं ग्रदिष्टा ।

जनमयमवकोशानन्दशुभ्रांशुलेखा (३)

भवति सुविदितैषा शिल्पिनां कामधेनुः ॥ २०३ ॥

इति महागजाधिराजभीमोजदेवविरचिते समराङ्गपञ्चरात्रपरत्नाग्नि वास्तुशास्त्रे

रुचकादिचतुष्पाष्टिप्रासादलक्षणं नामकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ द्यूतो लक्षणानि भवन्ति ये ।

प्रशस्ताश्चाप्रशस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥

ये समाः समकर्णाश्च समस्तम्भाः समक्षणाः ।

नैवोचा नातिह्रस्वाश्च कर्णापामादविह्वलाः ॥ २ ॥

असंमृष्टा विभागेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।

ऊर्ध्वाधः कर्णपादीभिरुपेताः सलिलान्तरेः ॥ ३ ॥

असङ्कीर्णोदयैश्छाद्यैः स्वमानपरिकल्पितैः ।

सुविधक्ताः सुसंस्थाश्च रम्यैरविकलैः कृताः ॥ ४ ॥

समभागविभक्तैश्च युक्ताश्चालिन्दकैः समैः ।

स्वजातिपरिवेपाद्या नान्यजातिप्रदृपिताः ॥ ५ ॥

असङ्कीर्णाः शरीरेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।

केवला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणाम् ॥ ६ ॥

सुहृदमूलपादश्च दृढाधामूलमस्तकम् ।
 नाधरोत्तरयुक्ताश्च सुश्चिष्टद्रव्यसन्धिभिः ॥ ७ ॥
 दे(व)जातिप्रसिद्धश्च भूषणैः सुविभूषिताः ।
 प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ ८ ॥
 कर्ता कारयिता चैषां परां वृद्धिमवाप्नुयात् ।
 अधमानपि वक्ष्यामः प्रासादानवलक्षणः ॥ ९ ॥
 विपमाः कर्णहीनाश्च हेशवन्धभयावहाः ।
 स्तम्भैः क्षणैश्च विपमैः स्वामिनो मृत्युहेतवः ॥ १० ॥
 अत्युच्चैः स्याद् भयं राज्ञो ह्रस्वैः सेना च मथ्यते ।
 कर्णायामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥
 विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।
 नष्टाभिः कर्णपादीभिर्द्वेगजनना नृणाम् ॥ १२ ॥
 छाद्यैः सङ्कीर्णकैर्हीनैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।
 दुर्विभक्ताः कुसंस्थाश्च द्रव्यैर्विकलसंयुतैः ॥ १३ ॥
 रोगं क्लेशं च मृत्युं च क्रमशो चित्तरन्ति ते ।
 विपमैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥
 पराजयं परिवर्तयन्त्यजातिप्रदूषितैः ।
 ये परावृतयो येऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविग्रहाः ॥ १५ ॥
 कर्तुः कारयितुं नन्ते नन्दका वापि चात्मनः ।
 दुर्बला मूलपादेन विशिष्टैः पीठसन्धिभिः ॥ १६ ॥
 अल्पायुपस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।
 अधरोत्तरगैः क्षिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥
 अदेशैर्भूषणैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।
 ये कीर्त्तिमिच्छन्ति जगन्ति भूतान् कुर्युः शुभैर्लक्ष्मभिरन्वितांस्ते ।
 प्रासादमुख्यानि तरे तु वज्र्यास्तेजोयशःश्रीविजयादिकामैः ॥ १८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोजदेवविरचिते समराक्षणसूत्रधारपरनामि वास्तुशास्त्रे

प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं नृपस्य प्रासादे कृते क्लृप्तेऽथवा सुवि ।
तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादान् परिधौ यदि ॥ १ ॥
तदा दिग्भागविन्यासस्थानमानान्यनुक्रमात् ।
तेषामिहाभिधीयन्ते सर्वेषां दृष्टिहेतवे ॥ २ ॥
दशाष्टौ पद् च धनुषां शतानि क्षमासृतां क्रमात् ।
मानमायतनस्योक्तं त्रेधा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥
क्षेत्रमायतनस्यैवं चतुरश्रं समन्ततः ।
तत्र भक्ताः प्रकुर्वीरंस्त्रिधा स्वे स्वाभिवत्सलाः ॥ ४ ॥
ये चास्य सम्मताः केचित् कुले जाता हितैषिणः ।
द्वादशांशेन हीनानि क्रमात् तान्यनुजन्मनाम् ॥ ५ ॥
तस्यैव वामतः कुर्यादुत्सेषाद् द्विगुणान्तरे ।
कुर्याद् दशांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥
प्रासादान् नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।
अष्टमागेन हीनानि प्रतीच्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥
देवधिष्ण्यानि तन्त्रैः स्यात् स्वसुराणां विधानतः(?) ।
सौम्याया भारती यावन्नवांशपचिताः क्रमात् ॥ ८ ॥
प्रासादा मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।
एतेषां पूर्वभागस्थं राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥
हीनमेकादशांशेन तत् कार्यं राजकारिता(?) ।
ऐशीमाश्रित्य देवानां तुल्यमन्द्रपदावधि ॥ १० ॥
स्वसृणां मातुलानां च कुमाराणां तथा क्रमात् ।
आग्नेय्यां द्विजमुख्यानां विद्यातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥
कार्यः पुरोधःप्रासादः तुल्यतत्पुनरेव वा(?) ।
याम्यायां कुर्युर्दशांशहीनान्युर्वीशमन्दिरात् ॥ १२ ॥
सामन्तकुञ्जरारोहमटपौरजनाः क्रमात् ।
एतान्पायतनान्पेषां यथाभागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

सुहृदभूलपादंश्च दृढाश्चामूलमस्तकम् ।

नाधरोत्तरस्युक्ताश्च मुश्चिष्टद्रव्यसन्धिभिः ॥ ७ ॥

दे(न)श)जातिप्रसिद्धंश्च भूषणं; सुविभूषिताः ।

प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ ८ ॥

कर्ता कारयिता चैषां परां वृद्धिमवाप्नुयात् ।

अधमानपि वक्ष्यामः प्रासादानवलक्षणं ॥ ९ ॥

विपमाः कर्णहीनाश्च ह्रेशवन्धभयावहाः ।

स्तम्भैः क्षणैश्च विपमैः स्वामिनो मृत्युहेतवः ॥ १० ॥

अत्युच्चैः स्याद् भयं राशो ह्रस्वः सेना च मध्यते ।

कर्णायामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥

विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।

नष्टाभिः कर्णपादीभिर्द्वेगजनना वृणाम् ॥ १२ ॥

छाद्यैः सङ्कीर्णैर्कहीनैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।

दुर्विभक्ताः कुसंस्थाश्च द्रव्यैर्विकलसंयुतैः ॥ १३ ॥

रोगं क्लेशं च मृत्युं च क्रमशो वितरन्ति ते ।

विपमैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥

पराजयं परितृप्तैरन्यजातिप्रदूषितैः ।

ये परावृत्तयो येऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविग्रहाः ॥ १५ ॥

कर्तुः कारयितुर्नन्ते नन्दका वापि चात्मनः ।

दुर्वला मूलपादेन विश्लिष्टैः पीडसन्धिभिः ॥ १६ ॥

अल्पायुषस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।

अधरोत्तरगैः क्षिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥

अदशैर्भूषणैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।

ये कीर्त्तिमिच्छन्ति जयन्ति भूतान् कुर्युः शुभैर्लक्ष्मभिरान्वितांस्ते ।

प्रासादमुख्यानितरे तु वर्ज्यास्तेजोयशःश्रीविजयादिकामैः ॥ १८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोज्ज्वलदेवविरचिते सम्राट्पञ्चसूत्रधारेपञ्चाशोऽध्याये

प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं नृपस्य प्रासादे कृते क्लृप्तेऽथवा भुवि ।

तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादान् परिषा यदि ॥ १ ॥

तदा द्विभामपिन्यासस्थानमानान्यनुक्रमात् ।

तेषामिहाभिधीयन्ते सर्वेषां वृद्धिहेतवे ॥ २ ॥

दशाष्टौ पदं च धनुषां शतानि क्षमाभृतां क्रमात् ।

मानमायतनस्योक्तं त्रेधा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥

क्षेत्रमायतनस्यैवं चतुर्थं समन्ततः ।

तत्र भक्ताः प्रकुर्वीरंस्त्रिधा स्वे स्वाभिवत्सलाः ॥ ४ ॥

ये चास्य सम्मताः केचित् कुले जाता द्वितीयिणः ।

द्वादशशेन हीनानि क्रमात् तान्यनुजन्मनाम् ॥ ५ ॥

तस्यैव धामतः कुर्यादुत्सेधाद् द्विगुणान्तरे ।

कुर्याद् दशांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥

प्रासादान् नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।

अष्टभागेन हीनानि प्रतीन्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥

देवधिण्यानि तन्त्रैः स्यात् स्वसुराणां विधानतः(?) ।

सौम्याया मासर्ती यावज्जवांशपचिताः क्रमात् ॥ ८ ॥

मासादा मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।

एतेषां पूर्वभागस्य राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥

हीनमैकादशशेन तत् कार्यं राजकारिता(?) ।

पेशीमाश्रित्य देवानां तुल्यमन्द्रपदावधि ॥ १० ॥

स्वसृणां मातुलानां च कुमाराणां तथा क्रमात् ।

आश्रय्यां द्विजमुख्यानां विधातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥

कार्यः पुरोधःप्रासादः तुल्यतत्पुनरेव वा(?) ।

याम्पायां कुर्युरष्टांशहीनान्युर्वीशमन्दिराद् ॥ १२ ॥

सामन्तकुञ्जरारोहभट्टपौरजनाः क्रमात् ।

एतान्यायतनान्येषां यथामागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

पर्यवेधप्रदेशस्यान् द्वारवेधगतानपि ।
 स्वस्थानान्तरितांश्चेतान् न कुर्याद्वितकाम्यया ॥ १४ ॥
 अलिन्दैर्गर्भकोष्ठैश्च सीपास्तम्भगवाक्षकैः ।
 द्वारद्रव्यतलोच्छ्रायैः प्राग्नीवैः सिंहकर्णकैः ॥ १५ ॥
 न कुर्याद् भूषणैस्तुल्यं समं वास्थंदरूपतः (१) ।
 समरूपं भवद्धर्म्यं निर्युक्तं च न नन्दति ॥ १६ ॥
 राजपीठा भवेत् तस्मिन्नाधिक्ये च कुलक्षयः ।
 प्रासादाद् भूमिपालस्य निवेशं परिधौ स्थितम् ॥ १७ ॥
 द्रव्येण कतरेणापि नोत्कृष्टं कारयेद् शुभः ।
 संस्थानान्मानवश्चापि विस्तारेणोच्छ्रयेण वा ॥ १८ ॥
 पूर्वोक्तेभ्यो विभागेभ्यः किञ्चिद्दीनतमः शुभः ।
 अन्योन्यं द्विगुणच्छाद्यैरेकैकस्यान्तरं शुभम् ॥ १९ ॥
 सुभोग्यं तं च कुर्वीत बहुभिर्भवनान्तरैः ।
 कोष्ठिकामोजनागारैर्भाण्डोपस्करघापभिः ॥ २० ॥
 शिलातूपात(१)शालाभिः शेषं तु परिपूरयेत् ।
 मशस्तान् कारयेत् सर्वांश्च शुभरूपान् मनोरमान् ॥ २१ ॥
 प्रायशः स्वालयाधान्यान् सर्वस्यान्यगृहाणि च ।
 नरेन्द्रायतनस्यैव निवेशात् परिकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 अन्यथात्वे महादोषा वैपरीत्ये कुलक्षयः ।
 इति कथितदिगादिभेदयोगैः
 सुरभवनानि भवन्ति यस्य राज्ञः ।
 अविरतशुदितोदितप्रतापः
 स्वशुभजजितां स चिरं प्रशास्ति पृथ्वीम् ॥ २३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोजनदेवविरचिते समराज्जणसूत्रघारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 आयतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

अवतारो निवेशानां विधानं वास्तुनो यतः ।
 कात्स्न्येन तप्तो धूमः सभ्यस्य प्रसवोत्तमः (१) ॥ १ ॥
 कुलजातिरुमाणां च क्रमं दीर्घाल्पजीविनाम् ।
 संस्थानमभिधास्यामो लक्ष्यलक्षणमेव च ॥ २ ॥
 शुभाशुभानां बैराजमार्दि तेषां प्रचक्षते ।
 पूर्वोक्तस्य विमानस्य तस्यातो लक्ष्यं कथ्यते ॥ ३ ॥
 बैराजस्य यथाकारव्यवस्थानमशेषतः ।
 चतुरश्रं तप्त क्षेत्रमशीत्यंशैर्विभाजयेत् ॥ ४ ॥
 संयुक्तमष्टभिर्मार्गैः कुर्याद् गर्भगृहं शुभम् ।
 द्विपञ्चाशद्वरैः सीमा गर्भकोष्ठसमन्विताः ॥ ५ ॥
 द्वात्रिंशता देवकोष्ठैः सवैरेकान्तरैश्च तैः ।
 बाह्यस्थाने ततः स्थानाद् द्वादशक्षोभगेर्धरैः ॥ ६ ॥
 हेमरत्नमयैः स्तम्भैः शुक्लपट्टैश्च भूषितैः ।
 शुक्लालङ्कारखचितैर्वितानैश्च विभूषणैः ॥ ७ ॥
 स्फाटिकैर्विविधैर्जालैः सहस्रन्यग्निवेदिकैः ।
 हंसकर्णकपोतालीतिर्यक्स्थाल्यर्धकर्णिकैः ॥ ८ ॥
 पर्यन्तदेशधृतया गर्भस्त्रोपरि घण्टया ।
 लोकनाथेन तत् सृष्टमाद्यं बैराजसंज्ञितम् ॥ ९ ॥
 तस्मात् स्वस्तिकसंज्ञः प्राग् गृहस्थान्द्रो विनायते ।
 चतुश्शालस्त्रिशालश्च हिरण्यौकस्त्वतोऽपि च ॥ १० ॥
 सिद्धार्थको द्विशालः स्यादेकशालस्तु कुम्भकः ।
 सृष्टमन्यद् विमानं च वरं वीरं चतुर्मुखम् ॥ ११ ॥
 गणानां देवतानां च स्कन्दस्य च यथाक्रमम् ।
 प्रासादा द्वादशैतेऽन्ये जङ्घिरे शुमलस्रगाः ॥ १२ ॥
 स्वस्तिकः श्रीतत्त्वैव तृतीयः क्षितिभूषणः ।
 भूजपो विजयो भद्रः श्रीकृद्योष्णीपसंज्ञितौ ॥ १३ ॥

नन्दावर्तो विमानस्य सर्वतोभद्र एव च ।
 विमुक्तकोणप्रासाद इति वैराजसंभवाः ॥ १४ ॥
 एकैकस्मात् क्रमेणैवमेकैकः समजायत ।
 स्वस्तिकाद् रुचको ज्ञेयः श्रीतरोः सिंहपञ्जरः ॥ १५ ॥
 क्ष्माभूषणात् तु शाला स्याद् भूजयाद् गजपूयपः ।
 विजयादवतंसश्च भद्राक्षन्दी विनिर्गतः ॥ १६ ॥
 श्रीकूटाच्चित्रकूटाख्य उष्णीषात् प्रमदाप्रियः ।
 व्यामिश्रो नन्दिफावर्ताद् विमानाद्दस्तिजा(वर्ति)कः ॥ १७ ॥
 कुबेरः सर्वतोभद्रान्मुक्तकोणाद् धराधरः ।
 एतेभ्योऽपि च संभूताः कनीयांसोऽभिधानतः ॥ १८ ॥
 तद्भेदास्ते तदाकारैर्लक्ष्याः स्वैः स्वैः पृथग्विधैः ।
 भागैस्तेष्वृत्तमैः पूर्वान् मध्यमान् मध्यमस्तथा ॥ १९ ॥
 कनीयसः कनीयोभिः प्रासादानुपकल्पयेत् ।
 शिखरैरपरैः शिष्टैः प्रासादा जङ्घिरे ततः ॥ २० ॥
 प्रथमो रुचकस्तेषु द्वितीयो वर्धमानकः ।
 अवतंसस्तृतीयस्तु चतुर्थो भद्र उच्यते ॥ २१ ॥
 पञ्चमः सर्वतोभद्रः षष्ठः स्यान्मुक्तकोणकः ।
 मेरुर्मन्दर इत्यष्टौ विज्ञेयाः शिखरोत्तमाः ॥ २२ ॥
 चतुरश्राः समाख्याता देवानामालयाः शुभाः ।
 एते ते वंशजाः सर्वे निवेश्या ब्रह्मजातयः ॥ २३ ॥
 वैराजकुलसंभूताः प्रासादाः परमोत्तमाः ।
 एतेभ्योऽन्येऽपि संभूताः पुत्रपौत्रप्रपौत्र(यजि)ः ॥ २४ ॥
 स्ववंशाः सुपरीवाराः परवंशविवर्जिताः ।
 कर्तव्या भूतिकामेन तेजसा शुभलक्षणाः ॥ २५ ॥
 नन्दका वर्धनाश्चैव सर्वकामफलप्रदाः ।
 हृष्टगुह्यजनाकीर्णाः पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ २६ ॥
 यदि हीना भवन्त्येते परवंशेन दूषिताः ।
 तदुद्देशं नृणां नित्यमर्थनार्थं कुलक्षयम् ॥ २७ ॥

पीडां च स्त्रामिनः कुर्युर्यदन्यदपि गर्हितम् ।
तस्मादेते विधातव्या दूषिता नान्यजातिभिः ॥ २८ ॥
इति वैराजजातानामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।
वैराजजन्मसुरसद्वपरम्परेय-
मुक्तैवमत्र शुभलक्ष्मवती समासात् ।
आनन्दकीर्त्तिधनधान्यकरी कृता स्या-
दन्यादृशी पुनरनर्थफलैव कर्तुः ॥ २९ १/२ ॥

* इति महाराजाधिशन्धीभोजदेवचिरचिते समराङ्गणसूत्रधारापस्त्याग्नि वास्तुशास्त्रे

प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

मूमो जघन्यवास्तूनां द्वारमानमतः परम् ।
विस्तारं सतलोच्छ्रायं द्रव्यव्यासविधिं तथा ॥ १ ॥
कथिता ये निराधाराः प्रासादास्तिर्यगायताः ।
तेषां भागचतुष्केण गर्भवासं विभाजयेत् ॥ २ ॥
द्वारं सार्धेन भागेन कुर्वीत स्वार्धविस्तृतम् ।
द्वारविस्तारपादेन पेद्याया विस्तृतिर्भवेत् ॥ ३ ॥
विस्तारार्धेन पिण्डः स्यात् तत्समः स्यादुदुम्बरः ।
सार्धमूलादुदुम्बरकः (१) शाखा व्यासवशात् भवेत् ॥ ४ ॥
चतुर्विधश्च कर्तव्यः पेद्यापिण्डः प्रमाणतः ।
शाखा तु पेद्यापिण्ड (२) (३) (४) विस्तारेण विधीयते ॥ ५ ॥
शाखाविस्तारतो रूपशाखा स्यात् सार्धविस्तृतिः ।
अर्धेन पेद्यापिण्डस्य खल्यशाखा विधीयते ॥ ६ ॥
रूपशाखासमाः कार्या विस्तारात् तुङ्गाश्लिङ्काः ।
तुङ्गाया बाह्वतः शाखाः त्रियन्ते यास्तु काश्चन ॥ ७ ॥
अष्टांशाभ्यधिकाः सर्वाः कर्तव्या विस्तारेण ताः ।
द्वारस्यायामविस्तारयोगात् सङ्ख्या भवेत् तु या ॥ ८ ॥

तलोदयस्य तन्मानं गर्भमण्डपयोः समम् ।
 यदि भिन्नतलं कर्तुं मण्डपः कश्चि हीयते(?) ॥ ९ ॥
 द्वारोच्छ्रिते तदगुणानां मण्डपे स्यात् तलोच्छ्रितिः ।
 प्रासादेषु कनीयस्सु तलमानमुदाहृतम् ॥ १० ॥
 पद्भागभ्यधिकं ज्येष्ठे मध्येऽष्टांशधिकं ततः ।
 बलविधिः(?) समपदः प्रासादस्य विधीयते ॥ ११ ॥
 नापस्तात् स मयोक्तव्यो नोर्ध्वतश्चाप्युदुम्बरात् ।
 कुम्भिकाभरणपट्टजयन्तीशीर्षकायफलकेषु तुला(नाम्) ।
 उक्त(मान)मिह यत् प्रथमं तन्नाधिकं प्रविदधीत न हीनम् ॥ १२ ॥

इति महाराजभिराजभीभोजदेवविरचिते समराज्जणसूत्रापरनाशि वास्तुशास्त्रे

जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादद्वारमानादि नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः प्रासादानां यथाक्रमम् ।
 द्रव्येषूदयविस्तारं बाहल्यं परिधिं तथा ॥ १ ॥
 प्रासादभागिकोत्सेधं प्रासादद्वारमिष्यते ।
 स(ज्यं?त्रियं)शोच्छ्रितं वापि सार्धशोच्छ्रयमेव वा ॥ २ ॥
 स्वीयस्वीपीदयादर्धविस्तारं च तदिष्यते ।
 विस्तृतिर्भागतुर्पाशात् पेद्यायाः स्थाल्यमर्धतः ॥ ३ ॥
 पेद्याबाहल्यविस्तीर्णा शाखा भवति मान्तः ।
 उत्तराङ्गानि कुर्वीत पेद्याशाखासमानि तु ॥ ४ ॥
 सपादपेद्याविस्तारा रूपशाखा विधीयते ।
 रूपशाखान्वितः कार्यः पीढवन्धस्तथोपरि ॥ ५ ॥
 वृत्तं कार्यमथोवृत्ते पत्रकैश्च निरन्तरम् ।
 स्तम्भाश्च द्विगुणव्यासं भरणं भूषणान्वितम् ॥ ६ ॥

रूपशाखासमं तच्च कर्तव्यमस्ति सुन्दरम् ।
 ऊर्ध्वं समन्ताच्चाष्टांशमात्रे तच्चतुरश्रकम् ॥ ७ ॥
 तदूर्ध्वं भरणोच्छ्रायः स्यात् पादोनेसमुच्छ्रितः ।
 कपोतश्चाप्यधश्शीर्षगर्भः स च विधीयते ॥ ८ ॥
 सरथालयपत्रो वा स्वोदयार्धविनिर्गमः ।
 तस्योपरिष्ठात् कर्तव्यं स्यादुच्छालयपत्रकम् (?) ॥ ९ ॥
 रथिका (तु) विधातव्या द्वयोरप्युच्छ्रितस्तयोः ।
 सार्धप्रमाणमरणाद् भूषा स्यात् पुष्पकादिभिः ॥ १० ॥
 रूपकैर्वा यथाशोभं स्तम्भिकाभिश्च सर्वतः ।
 कण्टकोयत्रिमागोन (?) कूट्यकारं भवेदतः ॥ ११ ॥
 विभूषितं सिंहचक्रैर्हस्तितुण्डैरथापि वा ।
 कपोतादि विधातव्यमन्तरे रूपशाखयोः ॥ १२ ॥
 कार्यं विषमसंख्यं च सर्वमेतद् विचक्षणैः ।
 तस्माद् बहुविधातव्या सर्वतः परिमण्डली ॥ १३ ॥
 अन्त्यशाखासमा सा च प्रमाणेन विधीयते ।
 तस्यां सद्धारशाखायां (प्रा)यशः पञ्चपत्रिकाः ॥ १४ ॥
 कार्या (त्रा वाच? वा द्वार) शाखायास्तद्विस्तारसमुच्छ्रिताः ।
 भवेदपस्तादर्थेन ग्रीवाया रसना तथा ॥ १५ ॥
 ग्रीवाया सार्धया तुल्यमन्तरं पत्रकाण्यधः ।
 भागद्वयं प्रकुर्वीत जङ्घा त्र्यंशा ततोऽप्यधः ॥ १६ ॥
 पेद्यापिण्डप्रमाणेन खल्वशाखा विधीयते ।
 पेद्यापिण्डसमो बाह्यशाखान्यासः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
 क्रमेणानेन कर्तव्याः शाखाः स्वल्पा यदृच्छया ।
 न नवभ्यः परं कार्या द्वारशाखाः कथञ्चन ॥ १८ ॥
 निर्गमो वा प्रवेशो वा विस्तारेण समन्वितः ।
 पेद्याया यदि चार्धेन शाखानां स विधीयते ॥ १९ ॥

सार्धपेद्यापिण्डसमः पिण्डस्योदुम्बरो भवेत् ।
 तलन्यासस्तदर्धेन भूमिर(ज्ञा च?ज्ञाश्च) तत्सर्पाः ॥ २० ॥
 उदुम्बरकपिण्डस्य मानात् सिद्धमुखानि च ।
 उदुम्बरात् पादहीनस्तुल्यो वाभ्यधिकोऽर्थवा ॥ २१ ॥
 पट्टस्य पिण्डस्त्रिविधो विस्तारोत् स्तम्भतोऽधिकः ।
 भागपादंसमस्तम्भो द्वादशांशं प्रपीडितः ॥ २२ ॥
 भागद्वये च कर्तव्यो रूपलक्षणसंयुतः ।
 चतुष्पष्टिमकारोऽयं नानारूपप्रपञ्चतः ॥ २३ ॥
 स्तम्भविस्तारविस्तीर्णं पिण्डे तत्पादवर्जितम् ।
 विस्तारात् त्रिगुणं देव्यादीरग्रहणमिष्यते ॥ २४ ॥
 प्रविष्टो स्तम्भमाने स्तः कुम्भिकोत्कालका सदा ।
 तलपट्टसमं पट्टमुत्तरं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
 (तीर्ही)रं तस्य त्रिभागेन समुत्सेधात् विधीयते ।
 किञ्चिद् विनिर्गतं पट्टाद् यथाशोभं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥
 अत ऊर्ध्वं यथाशोभं कण्ठकेनासनेन च ।
 रथकैश्चित्ररूपैश्च कूटगारैः सतोरणैः ॥ २७ ॥
 अलिन्दे मण्डपे वापि चतुष्के बलभीषु वा ।
 वितानानि विचित्राणि समुत्क्षिप्ततलानि च ॥ २८ ॥
 लक्षणेन च युक्तानि विदधीत यथोचितम् ।
 लुमाः फलकवर्तीभिः कूर्ताः समभिदध्यहे ॥ २९ ॥
 उत्क्षिप्तानां च ये भेदा जायन्ते सर्ववास्तुषु ।
 तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ ३० ॥
 आध्माता चेति सप्तैता नामतः कथिता लुमाः ।
 चतुरश्रीकृते सैत्रे कान्ते भूमितले शुभे ॥ ३१ ॥
 सूत्रं क्षेत्रसमं कृत्वा कर्णात् कर्णं विभाजयेत् ।
 त्रिव्यस्येद् गर्भमूत्राणि तयोर्मध्यगतानि च ॥ ३२ ॥

१. 'धी' ख. पाठः । २. 'मा', ३. 'ह' क. पाठः । ४. 'यस्त', ५. 'दः' ख. पाठः ।
 ६. 'नी', ७. 'को' क. पाठः । ८. 'न' ख. पाठः । ९. 'माफ', १०. 'ता स' क. ख.
 पाठः । ११. 'रुचिनी', १२. 'मा.', १३. 'पूर्व का' ख. पाठः ।

भृशश्चान्यानि मध्येषु सूत्राणि विनिवेशयेत् ।
 मध्ये वृत्तं सपालिल्य तुम्बिका कमलोपमा ॥ ३३ ॥
 कार्या यामीकृतं तत्र वृत्तं क्षेत्रे^१ प्रवर्तयेत् ।
 सूत्रे सूत्रे तु^२ पिण्डस्यां लुमां सूत्रेण बालिसेत् ॥ ३४ ॥
 लुमान्तरेषु सर्वेषु वैकल्येन घुषीकृतम् ।
 तयोरन्तरयोर्मध्ये लुमामूले विकर्फरम् ॥ ३५ ॥
 द्विगुणं त्रिगुणं वा स्यात् ततश्च बलिनी लिखेत् ।
 व्यासार्धेनोदयश्चेह कर्तव्यस्तत्र मण्डले ॥ ३६ ॥
 सम्पातात् तलसूत्राणां तुम्बिका चोर्ध्वसूत्रिता ।
 उदयस्तलसूत्रस्य तुम्बिकायास्तथान्तरम् ॥ ३७ ॥
 पूर्वसूत्रे^३ लुमाग्रेषु कण्टकान् कल्पयेद् ऋजून् ।
 षड्स्थानेषु चान्तेषु लक्षं कुर्यात् मुनिधितम् ॥ ३८ ॥
 लक्षं गृहीत्वायःसूत्र ऊर्ध्वसूत्राणि लक्षयेत् ।
 उदये कण्टकस्यान्ते तद्वदेवानुसन्ततम् ॥ ३९ ॥
 दापयेदुत्तरं सूत्रं लुमानां खल्वेकानि च ।
 पिण्डव्यासं बलिनां चाप्येषु शोभणविस्तृती ॥ ४० ॥
 लुमा कर्णगता या स्यादाध्याता सा प्रकीर्तिता ।
 छेदे प्रवर्तितान्या स्यात् किञ्चिद्दूता मनोरमा ॥ ४१ ॥
 कोला तृतीया श्रान्तेति चतुर्थी परिकीर्तिता ।
 हेलारुष्या पञ्चमी षष्ठी लम्बिनी नामतो लुमा ॥ ४२ ॥
 सप्तमी तुम्बिनीत्येता मार्गसूत्रविनिर्गताः ।
 एताभिः कारयेत् कोलं वितानं नयनोत्सवम् ॥ ४३ ॥
 कोलाविलं हस्तितालु चाष्टमं शरावकम् ।
 नागवीपीवितानं च पुष्पकं भ्रमरावली ॥ ४४ ॥

१. 'क्षेत्रिका' उ. पाठः । २. 'व', ३. 'ण', ४. 'माद्' क. ख. पाठः । ५. 'का-
 येन', ६. 'क्षेत्रिका', ७. 'सू' उ. पाठः । क. पाठः । ८. 'त्रेपुमाद्' क. पाठः ।
 ९. 'बल य', १०. 'ल्वि', ११. 'तिन्य+स्याः', १२. 'तस्तुता', १३. 'का'
 ख. पाठः ।

हंसपक्षं करालं च विकटं शङ्खकुट्टिमम् ।
 शङ्खनाभिः सपुष्पं च शुक्ति(वृष्टि)त्तकमेव च ॥ ४५ ॥
 मन्दारं कुमुदं पद्मं विकासं गरुडप्रभम् ।
 पुरोदतं पुरारोहं विद्युन्मन्दारकं तथा ॥ ४६ ॥
 एतान्येवं वित्तानानि सङ्गृह्यया पञ्चविंशतिः ।
 एतेषां रूपनिर्माणमधुना संग्रचक्ष्महे ॥ ४७ ॥
 समन्ताच्चतुरथे च चतुरथायतेऽथवा ।
 क्षेत्रे वृत्तीकृते नाभ्यैकया तत् कोलमुच्यते ॥ ४८ ॥
 चतुरथे यदा क्षेत्रे कर्णस्थानेषु कृत्स्नशः ।
 चतुरथनिबन्धेन चतुरथनिबन्धने ॥ ४९ ॥
 बलिनी विकटाकारा पूर्वं वृत्तान्यथस्तथा ।
 भ्रमवृत्तं च यन्मध्ये परं तत्रापरा लुमाः ॥ ५० ॥
 क्रियन्ते तुम्बिकाः पञ्च यत्र सुस्थाः सुसंवृताः ।
 मार्ग(१)स्तलेऽथःमूषस्य तद् भवेद्ययनोत्सवम् ॥ ५१ ॥
 कोलाविलं समे क्षेत्रे भागाष्टकविभाजिते ।
 मध्ये द्विभागे विलिखेद् वृत्तं तुम्बिकयान्विते ॥ ५२ ॥
 तत्र भ्रमान्ते च सूत्रे भ्रमान् पोडश कारयेत् ।
 ऋजूनि यानि सूत्राणि लुमास्ताः परिकल्पयेत् ॥ ५३ ॥
 यानि शेषाणि सूत्राणि बलिनीस्ताः प्रकल्पयेत् ।
 तुम्बिन्यां कारयेद् वृत्तं गजतालुकमुच्यते ॥ ५४ ॥
 अष्टपत्रे चतुष्पट्टिभागं क्षेत्रं प्रकल्पयेत् ।
 लुमास्थानेषु पत्राणि खण्डितान्यन्तरैस्तथा ॥ ५५ ॥
 सम्पातेषु समस्तेषु तुम्बिकाः सन्निवेशयेत् ।
 वृत्ताकारं शरावं स्याद् विन्यासं च धरेत् तत् ॥ ५६ ॥
 चतुरथेऽथवा वृत्ते भागत्रयविभाजिते ।
 निवेशयेद्भागवन्धं † सम्पाते बलिसूत्रयोः ॥ ५७ ॥

१. 'शु', २. 'भे', ३. 'व', ४. 'वी' क. पाठः । ५. 'ख', ६. 'स्थिता' ।
 ७. 'त्य' ख. पाठः ।

† नागवीपीति लक्ष्ये पठितम् ।

वितानमेतत् कथितं यश्चिकीर्षति मानवः ।
 ऊर्ध्वतिर्पमर्तनीलैः क्रियते यच्चिरन्तरम् ॥ ५८ ॥
 पुष्पमालाकुलं श्रीमत् पुष्पकं तदुदाहृतम् ।
 अशोकपल्लवाकीर्णलुपार्धमनिघन्यनम् ॥ ५९ ॥
 चतुरश्रक्रियायुक्तं सा प्रोक्ता भ्रमरावली ।
 आध्माता कर्णमायाता तुम्बिकास्थानसंश्रया ॥ ६० ॥
 तुम्बिनी यत्र मध्ये तु हंसपक्षं तदुच्यते ।
 अस्याय पक्षे ॥ यदा सम्बध्येत मनोरमा ॥ ६१ ॥
 तुम्बिनी च विपक्षेषु करालं तदुदाहृतम् ।
 कोला लुमा स्याद् विकटे शङ्खे शान्ता प्रकीर्तिता ॥ ६२ ॥
 शङ्खनाभिसमं मूत्रं तुम्बिकायाः प्रवर्धते ।
 सर्वेष्वपि लुमास्थानेष्वेकरेखान्वितं भवेत् ॥ ६३ ॥
 शङ्खनाभिरिति प्रोक्तं वितानमिदमुत्तमम् ।
 एतस्याय लुमास्थाने तुम्बिका पञ्चकाहता ॥ ६४ ॥
 वलयैर्भूषिता यत् स्यात् सपुष्पमिति तद् विदुः ।
 क्षेत्रे वृत्तायताकारे कारयेच्छुक्तिसंज्ञकम् ॥ ६५ ॥
 वृत्ताकारे भवेत् क्षेत्रे वृत्तं वलयकर्मणा ।
 चतुरश्रे समे क्षेत्रे यल्लुमार्धलुमर्प(तेः) ॥ ६६ ॥
 धृताशोभनभग्नानि तन्मन्दारकमुच्यते ।
 कुमुदं कुमुदस्येव लुमाक्षेपैर्दिहार्धतः ॥ ६७ ॥
 पद्मके स्यादधःशिखा विकासे मध्यमा लुमा ।
 गरुडे गरुडो मध्ये नागामरणशोभितः ॥ ६८ ॥
 ५ पुरोगतं तद् यदधो गत्वा स्याद् ऊर्ध्वगं पुनः ।
 अधो गत्वा पुरारोहमूर्ध्वमूर्ध्वं ततोऽप्यधः ॥ ६९ ॥
 विचित्रशोभणाकीर्णमन्त्रे वृत्तं मुहुर्मुहुः ।
 अष्टमित्राश्रिभिर्मध्ये विद्युन्मन्दारकं भवेत् ॥ ७० ॥

१. 'नामतः' ख. पाठः । २. 'ख' क. पाठः । ३. 'जा', ४. 'दर्धगत पु'
 ख. पाठः ।

मानोन्मानमथ ब्रूमः शासादच्छाद्यसंश्रयम् ।
 अर्धेनच्छाद्यविस्तारस्योर्ध्वं वंशं प्रकल्पयेत् ॥ ७१ ॥
 अयमर्धोदयः श्रोक्त आवन्त्यो नामतः परः ।
 व्यंशेनच्छाद्यविस्तारस्योदयो वामनो भवेत् ॥ ७२ ॥
 वामनावन्त्ययोर्मध्ये नवधा प्रविभाजयेत् ।
 भागोत्तरोदयात् त्रेष्टौ वामनादुद्रयाः स्मृताः ॥ ७३ ॥
 (वा?आ)तपत्रोऽथ कौवेरः (स?श)र्मनाख्यस्तथावली ।
 हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्भुकस्तथा ॥ ७४ ॥
 वामनः प्रथमस्तंपामाव(न्यैयोते?न्त्येन) दशैत्यमी ।
 छाद्यानामथ वृत्तानामुदयः प्रोच्यतेऽधुना ॥ ७५ ॥
 तलसूत्रसमं कृत्वा कुर्याद् द्वादशधोदयम् ।
 पष्ठादारभ्य मार्गोत् स्युः सप्त मार्गोत्तरोदयाः ॥ ७६ ॥
 कुवेरशेखरी चन्द्री नागश्चा(तु?य) गणाधिपः ।
 मृष्यधौछः सुभद्रश्च वृत्ते सप्तोदयाः स्मृताः ॥ ७७ ॥
 कृत्वा त्रिकर्करपदं लुमापृष्ठं लिखेत् ततः ।
 भागार्धमधिकं क्षेत्रे भवेच्छाद्यकवर्तना ॥ ७८ ॥
 भागार्धवर्धिते क्षेत्रे तलसूत्रक्रमान्विते ।
 लुमामार्धा लिखेद् भूपः पद क्रमेणानुसन्तवम् ॥ ७९ ॥
 रिक्षा यथाद्विहस्ताय(?) लुमायाः स्यादन्तन्तरम् ।
 लुमा त्रिभागहीनेन परिवृद्धाङ्गुलेन सा ॥ ८० ॥
 तस्याश्चानन्तरा लक्ष्म्या सार्धं वृद्धाङ्गुलत्रयम्(?) ।
 व्यंशोनैः पद्भिरपरा व्यंशोनैर्दशभिः परा ॥ ८१ ॥
 चतुर्दशभिरन्या स्यात् सार्धैर्वृद्धां ततोऽङ्गुलैः ।
 विंशत्यङ्गुलवृद्धा तु सप्तमी कोणसंश्रिता ॥ ८२ ॥
 क्रमेणानेन मानानि लुमानां वृद्धिहासयोः ।
 अनुपातेन कार्याणिच्छाद्यधेवानुसारतः ॥ ८३ ॥

१. 'स्योदयस्यव्यसनो' (?) क. पाठः । २. 'मा' ख. पाठः । ३. 'न्यैते' क. पाठः । ४. 'गाः' ख. पाठः । ५. 'च्छाद्यः', ६. 'त्राद म', ७. 'आमेभरायदम्या सा' क. पाठः । ८. 'लक्ष्म्य', ९. 'द्वा' ख. पाठः । १०. 'व्यः', ११. 'न नामानि' क. पाठः ।

† कुबेरवल्लरीचन्द्रीपद्मगा गणनायकः ।

* मुग्धा मुंभद्रेत्येताः स्युर्लुमाकर्मार्षमादित् ॥ ८४ ॥

एतासां गण्डिकाछेदाश्चत्वारः परिकीर्तिताः ।

ऊर्ध्वस्तिर्यग्(मैःग)तिस्त्र्यंशस्तथार्धत्र्यंश एव च ॥ ८५ ॥

छाद्यकोदपविस्तारं तन्निर्गमसमायति ।

कृत्वा षोढा भजेत् क्षेत्रं विस्तारायामतः समम् ॥ ८६ ॥

तत्रोर्ध्वद्रव्यमानेनच्छिन्नात् प्रागेव गण्डिकाम् ।

तस्यां छेदानुसारेण दापयेदेव लम्बकम् ॥ ८७ ॥

अधस्ताद् गण्डिकायाश्च कण्टकानि श्रक्तयेत् ।

अवपातोच्छ्रयो ज्ञात्वा त्रीणि स्थानानि चिह्नयेत् ॥ ८८ ॥

गर्भे तथोर्ध्वे प्रान्ते च तृतीयं मध्यतस्तयोः ।

यत्र स्थाने स्थितं मृत्रं स्पृशति स्थानकत्रये ॥ ८९ ॥

तस्मात् प्रसार्य तत्सूत्रं भ्रमयेत् कर्कटं ततः ।

लुमार्धस्यैवमुपरिसंस्थानमुपजायते ॥ ९० ॥

उपरि स्थितेन सूत्रेण तत्तुल्येनैव कर्कटम् ।

मान्तावलम्ब्यरुस्थाने भ्रमयेत् खल्वसिद्धये ॥ ९१ ॥

प्रागक्षे भागपुगलावच्छिन्नं फलके पुनः ।

कल्पयेत् सप्तपैषा लुमापाणिर्निगद्यते ॥ ९२ ॥

शेषां लुमां तु दीर्घांश्चतुर्भिः श्रविभ्राजयेत् ।

चतुर्धातः परं तस्याः कर्तव्यं वृत्तवर्तनम् ॥ ९३ ॥

अर्धोदये लुमोच्छ्रायो विस्तारांश्चक्रयोन्मितः ।

मूलेऽप्रतथ मागार्धमुदयोऽस्या विधीयते ॥ ९४ ॥

अधःक्षेत्रे स विस्तारात् मूत्रमालम्ब्य तद्यथा ।

विस्तारात् सदृशे क्षेत्रे सार्धतद्भागमाश्रितः ॥ ९५ ॥

१. 'द्वा' ख. पाठ । २. 'श' क. पाठ. । ३. 'ग', ४. 'माक्षेये मा',
५. 'मायता.' ख. पाठ. ।

† 'कुबेरवल्लरी'ति पूर्व पठितम् । * 'मुग्धा' इति पूर्व पठ्यते । तदनन्तरं च
'अच्छ' इति नामान्तरमपि तत्र दृश्यते ।

लुमाग्रभागव्यंशं च तयोर्मध्यं च यत् स्थितम् ।
 सूत्रं स्पृशेत् तत्र धृत्वा कर्कटं भ्रमयेद् बुधः ॥ ९६ ॥
 भागभागोत्तरक्षेत्रापेक्षया चतसृष्वपि ।
 गण्डिकासु विधानव्यं विधिवद् वृत्तवर्तनम् ॥ ९७ ॥
 मूलैल्लुमायाः क्षेत्रस्य पञ्चमांशत्रयेऽथवा ।
 पृथुत्वार्धे लुमापृष्ठलेखावृत्तद्वयं यथा ॥ ९८ ॥
 संपतत्येवमालिख्य शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 लुमाया मूलतः क्षेत्रसप्तमांशचतुष्टये ॥ ९९ ॥
 पृथुत्वार्धे लुमापृष्ठलेखावृत्तद्वयं यथा ।
 संपतत्येवमालिख्य षड्भागैः शेषमाचरेत् १०० ॥
 नवांशपञ्चके यद्वा क्षेत्रस्यैव लुमाद्रितः ।
 पृथुत्वार्धे लुमापृष्ठद्वयलेखां निवेशयेत् ॥ १०१ ॥
 शेषैः षड्भिस्ततो भागैरन्यत् तु माग्वदाचरेत् ।
 भागार्धं निर्गमः कार्यः प्रासादानां कनीयसाम् ॥ १०२ ॥
 छाद्यकस्यैव भागैस्तु ज्यायसां निर्गमो यतः ।
 तदन्तरे ये प्रासादास्तेषां क्षेत्रानुसारतः १०३ ॥
 छाद्यस्य निर्गमः कार्यो विद्वद्भिरनुपाततः ।
 निर्गमस्य त्रिभागेन कनीयाव् छाद्यकोटयः ॥ १०४ ॥
 अर्धभागेन परमो माज्यं षड्भिस्तदन्तरम् ।
 अन्ये भागोत्तराः पञ्च सप्तैवमुदया मताः ॥ १०५ ॥
 इदानीमभिधास्यामः सिंहकर्णस्य लक्षणम् ।
 छाद्योदयोदयः स स्याद् दशभिस्तं विभाजयेत् ॥ १०६ ॥
 तैः स्यात् षोडशभिर्भागैस्त्रयैव तलविस्तृतिः ।
 ऊर्ध्वतश्चतुरो भागास्त्यक्त्वा शङ्कुं निवेशयेत् ॥ १०७ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे कर्णेनारभ्य शङ्कुतः ।
 ततो वृत्तं लिखेत् पश्चाच्छङ्कुं समधिरोपयेत् ॥ १०८ ॥

१. 'धै', २. 'य यतः स्थितम्', ३. 'लानुमा' ख. पाठ. । ४. 'गा. सु-
 निर्गमोद्यायसां मतम् (?)' क. पाठ. । ५. 'भाषिकवे' ख. पाठ. ।

ऊर्ध्वदेशात् तु भागेन स स्याद् भागचतुष्टये ।
 लिखेद् दृत्तं त्रिभागोनङ्गशकटकोन्नवम् ॥ १०९ ॥
 तस्योपरिष्ठात् तदनु ग्रीवा कार्यंकभागिनी ।
 गर्भे मृत्प्राग्रयोर्मध्ये तिर्यग् भागद्वयं भवेत् ॥ ११० ॥
 मध्ये कर्णाग्रयोस्तिर्यक् कार्यं भागत्रयं युवैः ।
 ग्रीवाया उपरिष्ठाच्च भागमेकं शिखा भवेत् ॥ १११ ॥
 शिखाग्रमुपरिष्ठाच्च कर्तव्यं गर्भसङ्गतम् ।
 शिखाग्रमूर्ध्वतस्तद्वर्धभागावलम्बितम् ॥ ११२ ॥
 भागावलम्बि कर्णाग्रं स्कन्धाग्रं तावदेव तु ।
 स्यात् कर्णखण्डयोर्मूलं स्कन्धदेशस्य सङ्गतम् ॥ ११३ ॥
 स्वस्तिकौ अङ्गविस्तारायामः प्राग्वृत्तमध्यतः ।
 एवं शङ्कुमध्यामूत्रादूर्ध्वं भौ(गो)मे निवेशयेत् ॥ ११४ ॥
 भागे निवेशितं कुर्यात् पूर्ववृत्तांशशेषतः ।
 स्वस्तिकान्तं च पूर्वोक्तं पूर्ववत् सर्वमाचरेत् ॥ ११५ ॥
 तलमूत्रादुपर्यङ्गैश्चतुर्भिर्गर्भतः स(मः)मम् ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामुभयतो भागाभ्यां तिर्यगेव च ॥ ११६ ॥
 भागेन तद्वदेवाधःसूत्रादुपरि गर्भतः ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च भागेरुभयतः समम् ॥ ११७ ॥
 वृत्तार्थानि लिखेदेककर्णयुक्तानि पूर्ववत् ।
 एकमृत्प्राणि च ग्रीवास्वस्तिकार्धयुक्तानि च ॥ ११८ ॥
 तलसूत्रवद्दिदेशाद् बाह्यवृत्तसमुद्भवः ।
 पदत्रयप्रविष्टः स्यात् पार्श्विन्न परिस्कृतः ॥ ११९ ॥
 त्रिवलीललितो नाम सिंहकर्णोऽप्यमीरितः ।
 दशभागीकृते प्राग्बहुदये तत्प्रमाणतः ॥ १२० ॥

१. 'श्री त्रिभागोनेः स', २. 'ग', ३. 'के', ४. 'प्य', ५. 'वं'
 ६. 'ग', ७. 'चस्कन्धावि', ८. 'मः', ९. 'गर्भे नि' ख. पाठः । १०. 'त्वा'
 क. पाठः । ११. 'दु', १२. 'पुपाच' ख. पाठः । १३. 'द्वे', १४. 'श'
 १५. 'पुरः स्कु' क. पाठः ।

चतुर्दशांगविस्तीर्णं कर्णे सार्धं बलिर्मवेत् ।

दशभागोच्छ्रिते प्राग्बत् स्यात् त्रयोदशविस्वृतः ॥ १२१ ॥

क्षेत्र एकवलिर्नाम सिद्धकर्णस्तथापरः ।

एते शोभान्विताः कार्यास्त्यश्रसंवरणास्त्रयः ॥ १२२ ॥

प्रासादानामिति निगदितं द्वारमानं निवेशः

स्तम्भानां च स्फुटमिह वितानानि तेषां लुमाश्च ।

वृत्तच्छाद्योच्छ्रितरभिहिता छाद्यसंस्था लुमाश्च

शोक्ताः सप्त प्रथितमपरं सिद्धकर्णप्रमाणम् ॥ १२३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराक्षणगूढघातपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

प्रासादद्वारस्तम्भनिवेशवितानलुमालक्षणवृत्तच्छाद्यलुमासिद्धकर्णप्रमाणं नाम

चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

